

1821/471
Ч. 46

МАРКО ЧЕРЕМШИНА

MINNAPOLIS

MINNAPOLIS

ТВОРИ
В ДВОХ ТОМАХ

МАРКО

ТОМ
ПЕРШИЙ

ЧЕРЕШИНА

КАРБИ

СЕЛО ЗА ВІЙНИ

ВЕРХОВИНА

ПАРАСОЧКА

У 1
Ч-46

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
О. Є. ЗАСЕНКО (голова),
О. В. МИШАНИЧ,
Ф. П. ПОГРЕБЕННИК

УПОРЯДКУВАННЯ
ТА ПРИМІТКИ
О. В. МИШАНИЧА

РЕДАКТОР ТОМУ
І АВТОР ВСТУПНОЇ СТАТТІ
О. Є. ЗАСЕНКО

РЕДАКЦІЯ
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Ч $\frac{70303 - 167}{М 221 (04 - 74)}$ 10 - 74

© Видавництво
«Наукова думка»
1974 р.

Марко Черемшина. Фото 1925 г.

ВИДАТНИЙ ПИСЬМЕННИК-ДЕМОКРАТ

В українській літературі кінця XIX — першої чверті XX ст. в колі своїх сучасників — письменників демократичного напрямку — Марко Черемшина посів одне з найпочесніших місць. Його літературна і культурно-громадська діяльність розвивалась у найтіснішому зв'язку з суспільно-політичними процесами на західноукраїнських землях, з літературним і культурно-мистецьким життям того часу, в органічному ідейному спілкуванні з діяльністю передової частини західноукраїнської інтелігенції, на чолі якої протягом майже сорока років стояв великий революційно-демократичний письменник-реаліст, учений і громадський діяч Іван Франко.

В той час в українській літературі плідно працювала ціла плеяда видатних митців художнього слова, зокрема високообдарованих майстрів малої прози. Внаслідок творчих зусиль таких українських прозаїків-реалістів, як І. Франко, М. Коцюбинський, Т. Бордуляк, О. Кобилянська, О. Маковей, В. Стефаник, Марко Черемшина, Лесь Мартович, А. Тесленко, С. Васильченко, українська новелістика, глибоко соціальна, демократична своїм змістом і гуманістична громадянським пафосом, досягла високого рівня розвитку, стала помітним явищем у світовій літературі. Це дало поважну підставу І. Франкові ще на початку XX ст. з почуттям законної гордості сказати: «Наша проза під пером Кобилянської, Стефаніка, Черемшини, Яцкова набрала поетичного лету, мелодій-

ності, ніжності, грації та різnorodності... Це гарні здобутки нашого розвою, і їх не годиться нам затрачувати»¹.

Життя і творчість Марка Черемшини невіддільні від народного життя його рідного краю — карпатських верховин, любой його серцю Гуцульщини. Незвичайно важкі історичні обставини випали на долю західноукраїнських земель, у тому числі Гуцульщини. Багатолітнє перебування під зверхністю сусідніх монополістичних держав, самовіддана боротьба проти соціального і національного поневолення, нарешті, своєрідність природних умов — усе це наклало відбиток на господарський і громадський лад життя гуцулів, на їх побут, звичаї і весь духовний світ.

З юних років Марко Черемшина пізнав нужду-бідування своїх земляків, ділив з ними болі й радости, ввібрав у свою чутливу на красу свідомість усі чари розкішної карпатської природи, перейнявся наскрізь казками, піснями, образами народної творчості, переказами та легендами про важке й героїчне минуле праотньої землі, усталеними багатолітнім досвідом уявленнями гуцулів про природу та людські стосунки.

Народна поезія (колядки, щедрівки, похоронні голосіння, історичні думи, пісні, легенди і приурочені до всіх подій селянського гуцульського життя співанки-коломийки) стала для нього найпершою і найзначнішою школою мистецтва слова. Все це в поєднанні з гуцульським діалектом, яким писав твори Марко Черемшина, надало його живопису словом самобутнього колориту, незвичайної оригінальності, художньої принади. «Цікавий талант і оригінальний», — відгукнулася про Черемшину його велика сучасниця Леся Українка під час свого перебування в Чернівцях у О. Кобилянської влітку 1901 р.² А один із визначних поетів нашої епохи Максим Рильський у листі до дружини Марка Черемшини Н. В. Семанюк писав: «Ні з чим краще не можна порівняти творчість улюбленого мого Марка Черемшини, як, власне, з гірськими квітами... Дарма, що чимало в тій творчості трагічного»³.

Вирішальне значення у формуванні суспільно-політичних і літературно-естетичних поглядів Марка Черемшини мали передусім умови сучасної йому соціальної дійсності, конкретні класові і побутові взаємини в гуцульському селі. Поряд з цим велику роль зіграла і читана письменником література. Саме під впливом

¹ І в а н Ф р а н к о. Літературно-критичні статті. К., Держлітвидав України, 1950, стор. 346.

² Спогади про Лесю Українку. Видання друге, доповнене. К., «Дніпро», 1971, стор. 196.

³ Лист зберігається в адресатки.

революційно-демократичних ідей передових російських і українських письменників ХІХ ст. сформувалося його глибоке народолюбство, виробилося палке бажання в міру своїх сил прислужитися справі матеріального і культурного піднесення трудячого гуцульського селянства. Посиленню розуміння процесів класового розшарування в середовищі селян-верховинців сприяло також знайомство Марка Черемшини з окремими працями Маркса й Енгельса, з теорією наукового соціалізму.

Народолюбство, чи, точніше, мужиколубство, Марка Черемшини, як і його літературного побратима Василя Стефаника, спиралося на почуття приналежності до трудячого селянства, на всеосяжне розуміння його психології, духовного світу, на вищою мірою гуманістичне усвідомлення обов'язку оплатити хоч частково борг трудівникам землі, що своєю кривавою працею, насущним хлібом годували усе суспільство. Саме ці ідейно-політичні, морально-етичні, а водночас і естетичні засади становлять сутність, серцевину творчості Марка Черемшини. Вони зумовили й особливості його реалізму, основою якого є правда народного життя, освітлена через «магічне шкло» психології типових образів — представників різних прошарків гуцульського села на межі ХІХ і ХХ ст.

* *
*

Марко Черемшина (Іван Юрійович Семанюк) народився 13 червня 1874 р. в с. Кобаках Косівського повіту (тепер Косівського району Івано-Франківської області) в селянській сім'ї. 1889 р., коли Іван закінчив початкову школу, батько віддав його «в науку» до гімназії в м. Коломию. Гімназія зустріла селянського хлопця непривітно. Навчання велося тут польською мовою, якої він зовсім не знав. Вчителі відсилали «хлопського» сина «гній возити», панки-гімназисти глузували з його мужицького одягу, а коли Семанюк одягнув гімназичну форму, зустріли його нестерпним глумом. «Сам себе не пізнавав у панськїм плахтю», «соромився кожного кроку й утікав від людей», — згадував він про той час у новелі «Карби», а в автобіографії для альманаху «Вік» записав: «З гімназії виніс я хіба обмерзіння до галицького шкільного систему. Все а нетерпеливістю арештанта дожидав я, бувало, яких-небудь ферій, щоб вивратись між народ у гори, де звичайно брали мене батьки за інструктора до своїх синів».

Незабаром Семанюк опанував польську мову і вийшов у число кращих учнів. Син розумів, що батькам нелегко було його вчити, і тому намагався виправдати їхні надії. «Незаможність моєї ро-

дини,— писав він,— приневолила мене вже від першого класу заробляти на себе лекціями».

Не задовольняючись офіційною наукою, гімназисти таємно зібрали свою бібліотеку, в якій, як згадував Стефаник, було близько чотирьохсот книжок російською, українською і польською мовами. Улюбленими авторами молоді були Шевченко, Салтиков-Щедрін, Тургенев, Добролюбов, Панас Мирний, Чернишевський, Некрасов, Гліб Успенський, Гоголь. З товариської бібліотеки до рук Черемшини потрапили твори Шевченка. В колі товаришів і на самоті він читає і перечитує палкі рядки «Кобзаря», вивчає біографію поета, виголошує доповіді про його життя і творчість у гуртку гімназистів, сам пробує писати вірші й оповідання.

Навчаючись у старших класах гімназії, Семанюк ознайомився, з тієї ж таки товариської бібліотеки, з «Іліадою» та «Одіссеєю», трагедіями Шекспіра, творами Шіллера, ширше обізнався з українською літературою та збірками української і російської народної творчості. Пізніше він прочитав «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика і «Що робити?» Чернишевського, які на нього «зробили сильне враження» («Автобіографія»).

Гімназист Семанюк одночасно виявляв жвавий інтерес до сучасного йому літературного життя на Буковині і в Галичині, передплачував мало не всі тодішні періодичні видання («Житє і слово», «Зоря», «Буковина», «Дзвінок», «Правда»), особливо захоплювався творчістю Франка. Деяко з власних творів і перекладів він надсилав до редакції журналу «Зоря», але в друкованій формі його ранні проби пера не з'явилися.

У 1895 р. під час літньої відпустки Черемшина написав драму «Несамовиті» і надіслав на конкурс, оголошений того ж року в журналі «Зоря» галицьким Крайовим віділом. В «Несамовитих» він намагався показати прагнення гуцульської молоді жити по-новому. Його герої повстають проти народної темноти, відсталих звичаїв і забобонів у гірському селі, організують читальні, школи і, таким чином, мають надію допомогти селянам вибитися із злиднів. Проте навіть така куца програма ліберально-культурницького характеру викликає шалений опір з боку сільської верхівки — багатіїв та представників влади. Молоді герої зазнають переслідувань і внаслідок підступних дій супротивного табору трагічно гинуть.

Драму «Несамовиті» піддав суворій критиці голова журі конкурсу, який радив авторові переробити її¹. Черемшина з висновком рецензента не погодився, але все ж пробував поліпшити

¹ «Зоря», 1896, ч. 5, стор. 98.

твір. У листі до Осипа Маковея від 1 квітня 1896 р. він з явною гіркотою писав: «З «Несамовитими» таке: всіляко думав я, та й не даються вони годящо переробити. Одначе комедія із їх так і складається. Я вже її і докінчив, та, на диво, вона вийшла зовсім не така, як «Несамовиті». Нич не схожа із ними».

Ні в першій, ні в другій редакції цей твір Черемшини не з'явився друком, і рукопис його досі не знайдено. Вділили тільки два уривки чорнового автографа (початок першої і п'ята дія драми), які вперше друкуються в цьому виданні.

1896 р. в газеті «Буковина» Осип Маковей надрукував оповідання Івана Семанюка «Керманич», підписане псевдонімом «Марко Черемшина», що з того часу став його літературним ім'ям. Уже в цьому творі він виступив як співець гуцульського села, у романтично-фольклорному дусі опоектизував працю плотарів на Черемоші. З великим чуттям описав тут молодий автор трагічну загибель сміливого керманича-плотаря Василя Саїна і тяжке життя його родини після смерті господаря-годувальника.

У 1896 р. Черемшина закінчив гімназію (атестат датовано 8 липня 1896 р.). Кілька місяців жив у рідному селі. Тепер він ще болючіше реагує на нужденне життя земляків. У листі до О. Маковея 5 січня 1897 р. Черемшина писав: «Домашня наша мужицька біда та злидні пригнобили мене дуже. Я рад би був чим-небудь допомогти своїм родичам; отже, я працював враз з ними».

Дивлячись на селянську нужду, в якій жили і його рідні, Черемшина заповзвся будь-що «образуватись, щоб своїому народові коли не допомогти, то бодай сорому не паробити» (з того ж листа до Маковея). Заробивши трохи грошей («приготовляв одного товариша до матури»), восени 1896 р. Черемшина поїхав до Відня з паміром стати студентом медичного факультету університету. Оскільки плата за навчання там була висока, він змушений був вступити на юридичний факультет, де плата була найнижча. Ставши студентом-юристом за таких обставин, юриспруденцією Черемшина цікавився мало, а головну увагу приділяв літературі. «Права учився я в Відні для хліба,— писав він в автобіографії,— а більше займався літературою та просвітою» — і «так далеко зачитувався в красному письменстві, в німецькому і російському, що майже нерадо заглядав до римського та німецького права».

Жваву участь брав тоді Черемшина в культурно-громадській діяльності земляцького товариства студентів-українців у Відні «Січ» (у 1899—1900 рр. був навіть його головою), співпрацював з «Обществом студентов из России» і робітничими товариствами «Родина» та «Поступ», які мали своєю метою допомагати робітникам-слов'янам у столиці Австро-Угорщини єднатися і підносити

свій культурпо-освітній рівень. Про участь, зокрема, у товаристві «Поступ» Черемшина в автобіографії згадував: «Кожен з нас уважав своїм обов'язком мати відчити в тім товаристві бодай раз в місяць».

Роки навчання в університеті були для Черемшини також часом енергійних творчих пошуків. Поряд з вивченням класичної літератури він жваво цікавився сучасними йому українською, російською, німецькою, угорською літературами, перекладав на українську мову твори західноєвропейських модерністів (Петера Егге, Жюля Ренара, Оттона Канови та ін.), пробував застосувати їхні художні прийоми у власній творчості.

1897 р. в газеті «Буковина» Черемшина опублікував «єскія з великоміського життя» — оповідання «Нечаяна смерть», а в кінці того і на початку наступного року — цикл поезій у прозі «Листки». На цих творах, передусім на їхній художній формі, позначився вплив модної в ту пору поетики модерністів. Проте в змісті «Листків» досить виразно проступає правда життя, чути голос народного горя. Письменника дуже хвилювала доля морально повівечених, упосліджених капіталістичною дійсністю людей («Нечаяна смерть»); він глибоко співчував селянській бідності, тривожився майбутнім рідного краю. В мініатюрах «Весна», «Симфонія», «Щоб не тії гори», що художніми якостями нагадують поезії в прозі Тургенева, Кобилянської, Стефаника, Черемшина чуло говорив про безпросвітні злидні гуцульської сіроми, про голодних сиріт, висловлював гнів і обурення проти гнобителів. «Непривітно і лячно тепер у нашому краї», — говорить Черемшина в поезії «Осінь». З боєм і сумом писав він про те, як тисячі сиролетаризованих селян, доведені напівголодним існуванням до відчаю, емігрували в США, Канаду, Бразилію, плакаючи марну надію знайти там «долю-волю». Закликаючи позбавитись ілюзій, ніби краще життя можна знайти десь на чужині, дорікаючи тим, хто «віддався крайній розпуці і не вірить у перемогу», письменник висловлював глибоку віру в силу народу, в те, що гноблені «стануть до бою», переможуть «царя-людомора», здобудуть «долю-волю» у рідному краї. Мініатюра Черемшини «Осінь» своїм ідейним спрямуванням перегукується з циклом поезій Франка «До Бразилії», творами Бордуляка, Маковея, Чайковського про тяжкі поневір'яння селян-емігрантів.

Поезії в прозі промовисто свідчать, що письменник багато і сумлінно працював над художнім словом, але обрані ним форма і метод зображення дійсності обмежували його творчі можливості. Це своєчасно підмітили Маковей і Франко і допомогли молодому автору вийти на правильний творчий шлях — на шлях реалістичного зображення життя гуцульського селянства.

1897 р. відбулась пам'ятна для Черемшини подія— він особисто зустрівся і заприятелював з Іваном Франком, про що пізніше (до 10-ї річниці з часу смерті великого Каменяра) коротко, з глибоким чуттям і виявом найбільшої шани розповів у своїх спогадах («Фрагменти моїх споминів про Івана Франка»). Коли 1893 р. замість журналу «Зоря» став виходити «Літературно-науковий вісник», у якому Франко був одним із редакторів, між ним і Черемшиною зав'язалося листування. У листах до молодого письменника І. Франко, як і незадовго перед тим О. Маковей, радив йому «закинути поезію в прозі» та вернутися до мужиків, селян-гуцулів, життя і побут яких він добре знав. Водночас це був заклик рішуче повернутися до реалізму, до правдивого змалювання життя народу. І Черемшина щиро відгукнувся на поради свого вчителя: в травневій книзі «Літературно-наукового вісника» за 1899 р. було вміщено його образки з селянського життя «Святий Николай у гарті» та «Хіба даруймо воду» — новели, якими розпочався новий етап у творчості письменника. У центрі уваги Черемшини тепер стає життя темного, забитого і безправного селянина-гуцула з його нуждою, стражданнями і рідкими хвилинами радості.

У «Літературно-науковому віснику», «Громадському голосі», «Буковині» за 1899—1901 рр. друкуються новели «Злодія зловили», «Раз мати родила», «Основини», «Більмо», «Карби», «Лік», «Бабин хід» та ін. Ці твори поставили Черемшину в ряд з іншими видатними західноукраїнськими прозаїками— Кобилянською, Мартовичем і Стефанюком.

1901 р. в Чернівцях вийшла в світ перша збірка новел Черемшини — «Карби». Правдивістю зображення життя гуцульського селянства, художньою майстерністю, оригінальністю змісту й форми збірка «Карби» посіла помітне місце серед тогочасних видань. Ряд новел Черемшини тоді ж було перекладено на польську, чеську, сербсько-хорватську, німецьку та інші мови.

У жовтні 1901 р. Черемшина закінчив слухати університетський курс. Оскільки під час навчання в університеті він багато уваги приділяв літературній освіті, власній творчості і праці в різних студентських товариствах, у нього лишилися не складені іспити з кількох дисциплін. У 1902—1905 рр. він складає іспити з юриспруденції, державознавства та інших предметів, готується до складання «докторату права». 17 липня 1906 р., як це видно з докторського диплома, Черемшина оформив свою вищу освіту. Без цього не можна було одержати належну посаду за фахом. Убоге студентське життя, а слідом за ним таке ж убоге життя юриста без диплома, треба думати, гнітило Черемшину. Труднощі були й інші: нелегко було знайти службу, яка б забезпечила не тільки його самого, але й

дала б можливість допомагати старим батькам. З 27 липня 1905 р. до 31 вересня 1906 р. Черемшина відбував фахову практику в карному і торговельному суді у Відні, «та побачивши, що там на посаду судді треба ждати найменше двадцять п'ять літ» («Автобіографія»), він «переписався в адвокатуру» і виїхав до містечка Делятина. Від 8 жовтня 1906 до 10 жовтня 1912 р. Черемшина служив конципієнтом (тобто помічником) у канцелярії адвоката М. Лагодинського. Поряд з виконанням службових обов'язків у Делятині, Черемшина займався культурно-освітньою роботою серед селян та робітників залізниці й тартака. «В кожному селі знала мене і мала дитина, мужики мене дуже полюбили»,— писав він в автобіографії.

В кінці 1912 р. Черемшина відкрив власну канцелярію у м. Снятині і повністю віддався адвокатській праці і громадській діяльності серед селянства Снятинщини. Літературні справи надовго відійшли на другий план.

З початком першої світової війни Черемшина переїхав із Снятина у Кобаки до батьків. Працюючи біля господарства, спостерігаючи, як через село перекочували частини то австро-угорської, то російської царської армії і як від того терпіло село, Черемшина все бачене на власні очі і почуте від селян занотував у «Щоденнику» (листопад 1914—січень 1915 рр.). З «Щоденника» видно, як письменник збирав матеріал для нових своїх творів про життя селянства під час імперіалістичної війни, як ставилися російські і австро-угорські війська до населення, як ставилося населення до них. У записі від 19 грудня 1914 р. Черемшина занотував слова селянина Федора Герасим'юка: «Каже, що козаки подібні в обходженню до гуцулів».

Почуття дружби, яке виявляли російські солдати до західноукраїнського населення, Черемшина підкреслює не раз: «Рано йшли московські солдати і козаки з Кут долів через село — і підводи і військові. Казали весело, що ми останемо під Росією» (запис 23 грудня 1914 р.); «Приїздить Настя із Снятина, каже, що там є всі гадки, що Росія Галичину задержить» (запис 6 січня 1915 р.). І сам від себе письменник зазначив: «Похід війська московського дуже зацікавлює» (23 грудня 1914 р.). З наведених та інших подібних нотаток видно, що західноукраїнське селянство і його співець Марко Черемшина з приходом російської армії в Галичину пов'язували свої надії на возз'єднання з Східною Україною. Ці настрої посилювалися ще й тим, що в ряді зафіксованих Черемшиною випадків солдати російської армії виступали як захисники селян-гуцулів. «Взагалі, люди зі справами удаються до козаків по рішення їх»,— сказано в записі 5 січня 1915 р.

Поряд з цим у «Щоденнику» наведено численні факти, які свідчать, що австро-угорські війська дуже жорстоко поводитися з місцевим населенням. 25 грудня 1914 р. Черемшина занотував: «Наші зближаються, але дуже хлопів вішають, на грушці, яблуні, де попаде». Ще разючіший запис зробив він 9 січня 1915 р.: «На Буковині страшно вішали». Ці й подібні факти безглуздої дикої сваволі цісарських військ у ставленні до гуцульського селянства лягли в основу циклу новел Черемшини про війну.

У травні 1915 р. письменник повернувся до Снятина, де пережив усі злощастя воєнного часу. Коли навесні 1919 р. румунські війська окупували Буковину і Покуття, Черемшина їздив з делегацією від Снятинщини на переговори з румунським командуванням, «аби не прийшлося до проливу крові». Румунське командування не захотіло навіть розмовляти з тією делегацією й віддало наказ про наступ. Вертаючи пішки до Снятина, делегація потрапила під обстріл. «Кулі дзвеніли нам попід пахи,— згадує в автобіографії Марко Черемшина,— і тоді я кинувся в придорожний рів з водою і перележав тут у студеній воді з годину, та із тої перестуди занедужав на нирки і досі з тої упертої недуги вилічитись не можу».

Після розвалу Австро-Угорщини Буковина була загарбана боярською Румунією, а Галичина опинилася під владою буржуазної Польщі. Черемшина знову відкриває адвокатську канцелярію у Снятині, «заступає мужиків перед судом та різними властями» («Автобіографія»), разом із Стефаником бере участь в громадській роботі.

Урядові утиски, переслідування всього прогресивного державними органами буржуазної Польщі створювали важкі умови для демократичних діячів у Галичині. Переборюючи труднощі, створені штучним кордоном, не без ризику для себе, Черемшина разом із Стефаником налагоджує листовий зв'язок з видавництвом «Книгоспілка» на Радянській Україні, надсилає сюди свою нову збірку творів. 1925 р. тут вийшла друга збірка новел Черемшини «Село вигибає». Ряд його новел друкувалися також у періодичних радянських виданнях. «Іван Юрійович,— пише дружина письменника Н. В. Семанюк у листі до автора цієї статті 2 серпня 1946 р.,— тішився тим, що його твори видано на Великій Україні, і це заохотило його до дальшої літературної творчості».

Друге видання збірки «Село вигибає», доповнене новелами із збірки «Карбів», і третя книга новел — «Верховина» (куди ввійшли останні новели, а також переклади Черемшини з А. Каралічева, М. Юнгвікеля і К. Міксата) — вийшли вже після смерті письменника, в 1929 р.

Літературна громадськість Радянської України і широкі кола читачів дуже прихильно зустріли появу нових творів Черемшини, в яких він хвилююче розповів про життя гуцульського селянства в роки першої світової війни і в умовах пансько-польської окупації.

Письменник пильно стежив за економічним і культурним розвитком у Радянському Союзі, у розмовах із Стефаником та іншими друзями висловлював тверду віру, що час визволення західноукраїнських трудящих наближається, що волю і щастя їм принесуть брати з-над Дніпра і Волги.

Дружина письменника згадує, що Черемшина мав намір віддати Радянську Україну. На початку 1927 р. він вдався за одержанням дозволу до урядових органів. «Черемшина, — пише вона, — витратив чимало часу, оббив чимало порогів, щоб виклопотати дозвіл на поїздку, та все було даремно.. панський уряд відхилив клопотання»¹.

Навесні 1927 р. Черемшина поїхав у рідне село Кобаки провідати матір і сестру 25 квітня він пішов на кладовище до могили батька. Хворе і вразливе серце не витримало переживань викликаних спогадами, і Черемшина тут-таки на кладовищі раптово помер. Похорон відбувся 27 квітня у Снятині Разом з народом в останню путь провів Марка Черемшину його друг і побратим Васпль Стефаник. Певдовзі після цієї смутної події Стефаник писав: «Хотів би-м, щоби будучі покоління з найбільшою побожністю відносилися до слів цього великого поета. Сльози не дають мені більше писати про мого сердечного друга»².

* *
*

Збірку «Карби» Черемшина відкрив автобіографічною повістю під тією ж назвою. Згадками про дитинство, батьків, діда й бабу, та життя в їх господі на Заліській горі автор підкреслив свій зв'язок з трудящим селянством, зображенню життя якого він присвятив усю творчість. На першому плані тут виступає тема народної темноти, безправ'я селянської сіроми, що весь свій вік поневірлялась на чужій землі, борсалась у лещатах безпросвітних злиднів і. коли надходив смертний час, крім тяжких карбів — кривавих ран на серці, — нічого більше не мала. Чорним було життя

¹ Наталія Семанюк. Співець Гуцульщини. Ужгород, «Карпати», 1970, стор. 85.

² Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів, ф. XII, № 22.

гуцульського селянства в ті часи. Таким його бачив Черемшина, близько до серця взяв і таким відтворив у своїх новелах.

Тематика збірки «Карби» неширока, і не дуже різноманітний її типаж. У кожному з вміщених у ній творів висвітлено один якийсь трагічний факт або звичайнісінький, на перший погляд, випадок у житті селянина-гуцула. В усіх новелах збірки виступає немовби той самий персонаж, тільки показаний письменником у різних життєвих ситуаціях, у зіткненні з різними соціальними і побутовими явищами, в різному віці й психологічному стані. Портрет свого улюбленого героя — темного, вкрай затурканого, безправного селянина-бідняка — найяскравіше замалював Черемшина у новелі «Святий Николай у гарті»: «... Скригнули чорні закурені двері і випустили надвір чоловіка середнього росту. Його худе, поморщене лице, кучма нерозчесаного волосся, сухоребрі груди, що їх не обіймає собою темна, латана сорочка, витерті червонаві холошні і худокості, босі ноги говорили самі за нього, що він є. Він не потребував представлятися. На його стан зложилися віки нужди і вип'ятували на ньому грубими буквами: мужик».

Ім'я цього селянина — Курило Сівчук. Воно могло б бути загальним для всіх селян-бідняків — персонажів збірки «Карби». В образку «Святий Николай у гарті» Курило з дружиною і дітьми ховає від збирача податків свої убогі пожитки, тремтить перед начальством, повторюючи: «бідно си діє, ясний та добрий панчіку...». В новелі «Чічка» він розпачливо тужить над загиблою шканиною, бо вона годувала його сім'ю; у творі «Карби» — грюкає об стіл кулаком, з болем каже про дітей: «Чим їх нагодую!». В новелі «Раз мати родила» він наважився помститися жандармові за всі тяжкі кривди і потрапив до тюрми. У творі «Більмо» — випроваджує доньку до розпусного лісничого, бо іншого виходу в страшних злиднів не знає. У «Грушці» він тужить за померлою дружиною і втішає дітей: «Не бійтеси, небожета, мені недалекі гони, я вам хати не залежу». В новелі «Лік» він, безнадійно хворий, не маючи за що купити ліки, повертаючись від лікаря додому, показує сусіди на цвинтар: «Аді, де мій лік». І, нарешті, в образку «Дід» він, старий і нікому не потрібний, зайвий рот у голодній сім'ї, вкорочує собі віку.

Імена, прізвища, стовище в громаді й родині персонажів згаданих новел різні, а при читанні їх створюється враження, начебто Черемшина в кожному випадку писав про того самого героя. Така мистецька сила його типізації, художнього узагальнення образу селянина-мужика! Письменник спостерігав, як поводить себе селянин-трудівник у різних обставинах на протязі всього життя,

і про все це писав у новелах. Схоже на те, ніби Черемшина провадив ґрунтовну підготовчу роботу до створення монументального образу селянина-гуцула, який безмежно любить свій край, природу, народ; працьовитий духовно обдарований, чесний, гостинний, поетичний, але ґноблений соціально і національно, зацькований війтами, жандармами, езекуторами, облутаний панами, лихварями, він жив у страшних злиднях та горі, розпачливо гукав до німих гір, до байдужого неба і, ніким не почутий, гинув. Новели-образки збірки «Карби» ідейно, тематично і своїми художніми особливостями так міцно зв'язані одна з одною, що композиційно утворюють єдине ціле. Провідна тема збірки «Карби» — народне горе, злидні гуцульської сіроми, її туга за кращим життям і, нарешті, надія на краще майбутнє.

Новели збірки «Карби» вражають безпосередністю життєвих картин, похмурістю і безпросвітністю селянської гуцульської дійсності тих часів, типовістю зображення життя селянської бідноти за умов капіталізму. Ось дівчина-покритка, зґаньблена якимсь розпусним панком, повертається з наймів до рідного села («Зведениця»). Читач ледво встигає стежити за бурєю думок, глибоких душевних переживань, цілою гамою бурхливих почуттів безталанної дівчини. Ніби в тяжкій лихоманці, покритка промовляє сама до себе, до дитини, до природи, картає, проклинає, молить, скаржиться, повчає подруг, висловлює надії, рве на собі коси, шепоче слова материнської ласки до дитини і тужить, тужить, тужить... В цій соціально-психологічній мініатюрі, подібній до монолога героїні драматичного твору, Черемшина зумів коротко й сильно відтворити справжню бурю в душі зґаньбленої людини. Безіменна героїня твору воскрешає в пам'яті читача цілу галерею образів покриток в українській літературі дожовтневої доби. Наче всі вони зійшлися до неї, виплакали своє горе, а її щерть переповнена журбою душа розлилася розпачливим криком-голосінням.

Незабутнє враження справляє й новела «Злодія зловили». Хлопчик-сирота Юра Приймаків цілими днями блукає голодний попідтивно. Ніхто його не жаліє, нікому він не потрібний. Непритомніючи від голоду, хлопець зайшов на садибу багача Фенчука і, побачивши, як теля припадає до вимені корови, в нестямі припав і сам до дійки. Хазяї ввіймали хлопця «на місці злочину», тяжко побили, обстригли для глуму і під регіт сусідів — таких же зможних газдів — вигнали на вулицю.

І так картина за картиною, одна за другу похмуріша, одна за другу, вразливіша. Написані пластично, яскравими зображальними засобами, в різних, здебільшого психологічно контрастних

регістрах, вони сприймаються як жанрові твори живопису, в яких схоплена митцем правда життя виступає в формі високохудожніх узагальнень з глибоким демократичним і гуманістичним змістом.

Найвизначніші новели збірки «Карби» — «Святий Николай у гарті», «Раз мати родила», «Більмо», «Основини», «Чічка», «Зведенця», «Злодія зловили». У цих новелах Черемшина виступає як високоталановитий оповідач правди про життя гуцульського селянства, його проникливий психолог і поет. Нерідко художня палітра Черемшини позначена іронією, сатирою, особливо в критиці цісарської влади («Основини»), побутових і правових взаємин у гуцульському селі («Раз мати родила», «Святий Николай у гарті», «Більмо» та ін.).

Із співчуттям і великою любов'ю оповідав письменник про життя бідноти. В той же час він з огидою і ненавистю писав про багатіїв, жандармів, урядовців, панів і підпанків, які наживалися на народному горі. Яскраво виявлена демократична спрямованість збірки «Карби» в поєднанні з реалістичним методом зображення дійсності забезпечила їй популярність і зберегла пізнавальну та художню цінність до наших днів.

У новелі «Карби» Черемшина писав: «Вся Гуцулія на старців переходить». У роки війни з-під його пера лягли на папір ще тужливіші слова: «Чорний ворон на людську працю насівся», «на смеречині криче, війну повістуге, дзьоб собі гострить», «село геть вигибає».

Показу тяжких умов життя селянства в роки першої світової війни Марко Черемшина присвятив новели: «Село потерпає», «Перші стріли», «Поменник», «Бодай їм путь пропала!», «Зрадник», «Після бою», «Йордан», «Село вигибає». Розташовані в такій послідовності, вони відображають події хронологічно і нагадують новелістичну повість, частини якої еднаються темою, часом і місцем дії, спільністю деяких героїв і творчостильовими особливостями.

У своєрідному заспіві до новел про війну — в наскрізь пройнятому трагедійним настроєм образку «Село потерпає» — письменник з великою емоційною силою відтворив тривожні переживання селянської маси напередодні бою. Перед загрозою смертельної небезпеки усі мешканці села, захопивши сякі-такі пожитки, втікають у гори, в ліси. Лунають розпачливі зойки, ридання, прокльони... Вдало використовуючи фольклорні образи-символи, художні засоби народних дум і пісень, автор оповідає про цю типову для воєнних обставин подію напруженою, ритмічною, мелодійною мовою. Кожне речення звучить, як віршований рядок чи музичний акорд. «Розступилися гори на два табори. Громами себе розса-

джують, кременисті голови собі розбивають, ліси на тріски розколюють, ізвори людьми рівняють». В такому музично-поетичному ключі написано весь образок. «Село потерпає» належить до того різновиду художніх творів, які свого часу Леся Українка називала «симфонічним» жанром, «де враження пейзажу і рух душі зливаються в одну нероздільну гармонію»¹.

Війна значно змінила обличчя гуцульського села. Закони мирного часу, хоч вони ніколи не захищали селянина, перестали діяти, так само, як і суди та органи влади; не було кому скаржитись на кривду, не було де шукати захисту. Випадок, якась дрібниця в житті селянина за жорстокими законами війни ставали причиною нещастя, трагедії. «На війні нема серця, нема жінки, лиш неприятель, та й амінь», — говориться в новелі «Поменник». Марко Черемшина відтворив у своїх новелах ряд вражаючих епізодів, які ілюструють цю думку селянки про війну. Ось деякі з них. Стояв гарячий літній день. Селянин Василь, незважаючи на те, що фронт проходив поряд, працював на господарстві, розмовляв з дружиною, тішився синком. На сім'ю, яка жила своїм маленьким цастям, зненацька звалилася страшна біда: цісарські військові начальники ні в чому невинного селянина звинуватили в зраді і прирекли до страти («Зрадник»).

У подібному психологічному ключі зображено кілька драматичних епізодів у новелі «Перші стріли». Ось один із них: «Цісарські жовніри вели на страту селянина; дід Чюрей поцікавився, за що мають стратити сердешного; жовнір відповів: «За москаля». Дід нерозважно прохопився: «Нащо чоловіка задурно тратити, таже москаль світ годує!». За ці слова дід поплатився життям — через годину він «гойдався синій поруч із гуцулом...».

Інша така ж мізерна дрібниця призвела до загибелі цілого гурту невинних селян. В одному селі під поміняв віруючим старі греко-католицькі поминальні книжечки (поменники) на православні — за це його цісарське командування звинуватило в симпатіях до Росії, арештувало. Слідом за тим було страчено ще тринадцять господарів, у хатах яких жовніри знайшли злочасні «поменники» («Поменник»).

Основний наголос у новелах про війну письменник зробив на викритті сваволі, злочинів солдатів та офіцерів воюючих армій. Ось, наприклад, як Черемшина зобразив картину вступу цісарських військ у село: «Хтось пустив гать на село, бо жовнірня напливає в село, гей вода в долину. Всі толоки повні, улиці набиті,

¹ Леся Українка. Твори в п'яти томах, т. 4, К., Держлітвидав України, 1954, стор. 346.

груні вгинаються, хати ходором ходять, жовніри тут газди, а бадіки, гей наймити, увихаються. Гей пацьорки, зсилюють вояки газдівських коників, доють корови і вівці, ріжуть воли й телиці, варять собі м'яса та розвалюють мідяними кітлами горни над гуцульськими печами». «Йде селом вереск, зойк і гомін, гей вітер жереповими корчами. Село робиться тісарським»,— з глибоким сарказмом завершує опис цієї сцени автор.

Про цісарську армію Марко Черемшина говорив як про ненажерну, свавільну орду, яка грабувала, вшала, вбивала невинних людей. В зображенні цісарської армії письменник часто вдавався до сатиричних засобів. Його сатира, на перший погляд, легка, подібна до м'якої іронії, але насправді дуже дошкульна і не раз підноситься до сарказму. Таке смислове забарвлення мають і вислови у щойно наведеній цитаті: «ж о в н і р н я напливає в село», «село робиться т і с а р с ь к и м». У новелах «Перші стріли» і «Бодай їм путь пропала!» майстерно показано, як гуцульське селянство переставало вірити в «добраго батька цісаря», як від тієї віри в його свідомості швидко не липилося й сліду, а натомість народилася зневага і ненависть «Гудить і харчить село, гейби за горло душе-не»; «Гуцулію за горло тримають»,— так характеризував письменник господарювання цісарської армії в селах Гуцульщини. Посіявши жах і ненависть, панічно тікаючи в гори, австро-угорські війська женуть поперед себе все село: «Напротив води понад ріку їде людська праця на людських возах. Гуцули жалують під гору коней, а жовніри б'ють прикладами газдів у плечі і наказують їм, щоби не важилися шкодувати коней, бо коні й вози вже не їх, але тісарські, і воли самі також тісарські.

То ж тісарські бадіки б'ють тісарських коней тісарськими пужівнами, і вся дорога біжить і тарахкотить, тісарське добро з села везучи» (розрядка наша.— О. З.). Ворожість австро-угорської вояччини інтересам народу відображено тут з різкою виразністю, мовою гострої сатири.

З боєм розповідаючи про страждання селянства під час війни, письменник водночас викривав тих, кому війна була вигідна й потрібна. На народному горі й злигодних наживалися багатії — хитрі, спритні, ненаситні в своїй жадобі, неперемірливі в засобах збагачення. Війна для них з усіх поглядів була корисною, за будь-яких обставин вони почували себе безпечно. Уміло обертаючись поміж двох таборів (цісарських і царських військ), виступаючи «патріотами» тієї й іншої воюючої сторони, вони мали багату поживу. Таким у новелах про війну виступає багатій Дзельман — людина без честі й совісті, що наживається на крові й стражданнях народних.

В умовах війни, як це блискуче показав письменник, до краю загострилися класові й побутові взаємини в гуцульському селі. «Один одного в лижці води втопив би,— говорить Черемшина.— Таке то все бідне, студене, а таке люте, з'їдливе, таке неависне! Лиш кару скликає» («Поменник»).

Сумна повість про війну закінчується новелою «Село вигибає» — одним з найсильніших творів Марка Черемшини. Від воєнних дій, голоду, холоду, хвороб загинули всі люди села. Новела вражає похмурістю загального фону, згущеністю темних художніх фарб і в доборі матеріалу, і в розкритті душевних переживань героїв, і в описах природи, і в усіх поетичних деталях. Все підпорядковано одній настанові: показати жахливі наслідки війни, збурити емоції читача, викликати в його свідомості осуд і протест. Гнівом і прокляттям на адресу імперіалістичних хижаків — організаторів грабіжницьких воєн — віє від сторінок цієї новели.

Зосереджуючи увагу на жахливому, трагічному, письменник протестував проти імперіалістичної війни. Проте шлях до мирного життя не був відомий ні героям Марка Черемшини, ні йому самому. Він писав про те, що знав, і з-під його пера в повілях про війну вилився тужливий крик про загибель Гуцульщини — його улюбленого «красного, та запашного, та веселого краю».

Цикл новел Марка Черемшини «Село вигибає» стоїть в одному ряду з антимілітаристськими творами О. Маковея, О. Кобилянської, В. Стефаника, С. Васильченка та інших українських письменників-демократів, кожен з яких у міру свого суспільно-політичного кругозору і мистецького таланту викривав грабіжницький, імперіалістичний характер першої світової війни, показував страждання народних мас на фронті і в тилу, їх прагнення до миру, спокійної праці і добросусідських стосунків між народами. Антивоєнній творчості західноукраїнських письменників, у тому числі й Марка Черемшини, властива ще одна суттєва прикмета: у вій досить виразно відбилосся історичне тяжіння трудящих західноукраїнських земель до возз'єднання із східними братами. Ясна річ, що ті прагнення народних мас протистояли загарбницьким планам буржуазії імперіалістичних держав та її прислужників, українських буржуазних націоналістів.

Марко Черемшина — тужливий письменник. Але не вся його творчість останніх років війни і часу окупації Галичини буржуазною Польщею вкрита хмарою туги. Тоді ж він написав кілька творів на родинно-побутові теми («Парасочка», «Козак», «Інвалідка», «Зарікайся мід-горівку пити!..», «За мачуху молоденьку...», «Парубоцька справа», «Марічку головка болить» та ін.), де навіть драматичні моменти не знижують їх життєрадісного тону.

Побутові проблеми з життя гуцульського села Черемшина трактує в зв'язку з соціальними обставинами, які зумовили те чи інше явище. Так, у новелі «Парасочка» йдеться про красиву життєрадісну сільську чарівницю — доньку бідного селянина, що стала непутящою, бо син багатія потоптав її молодість, залишив покриткою. Обставини воєнного часу зовсім розбестили її. Подібною до Парасочки на першій стадії її морального занепаду є дружина інваліда війни, яку сільська влада штовхає на шлях легковажної поведінки («Інвалідка»).

Викриваючи причини нездорових явищ у селянському побуті, Черемшина вказує на конкретних винуватців того зла. Тоді як син селянської бідноти були на війні, куркульський син — побережник Федусь («Парубоцька справа»), відкупившись від служби в армії, баламутив своєю негідною поведінкою все село, безчестив молодих дівчат. Батьки зганьблених доньок поскаржилися в суд на негідника, але судді виправдали його. Конфлікт розв'язується згідно з традиційними вимогами народної моралі: якщо злочинця не карає панський суд, його мусить покарати людська справедливість — зразу після оголошення несправедливого вироку одна із скривджених дівчат, красуня-циганка Ція, вбиває розпусного парубка.

В ряді новел Черемшина викриває вовчу мораль куркульства, його захланність, невситиму жадобу до наживи, ницість в особистому побуті. Особливо показова щодо цього новела «За мачуху молодоньку...». «Кожен багач оженився і з сліпою та глухою, лише коби за нею загорнув маєтки», — говорить письменник. Дід Мотрюк, сільський багач, одружується з донькою свого ровесника, другого сільського дуки, Мочернака, з єдиним наміром — прибрати до своїх рук його добро. Мочернак, віддаючи дошку за Мотрюка, в свою чергу, мріє лише про те, як би загарбати маєток свого суперника. Готові кожної миті вчепитися один одному в горло, бажаючи один одному найшвидшої погибелі, багаті... породичалися. У психології і поведінці цих персонажів Черемшина талановито відтворив те саме, типове для села за капіталістичних умов, явище, яке лягло в основу комедії І. Тобілевича «Сто тисяч». Мотрюк, заглядаючи в своє майбутнє, мріє точвісінько так, як мріяв Калитка — герой п'єси Тобілевича: «Йдуть люди з далеких сіл, йдуть полениці, йдуть підгіряни і женуть марги в полонини та й питають бовгарів, чи вільно стати на попас на тих зелених луках, у тих темних затінках та холодах, а бовгарі не зволяють, бо то Мотрюкова земля» і т. д.

Спливав час, змінювались назви держав, до складу яких входила Гуцульщина, але гуцульське селянство по-старому жило в

кабалі. Пани, урядовці, куркулі експлуатували його, розбещували, називали аморальним. Марко Черемшина протестував проти наклепу на своїх земляків, розкривав справжні причини, які породжували нездорові явища в побуті гуцульського села. Таку настанову має більшість його творів, присвячених побутові селянства під час війни і в післявоєнні роки. А в інших творах на родинно-побутові теми він славить простоту людських взаємин, красу земного буття, людську радість і гідність, які зростають на ґрунті взаємного розуміння, спільності інтересів, гармонії людських почуттів («Зарікайся мід-горівку ппти!..» та ін.).

Про кохання, щасливе родинне життя Черемшина говорив мовою поета-лірика. У творах на цю тему оповідь займає незначне місце. Ліричний діалог, емоційні відступи автора, близькі до римованої прози, багатоголосі полілоги становлять головну їх тканину. Сюжет і всі художні компоненти твору підпорядковано настроєві автора і створених ним героїв твору.

Марко Черемшина, як і творчо близькі до нього письменники, наголошував на розкритті психології героїв і для досягнення цієї мети однаково вміло послуговувався етнографічно-побутовими деталями, фольклорними образами, народною поетикою і, звичайно, художніми засобами, виробленими художньою літературою. У новелах на побутові теми елемент етнографічний, фольклорний, починаючи з образів героїв, сюжетних перипетій і кінчаючи мовно-стилістичними засобами, посів панівне місце. Саме звідси походять ширий ліризм, прозорість гумору, легка мрійливість туги — все те, що становить художню своєрідність цієї групи новел Черемшини.

Показу життя західноукраїнського селянства в часи пансько-польської окупації Черемшина присвятив новели збірки «Верховина» («Ласка», «Верховина», «Коляда», «На Купала, на Івана» та ін.). Змучені імперіалістичною війною, переобтяжені податками, віддані на безкарну наругу осадникам, жандармам, присяжним, орендарям, панам і підпанкам, їх родичам і розпусним коханкам, трудящі маси західноукраїнського селянства жили під владою буржуазної Польщі у нестерпних умовах «нового лихоліття». Про це, головним чином, і писав Черемшина в останні роки літературної діяльності.

Серед реалістичних новел післявоєнного періоду найвизначніше місце посідає «Верховина». Верховину (так ще називали Гуцульщину) осцівав народ у своїй творчості, славили поети як гірський куточок незвичайної краси.

Романтичній чарівності карпатських верховин у новелі Черемшини протиставлено пошмури картини життя гуцульського села

під владою пансько-польських посіпак. Здавна спостережливий, уважний до драматичного в житті селянства, Черемшина знову наголошує на цьому.

У «Верховині» письменник з великою художньою силою відтворив гостро драматичну історію жорстокої розправи сільських урядовців-пілсудчиків із селянином Федором Орфенюком. Разом з тим тут сміливо (особливо як на той час і обставини) викрито фашистську деспотію, яка панувала тоді в Польщі, викрито моральну звироднілість, ницість великих і дрібних урядовців, жандармів, панів, попів і ксьовдзів — цілої зграї трутнів, які жили за рахунок праці трудящих. Хитро облутуючи селян, залякуючи їх, вдаючись до терору, урядовці прибирали до своїх рук селянську землю, ліси, худобу, ґрунти з будівлями і жили дозвільно та весело. Черговою жертвою їх сваволі став старий Орфенюк — заможний і статечний газда. Його син «погиб на війні», «газднця погубла від кулі», а старий жив з невісткою і онуками. Колись дід відписав своє господарство синові, а після його смерті мав намір одружити невістку з хорошим, працюючим парубком і спокійно при дітях дожити віку. Але не так склалося. Громадський присяжний, комендант, піц, учитель та їх коханки давно зазіхали на добро Орфенюка: довідавшись, що він збирається переписати господарство і землю на онуків, вони влаштували вбивство старого.

Чудово знаючи психологію селянина, кб́ло його інтересів і заповітних мрій, Черемшина талановито розкриває трагедію старого Орфенюка. Чесному і непокірному селянинові письменник протиставив цілу аґраю п'явок на народному тілі і не пошкодував фарб для викриття їх злочинів, адичавіння і морального занепаду. Найколеритнішою фігурою з-поміж них є Зельман, тобто той-таки Дзельман, що почав свою хижацьку діяльність ще в роки війни. Тепер він пішов далеко вперед — він власник полонин, лісів, має тартак, шинок, багатий будинок, живе в розкошах і неробстві. В його кулаці перебуває влада цілої околиці, під його дудку танцюють суд, жандармерія, війти, попи, вчителі, лісничі. Пана Зельмана любить жіноцтво, бо він щедрий на дарунки. І поза всім він конфідент жандармерії, за що одержує належну плату. Зельман служить міцною підпорою для влади пілсудчиків у Гуцульщині, бо «знає всі хиби хлопів і їх вчинки», «уміє підійти і вислідити злочинців і все йде на руку владі, яка без нього у цій дикій і чужій гірській закутині була б безрадною, як слабе око без окулярів». Рудобородий, товстий, як бочка, з золотим ланцюжком через грубий живіт, він «всім кермує», навіть родинним життям гуцулів. За вірну службу і багаті подарунки урядовці для Зельмана роблять усе, що тільки він забажає: розорюють його конкурентів,

кидають до тюрем селян, які пробують підняти проти нього голос, і взагалі, представники влади мають з ним «інтереси». Сам Зельман говорить про себе, що він «ловить мух, як який павук», тобто обплутує своїми смертельними сітками селян. Такий Зельман у своїй «діяльності». А в родинному, особистому житті він — морально низька, розпусна, цинічна людина. На останньому особливо наголосив Марко Черемшина в незакінченій новелі «Анюта». Тут Зельман (чи Дзельман) показаний в скрутній для нього ситуації, коли він «влаштує» чергову жертву своєї розпусти. Тримачись так, «неначе воли торгував би», Дзельман умовляє чабана Тодосія одружитися з своєю коханкою. У придане за Анютою він обіцяє дати нову хату, садибу, землі «царинку, і ліса чвертку, і корову первістку». Закінчується цей «торг» промовистим двослівним реченням: «Вдарили долонями».

Зельман Марка Черемшини — наче рідний брат подібних героїв у творах Франка «Боа-констріктор» і «Борислав сміється», тільки місце його панування було не в Дрогобичі і Бориславі, а в карпатських верховинах, в Гуцульщині.

Буржуазну Польщу часів диктатури пілсудчиків Черемшина зобразив як тюрму народів, страшну катівню, де фашистські головорізи вчиняли жорстокі розправи над борцями проти деспотизму і нечуваної сваволі («Верховина», «Писанки», «Ласка» та ін.). Дружина коменданта жандармерії — одна з дійових осіб твору «Верховина» — розповідає: «Приведуть не раз тих арештантів, чи комуністів, чи соціалістів та й у тім арешті коло них упрівають, аби від них дізнатися правди. То такі звідти били у хатні вікна зойки та стогнання, що вікна дрижали...».

З пристрасю художника-реаліста, письменника-демократа Черемшина підносив голос на захист трудящих, хвилююче розповідав про їх страждання в застінках буржуазної Польщі. У новелі «Ласка» письменник зобразив звичайне для тих часів явище: кілька селян за участь у якихось зборах були засуджені на місяць до «смучого криміналу», але їх зразу не ув'язнили, бо всі тюрми були переповнені. Щоб відбутися кару до весни, до початку гарячої роботи в полі, селяни довго оббивають пороги судових чиновників, витрачають гроші на адвокатів і, нарешті, давши хабара директорові тюрми Ржондзіцькому, опиняються в тюрмі. Більшого людського приниження не можна собі уявити, як не можна уявити такої ж крайньої безпорадності і покорн. З болем і тугою говорив про це автор, тим самим обвинувачуючи ржондзіцьких всієї буржуазної Польщі — тюремників «смучого криміналу» народів.

Водночас з реалістичними новелами про життя селянства в роки панування пілсудчиків на західноукраїнських землях Черем-

пина писав твори, в яких торкався національного питання. В панській Польщі національне питання стояло не менш гостро, аніж у свій час в Австро-Угорщині. Нестерпний тягар соціального і національного гніту лежав на плечах робітників і селян західноукраїнських земель. Черемшина намагався відобразити ці процеси у своїй творчості. Протест проти соціального пригнічення в деяких його повоевних творах забарвлюється повіом абстрактної національної романтики («Писанки», «Сокіл», «Недописані книги»). Як і Стефаник, Черемшина важко пережив поразку руху, за соціальне і національне визволення західноукраїнських трудящих у двадцяті роки і криваву розправу румунських та польських імперіалістів і їх спільників із табору української буржуазії над його учасниками. Не раз викриваючи продажність українського панства, його фальшиве народолюбство, ворожість інтересам трудящих, підкреслюючи, що націоналізм, «шовінізм стоїть у поперек міжнародному братерству, не дає статися широкій загальночоловічій кооперації», тобто протистоїть єднанню трудящих різних націй, Марко Черемшина в той же час не виявляв повного розуміння всієї складності цього питання. В такому разі він вдавався до романтичних художніх засобів зображення обраних для твору явищ дійсності.

Марко Черемшина до кінця життя ненавидів будь-яке насильство над трудящим людом, любив свій народ, цінив його історичне минуле й мріяв про краще майбутнє для нього. Роздуми письменника про сучасні йому умови життя західноукраїнського селянства і всіх трудящих важкі, тужливі, а мрії про майбутнє абстрактно-романтичні, проте світлі, радісні. Він твердо вірив у прихід нових, щасливих часів, коли і Чорногора, і Підгір'я будуть вільні, коли Дністер і Дніпро потечуть по об'єднаній «вітцівщині» і «врадуються вся Україна» (колядка «Сокіл»).

На окрему увагу в літературній спадщині Черемшини заслуговують твори-посвяти Стефаникові. Черемшина шанував Стефаника не лише як свого близького друга, а, передусім, як видатного українського письменника. Про це він говорив у листах, а ще повніше мовою поезії сказав у своїх посвятах Стефаникові. Два етюди — «Добрий вечір, пане-брате!» (перша назва «Поет розпуки») і «Його кров», — дві коломийки — «Желання» і «Під осінь» — та критичний фрагмент «Стефаникові мужики» Черемшина написав у 1926 р. до 30-річчя літературної діяльності В. Стефаника. У цих творах він натхненно висловив свої думки про творчість товариша і водночас виклав філософію «мужиколюбства», основу основ свого і Стефаникового світогляду.

Обидва етюди Черемшина склав на основі творів Стефаніка, «нарошно запозичаючись ексцерптами (цитатами) із Стефанікових творів». Запозичення це, ясна річ, дуже умовне, оперте не на зовнішні, формальні ознаки, а на зміст, ідеї, внутрішній вогонь поетичних дум автора «Кленових листків».

В етюдів «Добрий вечір, пане-брате!» проспівана натхненна пісня про життя й діяльність Стефаніка, починаючи від його народження і кінчаючи днем ювілею. Другий етюд «Його кров» — це, власне, варіант поетичного осмислення тієї ж теми: Стефанік — поет народного горя. Тут лише зроблено сильніший наголос на характеристиці героїв його новел — трудівників землі.

Твори-посвяти В. Стефаніку «Добрий вечір, пане-брате!» і «Його кров» цікаві своєю будовою: в них органічно поєднані елементи науково-критичної оцінки з публіцистичними, а все разом вилите в журливу симфонію про страждання західноукраїнського села в ті часи. Художнім рівнем, багатством поетичних фарб посвяти В. Стефанікові у літературній спадщині Марка Черемшини гідно завершують його працю над художнім словом, а змістом та ідейним спрямуванням вони є справжніми перлинами класичної демократичної літератури, яка пристрасно говорила про страждання трудящих, обстоювала їх права і кликала до кращого майбутнього.

Поряд з писанням оригінальних творів Черемшина виступав також як перекладач з болгарської, чеської, угорської, німецької та інших літератур. Для перекладів він добирав твори здебільшого з життя селянської бідноти, тобто близькі тематично й ідейно до його власної творчості. Це свідчить про те, що письменника глибоко хвилювало тяжке становище не тільки західноукраїнського селянства, а й доля трудівників землі в інших країнах. Стилем, мовою, всіма художніми якостями переклади Черемшини глибоко споріднені з його оригінальною творчістю, є органічною складовою частиною його літературного доробку.

Творчість Марка Черемшини скрізь і в усьому реалістична, оперта на живі джерела народного життя. Щодо цього не становлять винятку і його ранні «Листки», на художній формі яких помітні сліди імпресіоністичної техніки, і його твори останніх років, у тому числі й густо забарвлені романтичною поетикою. Як митець слова, Черемшина пройшов шлях невпинного зростання, постійних поваторських шукань і удосконалення майстерності в зображенні народної психології, життя й побуту західноукраїнського селянства. Починав він із засвоєння художніх здобутків своїх попередників, передусім Марка Вовчка і Федьковича. Це виразно видно не тільки в «Керманічі», а й у «модерному» оповіданні

«Нечаяна смерть»—модерному темою, урбаністичною фактурою, сюжетною схемою, але ще значною мірою традиційного художньо-стильовими засобами. «Льоля процвітала, мов калина у лузі, — так починає Черемшина опис зовнішності героїні цього твору, і далі малює портрет її давно знайомими в українській прозі фарбами.

Зовсім інша манера живопису словом Черемшини у «Листках». Тут панівними є абруштивна фраза, емоційна інтонація, персоніфікація, психологічне забарвлення зображуваного, асоціативність, заданий автором настрій.

Поворот письменника від символічно-абстрактних візій до показу конкретних явищ народного життя, до зображення трудящого селянина з його світом дум і почуттів відбувся порівняно швидко. Новий зміст творчості вимагав і нової художньої форми. Невдовзі Черемшина витворив свій власний стиль, органічно поєднавши в ньому здобутки, традиції українського реалізму XIX ст. з новітньою художньою технікою, з сучасним йому досвідом української і світової літератури в зображенні людської особистості. В соціальному плані «Льоля з оповідання «Нечаяна смерть» і Парасочка з одноіменної новели споріднені. Але способи змалювання їх життя, характерів і навіть зовнішності рішуче відмінні.

«Лице, як калина, малиною крашене, брови барвінкові, очі, гей на царинці дві керничці, коси, гей головня, чорні, аж блищать, отік би їх від пооблизував.

Коралями та сороківцями дзвонить, лиш груди підойма. Шовковою хусткою з вітром грається», — така Парасочка. В кожній рисочці, деталі, поетичному означенні відчувається, просвічує, виступає її характер. Це не тільки портрет героїні, а й її духовний світ, психологія.

Марко Черемшина писав свої твори живою народною говіркою Гуцульщини. У монологах, полілогах і діалогах талановито відтворено не тільки діалектні особливості народної мови, але й мови народних голосінь, колядок, дум і «співанок». У власній мові автора діалектизми зустрічаються рідше. В останні роки своєї літературної діяльності Черемшина намагався писати чистою літературною мовою, але діалектні форми стихійно вливалися в його мову, і йому так і не вдалося уникнути їх цілком. В одному листі 10 січня 1922 р. він писав: «Не можу ще навикнути до нового правопису — але прошу, щоб справили як слід. Силуюся оминати гуцульський діалект, оскільки це можна. Коли ж бо «жаргон» все чіпається». Подібну думку він висловив у листі від 13 березня 1926 р. до М. Зерова, який за дорученням видавництва «Книгоспілка» готував до друку його збірку «Верховина». «Ви будете мати багато клопоту, з говором», — писав Марко Черемшина.

«Мартович, Стефанік, Черемшина... це письменники, що зробили б честь будь-якій літературі світу,— писав наш видатний сучасник Максим Рильський.— Послугування діалектом, що найдалше йшло, очевидно, у Черемшини, становить певні перешкоди для ознайомлення з їхніми творами широких читацьких мас (ще більші перешкоди становить перед перекладачами), а разом з тим є і одним із своєрідних джерел очарування. У перекладі не тільки на російську чи білоруську (не кажучи вже про мови далекі), а й на загальнолітературну, українську мову писання Марка Черемшини тратять дуже багато... Ми бережемо їх такими, як вони є, не струшуючи ніжного пилу з їхніх райдужних крилець, і такими любимо».

Поряд з творами Франка, Стефаніка, Леся Мартовича, Кобилянської, Маковея, присвяченими зображенню життя західноукраїнського селянства кінця ХІХ — початку ХХ ст., демократична змістом та ідейним спрямуванням творчість Марка Черемшини посіла почесне місце в українській класичній літературі.

Великий радянський народ глибоко шанує талановитого художника слова, видатного прозаїка-новеліста, письменника-демократа Марка Черемшину.

У 1949 р., за ухвалою уряду УРСР, у Снятині відкрито літературно-меморіальний музей Марка Черемшини. В рідному селі письменника реставрована і перетворена в меморіальну хата, в якій він народився. Там же і в Снятині йому споруджено пам'ятники. На Дніпрі-Славуті курсує білосніжний пасажирський теплохід «Марко Черемшина». Ім'ям письменника названо вулиці міст, школи, бібліотеки. У вузах і середніх школах УРСР вивчається життя і творчість співця гудульського краю. Його новели видаються великими тиражами, перекладені на російську та багато інших мов братніх народів Радянського Союзу і на мови зарубіжних країн.

Та найкращим і найвеличнішим пам'ятником письменнику-демократу є нове, вільне, багате матеріально й духовно життя трудящих західноукраїнських земель, навіки воз'єднаних в Українській Радянській Соціалістичній Республіці, складовій і невід'ємній частині СРСР.

Олекса Засенко

 арби

У

пригорщі брав би тото зелене село, леліав би, як дрібненьку запашну отаву, гладив би, як паву.

Дивіть, хитається межі горами, гей дубова колиска у віночку, чічки розкидає.

Хотів би тоті чічки позбирати, вітрові не дати, в садочку посадити. Та скільки разів рука за ними посягне, стільки разів мерця підіймає.

Сухі, надмогильні квітки на цминтарних, струпішій хрестах.

А хоч би їх позліткою золотити, не повеселіють.

А хоч би їх росою росити, не покрасніють.

Лиш би їх до серця тулити, лиш би ними серце кривавити.

Най би раз сонце на каміннім вершку сіло, най би на тотó село подивилося.

Студені, чорні долоні його обтулять, німі лиця його стривожать. Хмарами його обсотають, ожеледдю зажедять.

У пазуху ховав би тоті хмари, коло серця їх грів би. Коби влазилися, коби серця не розмняцкали!

Плачі горами стеляться, дугами гори уперізують.
Буйні вітри ними граються. Тут були, тут нема: співанки
жалібні.

Зоря рососою їх змиває, гей мід співає.

Таке село тихоньке, таке зарошене!

Деревище у мокрій ямі межі німими могилами.

Ану, беріте та голубіте його, ану, пестіть та обіймайте!
Лиш варуйте серце, бо воно вам серце покервавить,
глибоко покарбує.

I

Дьидя гримав кулаком у
стіл і погрожував Петрикові, що його утопить, бо пустий,
бо хоче багато їсти.

Петрик ховався дідові під приділок і шепотів синіми
губками, що не боїться дьиді, бо піде з дідом.

На те дьидя м'якнув і відпуслав його дідові:

— Хоть беріт 'го у пазуху, а хоть у торбину, я вам не
бороню. Віна мені не дали-сте, чим їх нагодую?

Дідові руки дрожали, як Петрика гладили:

— Не журітси, небожета, тото чемний онука, буде
мене слухати, буде бабі помагати.

А неня плакала.

Під гору взяв дід внука на коркоші, аби не покотив-
ся надолину, як яблуко. Баба стояла вже навперед хати
і визирала годованця.

— Ходи 'д бабі, Петрику, ходи борше, лиши діда!

Відтак завела його у хату та й денцівку дала й ка-
зала, що буде на припічку спати ніжками до печі. А дід
казав, що купить йому велику сопівку на вісім пальців.

— Та й бриль касьтровий тобі куплю, а баба павами
обтичьит!

Петрик роздивлювався по хаті і бачив образи, стіл,
грядки й полиці тоті самі, що в дьиді. Лиш комин був ін-
ший: кафльовий, мальований. Дід посадив його на коліна і
уважав, аби в печі горшки не позбігали. Показував паль-
цями мальованих стрільців на комині та й розказував, як
вони татарів та багачів різали, смолою обкапували. І обі-
цював, що справить йому пушку і топорець зробить.

Десь так через тиждень прийшла неня відізнати, що
її дитина робить. А Петрик такий біленький, такий ви-
чесаний, гей голубець. Розповідав нені, як йому добре

у діда. Хвалився, що разом з дідом і бабою на лавиці обідас і разом вечеряє. Показував сопівку, і постільці дублені, та онучки черлені та й питався нені, чи вже великий, чи не міг би татарів та багачів стріляти, як оті стрільці на комині.

Та й дід і баба його хвалили, а неня радувалася.

На храм вуйни і вуйки з чужих сіл походилися. Петрикові обарінки давали, називали чемним легінем.

— Файного, діду, онуку маєте, коби здоров був!

— Тото у мене господар, діда ввечір роззуває, люльку дідові запікає.

— Ой ні, то бабина дитина, мені горшки сокотит, з окропу пінку збирає.

Хлоп'яче бліде личко рум'янилося і ховалося за бабину опинку.

— Шо поцтиве, а шо мудре, най си текне. Я вже не раз кажу бабі: коби ще нам люди не наврочили нашого парубка!

— Нівроку, нівроку!

— А йди-ста, Петрику!

— Йди, небоже, поцулуй вуйну в руку.

— Файно, рости великий!

— А цесу вуйну, а цесу? А тепер вуйків! Кажу вам, така дитина, що аж!

По харчунку дід дальше веселив гостей своїм вдуком.

Петрик ще ніколи не бачив тільки незнайомих очей, щоби на нього дивилися. Обминав їх, як вогнисте проміння, від котрого паленів і розтоплювався. Вуйни досягали його руками і гладили, як біле курятко, аби зі собою освоїти. Але він, як слиж, висувався з-під долонь і утікав під стіл та й заслонювався звисаючою скатертю. Тоді усі хвали переходили на легкі докори, а з годного легіня робилася бабина дитина. Бабине приговорювання не могло його вигулити з дучки, аж доки дід не сів на порозі і не заграв гуцулки в сопівку.

— А тепер дід тобі каже, аби-с йшов гайдука танцювати, най вуйки та вуйни видют!

На дідове слово хлопець несміливо попід боки брався, підскакував і присідав навприсядки, плескав землю ручками.

— Гей-гоп, гопачя!

— Йкий данцівник годний!

Худокосте, захмарене дідове лице ясніло під сивим,

гей вишневий цвіт, волоссям, а його веселість перелітала і на лица усіх гостей. Вуйни розбезпечувались і підспівували довгими, крутими голосами, а вуйки підтуптували ногами. Та коли данцівник відтанцював своє, дід завопив такої жалібної, що усі гості надолину голови спустили, як птахи, дощем зіпрані, а баба глибоко зітхала. Петрик піснів на вид покорченої і засумованої старині і, як кіт, крадьки надслухував, бо хотів дізнатися, хто тому винен. Але не міг дослухатися свого, бо стариня пацькалася та нарікала на тяжкі роки, а дід згадував вправді давні, ліпші часи та кривдувався на теперішні так, як кожного вечора перед бабою кривдується. Руки собі заломлював і казав, що уся Гуцулія на старців переходить. Аж як прийшла бесіда про дідового зятя і доньку та про їх діточок, вхопив Петрика туск за серце і витиснув наверх сльози, як росу на голубих чічках.

Небагато хибувало до того, щоби наголос був не розплакався, але баба погрожувала йому, що відведе назад до дьиді і що там дадуть йому чиколонки їсти. Та й тим діточий плач загатила, туск у серці потановила. А гості казали йому соромитися за таке м'яке діточе серце.

— Поки-с у діда, то не плач, небоже, ше тот час не прийшов на тебе!

На великдень баба убрала Петрика, як паву, і провадила з дідом до дьиді у гості. По дорозі писанки з пазухи виймала, людським дітям за простибі роздавала.

— А ек ми, Петрику, загинемо, то ти будеш за дідову та й бабину душу давати, будемо менше карбів мати.

Петрик не раз уже бачив у селі похорони, чув голосні, жалібні плачі, а вкупі з ними й бесіду про карби, котрих навіть старші люди лякалися і на яких згадку сумно зітхали, як перед чорною зловіщою тучею або чумою жахалися. У його хлоп'ячій уяві виступали ті карби темними, неясними, страшними ворогами його старині, вуйків, і тіток, і усього великого села.

— Не бійтеси, дідику та й бабко, ек купите мені стрільбу, то я тоті карби вистрілюю шо до лаби!

II

Сталось так, що дід не діждався помочі із свого внука. Як лишень Петрик виходив свої роки до школи, поховали діда, а дьидя забрав

сина від баби і передав у чужі руки, у місто до школи.
— Коли-с не гарен робити, то газдов не будеш, письма бериси!

От так, як би буря зірвалася і з рісного, зеленого саду відчімхала молоденьку галузочку у ярі та й у млаку межі лози загнала.

Як би на тому місці велика, кєрвава рана лишилася і переділювала одно життя і одно тіло на дві нерівні часті.

Намагався той біль переболіти, тоту рану загоїти.

Гнувся додолу, як лоза від вітру, мовчав, як маленький гріб, а очима крадьки папоротиного цвіту шукав.

Болю не переболів, рани не загоїв.

Тріщався, як птах у клітці, і ще дужче калічився. Обезсилений падав і дивився на відтяте життя, на молодість яснокрилу та й, як злодій, до свого села перекрадався.

Бачив леваду, могилами укриту, червоною луною забгрену; чув жасні стони карбованих кістяків голих, пізнавав їх і плакав.

Здрігався і прокидався зі зболеним, карбованим серцем.

Сам себе не пізнавав у панськїм плахтю, і люди його не пізнавали.

Соромився кожного кроку й утікав від людей. А на ферії прилітав Петрик додому.

Баба з радощів у долоні сплескувала, до нені говорила:

— Ти у бога шіслива, шо таку дитину маєш! Аді йкий пишний, панцке лице має!

А як Петрик у неділю стояв у церкві коло дяківського крилоса, то баба його очима пасла та усім кумам у бабинці за нього шепотом розповідала.

— То на світі поцтїва дитина, у великих школах учиєси, мене у руку цулує. Так письма береси, шо паничів учиєт і старині грейцір посилає. То велику голову має!

А як куми звели до того бесіду, шо він головою не вдався ані у свого дьїду, ані у неню, лиш таки в свою бабу, то вона не могла з радощів говорити і хїба потакувала головою та й обома сивобровими очима мірила Петрикову голову.

Газди обступали Петрика і випитувалися його про всячину, а баба зараз десь збоку ставала і помагала внукові відповідати на завдані питання.

— Тото, любетка, не наша голова до такого розуму, ей де!.. тото очима граба би їсти.

Бадіки хотіли її приперти, аби так хлопця не перехвалювала, але баба сіпала Петрика за рукав і кликала додому, а бадікам не давалася переговорити.

— Нас хоть би у тімє хто гупав, то нічо не вигупає, ой не вигупає, любетка!

На танці легіні брали Петрика межі себе, називали стриженим урльопником і просили, аби танцював польки. Дівчата підсмішкувалися, здвигали плечима, із стрижаком танцювати соромились.

— А де твої, Петрику, пави?

— Де топорець карбований?

— Де твоя стрільба, Петрику?

Аж баба не втерпіла, ганьбити їх мусила.

— Ніби він на вас дивитси, ніби ви против него? Ше таку приведе біленьку паню, шо будете єї в руку цудувати. Йкої нужди шкїритеси?

Дівчата ще дужче сміялися, бабині слова на кпи брали. Лиш чорнобрива Калина Несторівва не відзивалася, жалем серце обсотувала, сумом твар запишнювала.

Отік нагадувала собі, як з Петриком вівці пасла, співанки співала, прошивки йому вишивала, на святвечір оріхами частувала.

Отік ловила тоті слова, котрими колись Петрикова баба до неї лебеділа, своєю невісткою називала. Наче за мерцем, за Петриком банувала.

По слотливім тижні баба веріткою накривалася, із внуком у ліс гриби збирати вибиралася.

Бродили травами обоє, по коліна зарошені. Глипали через окіп у камеру і бачили гриби, як густу розсаду. Переступили і збирали.

Надійшов злісний. Розкричався на бабу, відобрав кошіль і вхопив за верітку. Баба спирала і відпрошувалася, як дитина.

Злісний тругив її так, що вона упала. Петрикові лють бесіду відобрала, стояв, як свічка. Злісний глянув на нього і, кидаючи кошіль та й верітку, усміхнувся: «Встидзь се, пан, зе старов хлопков гжиби збіраць, пан гімназияста!»¹.

¹ Соромся, пане, з старою мужичкою гриби збирати, пан гімназист! (польськ.).— Ред.

І пішов далі.

Баба приходила до себе й радувалася верітці та й кошелеві, начеб дістала їх в дарунку від злісного, а рівночасно билася в груди і йойкалася та нарікала сама на себе, що один карб більше заробила.

А Петрик чув, як в його серце новий карб врзувався.

III

Ще листечко з дерев не падало, ще багацька бараболя у кушинах не дійшла, ще коноплі у мочулах не вимочились, як Петрикова баба забагла умирати.

Смеркало.

Крилаті, темні тіні на стінах сідали і, мов сільські гробарі над гробом, ждали.

А світло їх у закутки заганяло.

— Буду гинути, Петрику!

Неня свічку у руці придержувала і сплаканими очима потокувала, що баба буде гинути.

— Що вас болить, бабко?

— Усе тіло болит, небоже, бабу.

— А не мож би лікаря привезти?

— Їй де, небоже! Прийшов час, та й нема куда. Багачі кличут, та шо з того? Або ми масмо відки?

— Чемна дитина! — шепотіла баба і намагалася піднести руку, аби погладити внука.

Дрібні сльози розплилися по її набресклому, восковому лицю і потавали в ньому, як краплі роси на перегорілому пласті сіна.

— То баба хочут, синку, аби-с з ними на смерть попроцьивси, — відгадувала неня бабину волю.

Петрик вхопив бабині руки, цілував і плакав.

— Просньий мене, Петрику!

— Най біг простить, бабко.

— І другий раз!

— Най біг простить.

— І третій раз!

— Най біг простить.

Тиша пролетіла через хату, сльозами обмита.

Баба по стелині наляканими очима водила, руки підіймала і як би рій мух від себе обганяла,

— Карби, карби! — простогнала тяжко, мовби через гордо важку, велику колоду перетручувала.

— Тото, небоже, бабі карби уже привижьються.

Петрик мимохить глигнув на стелину, але, крім закурілих, давніх сволоків, не бачив нічого.

Баба примикала очі і перехиливала в долину голову та й гейби ховалась перед падучою згори скалою.

— Любко-бабко, не бійтеся ніяких карбів, ви ще подужаєте.

Баба була би внукові перечила, але не могла, а замість неї невя говорила:

— Тото, синку, перед смертев кождому карби показуються, на душу цікають. Тобі дав біг таку долю, що учьїєшси у школах та й будеш великий розум мати, будеш тим паном. То ти меш кібзувати, що гріх, а що ні, за що карбуєси карби. А ми, синку, невчїїні, не знаємо. А хоть знаємо, то у біді не памітаємо, що робимо, а то все йде на душу. Шо гріх, то все карб на пальци у пана бога та й на души карб. Єк душа на тот світ приходит, то єї карби уже пораховані, уже муки терпіти має. Видиш, небоже, що коло нас бідно дієси, та й не раз гріхи робитси. Не віддастси довжок, возмеси чужу форостину, залихословитси — та й вже є, вже тото у бога карбовано. А за кождий карб траба кару приймати. Коби-то ми бірували, коби-сми сокотилиси.

— Карби! Карби! — стогнала баба й руки вищручала.

— Не бійтеси, ненько, біг з вами! Ше дітей лишьїєте, ше за вас молитися будут та й пан біг умалит вам карби, — як могла, потіпала донька бабу. — А може, господь даст, що мій Петрик на попа вивчїїтси, то буде за вас служби правити, будут вам карби даровані.

— Будуть вам, бабко, карби даровані!

Бабині очі останній раз подивилися приязно і ласкаво на Петрика як на одинокого рятівника і помаленьки ледом замерзали.

А бабині карби зірвалися і роєм за душею гнали, з хати вилітали.

Навкруги ліси глухо шуміли, трави тремтіли, до землі стелились.

Бабина душа вибігала на верхівіття дерев, перескакувала з листка на листок, стручувала росу і тріпотіла голими порубаними крильцями.

Боялася з карбами ще далше 'д горі летіти, але вітер займив її силоміць.

За нею розбіглися жалібні плачі і тужливий голос трембіти та й сільських дзвонів, але не могли її здогонити.

Верталися назад голими ножами і викроювали у Петриковім серцю карби, котрі ніколи не загояться і не заростуть панським салом.

Еварка так закінчилася, що старий Чюрей відокремився від дітей і від сьогоднішнього дня спить надворі, а діти в хаті. То вони до нього нічо не мають, а він до них нічо, хоть най зараз хата валиться.

І дід скорчився під колешниною на в'язці мерви, аби спати, але очі не зажмурюються, у голові вариться:

— Аби-сте си тогди доробили, коли вода горі піде, аби-сте си на своїх дітєх такого діждали! Так я вам віншю, шо-сми ваш дьдя, шо-сми вам грунт записав.

— Але єк мні зєть чїстє, то най би було, бо то чужа дитина, то за тото, шо-сми на грунт приймив, шо ми розум відобрало.

— То за цу царинку маєш, діду, позавуш, а за цєс бурдєй межи ребра,— каже.

— Таки так, най мні піхає, най мні місит, толочит, то ані писну, бо то мій розум.

— Я ночі не досиплєв, їсти не доїдав, аби лишєнь 'д хаті шо прискорбити. Тепєр шо робиш, то не твєє, не маєш права.

— За коновочьку маєш, діду, межи очі, аби-є знав, єк працю пропивати.

— Повх межи очі, повх! Мовчи, старий, то тебе твій зєть так годує.

— Таку маєш файну оборону, таку доньку файну.

— Бий,— каже,— марнотратцу, куди видиш, бий — я через него сорочічки не маю!

— А бодай бих ті був малов на лавицу поклав, бодай бих ті був не сплотив.

— Я тебе трошєю? Свою працу трошєю.

— Ану-ко встань, Насте, з гробу та подивиси, єк твоя донька дьидю шінує!

— Бий,— каже,— бий ліпше!

Дід обертався на другий бік. Його голова розліталася, усі старі кісточки тріщали і розскакувалися, як спорохнавілі тріски, усі жили рвалися, уся стара сукровиця у землю витікала. Так йому здавалося. Очі хотіли злісно на хату подивитися, та не могли; тьма очі заступила. Хоч би всі хати в селі горіли, хоч би його діти у них пеклися, він не кинув би пальцем. То не його хата. Піт став на чолі виступати.

— Але ти, старий, віджив своє, то машір із свої хати, не відривай унукам грінку від губи! Руш, старий, з хати, аді поги зачынают ти гнити; єкої неволі меш ждати?

— Таже-с уже дїждавси, на, маєш! Аді, курмей на шию та й авус, та й пай буде окаяніє на все село.

— Оце село хоть най озером стане!

— Як село споганилоси, то най пропаде. Торбеям нашо села?

— Твої ровесники вигибли, а ти чього дітем заважбьєш? Аді, Микитюків пема, Гелєвичів пема, Красія убили, нікого нема. Тогди було інак, а тепер інак.

— А бери ж, старий Чюрею, курмей на шию, най молода Чюрєтина наживаєси!

— Таже ти лумаря не маєш, ти си в нічїм не пишеш.

— Твій зєть пишєси, а ти ні, бо-с такий мав розум.

— Ех! Шо нажив-єс-си, що нанабував-єс-си! Тепер на псю матір.

— Най повішеника ховає, най люди це місце обминают.

— Такі грешні маєш діти!

— Аєк, аєк, грешні, най повішеника відтинают, най радуютси.

— Ей, пєсєта, пєсєта, кобих так дужий!

— Мой, бийте діда, єк гамана! Нате — бийте! Ліпше бийте!

Дід підвів мале, як грудочка сухої землі, лице, аби його діти били. Лице металося, гейби розсипалося, а сухі руки моцували курмей. Увесь дід задрожав дознаки так, як старий підрубаний дуб, що має скотитися стрімголов у пропасть, аби там зігнати.

Він закинув курмей на шию і наперся вставати, але ноги не пускали. Ймився руками землі й застогнав не своїм голосом, підвівся і назад упав, відтак запер в собі дух, весь напружився і знов підвівся, і ще раз упав, і зараз підвівся, і пошкутильгав під лісничку. Під ту саму лісничку, що її був сам засадив і що перед вікнами розрослася, але лігма, бо на ній його покійничка арварію сушила.

Ніч придавила землю, аби не корнелася. Усе село вирівнялось, гей мочуло. Тьма усе позакривала: і низькі гуцульські хатки, і високу церкву, і голодних голаків, і маржинку, і... тіло старого Чюрея перед його хатою. Але лише до рання.

Гори попідпирали свої великі голови й лежали каменем, гейби боялись ночі, аби їх не задушила. Такі мокрі, як хмари, так поупрівали. Але їх ніхто не порунтає, бо важкі, бо на то їх земля сплodiла, аби мир годували. Усі роти мають кожного дня погодувати, усю годлоднечу наситити. Лиш дід Чюрей не роззявить до них більше рота, бо... такий мав розум!

Б а, чи не буде гріху, браціку Луки', що ми скоромимоси одев дурилицев?

— Ей, коби нам лиш тільки гріху, браціку Ю', то би не було жури; за це бог простит!

— Та **того ж** тому кажу, що то ніби під церквов, на світім місци.

— Пусте тобі, Юсинку, в голові! Таке то чоловік, віді, не з кременя, а вночи передрегне ті наскрізь. Раз лучиласи дурничка, як сліпій курці дверно, та й того аби гріх, то як би то було? Аді, важкий здоров!

— Аби й ти здоров, бадічку Луки'!

Юсип приставив фляшку до уст, підніс враз з нею твар догори і з зажмуреними очима потягнув три рази.

— Це за панцке здоровлє,— говорив він, обтираючись.

— Якурат за панцке! За наше здоровлє; най пани п'ют самі за своє здоровлє. Це ми собі так, як би заробили,— перечив Лукин.

— Таки правду кажеш, Лукинку, про мене най їх і вихапає. Аді, дуріют у селі так, як си дуріє: спровадили собі вчера музику з міста, та музика грає, а вони: шб п'ют, шб гуляют, а шб — най не кажу! Але, як якийс

казав: дуріють, бо мають з-за чого дуріти, а на свіжій люхті то ще гірше йде їм дур до голови.

— Та й тото їм панит, брачіку Ю'; генде наїхало було того здохлеча так, що аж,— та й потому кожде так відтановилося, хоть бричем бриті.

— Чіму би не панило, коли то у них файний футраш: самі м'єса, та кава, та гарбата, та гараки, та цукри, та що душа забагає. То сумарі суменні! Аді, і одес на-колесник, що на тій нужді їхав та й упав на каміне, то також сумар. Єк давав нам по тій шустці, то сми глипнув у ташку, а там аж кишить: самі сороківці.

— На, мавш! Єкби не був сумар, то не дав би шустку задурно. Тота колісниця не дуже й важка, а до Манделининої хати таки недалічко.

— Ей, не дуже вона важка, та й не дуже легка, видів-єс, що то саме залізо: шпиці залізні, держик залізний, лиш на колесах зверхи шос таке, єк пампук. Прото мудрація!

— Але най хоть раз гепнувси до каміння, аби знав, єк іти вночі на роздобєди,— тішився Лукин.

— Я сам кажу, аби світивси тот камінь, де він зашпотаवси, були би-сми й не виділи дудочок.

— То байка, бадіку Ю', але тото, що ме тємити, єк за чілідинами шниріти. Аді, чув-сми, єк тої неділі фаливси у коршмі, що, каже, нема такої дівки в селі, аби їго не любила.

— Ей, брс! Ану, дивиси, така погань! Коби хоть флетєсв, то бих не казав, а тото волос уже цвите. Хтос то ще мені казав, що видів оногди, єк він ранієько купавси, то, каже, на попереці сам струп та й струп.

— Га! то кров у нім, Юсипку, так грає!

— Ба, ци варе кров?

— Очі видють, що кров. Єкби го не пєкло, то би не ліз у студену воду та й не літав би по селу.

Лукин устав із ношів, підніс трембіту, затрубив тричі, а Юсип крикнув хрипливим голосом три рази «бердо!» Голос трембіти зіллявся із журкотом Черемошу й шумом смєречини і розсипався по всьому селу: насамперед розстелився понад сонними лісами, відтак відбився об супротилєжні скелі й відгомоном полетів дальше, дальше, аж на край села. За ним чимчикував придушений Юсипів голос, що зіллявся з ворохканням жаб і не вспів добігти на поконеचे села. Все ж таки почувли його

куни, що досі свобідно ігрались під церковною банею, почули його сови, що вигукували людям «на смерть» своє зловіще «угу», а тепер замовкли. А зачули його також на зарінку плотарі, що дримали при ватрі і ждали на досвітню гать.

— Не хирів би старий, але горлає! — обіззався один плотар, докидаючи трісок до ватри.

— Але бо бігме! Він вартує церкву, а дома дес «когут» газдує! — додав керманич, що простягнувся на камінню, поправив у головах кожушину і обернувся на другий бік.

Одна хмара закрила вузенький небокрай і не давала церковним вартівникам подивитися докладно на годинник, що на ньому мерехтять золоті вказівки, блискучі зорі.

Юсип і Лукин обійшли навкруги церков, прокашлялися і посідали назад на ноші.

— Темно-си, ек у розі, віді, буде дощ,— розпочав Юсип.

— Про мене, най буде, що хоче,— від нехотя відповів Лукин, наче невдоволений із сеї банальної теми, і хотів звернути бесіду на що інше. Він потряс міцно фляшкою і наслухував, чи відозветься горівка в ній. Горівка відозвалася булькотом.

— А чуй, Ю', не є гаразд цієї чімериці.

— Та я вже, бадічку Лукинку, не дуже й лакім на ню. Іде публіка в голову, а я таки по темлю, коли-сми її заживав. Нема з-за чого та й тому не кортит, най постит душа.

— Та ніби і я не гину за нев, але ек бог дав, то най лютруєси в кишці, шкода, аби вивітрувала. Аби-с здоров, бадіку Ю'!

— Най біг даст на пожиток, бадічку Луки'!

І Лукин потягнув раз, другий, третій та й подав Юсипові, котрий зробив те ж саме, тільки що закашлявся. Лукин відібрав фляшку в свої руки і хотів заткати її рубаним корком, але що корок упав на землю, а у темі годі було його знайти, тож він заткав фляшку пальцем.

— Тото, любчіку Юсипку, не з добра ти так кашляєш!

— Та де з добра, брачіку Луки'?

— Тебе, аді, гей збиткує твоя Марічка!

— Шо ж дієти, Лукинку, коли-сми був дурний.

— Я тобі це таки скажу, шо онь дурний. Хто таке видів так «когута» 'д хаті припускати?

— Та неволя го припускає! Сам впелескавси та й ходит, уодно ходит, а в мене ека вже путеря. Сперти не зіпру, ой не зіпру, брачіку Лукинку!

— Бо-с такий розумний! Ану, най би він до мене прийшов! Я би его вперед запитавси: чого-с прийшов? А екби він шос ттуда..., то бих колом гнав від хати. «Мой брє,— сказав бих,— у мене жінка газдивя, з шандарями не тримає»,— бігме, сказав бих.

— Ей, брачіку, був один такий чес, шо і я хотів ему так сказати. Ек-сми був тогід у зимі пришовздивси на роботі, та й прихожю нагрітиси 'д хаті, а він за столом, та й моя коло него не вишкірюєси, не вишкірюєси — ні. А на столі, ек на храм, ей де, шо я кажу,— і на храм не найдеси так хоть би у найпершого газди: око горівки, кусак солонини, петльований хліб; усе приніс! Та лише я в хату, а він до мене: «Ти, мой, так вартуєш косцюл? Ти знаси, шо я прийшов,— каже,— на контролю?» Та й мене за прошивку та й надвір. А надворі світа на крок не видко, так фужделит. Та так-сми си був тогди безсебив, шо трєсло мнов, гейби в пропасниці. Але відтак міркую собі: «Най біда щезає в озіре та в шкрепіте!» То, зваяжєш, Юсипку, тісарьєка дитина, муніцію має, одно-друге, загатит ті кольбов, та й не дихнеш навіть, або скує ті, та й гний на старість у гарешті. Чоловік, аді, мусит терпіти, хоть би не рад!

— Бо він ше не графив на свого! Я бих йому з-за ніхоть не терпів. Мой, я був у тісарьськїм воську, а там не такі голови, ек це, самі еднорали, та фебрі, та капітани, але ніхто мні пальцем не кинув. Тóму так ред не йде; шо не вілно, то раз не вілно, а шо вілно, то раз вілно, а чужу газдиню відбирати, то цалком не вілно. Мой, до газдині є газда! Аби-с був сліпий або кривий, аби-с таки прем гиб, то ті голова в хаті. Чуєш, Ю', твій верьх у хаті!

— Тото ані слова, шо без газди хата пуста, але шо ж дієти, ек панич до чїлідини липне? Дурний я мав розум, шо-сми го послуухав та й узев її на свою голову. Най би була сивіла. Але ек зачєли мні раїти та раїти, то-сми здурів був, так ек си дуріє. А найдужше таки він сам: «Сватай,— каже,— Демєнову Маріку, то дужя дівка, обхайт тебе та й хлопця». Абиж був знав, шо таке буде, то бих був не женивси, доки віку-житя мого. Добре то

казала мені, як умирала, моя перша покійничка: «Не женися, — каже, — Юсипку, бо васитиш себе та й Іванка. Хлопець підросте, та невістка ті обкутає!» Так-таки сталося на її слові, дав би їй біг царство небесне! Пропав я, та й Іванко пропав.

З Юсипових грудей вийшов тяжкий голос вітханья, так, як зі спорохнілого дерева вихоплюється наверх крихка дерев'яна мука, коли його вертить гострий залізний сверник. Лукин розсердився на товаришеву чорну долю і показав своє пересердя тим, що випручав праву руку наперед так, як випручається її до грізьби. Але в руці відозвалася горівка і своїм бількотом пригадалася його пам'яті та й зацитькала на хвилику його обурення. Він не відповів нічого, тільки без приговорювання приложив фляшку до уст, «покропив горло» і подав товаришеві. Юсип зробив те саме вже без привуки. Відтак розмістилися оба вигідніше на ношах. Лукин присунувся ближче до товариша, обняв його лівою рукою поза шию і тим способом об'явив своє «співчуття» його недолі. Юсипові гадки впинилися коло його Марічки і жандарма; він почув себе дуже нещасливим і пониженим, і тому закипів у ньому гнів супротив «панича». Досі тлів у ньому той сам гнів, але на самому дні старечого, приголомшеного серця. Наверх не виходив ніколи. Тепер розпалив його горівчаний огонь і «добре серце» товариша. Розгарячений і розчулений Юсип і собі обняв Лукина поза шию і приговорював сердешно:

— За тото, що маєш м'єке серце, Лукинку, то так ті навизу, як рідного брата. Та й за те ті ше люблю, що стоїш за правдов, та й ше за тото, що не стоїш нікому в броду.

— Брачіку Юсипку, — заговорив на те Лукин, що досі потакував головою підхлібній бесіді. — Аді, хоть мні медом масти, хоть дегтем чорни, а хоть мні бери та на шкамутки порубай, то ек кажу, що ми ті жель, то жель. А ек ті вижу, що-с почорнів, ек божа земля, то у мні аж тьохкає. Мой бре, та ми служимо сьвітій церкві та й за шо служимо? Піп бере роківшину, дек бере, паламар бере, а ми шо? За тото десетку, що громада дав, та цілий рік божий ока не стули?

— Лишим тото, брачіку Луки', ше, віді, є на небі йкийс бог, бігме, є, там дістанемо ліпшу плату, — перервав Юсип.

— Я кажу це протів того,— говорив дальше Лукин,— шо, аді, тебе «когут» сушит; живцем поклав би ті в землю, екби міг. Він фасує леник, то тому йому обрік грає, а ти шо? А тісарська каса на того на него не несе, аби він тобі газдиню відбирав. То такої не йде, брачіку Юсипку, ні! Ёк у хаті пекло, то єке тото житє?

— Ой нема житя, душко Лукинку, лиш мука та й мука! — застогнав Юсип.

— Ци гадаєш, Юсипку, шо я не знаю твій болєк? Аді, сидимо тут, а я таки за «когута» думаю, бо мні болит за тобов серце.

— Аби-с прожив, бадічку Лукинку, шо-с не подуфалий, шо мні желуєш. Аби ті бог так ласков небеснов пожелував,—процідив жалісно Юсип і рівночасно обіймив Лукина й другою рукою і голосно з ним поцілувався в уста.

Коли б їх так побачив який незнайомий бадіка, то змалював би собі у своїй гуцульській уяві двох мерців, що урвалися з тамтого світа і голубляться на ношах під церквою, доки треті кури не запіють.

— Аби-с прожив, Юсипку!

— Аби-с прожив, Лукинку! — бажали собі без ушину зворушені бадіки і випорожнювали до дна фляшку.

— Де! дєду, гив! чусте, дє'? — озався нараз під церковною хвірткою хлоп'ячий тремтячий голос.

— Ци то мені причувасси, ци то твій Іванко кличе? — питав Лукин товариша, перериваючи сердешну розмову.

Юсип став надслухувати і нарешті пізнав голос свого сінка та й підійшов до хвіртки.

— То ти, Іванку?

— Я, дєдику.

— А ти чоґо тепер?

— Бо панич у хаті.

— Ну, та шо панич?

— Таже вігнав мене.

— Ёк-то вігнав?

— Казав, шо кольбов заріже,

— А мачуха нічо?

— Мачуха чиниласи, шо спит.

— А він давно прийшов?

— Зараз-таки, як ви пішли на варту.

— А ти де був тільки час?

— У хоромах за полібічком.

— Та що він робит?

— Він спав, а тепер убиравси, вже, віді, лагодитси йти 'д вам на контролю, та тіму я прибіг дати вам знати. Сокотітси, дедику, не спіт, аби кольбов не джюгнув.

— Ей, іди гет, дурнечку; коби він лиш суди при-йшов, то я йому джюгну. Братіку Лукинку, слухай-ста, ми йому покажемо.

— Таки так, що покажемо, най знає, почому лікоть табаки. То каже хлопец, що вже прийшов? — питав подалеку Лукин.

— Ше сночі прийшов, а тепер лагодитси 'д нам на контролю!

— Дедику, я тікаю 'д хаті, аби мні тут не захопив. Не спіт, сокотітси, дедику, — просив Іванко на відхіднім.

Але Юсипові не в голові тепер хлоп'ячі просьби. Він, що все мовчки тулив у собі гнів супротив «панича», що ніколи не поважився би був чим-небудь зобидити якого-небудь «пана», сипле тепер грізбами та прокляттями на свого наставника, контрольора.

— Най іде, коби прийшов, буде мені крепір та й йому крепір. Мой, раз мати родила, раз траба гинути! — викрикував він у розпалі.

Лукин утихомирився, коли зачув, що «панич» лагодиться на контролю; він сховав фляшку у дзьобню, взяв трембіту у руки і лише півголосом притакував товаришеві.

Розпалений Юсип не завважав товаришевого ляку і невгавно викрикував що раз, то дужче, що раз, то голосніше. Покірний і служний панам Черемош, що вліті гуляють по ньому на тяжких дарабах, біситься так само, коли у слоту наллється у нього багато мутної води.

«Фів! фів! фів!» — запищала жандармська трубочка під хвірткою, а слідом за тим гукнув здоровецький голос:

— Варта!

Лукин задрожав і потверезів зовсім; скоріше метнувся, притулив трембіту до уст і відозвався нею, але не заглушив Юсипового крику.

— Цо там такі галас?¹ — гостро озвався голос,

¹ Що там за галас? (польськ.). — Ред.

Лукин не знав спершу, що відповісти; він підійшов під хвіртку і, перепуджений, став не дуже голосно говорити:

— То, проше чесного панича та й вахміщя, аді, ескотак, шо-о-о...

Юсип не дав йому допідити сю відповідь, бо звернувся до жандарма із своєю бесідою:

— Вже прийшов-ес, уже? Чого-с прийшов? Різати мні хочеш? На, заріж мні, на-а-а! — І Юсип луснув рукою в паркан.

— Отвурж мі фуртке!¹ — гримнув люто жандарм.

Лукин витягнув кілок з клямки, відкинув підпору, і хвіртка відчинилася. Жандарм переступив умить її перелаз, прискочив до Юсипа, замахнувся і луснув його в лице. Юсип повалився на землю, а жандарм зараз прискочив до Лукипа.

— То, проше ясного паничя та й вахміщя, то Юсип, аді, трохи при фантазії, а я в тім нічо не сьвідім, бігме нічо, абих так жив, шо нічо! — випрошувався він коштом товариша.

— Лайдакі! Ви так вартусте косядл?

— Проше паничя, гунцвот моє ім'є, ек я в тім шо сьвідім, я пазю служби! — покірненько оправдувався Лукин.

Юсип піднявся і знов упав на землю, а відтак знов піднявся, зібгався в каблук, прискочив до жандарма, вхопив напрасно за кабат, потряс ним і заревів нелюдським голосом:

— Раз мні мать родила!

Той його голос клубком вирвався в грудей, неначе фльонт, що його силоміць витиснув із рушниці підпалений порох. Його виперла жовч мужицького серця, що довгий час у ньому збиралася, аж нарешті розпалилася і тріснула.

— Мо-о-ой! Раз мати родила! — повторяв безнастанно Юсип і ціпко держався жандармського кабата.

— Ю'! а ти здурів, ци шо тобі таке? Таже то панич! — боязко і соромно уговкував Лукин.

Жандармські ланцюжки даоркнули і вмить впилися в Юсипові руки.

¹ Відчини мені хвіртку! (польськ.).— Ред.

— Мурго! мільч! Лукаш, по вуйта, до гміни, нєх пшийдзе натихмяст! Рушай до гміни зє мнов, ти, стари злодзєю!¹— сипав жандарм свої розкази, як пєкучі іскри.

Хвїртка щє раз скрипнула і випустила Лукина, жандарма і скованого Юсипа.

Ранісько став продувати гірський вітер і розігнав хмари в безвісті. Рум'яне сонічко вихопилося на вершок гори та й скочило у Черемошеві плєса. Так воно купається, так вимивається, що рум'янці на його круглому лиці переходять у ярке сяєво.

На дзвіниці розгойдалися дзвони і скликають людей на недільну відправу. Ідуть бадіки на молебні та й вихвалюють погоду. Одні вихвалюють її, а другі кривдуються, що вона якраз на неділю випала, а не на робітний день.

Близенько перед церквою коло громадської канцелярії зупиняються всі та й прилучуються до гурту, що зібрався довкола скованого простоволосого Юсипа. Випитують один другого, що воно таке сталося, а як побачать жандарма, що сів собі на лавочці, спустив чак на очі і ніби дримає, то всі мовкнуть. Вони догадуються якогось злочину, що його допустився Юсип, і кліпають допитливо один на одного та й покивають головами.

Юсип понуро дивиться на землю і від часу до часу утирає скованими руками кров з лица, що набризкала сеї ночі межі стінами громадської канцелярії.

— Дивітєсь, люди, покаяніє та й аби-стє дітям своїм заказували підносити руку на пана вахміщя. Дивітєсь, шінуйте пана вахміщя, аби-стє котрий не попалили таке, єк Юсип. Майтє розум, пановє газди, не подуфальтєсь, не лихословтє, бо за пана вахміщя гостра кара. Аді, Юсип заштрик тепер у біду, та й не знати, ци вийдє з припону! — заговорив вїт до гурту, показуючи рукою на Юсипа.

— Здурів чоловік на старість, здурів! — чути було голоси між гуртом.

Жандарм підніє з очей чак, роздивився по гурті і усміхнувся. То був усміх вдоволення із-за того, що

¹ Лайдаку! мовчи! Лукаше, по вїта, до зборні, хай прийде негайно! Іди до зборні зі мною, ти, старий злодію! (польськ.).— Ред.

Юсипів «злочин» учинив корисне для нього враження на бадіках. Він же ж умисне задержав Юсипа коло громадського уряду, щоб люди оглядали його і відстрашувалися прикладом.

— Ци то до тебе приступило шо, Юсипку, ци ті розум відобрало? — питав один бадіка з гурту.

— Це знашно, брачіки, шо він не при розумі,— додав другий.

— Таки нічо інше, лиш підплитник уліз у него та й решта,— прикинув третій.

— А дивіт, єк обмінився на твари, та й, віді, й бесіду відобрало,— притакував дехто.

— Мой, Ю', ану, скажи, кого тепер видиш?

— Ану, перехрестиси, Юсипку!

— Ану, віговори оченаш, то зараз ті лекше стане.

Обсипаний тими питаннями й радами, Юсип повів жалібно очима по зібраному гурті, зітхнув тяжко, простягнув навперед себе заковані руки й заговорив:

— Любчіки-газди! Раз мні мати на світ породила, раз траба гинути!

По сих словах виступив на його кровавім лиці піт, а ноги стали трястися. Він захитався, начеб мав падати на землю, але жандарм прискочив, сіпнув його за плече і гострим поглядом вказав йому дорогу до міста:

— Три кроки нашуд¹, рушай, псяюха!

А коли жандарм попровадив уже Юсипа долів дорогою, тоді Лукин «по правді» розповідав бадікам цілу пригоду.

— Так, аби здуріти, то він, брачіки, не здурів, але тото сеї ночі лучилася дурничка, та й було си, зважєєте, трішки при фантазії. А цес когутєк дес переночував у него та й над зорями прийшов ід нам на контролю. Ну, та й знаєте, єке тото: кождий був би за газдиню лихий. А у Юсипа мєка голова, бо за цеї жінки цалком зів'єв. Та єк таки учув, шо когутєк прийшов, та й до него: «Мой, раз мать родила!» — та й ймив за мантлю та лиш потермусав та й, аді, по всему...

— Еге-е-е! То такої пішло, Лукинку? — загули зацікавлені бадіки з усмішкою на устах.

— Такої, брачіки, такої!

¹ Вперед (польськ.).— Ред.

СВЯТИЙ НИКОЛАЙ У ГАРТІ

П-с-с-ст! уже йде!

— Куда?

— До нас!

— Де?

— П-с-с-ст! Онде вже на Приймаковім перелазі.
Васи'! Скоч ше на під.

— Чого?

— Накрий термітев одяжину, привали каменем
дошку!

— Вже привалив.

— То скинь кожушину, бо возме...

— Ні, я втечу.

— Неня сховала опинку?

— Сховала!

— А сма ск?

— Попелом притрусив, не заздрит...

— Де'!

— Шо?

— Дайте ше свій капелюх мені.

— На, тікай!

За воринням показалася фігурка, вся в чорному одіню, а на голові шапка з чорно-жовтою мотузкою на долішніх краях і з кругленьким гудзиком напереді. Гудзик виходить понад рівне дно шапки, Під лівою пахою по-

довгаста книга, в правій руці бук. За фігуркою йдуть два люди. Один несе спору в'язку мужицького плахтя та одіння, другий голіруч.

— Дома Курило Сівчук?

Тиша...

— Курило Сівчук дома? — грімкіше крикнула фігурка.

— Чіму би не дома, проше ласки божої та й панчкої,— відозвався з низенької, майже безвіконної хати хрипливий придупшений голос. Слідом за тим скригнули чорні закурені двері і випустили надвір чоловіка середнього росту. Його худе, поморщене лице, кучма нерозчесаного волосся, сухоребрі груди, що їх не обіймає собою темна, латана сорочка, витерті червонаві холошні і худокості, босі ноги говорили самі за нього, що він є. Він не потребував представлятися. На його стан зложилися віки нужди і вип'ятували на ньому грубими буквами: мужик.

— Я дома, проше ласки божої та й...— повторяв Курило Сівчук, схилиючися вниз.

— Чому не відзиваєшся, як тебе кличуть? — сердито спитала фігурка.

— Та ск же ні? Я дома, проше ласки...

— Будемо тебе забирати за податок...

— Що ж дієти, проше ясного пана та й здикутора.

— Худобу маєш?

— Маржинки дасть біг, кроше пана. Вже давно не кушіли-сми скороми.

— Що маєш рухомого?

— Хороми!? Ей де! Хоромів нема, проше пана, штири голі стіні та й по всему. Бідно си діє, пишний, та й годний, та чемний панчіку!

— Брешеш! Присяжний! Ходім досередини.

— Або ж я спираю ласкавого пана?

Пан ексекутор штовхнув палицею в двері, що до половини вже були отверті. Двері заскрипіли і відхилилися аж до самої стіли. Ексекутор зігнувся і переступив поріг, за ним увійшов присяжний, а відтак Сівчук. Другий присяжний лишився із своєю в'язкою надворі і прилагоджував посторонки на новий пакунок.

— Де ж твої річи? — питав невдоволений ексекутор.

— Бідно си діє, ясний та добрий панчіку, штири стіні та й... Самі здорові видите, бог би вам дав панованє!

— Я нічого не виджу.

— Га! нічо ж бо й видіти панцким очам: біда та й клопіт!

— То твоя жона?

— То, проше ласки пана, жінка.

Курилиха Сівчучка, що досі стояла неповоружно в чорній сорочці без опинки, поступила один ступінь ближче ід чоловікові свому і глянула наскісь езекуторів в очі.

— Нічо нема, файний та добрий панціку, без опиночки ходжу.

— Таки нема нічо, хоч гинь, — додав Сівчук.

— Де ж ви спите?

— Шінуючи чесну голову панцку, та й сьвіті образи, та й нас, ірщених, ми спимо на землі, а діти на лавици.

— На чім спите?

— Таки на землі.

— А подушки де?

— Га! Подушок даст біг, на кулаці спимо.

— Брешеш!

— То, шьо очі видют, то є; я не спираю шукати.

Езекутор перейшовся скорим ходом по хаті і стукнув палицею в один, другий і третій кут. Він бачив, що йому нема що звідси взяти: під передньою стіною довша дошка на трьох стовпцях — то лавиця; під примежною стіною коротна дошка на двох стовпцях — то «стіл», насередині хати яма на ватру, присипана попелом, — то піч. Бачив се добре, але з привички «шукав». По хвилиці зупинив він свій погляд на стіні, що під нею стояв «стіл». Там висів образ. Тло його чорне, закурене, тільки темно-жовтаві пасмужки нагадували лице, голову і ясність над головою якогось святого. Одні лишень рами, що, видно, вийшли з-під майстерського гуцульського долота, додавали йому поваги і приманювали око. Сівчук узрів, що «пан» вдивляється в образ, і почіхався в голову.

— То якісь кáвал балв́ана¹, — пробуркотів сам до себе езекутор.

— Ні, проше пана, то не Палагна, то сьвітий Николай.

— Але рами ладні.

¹ То якийсь шмаг ідола (польськ.). — Ред.

— То ше мій прадід їх різбив.

— Звідки ти маєш той образ?

— То таки, проше пана, з діда-прадіда.

— Присяжний! Здойми той образ!

— Та ек же це, панчіку? Спадайте на рани божі, лишіт сьвітого,— просив Курило.

— Спадайте на рани божі, пишний та файний пане здекутору, комісаріку наш любий,— голосила Курилиха.

Присяжний не ждав, зняв хутко образ і виніс надвір. Тільки порох закурився, і павутинням обведений простокутник лишився на тому місці, де стояв образ.

— Та ек же без образа в хаті, проше ясного пана? — падыкався Курило.

— Не осоружте нам хату, комісарю чесний, — заводила Курилиха.

— Шкóда гадáня! Ще й хата піде на ліцитацію, як не заплатиш податку, я права не скасую,—grimнув пан екзекутор і вийшов надвір.

— Присяжні! До Гриця Саїна!

Пішли...

Надворі вже добре вечоріло, коли Курилиха Сівчука з маленькою донькою Анничкою розкопувала серед хати яму і видобувала з неї «начіне»: два глиняні горшки, п'ять дерев'яних ложок, стільки ж червонявих мисочок і кулешинник. Юрко відвалив камінь з пригнилої тертиці на даху і витягав із задненого поду одежину та подавав Василькові і Петрикові, що бігцем заносили її в хату.

— Вже все, Васильку? — питав батько сінка, котрому подавав постולי з онучами.

— Все, дедику! Ваш сардак та й сорочка, ненин киштар, опинка та й сорочка, наші кожушинки та й сорочічки, обі верітці, вузлик муки, бербеничка з огірками, Анниччина фустка та й ваші, аді, постולי.

— Йди ж принеси води на кулешу, а я напречу дров з Петриком.

— Добре, дсдику!

Тоді, як багач Приймак видоїв своїх шість овець і ніс у дійниці скором до хати, сиділи його сусіди Сівчуки за «столом» та й доїдали гарячу кулешу і мисочку огірків, а серед хати дотлівало в ямі вугля.

— Нене, я піду спати, прокажіт оченаш,— просила мала Анничка, що, накормившись, дрімала при «столі»,

— Вклякни, синку, та й склади ручки.

Анничка клякнула, зложила ручки і піднесла свої оченята 'д горі, в те саме місце, де стояв досі образ. Там була гола стіна. Вона повела оченятами по всіх стінах, а образа не найшла. Допитливим поглядом дивилася вона нені в очі, а відтак проговорила жалісно:

— Ненько! Де сьвітий Николай?

Василько й Петрик глянули на стіну й собі заголосили:

— Дєдику, ненько, де сьвітий Николай?

Важко вчинилося Курилові; він споглядав на жінку, а жінка споглядала мовчки на нього. Зітхнули тяжко і відповіли дітям обоє разом:

— Сьвітий Николай у гарті!

— Взяв здекутор?

— Аекже, небожста: сь в і т и й Н и к о л а й у
г а р т і!

Тому, що добра була покійничка, справив Тодосій Кузьмак обід за невину душу в четвер, умисне у скромний день. Прийшли самі газди. Не пилувалися додому, харчували, то молилися, то згадували небіжку добрими словами, то знов харчували і говорили отченаші, так аж поза полуденок. Саме тепер вийшли на толічку, поставали та балакають, але вже не про небіжку; голосно балакають, відай, і сердито. Може, й посідають собі тут на смерекових бервенах, а може, й ні. В неділю сходяться вони тут звичайно і сідають та й так балакають. Сьогодні були на обіді, то так, як би неділя, весь день піде. Ні, таки й не збираються сідати, вимахують руками і щораз голосніше переговорюються. Чогось таки сердиті...

— А то, бігме, окаяніє: терей робітника з хати, купи таблиці та рисаки, плати штраф та й ще води не пий,— ремствував Ілаш Бокатій.

— А я вам шо казав, ск ше лишень зачєли були класти оту гамарню, остатна би їм з нев година! — приповідав сердито Штефан Приськів.— Га-а? Я не казав: не даймо грунт, най собі на вулиці кладут школу? Ну, а тепер ска клопоція? Обігнатиси гляба! Лишень штраф, та й штраф, та й штраф.

— Ше ский штроф! — доповів хтось з гурту, що притакував бесіді розлючених бадіків.

— Таки послідну сорочку з тебе здерут, ек не запла-тиш! — кричав Ілаш.

— Сбдухи з тебе віженут! — перебив Штефан Приськів. — От май ген там мій Андрійко, а точо дитина, знаєте, куме Іла', ледви від землі відросле...

— То таки приземок, — перехопив гурт.

— Ну, то видите; оногди я витісую собі сворині, а та примха, звичайно, ек дитина, де не посади, там віросте, вхопила мені з-під руки вісний ніж та й ану майструвати. Я через час обзираюси: нема ножа та й дитини нема. Агій, гадаю собі, еке мале, а еке спритішне. Йду поза обірник, а воно сидит скулене коло довбні, ніж — на землі, а саме вам таке на твари, ек чісанне полотно. «Мой, хло', шо тобі таке?» — кажу, — а воно нічо. Я глип, а в него сорочічка кровавіська. «А це відки кров?» — кажу, — а воно нічо, лиш біде та й біде. Хап я його за руку, а на руді вам плесо: кров, та й кров, та й сама кров. Рахую пальці, а пальців на руді п'єть без одного.

— Порубалоси! — підкинув Ілаш.

— Най си преч каже, порубалоси! — повторив гурт і покивав головами.

— Таки при самій долоні ек би відмірив, бо то, вважаєте, ніж гострий, а в дитини кість ека? Шахнув раз, та й палец відлетів.

— Аекаже, то ек храбуст, крий боже липень від прички.

— А я собі міркую: бити біду ци не бити? І одно жель, і друге не добре, бо то, вважаєте, так, ек своє тіло. Беру я та й ніби сварю, а сам собі думаю: слава господеві, не буде з тебе ні шкільник, ні жовнір!

— Добра причка лучиласи, хоть би й мому Філипови така! — сказав Ілаш.

— Йй, най бог крис, бадіку Ілаше, вас від усєкої прички та й усіх нас, ірщених! — протестував руками приземкуватий Юрко Бросюк. — Аби так був відтев собі руку, та й годуй каліку на цале житє?

Одні з гурту притакували Юркові, а другі — невгавно слухали бадіки Штефана, що оповідав дальше:

— Спер я губков дитині кров, відшукав у терміттю палец та й несу його до профецирки, най дивитси. «Я прийшов, — кажу, — замендувати вам, пані профецирко, шо мій Андрійко вже до школи не ме ходити». А вона

каже: «Єкі ви, чоловіче, дивні, та то ліпше, єк ваша дитина буде знати лумара. Тепер скрізь треба письма, а у воську шо буде робити ваш Андрійко?» — «Ні,— кажу,— мій Андрійко не піде до воська». — «Або ви знаєте, ци не піде?» — «Знаю»,— кажу.

Тут усміхнувся Штефан Приськів таким усміхом, що малюс на лиці вдоволенє із самого себе.

— Бодай вас, бадіко. неволя втєла, єкі ви смішні! — прожартував дехто.

— «Таки знаю,— кажу та й витігаю з дзьобні Андрійків палец. — А дивіт!» А вона глипнула та й засторопіла. Поблідла та й ані дихне...

— Ей, бадю, зумілася? — здивувався Ілаш.

— «А тепер,— кажу,— знаю ци не знаю?»

Штефанове лице роз'яснілося дужче від усміху, а права рука піднеслася вгору, начеб також дожидала вдоволяючої відповіді на завдане питання. На лицах згуртованих бадіків промайнув теж легкий сміх.

— «Ідіт гет, чоловіче»,— каже вона мені крізь силу. Так омню їй стало. Кинув я їй палец, пішов 'дхати та й нічо день, нічо другий, і тиждень нічо. Аж позавчера сиджу собі в хаті та кручу воловід, а то рип, входить здекуційник. «Плати,— каже,— за хлопця штроф, або забираємо!»

— Ей, падочку, а то брє, погана душа подала на штроф! — сердито відгукнувся Ілаш враз із гуртом.

— «Тьфу на таке,— кажу,— таке мій Андрійко відрубав собі палец». — «То ніц,— каже,— най собі про мене ногов пише,— платіт!» Я вже вбезсебивси та й кажу: «То єк тото, школа вже старша від воська?» — «Старша ци не старша, платіт»,— каже. Беру я та й платю, аби не зафантували.

— То не є одлук права; наш найєсніший тато не дав таке право,— з цілою певністю доказував обурений Ілаш. На його чолі усталилися зморшки в простих лініях. То не такі зморшки, що хвилево виступають на погідному рівному чолі нана, коли він сердиться на свого слугу за невдатну услугу, а такі собі прости своєрідні зморшки мужицького чола. Ізпересердя вони не раз уставляються простими лініями, але не щезають ніколи.

— Мой, безпалкого й до воська не возьме, не то до школи! — крикнув Семен Дранчук.

— Лиш глипне, махне руков та й: «Пашов,— каже,— кулешу їсти!» — додав Гриць Климів.

— То не по правді, куме Штефа'!

— То драча, куме Іла'!

— Драча! драча! — відгукнулись бадіки.

Дехто затиснув кулак і мовби намірявся ударити спільників тої «драчі», дехто сплеснув в долоні і заломлював руки. А Ілаш лютував даліше:

— Або то по правді, що в моїй керниці води нема, відколи в школі викопали керницю? Сьогодні йде моя Палагна зачерати, а то сухо, ек на приділку. Міркуйте собі, люди!..

— Та то й у мене також вода дес пропала! — крикнув Ілаш.

— І в мене, і в мене нема води, і в мене! — повторяли бадіки.

— А хто ж закрав нам воду, ек не школа? Доки там не було керниці, то вода скрізь була. А то собачі бештифранти примістили вкус залізну каблуку, шо лиш посіпай, та й уже чюрит вода із усіх жил.

— Школа закрала нам воду! — гукнув Ілаш.

— Школа закрала нам воду..

— Мой, бадіки, а ми цьому терпітимемо? Бог дав воду для всіх, не лиш для школи. Засипмо керницю коло школи, за цесе права не буде!

— Таки так, шо не буде! — загув гурт. — Ходім засипмо, та й уже. Шай н'с кров із-за нігтів. А то, бадю, навіть воду нам украли, мой брє, воду нам украли!..

Насамперед вихопився з гурту один бадіка. Підійшов люто пару ступнів, пристанув, оглянувся, чи не йдуть за ним інші, і, гейби на зазив, викликував голосно: «Мой брє, воду нам украли!» За ним намірився другий, третій, четвертий і повторяли те ж саме, оглядаючися на інших. Нарешті рушили всі із толоки і попрямували до школи.

Заким ще сонце пішло на відпочинок, зупинилося на одному гірському шпилю, так як зупиняється на порозі мати, коли при відході в далеку сторону прощається із своїми діточками. Його золоте проміння — то світляні виточки, що додаються на низанки для мрій палкої надії. На них нанизують свої мрії старі й молоді, багаті і вбогі, пани й мужики. Кожному бажається іншої речі, тим і мрії у всіх неоднакові. І сонячне проміння грає

усякими красками, що незаметно зливаються в одно чудове сяєво. А мужикові мрії чорні; що ж, йому всюди діється кривда, тому й не видно їх між іншими. Багацькі та панські закривають їх собою. Люди ж знають звичайно тільки ясні, золоті мрії. Золотими красками надії любувалася молода учителька, що недавно спровадилася до сего села, в котрому «шкільна керниця закрала людям воду». Вона з повним ентузіазмом почувала гірку долю народу. Працювати, невгавно працювати для його добра і вчинити його щасливішим, — то була її мета, її ідея. А мрії? Мрії стелилися золотим промінням над тим самим рідним народом, але народом, що двигнувся завдяки її праці із тьми тьменної. Вони так і сяють перед нею і ще дужче загрівають своїм теплом її ідею. І не притахають вони, а могли притахнути. Темнота, яку розігнати вона бажала, могла пригасити їх. Але вона знала свій народ і не попадала в розпуку, коли зустрінулася з його темнотою. Її вважають люди на селі своїм ворогом, але то промине. «Все те із-за незрячости», — думала собі. Не раз доводилося їй відчутти наслідки тої незрячости: от недавно приносив Ілаш відтятий палець свого сина як документ на увільнення від школи, — і вона зомліла була тоді. А Семен Дранчук жадав від неї волосся із голови на підкурення сина, що мовбито перелякався її в школі, — але то марниця. Щезне темнота, а тоді опиниться вона в ясній країні радощів. Тільки праці, праці!

І вона працювала...

Сьогодні вона веселіша, ніж звичайно. Діти щечечуть на її питання, як молоденькі пташенята в лузі. Радіють діти, і вона собі радіє. А сонце прощається із високого шшиля; зараз зайде і завтра вернеться, бо так мусить.

Наука скінчилася, діти помолилися, але не квапляться домів, як кожного дня. Ніби шапок шукають, ніби пані учительці ще щось сказати хочуть на відхіднім.

— Прощу пані, — промовив несміло Філіпко Бока-тій, — нам тут так добре, що і йти не хочеться!

— Дуже красенько, дорогі діточки!

— Пані дуже добрі, — проговорили всі разом.

— Прощу пані, — говорив дальше несміливим голо-сом Філіпко, — прощу пані, чи я буду попом?

— Будеш, синку, лише слухай мене так дальше, — відповіла з усміхом учителька.

Філипко почервонів, кинувся цілувати руки учительки і вийшов, а за ним те ж саме робили і його товариші.

Учителька станула при вікні і споглядала радісно за дітворою. Перед нею виступили її мрії, що стелилися на сонячнім промінню, але їх перервали на хвилину невідразні, хоть голосні крики надходячої громади.

— Засипмо, таки засипмо, права не буде, наш найснішій тато...— кричали бадіки один навперед одного.

Учителька не чула слів, чула тільки голоси; їй здавалося, що се батьки ідуть звідкись-то підохочені. Так не раз бувало.

Дітвора побігла назустріч крикливим бадікам. Звісно, діти цікаві. Але крики притихли, бадіки звільнили хід.

— Дедику,— лебедів Філипко, пригортаючися до Ілаша Бокатія,— мені казала пані, що я буду попом!

— Дедю, дедику, вам прийшов фірлідунок, стоїт так, що Штефан Приськів має термін на п'єтницю, від завтра за дві неділі,— розповідав безпалкий Андрійко.

— Де', дедю, завтра прийдуть до нас пані, казали, що принесут ліки нашій Настуньці,— щебетав маленький Петрик Бросюків.

— Де', де', де', де'...— загомоніли діти, що урадувалися зустрічі своїх батьків і ділилися з ними своїми радощами.— Наша пані така добра!..

А батьки? Вони стали, як не ті. Позирали то на дітей, то на себе, то спльовували, то чіхалися поза уха. Самі не знали, що робити; вони засоромилися.

Учителька, побачивши їх так супокійними, жалувала, що перед хвилиною в думці посуджувала їх, будімото вони підохочені. Жалувала і веселішала.

— Це, куме Штефа', то... то... хіба... даруймо,— відізвався по хвилі замаруджений Ілаш.

— Та я также так міркую, куме Іла'.

— Авжеже, авк, бігме, даруймо! — говорив Юрко Бросюк.

— Таки так, що хіба даруймо воду! — озвалися прочі.

І без прощання з собою стали скоріше розходитися з дітьми, кождий у свій бік, та й кланялися низенько учительці, що стояла при вікні і дальше снувала свої мрії.

Літній вечір спускався сивим соколом додолу, прохолоджував зрошених потом бадіків, приголомшував співи захриплих пастухів, зацитькував крикливі ліси, клонив до землі трави і повагом накривав крильми село, гей мале гніздечко.

Верхами качався звільна глухий шум, як сумна одностайна мужицька співапка, притулювався до журкоту потоків і стелився на Черемошевій срібній постелі. Червона луна горіла на окрайках неба і припалювала крильця зірницям, що пустували і заблагали гратися з нею кидки.

Зананний, легонький подув ночі повівав від хати до хати і крадьки гасив мужицькі каганці.

Але у Ілаша таки світилося світло. Тремтіло й утікало вікном із хати та й падало березовим жовтим листячком на подвір'я. А мужицькі тіні його толочили.

Навперед хати сидів на ослові згорблений майстер, поковтував бардою і збивав деревище.

— Чотири лодві та й доста!

Як поламаний патик, стояв коло майстра трембітар з довгою трембітою і трембітав сумними голосами, а від часу до часу приповідав:

«Ой, посяходьтси діти веньку виріжьбити! —

А куди ти ідеш, венько? — будут голосити.

Ой, добру-сте, небожета, неньку мали, та коби-сте були дозирали. Та й гіркий світ тобі, Гнатку, буде, що вигибають добрі люде. Багачі ті не приймут, не будут говорити: «Віді, ти голоден, Гнатку, на-ко тобі теплої кулешки. Віді, тобі ноги позапухали, на-ко тобі постільці чоловічі. Віді, тото світце велике, на-ко тобі масельця на голову».

Віді, казала покійничька, я умру — будеш мені за тото файно трембітати, село скликати.

Але багачі на поріг мні не пустють, псами затровлють! «Шуруй, голаку, шуруй, громацкий торбею!»

Газдівські собаки будилися, і скомліли, і вили, а вівці на сусідніх царинках блеїли.

А двері не запиралися.

На лавиці під образами лежало тіло. Кінець голів розп'яття межі двома свічками розливало німий сум над лашкою.

Як біль, біла, спочивала по чорних муках.

Замкнені очі удолину потали, гейби перед грапею поховалися. Отік дві глибокі кирниці, спекою спалені. По жовтій тварі смерть супокій розсівала.

В печі ватра горіла, жінки обід на похорон варили, свічки сукали.

Сивий лаш запікав мовчки залізо і помагав майстрові деревище хрестиками карбувати. Легіні і дівчата сходилися на «грушкку». Уклякали коло тіла, відшептували молитви, а потому борзо смуток скидали і в хоромах гралися жмурка та лопатки. Трембітар ставав коло одвірка і накидувався їм із своєю хрипливою командиркою:

— Туго сплітайте скруцак, дівчета, тугенько! А на стільчик най сідає Маріка Демнова, ану, хутко! А ти, Васильку, причікни на коліна, лице Марічці у приділок клади та й угадуй, котра піде за мене, за Гнатка вончого.

Челядь сміялася придушеним сміхом.

— Не смійтеси, бо подавитеси, а ви господарські діти.

— Ей, уступиси, Гнатку, цеся грушка не длі тебе, було давно женитиси.

— Ей-га! голова мні заболіла за дівками, що не по-віддаютьси.

— Возми собі фартушянку, ми тебе не хочемо, ти старий, та й босий, та й голий.

— Коли ж бо я навкірки з-межи вас котрус возму, аби хавтури їла, Гнатка шінувала. Будете видіти, шо ця грушка покаже. Лиш не желуйте Василька, лиш по плечях луп, луп, аби темив цесу грушку, бо Ілашка добра була, Гнатови хлібця давала. Мой, хло', гупайте, таже-сте дужкі, таже-сте йкас парубія! Дужше, ше дужше, отак, отак, по-циганцки, ей-га! Гі-гі-гі! Василина піде за Федя, Гафія піде за Леся, Калина за Михяла, Одокія за Гната. Ото буде колачі хрупати, ото буде мені прошивки вишивати. Гі-гі-гі!

Доньки із служби надходили, руки і ноги нені цілували, як зазулі, голосили.

— Чіму до нас, ненько, не заговорите, чіму на нас не подивитеси, наші мозілі не позавиваєте? А в котру онь доріжку, ненько, вибираєтеси, відків вас визирати маємо?

— Ненько наша солоденька. чічко наша пишна, желобо любя!

— Котрі ж то віночки на голову ви нам клали, котрими-то переміточками ви нас накривали? Йкими онь словами ви до нас приговорите, йкими слозами заплачете над нами? А йке ваше личько тихоньке, йкі ваші ручьки сухонькі! Пашо-сте си, пенько, грпжїлі чоршми днями, нашо-сте си годували синими синцями?

Жалібні голоси хвилювали гребенистими хвилями по хаті і пропадали без відповіді. Майстер скінчив свою роботу і харчував коло стола. Сам себе частував порцією.

Ілаш сидів із заложеними руками і дивився навперед себе понуро та безнадійно, як по грабежі. Куми нагадували йому всі похоронні треби, а він потакував їм похнюпленою головою.

А газди донькам говорили:

— Не плачте, небожста, бо не підведете нені!

— Ви хоть сироти, то межи людьми закинетеси, але старий саянку шо зробит? — умішався майстер.

— Тепер поплачете, а потім лишите старого голого, ек палец, так, ек мене мої лишили. Я таки так кажу, шо старі най би разом умирали, най би друге не лишелоси на поруганіє. Але шо з того, коли пан біг своє знає. А ви у такім часі не протинайте дьидеві, шо синцями годував неню, бо тото не файно. За це вас ніхто не пофалит, ой ні, хоть-сте сироти, хоть-сте бідні-студені. Ци ж не так, брачіку Іла'?

Жіпки не притакували майстрові, лиш за сиротами мовчки уступалися, а Ілаш підніс скривлене лице і викивав свій жаль, як гать крізь прірву.

— Ви, любетка, не пиліт мого серця, бо я вже спилений. Єк-сми свою газдиню поклав на лавицу, то моя мірка перевершена, більше ані писнути не сьмію. Але я вам скажу, аби-сте мні не судили. Ніби тото ми в гараздах тілький час крірвали, нібито було коли гідне слово до себе заговорити? Таже-сте виділи, шо лиш травица показалася, то й я вже не дома, люцку маржинку в полонині сокочу, а покійница пушками запрідала, діти кутала! Я принесу восени той грейцір 'д хаті, а то єк слина, не гаран оплатитиси. Йди оброблюй жидовію цілу зиму,— ніч ті відведе, ніч приведе. А шо твоя газдиня їла, не питайси, єк твої діти ходют, не дивиси. Лиш дивиси, аби-с дес тої браги лигнув, аби ті очі заступило.

— Та й аби дома зойкувати, неню й нас збиткувати,— додала найстарша донька, сльози обтираючи.

— Ану, заткайси, небого, дьдя правду кажут,— зганьбив її майстер.

Газди й газдині зацитькували її також, а Ілаш обернувся ід покійничці й крізь плач боронився:

— Ану-ко, встань, газдине моя гідна, ану, підведиси! Скажи-ко хоть одно словечко, бо я не гаран сам обігнатиси. Хоть би-с людям розповіла, шо-сми марнотратця, п'єнюга остатний, я не заперечю. Пай твоє слово у платину ховаю, най си ще раз каю. Таже-с, зазулько, тількі роки перед людьми мовчела, у рукави плакала, дітем дорогу стелила. А єк твій газда осьвіті не знавси, то була паторочь, твоє жите короталоси, але осуди не було. А я каївси, зарікавси, на коліна перед тобов припадав бих, просив бих ті був, аби-с у мені кости помісила. Бо ци ти коли угорнулася, єк люцкі газдині, ци ти коли ночі діспала? Ой ні!

— Бо-с газдиня була, бо-с талану пантувала, у цій кудуманці вік свій коротала. А тепер мні покидаєш, абих твій слід цулував, абих донькам заважев. Ей, коби-с учюла, єк мні судют словами, єк перед людьми порют ножами.

— Не бійтеси, небожета, мені недалекі гони, я вам хати не залежу. Завтра неню собі вирідите, а з неділі, чій, і я піду, чій біг си змилує, возме гріх з хати. Скажіт, шо не так!

— Скажіт, доньки ци діти!

— Скажіт ви, люди!

— Скажи, газдине моя годна, най знають, скажи, душко!

Ілаша схопив той старечий, рідкий плач, що раз у життю звалює мужика, як грім деревину, а довкола ляк, сум і вогонь розмітує.

Усі за покотом плакали. Челядь перервала «грушку», в хоробах і коло одвірків сльози рукавами обтирала. Чорні стіни здригалися, луску жалю з себе скидали. Плачі наперхали зів'ялими чічками на Ілашку, а смерть їх на сивім волоссі докруг тварі укладала, терновий вінок сплітала. Гейби під важким бервеном у землю потавала пишна, та годна, та гречна газдиня робітна.

Надворі село спало, лиш трембітар з усієї сили повістував сумну вість, а, припочиваючи, повторяв, усмінений, цікаву, веселу новину: «Василина піде за Федя, Гафія за Леся, Калина за Михяла, а Одокія за Гната. Так випало на Ілашчиній грушці, так сповнитиси мас».

По відорщах умер йому дьидя, відтак за дьидем не забарилася неня, а відтак забрали жиди усю відумерщину. Сім неділь без одної ходить уже малий Юра Приймаків «льонтом», і ніхто його не питає, чи їв він, чи спав, чи має сорочечку. Ніхто ані раз!

Бліде личко пожовкло, як віск; на ньому вирізалися по обох боках кісточки, а очі потали в голову і позаки-сали. Лишень кучма печесаного волосся буйніше вирос-ла і накрила чоло й цілу потилицю, а сама не накрита. Також передні зуби попідросли йому замість тих, що повипадали ще за дьиді. Та що ж! Горішня губа не зав-тякає їх накрити, тому кривиться йому на вулиці дівора і прозиває його «вишкіреним».

Ще за дьиді пас він козу дома, пас межами та пото-чинами, але не ціле літо, лише доти, доки жиди козу на-зад не відобрали. Тоді йому було святе життя, він па-стушив. І тепер ще ходить з батіжком; пужівно вирубав з ліщини, а батіг пересукав собі з курмея, що загубив його чийсь кінь запутаний на толоці. З того ж самого курмея усукав він теж мотузок до підперізання.

То так іде він вулицею та й батіжком: тріс, тріс! А як тес уздрить котрий газда, то насмішкується з нього згір-ливо:

— А ти, мой, хло', пси пасеш?

Юра схилив тоді лице в долину, батіжок ховає назад плечей, каже газді гречно «славайсу» і борзенько з ним розминається. А потому знов далі: тріс, тріс!

Так дуже любить пастуштити.

Однак ніхто не хоче взяти його за пастушка. Прийшла була з другого села тітка, що служить там у єгомостя, та й завела його до багача Кречуна, чи не взяв би до маржини.

— Не потрібую я такого вулишника, най би ще мені потег шо від хати та злезентировав, та й шукай вітра в полі. Я свої достатки сам собі обкутаю, а то пустий зафеленок, — гримнув Кречун на Юрову тітку. А Юра напудився та й утік з подвір'я, ще заким багач виговорив своє.

— Щезни та пропади від мене, паскудо, лип сором ми робини! — прощалася з Юрою тітка, вертаючи на свою службу.

І Юра мірить даліше громадські вулиці.

Найде де садовину, в лісі афіну або ожину, то лиш пролигне та й уже нема. А змилюється хто та дасть грінку хліба, то він не зараз її візьме. А як бере, то видиться йому, що світ на нього паде.

— Простибі, вусьчку, вуйночко, я не голоден, — каже, а сам очима їсть.

Такий іще соромливий.

Як ідеться попри царинку багача Кречуна, то понад поточину попри саме вориння зайдеться ід Решетаревій царинці, відтак ід Фенчуковій, а відтак під гору Клотічку. На Клотічці то такі щороку родять афіни, що хоч сядь та їж. Юра заходив туди довгий час на полуденок, але тепер вони вже відродили. Тепер іде він ще останній раз, щоби зізнати, чи не показалися під самим вершком.

Сонце, що лише пополуднувало, і взялося йти в дальшу дорогу, та й так грів мир божий, що поті збивають. Стара Кречуниха пустила на царинці теля ід корові, аби корова молоко припустила. Сама вона причікнула з другого боку та й поволеньки відбирає теляті з писка один дійок по другім. А теля так ссе, ссе, та підштуркує вим'я, та далі ссе. А крізь вориння Юра призирається, приязно призирається. Скоро теля запчає голову під саме вим'я, то і він свою голову вихилив наперед крізь вориння, а скоро Кречуниха ударить теля по писку і

вопо відсуне голову набік, то і він висуває свою голову в-поміж вориння назад.

То так йому оскомина на зубах робилася.

Коли відтак Кречуниха ймила теля за хвіст і за вуха та й так затигнула до ялівника, тоді встав Юра з-під вориння і став іти даліше навперед себе.

Іде помаленьку і батіжком не витріскує ані раз. Не раз навіть на купину зашпотається, мовби не бачив світа серед білої днини. По мотузку, що спав з черева на клуби, можна пізнати, що то голод заступав йому очі.

А в поточині вода журчить та мечеться з каменя на камінь. Йому пригадалося, як дьидя з роботи приніс був раз із Бессарабії рибу, таку солону, таку добру. Неня зварила була її з цибулею і дала йому таку букату, як на два пальці. Тоді вивів він був козу над поточину пастити, їв рибу та й раз по раз пив із поточини воду так, що аж багачка Кречуниха йому завидувала, коли прийшла до поточини з коновками.

— Ти, мой, де був на храму, що так жльокаєш воду? — питала вона тоді зі злості.

Сю солодку згадку перервав йому мотузок, що наважився поверх клубів спасти на землю. Він перев'язав його коротше і нога за ногою прийшов уже саме перед Фенчукову царинку. А на царинці корова: му-у-у! — та й просто 'дньому. Корові привиділося, мабуть, що то Фенчучка йде її дойти та й несе пашу, бо то якраз час до видую, а маржинка свій час знає.

Юра зупинився і сперся на вориння. Спершу похлюпав голову вдолину, гейби над чим роздумував, а відтак запхав пальці в уста і жмякає їх та й дивиться на корову, дуже жалібно дивиться.

Корова стала що раз, то ближче підходити до нього, нарешті приблизилася зовсім, витягнула писок, притулила до його руки, гейби обнюхувала, а опісля взялася лизати його руки, лице, волосся.

Юрі вчинилося ще солодше, як тоді, коли його небіжка неня проти сонця обіськала. То перший раз по нениній смерті зазнає він таких солодощів, такого тепла. Сиротою зустрічався він тільки з холодом та глумом. От уже третій день не мав нічого у роті; коли б іще стільки, то передня шкірка на череві прилипне до поперека. З вдячності став він гладити корову по її коров'ячому чолі і приговорювати: «Міцька моя, маленька моя!» Від-

так переліз через вориння, умикав жменю трави і подав корові. Корова їла. Він дивився, як вона їсть, і тут йому пригадався його голод, пригадалося Кречунове теля, що так смачно ссало свою маму, і знов пригадалися усі солодощі, що їх зазнав за дьиді та нені. І він забув, де він, прикляк корові до вим'я, пригорнув дійки до своїх засохлих уст і ссав один за другим, ссав без тямі. А корова стоїть та й румегає. Вона рада, що у свій час молока збудеться і вим'я полекшіє.

Але стара Фенчучка не забуває ряду в газдівстві, бо вона вже двадцять рік і один газдинею. Вона бере в одну руку в'язочку паші, а в другу дійницю та й іде на царинку ід білуні. Іде та й роздумує, чи лишити сьогоднішнє молоко на сметанку, чи понести до Берчихи та й сире продати, аби впрятати грошиків на свічку ід богородиці. Вона ж церковна сестриця. Приходить ід корові, стає, дивиться та й своїм очам не вірить. І пашу, і дійницю пустила з рук, так розлютилася.

— Ссав би-с кров, та би-с ссав! — крикнула вона на-самперед так само, як кричить на бичка-ласійка, як сей без її призову добереться до маминих дійок. Слідом за тим прискочила до Юри, що клячів і ссав без пам'яті, вхопила за волосся та й перевернула горілиць назад.

— То ти, котюго? Та ти онь мені молоко меш краси? Злодюго! Ти до корови вже берешси, рабувати мене хочеш, рабувати, рабувати? — зойкала вона на все горло та й гупала Юру, куди виділа: по тварі, по ногах, по череві. Відтак узяла за кучму, піднесла у повітря та й гевкнула ним назад до землі. Корова тим часом уступилася із давнього місця, підійшла до полишеної в'язки паші та й спокійно собі заїдала. Фенчучці се додавало ще більше злості. Вона взяла вдруге Юру за чупер та й знов піднесла. Юра тепер начеб зі сну пробудився. Досі він не тямив, що з ним діється, Фенчучка його гупала, а він ні відізався, ні ворухнувся. Тепер пізнав він заслинену твар Фенчучки, пізнав і став плакати й випрошуватися так само, як би відпрошувався, коли б його хто наторопом без причини став обкладати штовханцями.

— Нічого не буду, вуйночко, не буду, золота вуйночко, любко-вуйночко, не бу-у-у-ду.

Фенчучка не слухала його; вона лишила й корову, й дійницю і вела за чупер Юру 'д хаті та все кляла:

— Повішенику дідьчий, ти мене рабуєш, рабусш, мой, злодюго, рабуєш!

Старий Фенчук зачув з хати жінчин крик, вибіг ід воротам і гукнув:

— Мой, Насте, мо', а шо там таке?

— Таже, аді, ми в хаті, а цес злодюга нас на пні обкрадає! — відповідала верескливо Фенчучка.

— Ей, де ж би? Та де-с го найшла?

— Таже, аді, приссавси до корови, ек кліщ, та й гет виссав молоко.

На се жіноче пояснення плюнув Фенчук у долоні, відтворив скоро лісу, побіг, як хлопець, напротив жінки, хашнув за руку Юру та й по лиці: повх, то відси, то відти. І Юра по хвилинци голосніше заголосив і покірніше став випрошуватися:

— Любчику, вусчку, не буду, ніколи не буду, поки жити буду!..

— Мо-о-о-ой! Я злодія умію вчити! — грозив старий, ведучи його за вухо наперед хати.

А Фенчучка не переставала зойкувати:

— Гей, люди добрі, люди добрі, серед білої днини краде, з-перед очий краде!

То так голосно вона кричала, що всі сусіди стали збігатися, як на який дивогляд.

Фенчук ще раз потряс Юрою, заскреготав зубами і ще раз погрозив:

— Мой! Я тебе раз навчу! Насте! а йди-ко принеси ножиці з хати.

Настя ще розповідала уривками сусідам, як вона ймила «злодія», а відтак аж пішла по ножиці і все кляла, зойкувала.

— Обстричи злодія, обстричи! — кричали сусіди, що догадалися, нащо Фенчук сказав жінці винести ножиці.

Юрі поллялись сльози шюрком; він запищав не своїми голосами. Він знав, що головних злодіїв стрижуть у селі, знав, що то великий сором, і тому не стямився від плачу.

Але Фенчучка винесла ножиці і подала старому. Сусіди вмить ухопили його за руки і ціпко тримали, а Фенчук стриг Юрову гичку при самім тілі, ще коротше, як стриждеться вівці навесні.

То такий зойк звівся, як його стригли, гейби в горшку пражилося. Ті, що його тримають, кленуть усіма

клятьбами, якими звичайно кленеться злодія; Настя ще голосніше клене, Юра лише час до часу йойкає захрипливим, сплаканим голосом. А ті, що не мали іншої роботи, ходять по вулиці і повістують на допити з верхів бадікам цілу подію. Вони кладуть коло рота обі долоні і кричать:

— Злодія ймили-сми!

— Юру Приймакового!

— Ага, того вишкіреного!

Привіз-сми, проше пана дохтора, Митра Пасемкового, бо хоче від нас утікати,

— Я не знаю жадного Митра, що він за один?

— Таже тот Митро, шо у вашого тестя при трачці робит, то шос му сталоси, шо аді на пни в'єне.

— Але що він за один, чи має чим заплатити?

— Ну, таже кажу вам, шо у вашого тестя, у Майорка, аді, робит, то не біривливий.

— Я не знаю його, де квіток від пана?

— Квіток? Казав тесть, шо навідасси до вас у срамарок та й вам скаже. То, віді, йде до рахунку, там буде у книжках стоети, та й, аді, мене знасте, я Прокіп Сенчук. Тесть має п'єтку їму виплатити, а поки ви не посмотрите, то не хоче. Я сам один фіст маю та й привіз-сми без грейціря. Казав тесть, шо поповнит, або я знаю?

Лікар поклав палець на чоло, як би щось пригадував собі, вийняв книжечку й хутко написав щось до неї і, пилюючися в хату, сказав від нехотя завести хорого до покою.

— Єк увести, то введу. Христінин ше й сам затерлигає.

Прокіп узяв одною рукою за дишель, а другою за узду і, накликаючи «ци», запровадив фіру під сам паркан у закуток докторського подвір'я, щоби проходим

не заваджати. Відтак роззубелав шкапу, зати́кав батіг коло передньої люшні, витягнув пласток рудої багни з «сідзенья», підстелив веріточку і поклав перед шкапою, що хрипливо зарзала і дякувала господареві за їдло.

— Ану, кумочку Ми', будемо помалі́чко вставати,— приговорював він, вертаючися до воза.

Межи драбинами піднеслося із в'язки брудної мерви сухе, воскове лице сивавого зробленого гуцула, що досі лежав горілиць, прикритий веріточкою аж по шию, і мутними, глибокими очима дивився навперед себе. Мовчки підвівся сам і, ймившись руками за підложену кумову шию, зсунувся на землю так, гей полі́нце сухого дерева. Кум узяв його попід пахи і помаленьки запровадив до докторського покою та й пригадував йому, аби пана поцілував у руку і аби говорив укладно. Лікар увійшов і сквапно став обзирати хорого.

— Скільки літ маєш, бадю?

— Мені вже, проше чесного дохтора, мені вже йде ід пилипівці.

— Як застарий ти є, питаюся.

— Старий? Ой старий, проше пана, та й не старий. Аді, перед чесом постарів-сми си. Генде Никифір Грипинюків ше одного волоска не має сивого, то мій ровесник. Уповідала покійна няня, що разом до виводу ходили, ой разом, та й що з того?

— Тьфу, та щоб ти не знав, скільки літ маєш?

— Таже, аді, кажу, Никифір Грипинюків мені ровесник, проше пана, аск, ровесник.

— Єт, дурне то є. Маєш діти?

— Біг дав, та й біг узєв. Найшлоси було тройко, та й, аді, так єк віником замів. Насамперед пішла Афійка, але ми за нев так не банно, єк за Петриком та й Васильком. Уже величенькі утекли, ой утекли, проше пана дохтора. Помору не було ні на людей, ні на маржинку, а мої хлопці марне пішли. Була би тепер підпора, ше йка підпора!

— Отже, діти не живють?

— Хоть би так наші вороги, проше пана, жили. Ей, де живот! Коби жили, гай-гай!

— А на яку слабість умерли?

— Таки лиш шос зайшло таке, що покотом одно за другим, одно за другим.

— Ти називаєшся Дмитро Олійник, га?

— Аєк, Митро Пасемків з осіка, пишеси Олійник.

— Гм, чекай, ага, твої діти повмирили на сухоти?

— А, то сухі були покійнєтка, нема шо казати, сухі, єк сухариці. Ну, та шо ж дієти, біг дав, біг узєв. Ой ослаб-сми, проше пана, ослаб. Аді, таке мні шос нагабило, шо гину так, єк си гине. Коло серця мні скіпає та й єк іду, то так, отік би ми ноги на приколень присилив. Нема духу, нема путері, проше чесного пана, за грейцір нема.

— Тото буде так, проше пана, шо кум, віді, порушивси при трацці, бо то є усіякі ковбки, один лекший, шо двох-трєх возме, а другий такий, шо й десєтьох йго не підойме,— набилював Прокіп лікарєві.

— Не говоріть дурне,— перерізає йому доктор, беручи хворого за руку.

— Або ж я знаю, проше пана,— омпив собі Прокіп,— я не ворожка, кажу лишєнь протів того, шо єсє чоловік уже не від сєгодня коло ковбків. Аді, ріку загагив би ними, кїлько їх надвигав та нарізає. А тепєр приїшов єсє, та й говорилоси, а ви, ясний панчіку, найліпше тото будєте знати.

Дмитро потакуєвав головою кумовій бесіді, але лікар не слухав її, тільки сказав скинути сорочку і зачав обпукувати хворого.

— То, проше пана, не найдєте серця. То єсє, єк полотнєнка, гєт збіглоси в мєні, крови ніц нема.

— Дихай!

Бадьє роззяєвив уста і хотів глибоко віддихнути, але закашляєєся.

— Щє раз!

Знов закашляєєся.

— Помало, щє раз!

Груди сопіли.

— Доста. Твоя слабість тяжка, розумієш?

— Розумію, проше чесного дохтора.

— Мусиш дужє шануватисєя, розумієш?

— Розумію, аєк.

— Мусиш багато молока пити, розумієш?

— Розумію.

— То головна річ, розумієш?

— Розумію.

— Запишу тобі лік. У аптеці дадуть тобі на сєй квіток порошок, а ти возьмєш шклянку_води і даш ложку

порошків до неї, заколотиш і вип'єш кожного ранку раз. То буде таке, як молоко, розумієш?

— Та чіму бих не розумів, проше ясного пана, таже то, віді, був чес, не в одного газди робилоси, не від одної корови молоко пилося.

— А тепер прийшов такий чес, шоби пити молоко від аптики,— дорозумівався і собі Прокіп.

— Таке, як молоко, розумно? — повторяв ще раз доктор для певності.

— Таже аск молоко, світило би си, панчіку пишний та любий,— притакнули оба бадіки, намагаючися переконати лікаря, що розуміють.

— А може би, панцка ласка змилювалиси, може би, тоту п'єтку йкос вібрати від тестя,— просив покірним голосом Дмитро.

— П'ятка вже захигована, я не є ніякий хлопський слуга. Ідїть собі здорові.

— Аби й ви здорові, панчіку чесний та добрий.

Вийшовши поволеньки надвір, Прокіп висаджував хворого на фіру та й бурмотів злісно.

— Аби ему остатна година була, аби біг дав, шоби він сам тим молоком наїдавси. Це, віді, раз мой погана душа! Христинин у губу не має шо взети, а він его до аптики за молоком посилає. Бери, давай пару левів на аптику, бо ті розпирають, бо наломом їх масш. Там тобі молоко вифасують!

Хворий бадьо потакував очима кумові, але не пускав з руки докторського квітка.

— Може, там, брачіку, стоїт, шо мені Майорко має п'єтку дати.

— Аск, най не кажу, шо стоїт,— сердився Прокіп і, вирвавши кумові з руки картку, потолочив її ногами.

Люди у місті рівнялися в ході із Прокоповим возом і допитувалися, шо доктор раїв слабому та й чи буде вихід, чи не буде. Прокіп махав рукою і, нарікаючи, розповідав, як вони у доктора погостили.

Дмитро нахилував голову ід драбинам і дивився, як люди зумівалися, як і собі руками махали. Йому здавалося, шо тоті людські руки на той світ його стручують, у деревище кладуть. Але люди помірковували тес і наближувалися 'д нему та й обсипували його своїми радами, своїми ліками.

— Дєковать вам, газди та й газдині, буду пробувати, може, поможе,— збував їх відповіддю, у котру сам не вірив. Та й думав, роздумував, звідки би то взяти грошей на свій похорон. Шукав гадками якого теплого місця, аби до нього притулитися хоть послідній раз у життю. Та гадки меркли, як у студеній мраці, а він ковтав головою то в одну, то в другу драбину скриплячого, дрантвого воза.

А як їхали попри цминтар, то Дмитро гейби зі сну пробудився і показував сухою рукою на могили.

— Брачіку Про', аді, де мій лік!

— Усіх нас туди повиносят, пляцу є доста,— потверджував Прокіп і дальше то кляв, то припрошував шкацу, аби їх скоріше везла домів, аби цілого дня не стратив.

Вперлася ногами в землю, а обома руками держиться телеграфічного стовпа та й головою додолу бовтас.

Така, гей хрущик, маленька, як грудочка глини під тичкою, як маціцька каблучка межі стовпом а землею. Вітер звіяв би її полегоньки і, як стеблом, перекидав би по дорозі, якби його гори не спирали.

Баба відкашлюється.

Гейби довгу гадюку з грудей виперти мала, гейби буря з неї на світ виривалася — дух запирала.

Стовп гуде жалібно, як би жалував бабу, як би приговорював до неї, аби не подавалася.

Дрібні крапельки осіннього дощу граються на бабиних плечах, начеб хотіли її з-під стовпа у пропасть змити.

Але вона не дається.

Идуть дорогою бадіки з міста та й минають її, бо то «сторонці» люди.

— Ця, брачіки, вже до магазину, — кажуть вони до себе і махають головами над бабиною старістю.

Та вона їх не бачить, бесіди їх не чує. Кришку синього лица до стовпа, як до подушки, притулює, віддихується.

— Аби цесі стовпи сьвітилися! — стогне і обіймає ціпкіше стовп, як мала дитина дьйдеву шию.

— Тó-сми слаба, а тó-сми ув'єла!

Якби не боялася ночі, то не уступила б ся з місця, бо не бірує.

Най її ще раз так спір возьме, най упаде на дорозі, то не збірує встати. Але най ніч за очі вхопить, най фіра над'їде, най собака навернеться, то й пощіку з баби не буде.

Так вона надумується, чи має йти дальше, чи ще припочивати. Та руки від студеного дощу деревіють, ноги затерпають.

— Прийдеси на дорозі вмерти,— тремтить вона, як трепетовий жовтий листочок.

Надходять знайомі бадіки і пізнають бабу.

— Йди-ко, бабко, з нами, не чіпи під слупом!

— Ой, де ж я, газдики, з вами їду, коли-сми не годна!

— Таже видко си, шо не годна, але ходи, бо ніч ті зайде, та й шо меш робити?

Баба береться йти з бадіками. Здається, що всі кісточки з неї розсипаються, як ногами ступає.

— Дай вам боже здоровлєчко, шо не лишьисте мні серед дороги, шо-сте такі добрі!

— Та де би ми тебе, бабко, лишили, таже ти, віді, йкас газдиня була!

— Шо з того, бадічки, шо була, коли мні тепер мій син збиткує, за пометіне має?

— Най такого сина грім заб'є, шо неню не шінує.

— Аді, йкос ані грім не вбиває, ані нічо 'го не береси, а бог згори дивитси. А я до патаря ходила, ци би не скасував тот тастамент по покійничькови.

— А де ж тобі, бабо, тілький світ самій ходити, де ж тобі своєв головов на старість бити?

— Не годна-сми, любетка, бігме-сми, не годна.

Руки на груди склала і присягалася, що не годна.

Бадіки забували крок з бабою держати і вихоплювалися наперед, живо розмовляючи.

— Ви, газдики, через мене не блавучьте, лиш таки йдіт борше, бо на вас домівка жде,— грєчно пригадає баба.

Бадіки перечать тому, але таки забувають за бабу і лишають її позаду.

— Я з вами не збірую, газдики, ой не збірую.

Та газди не чують її жалів, бо відійшли геть наперед і крикливо виговорюють на захланного її сина та й клятьбами бесіду переплітають.

А баба перебігає їх очима та й шукає другого стовпа,
аби при ньому другим наторопом відкашлятися.

— Гондечки стоїт, такий потужний, такий високий!

— Але далеченько відсунувси, ой далеченько!

— Віді, не зайдю 'д нему, віді, не збірую.

Гори, гейби горбаті старці, сидять рядом над глибокою
долиною і потоками спльовують осінню, тяжку вогкість
та й лякають бабу.

Потоки біжать нестримно стрімголов додолу, вижолблюють гірські кременисті груди та й підстругають
дорогу, що на худих гірських ребрах звисає враз з ба-
бою, отік парубоцький пояс на старечім череві.

Ледь-ледь вітер повіє, ледь-ледь вода камінці по-
стручус, то й слід загине по бабі та й по бабинім ході.

ЗВЕДЕНИЦЯ

Прокуратна копила має!

Кіски хусткою накриває, у долонях лице мочить, гей підвалена птаха, боїться.

Зведениця копила несе!

Лісом іде. Трава горить, куди ступає. Дубина валить-ся, земля її стрясає. Сонце паде.

А на гіллі зазуля кує.

— Ой не куй, зазулько, не куй, не милиси! Йик пере-йшла-сми на панцкый хліб, то я вже не дівка, не сьмію ті надслухати. Шо ті маю гулити, шо ті буду трудити?

— Дала-с мені, душко, віноччок, шо ми груди ссе. Аді, йкий файний віноччок! Ліси дивуються, шо такий віноччок маю!

— А буду в село входити, а люди на мене ззиратиси будут. Будут за мнов у пальці свистати, будут спирати та гійкати.

— Та й будут питатиси у мене: «Ти де, небого, такий віноччок собі купила, де такі чічки назбирала?»

— А я їм буду уповідати: «Була-сми у такого пана, шо такий город має!»

— Або буду їм щьире казати: «Пан звйизав мені руки серед ночі, та й...»

— Або ні: буду від людей утікати.

Вітер шумить, сором до села наносить, зведениці до-рогу стелить. Хмари скликає.

На гіллі зазуля кує...

— Таку пишну долю мені вікувала-с, таку делікат-ну! Грудий тримаєси, плекати го маю. На ввес вік!

— Буде мні флетівня здибати, буде си питати: «На котрім тото данци така парубія грешна, шо ті затичку дала?»

— А я їм буду казати: «Аби-сте си тогди поженили, йик я дівков буду! Шо-сте мні обминали, шо-сте віна шукали». За того їм так скажу...

— Але не скажу, лиш буду кльисти усіми кльитьбами. Шо з села дівку пустили, шо такі годні.

— А йик не буду кльисти, то буду просити: «Не бійтеси, ледіники, встиду вам не зроблю, на данец си не важу».

— А дівчѣтам буду наказувати: «Сокотітси мене, сестрички, бо-сми на перехід добра».

— А-а, а-а-а!

— Моя дити-на!

Копил бексає на все горло, бо розпусний, не має дьиді, аби сокирою загрозив, зубами заскреготав.

— А-а, а-а, а!

Гори землі не тримаються, увесь світ гойдається, в колисці колишеться.

— Ку-ку! Ку-ку! Хе!

Мое копиле!

На коліна упаду, буду з дьидем, з ненеv вітатиси.

А ньєнка буде собі сивий волос вимикати, буде радуватиси: «Ото-сми си потіхи діждала, ото раз внучьку маю!»

— А я буду розповідати: «Казала-с мені, ньєнко, абих пана слухала, абих си мештерьила! А я його слухала і вдень і вночь».

А дьидик ме кричѣти: «Абѣх ті не видів, не ввакай-си в хату!»

А я буду йому руки цулувати: «Я, дьидику, тілько винна, що-сми на симбрилю у місто пішла, шо-сми служила та й вас годувала. А йик сми-си доробила, то мні пан відправив. То я до вас прийшла у гості».

А потому ньєнка за кіски мене буде тримати, а дьидик буде за віжки внучьку брати та й ме мні бити, душі надслухати.

А я буду проситиси.

А потому піду собі глібокого плеса шукати.

Та й буде по всему...

Така погідна днина, що поліг на царинках у очах схне. Край Довбушевого звору, на маленькій трикутній поляночці, не заяці скублять траву, а стара Семениха кладе хату. Поверх десять ковбків різної величини лежать розкинені попри саму гушавину. Тому, що вони в пеладі розкинені, значно, що лише на короткий час. Із них будуть незабаром крокви, платви, кізли і сволоки. На дах піде в'язка старих драниць, що стоять окремо, приперті до корча.

Середина полянки вирівняна, мов тік, а сира глина із вирівняного місця розсипалася [в]суміш із камінням долів аж по сам камеральний окіп. Тут має стояти Семенишина нова хата. Чотири підкотини вже закопані і вже двигають на собі підвалини, що їх майстер Никифір обтесав, а на краях поробив їм замки, тільки ще не позакладав одні в другі і не збив кілками.

Серед зазначеного під хату місця стоїть на прикільнях накритий скатертю стіл із чотирьох старих опівків, котрі майстер призначив на стелину. Довкола стола йдуть тертиці, що краще виглядають, чим лавиці у найпершого багача. Їх роздобула Семениха на двері до нової хати. З того боку, де прийдуть колись у новій хаті образи, стоїть під столом цибрик з водою; на столі три бохонці чорного хліба один на другім, а побіч гуска со-

лі, фляшка з таким, як вода, напитком і груба лойова свічка.

Скрізь на полянці біліються тріски із обструганого матеріалу. На підвалинах сидить вигідно, мов на конях-верхівцях, гурток бадіків, старих і молодих. Усі вони живо з собою розмовляють про будову хати. Одні пригадують собі, як вони свої хатки ставляли, як матеріал роздобували і як затривкі їх хатки. Другі, що не знають, скільки воно стоїть труду класти нову хату, бо мешкають на дідизині, звертають свою увагу на Семенишину розпочату будівлю і на матеріал. Дехто відмірює кроками просторінь, що її займили підвалини, і укладає наперед будучий вигляд хижі. Дехто підходить ід стежці і виглядає когось-то, бо прикладає руку на чоло, вбалушує очі і перебігає зором усю довгу, просту, як лінія, стежку, що її на приказ фєрвальтера прорубали люди за двадцятьє поліно.

— А шо, не видко, не йде? — питаються декотрі з-проміж бадіків.

— Видит ми си, шо то він справивси суди з Олійникової царинки, бо шос під пахов, отік савтиря,— відповідає визираючий бадіка.

— Рєсний завше тєгне ноги за собов, єк бервена,— прожартував дехто.

— Бо хавтури залізли йому в ноги; най би я так блаувчив, то бих дранки на собі не мав,— злобно прикинув хтось із гурту.

Інколи прилучається до бесіди і майстер Никифір, що розперезаний обтісує грубі кілки на підвалини.

Недалечко під корчем ліщини горить ватра і смажить почорніле листя на ліщині. На грані розміщені горшки-варінники. Той, що з голубцями, то сипить; той, що з начинкою, то пищить-піворить і від часу до часу із самого дна викидає пару. А свєкляний борщ кипить та й вихоплюється з-під покришки і лється на грань, начеб посвячувався за решту й хотів загасити пєкучий жар вугля.

Семениха сидить на скорчених під себе ногах і прикладає до ватри трісок і пантрує, аби горшки не позбігали, бо то її праця у них вариться. Масть — то у неї найдорожча річ; аж із міста принесла, бо в селі не б'ють олію. Але коло неї пораються ще інші чєлядини, її кумки та прїязні крєвнячки. Вони сучуть із воску свічки та

Й розводять при тім таку займаючу бесіду, що Семениха не годна втерпіти, аби не заговорилося. Тоді забуває вона заколотити олій, і він пригорає до дна глиняної ринки та й заносить пригаром. Декогрий бадіка витягає із дзьобні люльку, витриває з неї «мачку», пережмакує її в устах, накладає знов у люльку і підходить до ватри за вугликом. Кумки, що сучуть з клоччя гноти і обліплюють їх притопленим, м'яким воском, не зволяють бадіці переходити попід гноти.

— Хочеш, душко, піти землю гризти? — говорять вони поважно.

Бадіка пригадує собі, що воно попід свічки не годиться переходити, бо янгили за те сердяться, і обминає розставлене мотуззя та й заходить ід ватрі із другого боку. Але якраз із того боку лихий приступ, бо туди прбдув заносить дим просто йому в очі. Він «відводить» дим руками в іншу сторону, напівжартом говорячи: «Туди баба діти водила, туди!» Семениха вибирає найкращий, жаркий вуглик і подає на долоні бадіці. Так «грешно» поводитьсь тільки газдиня супротив гостей. Вона ж під осінь, чей біг дасть, буде газдинею в своїй хатці. Сьогодні в неї вже основини нової хижі на пусто-му, дикому клину, на поконецьчу села, край Довбушевого явору.

Надходить дяк із псалтирею. Всі вітаються з ним сердечно і облесно і не дорікають йому в очі за те, що припізнився. Семениха дякує йому красно, що прийшов, не гордувався, та й веде його за «стіл» на перше місце.

— Тут буде моя голова лежети, ек біг дасть, шо вмру в своїй хатці, тут най тепер голова сідає, — припрошує вона його гостинно.

Дяк кладе псалтирю на стіл, скидає з себе байбарак і капелюх та й роззуває чоботи. Бадіки приглядаються його капелюхові з коротенькими крисами і чоботям з довгими халявами та й угадують один навперед другого, що воно могло би коштувати. То все дістав дяк «в дарунку» від панотця за те, що обходить добре конібрикарі.

Семениха присуває цебрик з-під стола ближче ід дякові, кладе на стіл новіський глинячок з водою і з приліпленою свічкою. Кумки приносять більше свічок, приліплюють їх до берегів цебрика, до хліба, до солі на

столі, а котрі величенькі, то тицькають їх у руки бадікам і собі по одній лишають.

Бадіки поважніють і тихомиряться. Майстер Никифір уриває роботу, уперізується і теж бере свічку в руки.

Дяк хреститься, запалює свічку і хрестить нею воду в цебрику і в глинячку, а відтак сідає на лавицю і кладе босі ноги в цебрик. Семениха засвітила свічку від дякової і передає вогонь усім гостям. Світла горять блідим полум'ям, а вітрець виколисує їх на всі боки. Бадіки заслонують їх долонями перед вітром.

— Семенишко, аби-с держела свічку скоса та й аби уся скапалася, — поучає старий сивий бадьо Федір.

— Та й аби-сте гніт не сікали, бо він, щез би, буде радуватися й кавалічкам, — поправляє Никифір.

Дяк отвирає псалтирю й читає більше за пам'яті: «Блажен мужик, іже не йде на сьвіт нечестий і на путо грішне не стане і на сідало губителів не сседе...»

Семениха приклякає, хреститься і б'є поклони із свічкою в руці. За нею уклякають усі її гості.

— Ой, господічку любий, та добрий, та солодкий! — приповідає вона і з свічки ока не зводить.

— Господічку наш добрий, та пишний, та файний! — роздалися покірні, просячі голоси.

У Довбушевім зворі виспівують птахи. Чи вони також моляться, чи, навпаки, може, регочуться або проклинають кого, то годі пізнати. Зазуля кує комусь щастя-долю, а комусь недолю-смерть. У кого гріш у ремені, тому долю, а у кого ні, то біду. А Семенисі не кує вона ні с'як, ні так, бо вона її кування не чує. Вона глядить на свічку і уважає, щоб не загасилася, та й усе повторяє: «Скапайси, нечеста сило, скапайси, ек ця свічка скапуєси. Ей божічку, скапайси, нечеста сила!..»

Свічка скапується, а Семениха від молитів уриває. Бадіки клячуть теж і відмовляють уривками оченаш. Як пролетить яка птаха, то вони дивляться за нею і кивають один на одного головами. Видко, що прив'язують до її лету чимале значення. Але рівночасно забувають, на котрому місці вони урвали оченаш, і тому зачинають знов спочатку. Дяк не вприває, бо ноги держить у воді; він лише що раз, то більше хрипне...

Бадіки утомилися, вже зачинають уставати і стоячи моляться. Куми поховали згарки свічок у пазухи і лицями припали до землі; їм вигідніше так на руках лежати. Одна Семениха молиться навколішках, не вгаває. Її свічка докапує. Дяк дочитує послідню кафїтизму захриплим голосом.

— Мньоца с-с-с-ина с-с-с-світого духа, амінь! — у один раз застогнали бадіки.

То Семенишина свічка скапалася до послідку.

Тиша...

— Скапавси нетрудний! — крикнула, гей спросоння, Семениха.

— Скапавси нетрудний! — повторили радісно гості.

Знов тиша...

Никифір бере сокиру в руки і йде ід вуглові. Він розперізується назад, шепоче свою тайну примівку, закусує зуби, підносить сокиру і гатить нею з усієї сили у вирубаній замок підвалини. Бадіки й кумки уважно дивляться на його незвичайну роботу.

— Чули-сте, ек задудніло? — питає, віддихаючи, Никифір.

— Чули-сми, бігме, чули-сми, — відповідають бадіки й жінки.

— То я його так зарубав, що мні ме темити!

— Зарубали-сте нетрудного? — допитується ще Семениха.

— Зарубав нетрудного! — одвічас гордо майстер.

— Зарубав го навіки-вічні, амінь! — потверджають бадіки.

Семениха виймає з-під стола цебрик з водою і приносить ід підвалинам. Дяк бризкає тою водою замки підвалин на всіх чотирьох углах.

Никифір вमितь позакладав поперечні підвалини в подовжні і збив їх кілками та й перехрестився, а за ним Семениха й усі її гості.

Всі посідали за стіл. Семениха з помічницями-кумками поприносили миски з начинкою, з помащеними голубцями й свекляним борщем.

— Вінчюю вас, Семенишко, шестем, здоровлем на многа літ! — проговорює утомлений дяк.

— Дай вам боже, Семенишко, легкого прожитку в новій хаті! — бажають бадіки.

— Аби-с, любко-кумко, мала хліба та й до хліба, та й аби ті господь боронив від нечестої сили, дух святий при нас! — приязно приговорюють кумки одна наперед одної.

— Дековать вам, любетка, файно за добре слово та й за вашу ласку, що помогли-сте ми скараскатиси, дух святий з нами, щезника. То так ми тепер легко, ек бих си на світ народила!

— Чей біг дасть, шо тепер він вже не навернеси, ця земля честа, та й хата буде честа, та й, аді, й ти, кумко, честа! — потішають бадіки.

Семениха частує горівкою насамперед дяка, а відтак за рядом усіх гостей.

— Ану-ко, досігайте, душко, ану, так, ек дома, ану, будьте ласкаві! — припрошує вона кожного зокрема, а найдужче вже принукує кумки-помічниці, шо за кожним куснем утирають і запишнюють губи.

— А вам, пані ресентий, аби господь на діточках відплатив, шо-сте мні так ек на світ народили.

Дяк наливає собі горівки і «вінчує» другий раз Семениси...

— Ви тепер не пантруйте нас, — говорить він, — але декуйте богові, шо-сте збулиси нешестя. Ми самі упо-раємоси з божим даром. Нівроку, стів не порожний, харчу ласка божа.

— Хіба би хто бога гнівив, екби пішов голоден. — каже Никифір.

— Не заходьси, кумко-любко, але сідай і ти з нами! Доста ті вже намучило та й накарнувало! Аді, обі-сми разом дівочили, а ти ек сухариця протів мене. Ек би-с із того світа прийшла.

Семениха сідає на краю тертиці й підпирає рукою бороду.

— Ци ж не було від чого, любетка, знидіти та й зчорніти? То п'єть рік, ек один, карнувало мні та й карнувало!

— П'єть рік, то не п'єть день! Камінь подав би си за тілький чес! — жалують гості.

— То так мні мучило, шо-сми не знала, шо роблю та й куда ходжу!

— А казав-сми покійничькови Семенови: не клади на тім місци хату, бо то місце нечесте, — поважно пригадує собі старий бадьо Федір.

— Їй, згадував покійничок, водно згадував та й кав'вси, що ті не послухав, Федірку-душко. Таки зараз першої ночі зачело шос на поді мотлоштитиси та й гуркотіти, ек би фіров тарахкотів. Відтак ек пішло нам з Петрової днини, та й на сьогоднішній день. Насамперед упала на нас та напасть; учіпивси нас фільвартір за ґрунт. «То,— каже,— камара та й камара, мусите корнетиси звідси». Та ек зачели-сми ходити по судах, та по термітах, та штайрантах, та по натарях, та по адукатах, та й виходили-сме таке, шо нікуди виходу. Фільвартір виграв; найшли у табели так, шо наш ґрунт має на камару піти, а лишьисси нам одес клинок. «Клин,— каже провізорія,— твій, а царинка уся стоїт на камарі». Я кажу, шо люди присвідчут, шо то мій дедя робив, а сендзя каже, шо дедя украв від камари, та й роби, шо хоч. Шоб нам люди не наговорилиси, шо нас не розраювалиси: лишіт, бо камара скрізь має право! Але шо то нетрудний, дух божий з нами, фурт свої: продай drankу, не попусти!

— Випродала я, шо було не було, та й годую адукатів. Прийшлоси відтак, упав покійничок у лежку, а я всему раду дай. Цего щсзник габучьит на постели, а мене фурт до міста виріджеє; до адуката та й до адуката. Прихожу я раз із міста, а цес застиг. Лишиласи я сама із нетрудним, прости мені, господіку! А він уодно на поді: грим та й грим! Та й прийшлоси до такого, шо сказали мені пани з хати забиратиси. Ой, сказали, легко би си їм гикнуло так, ек мені було легко. Стала я в гадках, а він, дух світій при нас, ірщених, юдит мене на своє. Ходжу я по місті несамовита, а на плечах так ек добрий огузок.

— Їй, кайтеси, люди, кайте! — жахаються кумки.

— Ану, дивітси! Така тежка погань! — дивуються бадіки.

— Ек не буде тежкий, коли кров хрестєнцку ссе! — виясняє дяк.

— Так він мене давит та давит, аж здигає мене наш піп. Розповідаю йому свій клопіт, а він вислухав та й каже: «Це тобі, бабо, в тім ніхто так не порадить, ек наш депутат Каньовский!»

А нетрудний собі в ухо мені шепче: «Депутат Каньовский!»

Допиталаси я до того депутата, а він мені каже:

«Дурна бабо, нашо-с підписаласи, тепер пропало, хіба би-с ішла до Відні до тісаря просити».

«Де хочете, туди піду,— кажу я йому, але не кажу сама, так нетрудний мені дихтує. — На край світа піду!»

«На дорогу маєш?» — питається депутат.

«Найшло би си! — кажу. — Спецю малаю та й огірків возму».

«Іди гет, дурна бабо, то траба двацїть левів за тоту біду,— каже,— за шнирьку дати».

— Ей бадю! Двацїть левів, гадайте собі,— чудуються бадіки.

«Аді, двацїть левів, ек один грейцірь! Та екос буду старати!» — кажу я йому, а сама на Мошка гадку маю.

«То,— каже,— добре; приходи до Відні та й приноси ахта, а я тобі все зроблю, бо я туди їду на посїдзене — ци на еку нужду. Тут маєш карту, аби-с мні відпитала».

— Падочку ж наш! Аж де ті справив! То, бадю, ряз голова, шо то він коло тісаря сидит, — зацікавлюються бадіки.

— Таки так чув-сми, шо, каже, він права рука у тісаря,— толкує дяк.

— Взела я у Мошка двацїть левів на клин та й далі до тої Відні, а то все нетрудний мене веде. То ек завів мні на ту шнирьку, то світ йшов переді мнов переверци. Пани сидют навкруги мене та й регочутси, а мені світ колесом іде.

— Тото не пани, то вони, щезли би! — розумує Никифір.

— То так ми крутивси світ цілу днину, та й цілу ніч, та й ше раз днину. Чую, а то бере мні за плече ский пан та й виводит надвір. Див'юси, а то таке місто, ци палати, шо-сми зроду такого не виділа. А нетрудний мені шепоче: «То,— каже,— Відня». Тримаю я фурт ту карту від депутата в руках, та й сама не знаю, де я. Але ский великий пан з шаблев хап за карту, та й мене на віз, та й замкнув. А тото ні віз, ні брїчка, дознаки таке, ек панцка хата. Затарахкотїло тото зі мнов помежи мурри та й стало. Ведут мене у мур нагору та й справляют, абих сідала. Сижу я, сижу, аж див'юси, а двері рип: виходит депутат Каньовский, таки сам він; і борідка його, і бесіда його.

«Ти,— каже,— бабо, чого хочеш?»

Я витігаю з платини ахта та й кажу, що то ніби він мні так раїв. Читає він, читає та й каже:

«Добре, тепер я не маю часу, але ти допитайси до Василя¹, розумієш?»

«Та єк песе,— кажу,— вертатиси назад у село до Погрібеникового Василя?»

«Дурна,— каже,— гуцулко, то не тот Василь, то такий дім, що називається Василь, що там харч задурно,— на, маєш карту».

— Тото у тім краю дають ніби імне хаті так, єк у нас христинина кличут? — доглупується старий Федір недовірливо.

— Іду я з картов надолину, а там до мене знов пав в шаблев єк не глипне, єк не завірится. Я прошу, ци не знає, де Василь сидит, а він шос шверготит, але так, єк не христенцким езиком. Кажу я йому, шо, аді, я дурна, шо ніц не знаю, шо до царя прийшла, а він мене знов на віз та й далі! Та єк замкнув мні, то не знаю, куди мні возив та й шо робив, бо нічо не темлю. Лиш знаю, шо-сми-си уздріла у нашім місті на бангофі.

— Тото все тобі так привижувалоси, любко-кумко, бо нетрудний тебе блудом водив! — не довірюють кумки.

— І мені видитси, шо то він так тобов закрутив! — притакус Федір.

— Хто знає, ци таки не привиділося вам, Семенишко, шо то ви ніби до тісари ходили та й до депутата, то, віді, все його робота, щез би! — сумпіваються інші бадіки.

— Аді, сама не знаю, ци то такий сон я мала, ци мні блудом водило, але це знаю, шо-сми Каньовского виділа та й говорила-сми з ним.

Бадіки усміхаються, а кумки покивають головами.

— Не рунтаймо ми нечесту силу, лиш говорім за боже. Добре, шо вам полекшіло, Семенишко,— дораджує нетерпеливий дяк.

— Таки не згадуймо, най щезає! — згоджуються бадіки.

— Най щезає, най щезає, дух світій при нас! — загомоніли кумки.

— Тепер сплати, кумко, довжок та й сиди собі у хатці, єк у бога за дверима, це місце чєсте!

¹ Тобто Asyl — притулок.— *Ред.*

— Я тому таки рада, кумочку Федірку; дай боже жите панам, що лишили мені клин та й ще з колешні материян відступили.

— Таки так, що дай боже панам жите! — бажають Семенишині гості.

Фляшка дзоркала об синю порцію стільки разів, скільки Семениха частувала гостей. По камеральних темних лісах розплилися голосні мужицькі п'яні голоси:

— Дай боже панам жите!

Так, от як ластівчине гніздо, висить на Магурі Тимофійова хата. Коли б хто з долини подивився на неї, то не знати, чи вгадав би, що то акурат хата. Небагато тих ялівцевих корчів довкола неї, а так її заслонюють, що лише жмею вершка видко. Але як Тимофійха затопить у неділю під обід, то дим чімхає геть 'д гори поверх корчів, і тоді будь-хто розпізнає, що то не чорний ріг кам'яної плити, а людська хата.

На Магурі нема їх більше, лиш Тимофійова сама одна, а довкола, куди оком кинути, все камар. Тому нікому не було в голові прокопати туди возову дорогу, аби був до хати вхід та й вихід. А Тимофіївці й поготів се не в голові. Нащо йому дороги, коли нема що возити та й «тегла» нема! Свою пилу винесе він і стежкою, як іде до схід сонця на трачку різати ковбки. Стежка хоч яйце качай; від цісарської дороги через гору просто перед сам поріг заведе. Відколи Тимофій прийшов на grunt Параски, то лиш один голий раз прийшлося йому нарікати на стежку. Тоді, як золотник ймив був його в попереці від того, що підіймав на трачці сирий дубовий ковбок, і він хотів умирати. Тоді провадила його Параска до сповіді у церковцю за третій звір.

— Абя-с си запала в озір'є на пресподне, ска-с прикра! — стогнав тоді Тимофій. Але то лише раз так було,

і він уже про те забув, а навіть опісля гнівався на «попа» за то, що не хотів зійти з цесарської дороги і з хати взяти тіло його середущого покійничка Митрика.

На самому верхку Магури стоїть високий побілений стовп, що його нащось там закопали «єднорали». Тимофій не навертався спершу до того стовпа. Але як раз пани справляли полювання і під тим стовпом склали свою «арнарію», а його закликали, аби сокотив, і відтак пачку тютюну за те дали, то відтоді навик він до того стовпа. Як прийшло яке святце, то він не раз пересидів там ціле пополудне. І дуже радів, коли його відтак хто запитав:

— Ба шо, варе, показує ваша віха, бадіку Тимо'?

— Ге! показує, брачіки, на баталію, так дринчбила вчора, ек би плакала: буде каліцтво! — відповідав з рішучою певністю Тимофій, вдоволений тим, що люди признають йому немов право власності над стовпом.

Сьогодні вже ранієько вийшов простоволосий під «віху» і відмовляв отченаші до неділеньки святої. Відколи найстарша його донька Анничка вкалічила, відтоді Параска дуже лоточить його. А то її верх у хаті, бо вона на дідизнині, а він лишень «на ґрунті», тому мусить угоджати.

— Ти, приймаку, ти загнав мене в біду та й збавив мені дитину. Казала-сми: не бери корову від жида, най щезає від нас, а ти, господарю, свої та й свої. У папір було моє слово завити, чуєш, у па-а-пі-і-ір! — дорікала йому безпастанно Параска, а Анничка ще помагала нені.

Тому Тимофій усе втікав із хати. Вчора обіцявся кум Танасій повернути до нього та й подивитися, що Анничці хибує. Він добре розуміється на маржині!

Тимофій пантрує під стовпом, коли кум ітимає із лісничим до коршми. Доконче хотів би зацитькати Параску, щоби так не уїдала на нього. Вона при чужому не буде рипіти-дорікати, але буде соромитися.

Нарешті діждався Тимофій кума. От іде дорогою 'д гори так, як би від коршми.

— Куме, гив! — крикнув він двічі своїм дрантивим голосом.

— Агив! — відозвався кум.

— А ждіт-ко!

Тимофій зійшов на дорогу і привітався з кумом, а відтак став вихваляти сьогоднішнє верем'я, Коли ж крок

Марко Черемшина. Фото 1900 г.

Хата в с. Кобаках, де народився Марко Черемшина

за кроком дійшли до того місця, де починається вбик стезка до Тимофійової хати, став Тимофій пригадувати кумові свою вчорашню просьбу.

— Ану, будьте зобашні, кумочку Тана', та й зайдіт на чесок до мене.

— Та то так, ек-сми вам сказав, куме Тимо': ек поголубіло ціле око, то рахувати, шо буде більмо. Але пізнає шо на то око?

— Та отік із-за ніготь, може, пізнає, а може, й ні.

— Я бих з радної душі, кумочку, пішов, але тото біда, шо пилуюси, бо пан жеде у коршмі. Аді, сказав тепер: аби мені зараз була слуга! — та й мус бути, хоть з-під землі бери. Знаєте, кумочку, то служба.

— Ей, говоріт свої, таки ходіт на чесок та й решта; сьогодні однако неділя.

— Гм, або я знаю? Ну, але піду-таки, бо-сми вас побезпечив та й то моя фіна, ваша Анничка.

— Ану-ко, ану, екби ваша ласка, ходіт та глипнете. Ви, май, туди коло маржинки знаєтеси та й таки ратуєте добрим людям, дав би вам біг здоровлечко та й ласку небесну.

— Ей, ратуєси, чіму бих не ратував, таже то, віді, худібка кождому мила!

— А! ек екійс казав: за жінков так не жель, ек за маржинков; сьогодні корова — то мама в хаті.

— Берім таки хоть куди, то корова мама в хаті! Збудешси чілідини, то сто за тобов шширїтїме та й шкірїтїси, а коровку ек відженеш від хати, то будь здоров. Хоч бери та їж собі гоголі!

Бадіка Танасій, що йшов позаду, пристанув на хвилину, виймив із уст люльку, поковтав нею по цибусі, вицїдив «дзєму» з вушка, поправив протичкою перегорїлий жужіль маркотки та й доложив губки, щоби ліпше курилося. За той час відійшов від него на пару ступнів бадіка Тимофій і аж тоді запримїтив, що не чує за собою кумового ходу. Він пристанув і собі, а щоби не оглядатися буцїм без причини, став говорити тим самим голосом, що й дотепер:

— Сьогодні світ на маржині стоїт!

— Ек кажете, куме Тимо'? — відозвався бадьо Танасій, що якраз упорався з люлькою і пустився доганяти кума.

— Та я, аді, кажу, що і без цеї мами негаразд христінинови.

Тут впер Тимофій свій погляд на кумову люльку. Верхня його губа, накрита пристриженим, острокільчастим вусом, піднеслася трохи від долішньої і відслонила чотири пні передніх зубів. Забоїни по обох боках рота вчинилися глибшими, а зморшки лица згуртувалися по-нижче очей. Тимофій усміхався, хоч до сміху не мав охоти. Але кум Танасій чинився, що не бачить кумової усміхненої оскоми, і не почастував його люлькою, тільки пакав сам.

— Таки аби-сте знали, що негаразд; я борше без їди обійдуси, ек без оцеї смолечки.

— Га, та у вас тепер, богу декувати за це, не біда, попри пана то й вам шос кашне.

— Так, аби наломом було, то не мож, зважаєте, казати, але, шо правда, говіти не говію.

— Ну, ну, та я то ніби так кібзую, побережника кожде має в самі.

За сим словом урвав Тимофій бесіду. Хоч він не заспокоїв хвилевої кортячки, то все ж таки вона скоро відступила від нього. Мужицька кортячка не така химерна, як панська, що не попуститься пана, доки не наїється по саму шию того, чого вона якраз бажає. Тимофійову кортячку прогнала його невідступна товаришка, журба, що на вид його низької хижі вправді не більшала, лише давила своїм давнім, важким тягарем.

Він опинився з кумом перед своєю хатою.

— У вас, куме, видко, полуденок смажут, — відозвався Танасій, вказуючи рукою на дим, що клубком висувався з маленького вікна і стелився «на слоту» навперед Тимофійової хижі.

— Може бути, шо моя приставила окріп на кулешу дітем, а втім, не знаю. Ану, ходіт, ек ваша ласка, у хату.

— Я бих казав, може би таки надворі пообгледати, тут май видко.

— Це ви добре кажете, в хаті темно си. Анвичко, ге! Ани'!

З хати озвався плаксивий, тонкий голос: «Гив!»

— А вийди-ста!

— Та чого-онь?

— Не питай чого, ходи!

— Чого сидиш каменем? Вийди, аді, чуєш, шо дедя з киме говорить, а я без запаски, — озвався другий, глухий жіночий голос.

Анничка виходила.

— Аді, твій батько прийшов,— промовив Тимофій до доньки, що вперед станула коло одвірка і призиралася одним оком, хто такий говорить з дьидем. Потім приступила несміло до Танасія і поцілувала його в руку.

— Шо дієш, Анничко, дужя? Еге-ге, та ти нівроку, ек я вижу, вже дівочиш, у заплітках уже!

— Га-а! Дівка, кумочку, росте, ек жидівська лифа. Аді, вже на головосіки вісімнадцятий рочок!

— Наперед би більше, куме Тимб! Величеньке, то собі даст раду будь-де, а мале, то лиш пищит: їсти та й їсти.

— Біда з малим, та й з великим біда, кумочку Тана', а з дівков то удвоє біда.

Анничка станула коло дьиді і запишилася. Голову схилила додолу, заціпила уста, личко мимохіть прикрасила міною засоромлення, правою рукою «когутки» на вусі обертала, а лівою сорочічку мнула. Коли ж у хоромах скрикнули хатні двері, доміркувалася вона, що неня убралася вже в запаску і прилагодилася вийти до гостя. Тому споглянула вона сміливіше на хорімні двері.

Тимофіїха зупинилася перед порогом, перев'язала ще раз темно-червону хустку на голові, підтягнула вище під пояс запаску, погрозила півголосом дітям у хаті: «Цитьте, бо вас уб'ю»,— і вийшла.

— Славайсу,— сказав Танасій, розпочинаючи привітання з кумою.

— Навіки сла'! — відповіла Тимофіїха.

— Шо си діє, кумко Пара', миром?

— От миром, богу декувати, позаск миром. Шо май туди коло вас, кумочку Тана'? Шо кума діє, та худібка, та діточки ци дужі?

— Ет, дужі ше до єкогос чесу.

— Гаразд, шо дужі; ек здоровлечко є, то грижі менше. Аді, у нас гнів божий!

— Ану, жди-ко, жінко,— перервав Тимофій,— аді, я просив кума, най би обіздріли, ци то кинулоси її більмо, преч би си казало, ци ска примха.

— Хоть най уже і не обзираю, то я вижу, шо то більмо, аді, на тім оці.— Танасій приступив 'д Анничці, відтрусив руку, котрою вона при згадці про більмо накрила невидюще око, розтулив обома руками повіки, поди-

вився з міною знавця в око, похитав головою та й на-
решті махнув рукою.

— Шо-сми казав, то таки так акуратне: більмо, єк
груба латка на ввес постів, саме таке дістала була ко-
рова Юри Глібічкового.

— Ей, головочко ж ти моя-онь нещєслива, — заголо-
сила Параска, що враз із чоловіком уважно пригляда-
лася кумовій роботі і нетерпеливо дожидала його ре-
тельного вислову. Анничка почервоніла ще дужче, як
червоніла тоді, коли збитошні легіні прозивали її на
вулиці «сліщунков».

— То кажете, кумочку, таки більмо? — питав ще не-
довірчиво зажурений Тимофій.

— На, масте! таже мені, віді, це не першина! Нате,
дивітси самі: аді ціле око поголубіло, гоздечки знак, а
відси йде білий рубець почерез саму середину ока та й не
пускає днину наспід.

— Ей, падочку ж мій нещєсливий, гіркий мій світку
чорний, — падькалася безупинно Параска та й заломлю-
вала руки. Танасій доказував дальше свій осуд:

— Попробуйте, озміт та й закрийте їй дуже око,
а кварівливим най си дивит на то, шо я скажу.

Тимофій заквив доньці око і чекав, що кум скаже.
Кум підійшов наперед, шпурнув набік кований бук, ски-
нув із себе байбарак, поправив на плечах дзьобню так,
аби бляшка з написом «с. k. strażnik lasowy»¹ припала
саме на груди, та й так накликував:

— Тримайте, ку', по-люцки, аби ні раз не жмурк-
нула.

— Я затулив так, шо не жмуркне, — відповів Ти-
мофій.

— Тепер дивиси, Анничко, просто на мене.

Анничка сіпнулася на той зазив у дедевих руках, хо-
тіла вчинити волю батькові і подивитися, але дедьо
зганьбив її за то:

— Стій чопом, не рунтайси!

— А шо, видиш мене?

— Ні, батьку, не вижу, бо дедя тримає.

— А не видиш, шо я маю на грудіх, — питав даль-
ше Танасій, вказуючи рукою на побережницьку бляшку.

— Ой ні, не вижу!

¹ Цісарсько-королівський лісовий наглядач (польськ.). — Ред.

— Не видиш, аді, ордір у батька? — підповіла Параска.

— Ні, не вижу.

— А що ж видиш?

— Нічого; так шос, отік мраку.

— Пустіт, куме Тимо', тепер видите самі здорові, шо нема шо куди робити, то тверде більмо, та й говори-лоси. Хоть би наші вороги так виділи.

— А я би ше казала, може би, чим засипати ци ек кажете, куме?

— Не сердьтеси, кумо Парасочко, але я вам скажу, шо то пусте ваше говорінє; на це більмо нема ліку, аби-сте куда ходили.

— Ей, бідко ж моя, бідко. Шо це нас найшло, у хати нас найшло, нещєслива наша годиночка, кумочку Тана',— цідила Параска крізь губи, шо скривилися до плачу на темному худокостому лиці.

— То ше, зважєсте, куме, коби то хлопець попацив таке, то нам би це не в голові, але дівка, то, знаєсте, кло-піт! Ніби й сором, і нема чога таки сподіватиси, аби го-лову накрила, кожде обмине хату, а ми на ґрунтик так не біровиті, та й то тому так гірко,— жалувався жаліс-ним, але поважним голосом Тимофій.

— Коби-сте були відразу ратували,— обставав при своїм Танасій.— Тепер пропало!

— Ей, та ратувалоси, чіму би не ратувалоси; дві не-ділі за волосок не спала-сми, водно літеплом відмочу-вала, бо то гет було око обкипіло, та й шо з того?

— Га-га! Сама собі вирискала, то най тепер знає, ек дєді не слухати. Казав-сми: сокотиси, не гони коровку межи чужі товарєта, а вона ні та й ні, ід богацкій мар-жині, газдиня, прилучєла.

— Лишіт, куме, то причка,— лагодив Танасій.

— Ой причка, причка, смола би го втєла, того пар-шека рудого, аби не дочікав уже нікому худібку на ви-пас давати.

— А тото ви у Манашкового сина були взєли? — питав Танасій, сїдаючи на дривітню.

— Ага, у того...— хотів доповісти Тимофій, але Па-раска перехошила його своєю відповіддю.

— Таже аєк! У того мантаря, шо шкуньгає на одну лабу, скривило би го ше на другу так, ек він мене скри-вив. Аді, кумочку, ніхто таке не видів та й не чув: упхав

нам тогiд навперед Дмитрі теличку та й каже: «Телиця тiвна, ек прийде за три недiлi теле, то будете мати скором у хатi, а по році займемо на ермарок, та шо буде поверх вісімдесят левiв, то ваше». Та така була згода. Прийшлося відтак, ми чiкаємо три недiлi, штири недiлi ба й другi штири, аж на деветім тижні у середу найшлося теле, вибачте за слово. Цєпаю я корову, цєпаю, аж тут лучилася ця причка. Займила дiвчина корову у лучку, а там дес пасли Манчулові воли, та ек сцупили корову, та й рiг пішов. Ця дурна взела боронити, та й, адi, вiл засiгнув рогом під саме око. Я учула крик, прибігаю, а ця лежить нi жива нi вмерла. Та й зараз по тiм приходит жид та й відбирає корову. «Ви, — каже, — збавили менi корову, то я вам це не подарую». — «Та ек збавили, очi би тi вилiзли, паршеку, — кажу я йому, — таже рiг виросте другий». — «Нi, — каже, — беру собі корову, а ви менi хоть заплатiт трицiть левiв, а хоть я вас подам до суду». Мiркуйте собі, екої нам паршк заграв! Шо тут робити, думаємо собі, трицiть левiв — то не грейцiр, ані два, а ми мали у паскуди вже передний довжок. Взели ми та й погодилися при свiдках. Десетку нам спустив, а двацiть левiв маємо дати, мiркуйте, кумочку, двацiть левiв за рiг коров'счий.

— На це, любко-кумко, нема ради; шо си винно, то мус віддати, а за Анничку, то я вам скажу таке: я, адi, справивси шукати служки для пана, то най таки бiльше не шукаю, дайте ви свою Анничку туди. Пан добрий, режонатий, дiтей нема та й чоґо траба? А там iй буде так, ек у раю; екби-сте уздрiли, екi там гаразди, то би-сте свої очий забули. Шо покоiв, шо одежини, шо начiня, а шо їди кашерної, на свiтi кашерної.

— Про мене хоть i зараз най би йшла, але коби знате, шо пан схоче її взети, кумочку пишний.

— Я вам кажу, шо возме, бо таки возме, бо я так кажу. Адi, прилагодьте її так, ек годитси, а я йду за паном, та й стокмiтси, та й далi.

— Ей, коби тото господь милосердний спустив на нас таке щесте, — проговорив Тимофiй.

— Та я, вiдi, на шос маю рот та й з панами я, адi, так, ек з вами.

— Та коби-сте, кумочку, так робили, дав би вам бiг здоровлєчко.

— Ек для вас, то я тото зроблю, бо то моя фiна,

Анничка слухала з увагою батькової бесіди і раділа в душі будучому щастю. Про її гадку і згоду ніхто не питався, тож вона мовчала. Танасій устав, накинув байбарак і справився йти до коршми.

— Куме, га! Єк би то робити, аби він не пізнав більма? — радився ще його Тимофій.

— Най збоку стоїт Анничка та най руков закриє око.

— Добре кажете, гостіт у добрий час!

— Гостіт у добру годину! — побажала Тимофіїха.

— Це ласка божа, жінко, коби лиш пан узев, аби не заздрів більма. То би-сми, небого, жили! Тогди йди у ліс по ломадже, єк у свій город!

Тимофіїха з радості збула чоловіка мовчанкою. Вона звернула всю свою увагу на доньку.

— Іди лагодьси, Анничко, возми мою сорочічку з плечіками та й поєс.

Анничка побігла з ненею в хату, взяла сорочку й полізла на під перебиратися. Здолу з хоромів навчала її неня, як на службі поводитися має.

— Аби-с мені добре мештереласи, чувш Ани',— говорила вона так голосно, щоб донька на поді могла її чути.

— Не бійтеси, ньько, я буду слухнена.

— Шо ті пан скаже, тото аби-с робила, хоть би ті сказав гній тискати. Та видиш, шо у нас біда, нема шо в губу взсти, слухай, небого, пана! Та й аби-с нічо не кинұла у покоях. Ци локшени, ци балабухи, то ти очі зажмури, а нічо палцем не кивай. Їсти будеш там мати по вуха, голодом не меш ходити. А подарує ті шо пан поверх токми, то ти возми, а я прийду туди та й возму 'д хаті, а за сорочічков прийду в суботу ввечір.

— Та й накажи її, аби не дивиласи панови в очі, бо заздрит більмо,— дораджував знадвору Тимофій.

Анничка лагодилася сама, а Тимофіїха зайшла з чоловіком у хату і нараджувалася над токмою з паном. Менші сестрички і братчик Семенко зміркували, що їх найстарша сестра приготовляється йти кудись; повилазили на під і стали цікаво допитуватися, куди вона збирається.

— До пана йду на цимбрилю, то будете мати шо їсти! — говорила вона, радіючи.

— До пана, до пана, до того, шо ліс має, та й єгоди, та й афини, та й дрова? — перекрикується дівтора.

— Цитьте, не верещіт, бо його шо лиш не видко, Семенку, а чуй, дитина рує, іди возми на руки.

Діти підскакували з радості...

— То, проше пана, цего газди тота дівчина, — інформував Танасій лісничого, що трошка заточувався в один, то в другий бік.

— Так муф, цо хцеш за єден рік!¹ — звернувся лісничий до Тимофійа.

— Ци ж я в тім розумію, проше пана фештиря та й злісного? Я дітий ше не давав на цимбрилю.

— Ну, бо німам часу, кажи так альбо так.

— Та шо божа ласка та й панцка, то най тото буде. Я знаю, шо, аді, пишний та годний панчік не зробит нам кривди, хто би си радував чужому мозілеві.

— Но, то дам єй футраш і убрание.

— Аби біг дав панові здоровлечко.

— А умі цо коло кухні?

— Шо скажете, всечіно зварит, вона у мене вже газдиня, — прихвалювала Тимофійа, що впоїла очі в пана і начеб рахувала кожде його слово.

— Гет всечіну вміє, — потверджував Тимофій, — ци кулешу зварити, ци борщ барабуліний, ци рибу, ци малай спечи, шо душа захоче!

Лісничий усміхнувся, глипнув на дівчину і ще раз усміхнувся. Анничка загнюпила голову вдолину і зачервонілася. Вона і соромилася і раділа.

То дьидьо перший раз в життю хвалить її.

— Тож нех зараз ідєє зє мнов!

— Ну, то шо ж, єк траба, то траба, то, аді, йди, Анничко, з паном.

— То моя фіна, проше пана фештиря, то вгідна дівка, — представляв панові Танасій, прощаючися міною з кумом.

— Но, ходи, дівче, ходи, — кивнув пальцем лісничий.

— Іди, не бійси, Анничко, іди з паном, — заохочували доньку дьидьо й неня.

— То таки, проше пана, рахуєси служба від завтра ци пан схочут аж від другої неділі? — питав ще несміло Тимофій.

— Службу лічу од піршого.

¹ То кажи, шо хочеш за один рік (польськ.). — Ред.

— Аск, аск, панчіку файний, від першого дня; сьогодні маємо неділю, а від цієї середі за тиждень маємо богородички малої.

Вийшли на дорогу. Лісничий іде передом, за ним його побережник Танасій, а позаду Анничка з похилою головою. Вона соромиться. Боками попри дорогу біжуть їй дві менші сестрички і братчик, що не втерпіли і крадьки втекли з хати сестру виряджати. Братчик Семенко несе на руках найменшу сестричку Гафійку, що ще не виросла так, аби їй неня постарала сорочинку. Він не може підбігати і при кожному перелазі кричить на сестрички, щоб підждали його.

— То наша Анничка пішла з паном, — хваляться малі сестрички бадікам, що лежачи святкують на царинках неділю. Бадіки всміхаються, а вони бікають гейби наздогін за сестрою.

— Вже веде свіжу, — замічає один бадьо, коли лісничий далеченько відійшов наперед.

— Аск, веде сліпцунку, — потакує другий.

— Шо-сми мав казати: туди йде вона впорожні, а відти вернеси вповні, — глузує третій.

— Буде добра на перехід, — насміхається ще інший.

— Чілідина з волям пуста на перехід, — глумиться гурт.

— А то, мой, жінко, я гадав, що то лиш мужик дурний, а то трафляютьс я межи папами дурні!

— Ану, заткайся! Єкби-с поредний був дедя, то би твої діти не ходили на цимбрилю.

— Говори з тобов, коли ти свбї! Таже вона там у гарздах буде, та й ше одежину даст; коби лишень не заздрів більма, бо відрідит — та й пропало.

— Акурат мені це в голові! Різ токма була та й уже; хоть най собі тепер голову ломит. Я ше каюси, що не стокмиласи, аби дав за цес рік три леви, аді, нема відки Манашковому лифу заплатити. То таки єк хотіти говорити, а за своєв дитинов жель, ци каліка, ци дужя. А втім, біг свїтий знає, ци то справедливе більмо? Мені видитси, що то їй лише луна на оці.

— Ей, ска ж бо ти, жінко, дивна! Раз сеї, а раз тої; то не миливси єкийс, що каже: «З бабов ні в брід, ні в воду». Таже ти чула, що кум Танасій казав! Ше й єке більмо! Погане більмо!..

Тимофій переклав руки навхрест та й обернувся до дривітні, усміхаючись:

— Тепер не будеш, небого, киндіти, надсадишси під ломаджем, хіба би-с мні на тот світ вирідила!

Але Параска мовчала. Сперлася на острову, на котрій сушились два глиняні варіннички, і банувала за донькою. Ніби так, гейби банувала, ніби так, як би сердилася на чоловіка, що він ані кришки не банує, ніби й добріла на нього, — а на правду радувалася несподіваному щастю...

Кілько вас тут є іршєних, то аби-сте були свідомі: через оцєс варінник я на старця зійшов. Як моя умирала, то я не помнівси, то забув-сми, як заорав. А Самарка каже мені вчєра, шо то все горнец. «І жінку затратив-єс і сам пропав-єс,— каже.— Аби не горнец, то ти до сєгодні газда». А я на їду не вистравний, храмів не роблю, людей не скликаю, бо не бірую, усі знають. Єк за покійничьки поклалоси на полицу, то чєнів до сєгоднішного дня.

— Ти, бадіку, не псуї собі працу, але дивиси за другов жінков. Тобі траба такої газдині, аби тобі на голові горшки била. За кождий раз, єк прийдєш з коршми, то одєн горнец. Або ти на чілідину, або чілідина на тебе вержє.

— Як вержє, то буду знати, шо є за шо, шо моя газдиня мні файно чістує. Але цєс варінник підє зара на черіпки. Аді, у тоту обіч го шпурєю у тернє, най си розсипає, най ми в хаті не робит окаянїє.

— Мой, та то шє мудрий варінничьок, на шо розмітаєш жіночу арнарію?

— Винєси, каже Самарка, тот горнец та й розбий при людях, та й тогди тобі пофосолитси. Єк руков відвернє. А мені жінка через біду вмерла! Тажє ви темите, газди; єк покійничька лежала, то прийшла до мєнє якас

ленка, що селом ходила. «Тобі жінка подужіє,— каже,— але звари ї курку». А я став у гадках, що тут робити? Різати чи не різати? Єк гуцул возмеси куретину їсти, гадаю собі, то пан біг відбере кулешку. Але послухав-сми публіки, та й крадьки, аби мир не знав, зварив-сми в оцім варіннику курку, а жінка на другий день очі замкнула.

— То нема шо, бадіку, на зайду складати, ти чій не дитина, то знав-ес, шо з паном богом не граба гиршкатиси. Що не годитси, то ні; за курку пан біг гуцула карає. Зайді нічо си не стане; підслухав съпіванки у селі та й повітривси далі, а ти приймай кару.

— Хто знає, може, і зайда вже минувси, бо він, брачіки, стеребив усю курку, покійничька лиш дземки покушїла.

— Ей, де! Їму си гріх не пише, бо то ленка, усєкої молитви знає.

— То най го холєра зітне, шо мні так збавив, на смерть збавив. Люди, таже я був газда, а сегодни голак.

— Знав-сми зайди послухати, знав-сми жінку заситити, а не знав-сми горщок з хати вікинути. Тїму-сми лайдак, п'єнюга остатний. Але ви, газди, будьте пребашні, шо я таке ротом мелю. Може, мні попуститси біда, щєзла би, може, устаткуюси. Адї, сокотїтси, бадїчки, най шпурею. Ге-е-ех! На черїпки пішов, чуєте?

— Слухайте, слухайте, як черїп'є кочєєси, аби так біда відкочюваласи. Бігме, шо так: най гуцул не берєси до курїтипи, най не гнівїт бога! Будьте свїдомї, газди!

Лежить розпростерта на го-
лічці підгірського села і випручує свої грудками грузи
обліплені ноги. Кудли паршивої необліненої шерсті
мокріські від поту. На задніх стегнах і на боках запалого
черева звисають здохлими селедцями жмутки гною. На
хребті ятриться рана, а мухи ссуть із неї «матерію». Хвіст
судорожно тріпається, але не розгонить ані мух, ані пари.
Чорна грива розкудмалася кісками по обох боках напру-
женої тонкої шії. Закаправілі очі накрилися повіками,
із-проміж закушених ненакритих зубів тече піна. Дуже
мучиться...

Над нею скулився, гей приземкувата дуплава кри-
вуля-верба, гуцул і обганяє крисатим капелюхом крово-
жадні мухи.

Недалічко набоці стоїть в'язка нових смерекових ко-
новок, кошіль з лижками і бесажки з гелеткою кукуру-
дзяного зерна та й смугляве сідло з попругами.

— То ти мні, Чічко, лишешш, самого серед бойків
лишешш? — заводить гуцул знеможеним розколеним го-
лосом.

Із його глибоко вритих очей покотилися дві великі
сльози й сканулися через пару на хребет шкапи.

— То такими-сми ті отавами візимував, то так-сми
ті, Чічко, вікохав? То аби-с знала, єкому-с газді п'єтна-

цять рік гарувала, аби-с темила. Не кривдуйси на мні, моя Чічко, не кривдуй, шо ти упаласи в пусті руки, у лещтий рід!

Шкапа простягнулася, як дріт, й трутила агонічним рухом властителя, що ляментував над нею. Очі її відімкнулися і станули лубом. Вже більше не кивається...

Гуцул підвівся із землі і вхнюпив болячий погляд у трупа товаришки.

— За тото, шо-с ми домівку вігодувала, то я ті псєнков на тот світ віріжею, то так ти у торбеїв заробиласи! Аді, ека опока на тобі, аді, ек шкірка ти потріскала. Але стебла чужого не рушила-с, але не заклев ті ніхто в світі, то най си текне від такої муки. Ти ріг собі у ногах виходила, хребет-сс собі поломила. Однако-сми заробилиси, душко, однако!

Із його рук випав капелюх, а лице скривилося до плачу.

— Гей, люди добрі, за шьо мні так біг покарав,— плеснув долонями і став микати собі чупер.— Скорнейси, душко Чічко, скорнейси, аді, терхівочка хребет ті виїла, аді, мушня ті ссе, аді, вся кров з тебе випарувала! Самого мні 'д хаті виріжєєш, самого? — голосив, як мала дитина.

— Мой, хло', гуцулійо, а ти здурів, шо так рєвєш над кобилов? — гукнув наторопом підгірський, тогосільський мужик, що справився у ліс через толічку.

— Аді, озміт довбню та вгатіт ми в голову, най си не дивлю.

Гуцул припав ід шкапі і обмотав її напружену шию синьожилавими руками.

Підгірянець приглянувся ближче і засоромився своєї бесіди.

— Мой, Пе', Ники', Фе', а йдіт же суди! — крикнув він у ту сторону, як ідеться ід сільським хатам.

Гуцул бонтає лицем по кінській гриві і приповідає:

— То такими-сми ті отавами вігодував, то...

Надбігли прикликані мужики.

— Шо, упала? Упала? Пустіт кров, ратуймо! Ратуймо христїнина! Ножя! — озвалися ваполохані клики.

— Нема куди шьо робити — то вже по всему,— спєречив ранший очевидець.

— Минуласи?

— Ого!

Всі рятівники звернули тепер свою увагу на гуцула. Взялися відривати його від кінського трупа.

— Беріт мні, люди, та добивайте, та най буде прах на цалий сьвіт! — кричав він несамовито і повилювався ід шкапі.

— Май розум, бадіку, тото вже пропало, мерця не підведеш,— утихомирювали люди, підвівши його силоміць набік.

— Не траба мні тепер на сьвіті, бігме, не траба; аді, киньте ми грани межи очі!

Гурт лагоїв його бесідою:

— То причка, бадіку, та най си на цім текне, не відходи від розуму.

— Я нікому межі не випас, віхте псєнки нікому не взєв, то за шьо мні так біг покарав? — жалувався бадіка і торгався з рук, що його ціпко держали.

— Тезку Ник',— радить один із рятівників,— ану, ведіт чоловіка 'д хаті та й забєрім терхівку до вас, бо то нема коли гратиси.

— Аєк, аєк, берім чоловіка 'д хаті, най си втемит,— притакнули другі.

Стали брати гуцула та й терхівку ід Никифоровій хаті. Він торгався і рвався ід шкапі і завірював очима.

— Гей, люди добрі, зробіт ми тут амінъ та й перекажіт моїй, най веде діти з торбами.

Повели...

За часок прийшли два легіні з рискалями і взялися закопувати гуцулову Чічку, аби її багацькі собаки не рознесли і не внаджувалися до маржини.

— Це, хло', сам хамут, не конина,— каже один.

— Та видкоси, 'жо хамут; незугарне було ходити та й крєпнуло,— каж' другий.

— Аді, черева ні раз не видко!

— Відки буде черево, коли тот торбей старєцкый стеб-ла паші не має? Я ше був приземком, як-сми го затемив.

— То водно ходит з коновками такий, єк сегодни, днями не ївши. Аді, кашшук з тютюном то білший, єк у неї черево.

— Віді, й він довго не потєгне!

— А! їго таке, шо лиш го дес на дорозі найдут, тото тінъ чоловіка. Але ше ми сегодни сьмішно, єк собі нага-

даю, як він передтогід на Бриндзейчинім весіллі вимінів був усі коновки, та й дали йому начінки й порцію горівки, а він завів гуцулскої:

З тої гори два явори, межи ними чічка,
Бодай же ж мні смага втела, шо-с така маціцька.

— Ой, кажу, шо маціцька!

Взяли її піднімати, щоб кинути у викопану яму.

— Нема ваги!

— Бо зморене сарачетко!

— Ов! то, мой, хло', скрізь бідує мир божий!

— Скрізь на сьвіті біда! Авк, біда, ше ека біда!

Закопали Чічку із шкірою, із гривною та й з усім; не лупили, бо шкіра дуже потріскалася, то на постолі пуста.

Перший раз в життю вертає коновкар до домівки сам-саміський. На плечах бесажки з кукурудзами, а під пахою Чіччина узда. Осінній вітер жене прудко крізь густі бори і дує коновкареві у розшінкану пазуху на груди.

Йде із лісів шум, такий глухий, жалібний, прошибаючий.

«То фayne я віданьчко несу у домівку, то хата від зойків лусне», — обвівають холодні думки серце коновкареві.

Мертволиций місяць вибалушив свої совині очі з-поза набресклої хмари і стелить його горбату тінь назад нього.

Коновкар обертається назад себе, хоче погладити свою Чічку, запитатися її, чи дуже змучилася, чи терхівка глибоко в'їлася в хребет, хоче потішити її, що вже недалічко хата.

Та замість Чічки видить він свою тінь із терхівкою. Йому робиться студено коло його розм'яцканого серця; воно терпне.

«Осиротила-с мні, Чічко, та й жінку, та й діти, то тепер нам всім крепір буде!»

І тисне узду під пахою, і корняє ноги до дальшого ходу.

Що візьметься йти борше, то зараз спирають його голі, як п'ять мужицьких пальців, діти, спирає жінка,

«Шо я їм тепер скажу? Печінки розсвѣдуться їм та й мені!»

Страшно боїться своєї бесіди, що нею повістуватиме домівці про Чічку.

Вітер дужче скомлить по яругам і розпеченим жигалом вертить ув ушах коновкареві; нема Чічки, нема нашої мамки!

Він пошпотується об камінь на дорозі, викрісує з нього вогню, бо його серце розпалюється, заходить кип'ячою смолячкою.

На момент відтерпає.

Він знов обертається назад, хоче сказати Чіцці, аби сокотилася і не ударилася об тойтам камінь, але Чічки нема, лишень його горбата тінь стоїть назад нього.

А в долині той потічок, що в ньому він на поясі Чічку напував і сам із нього пригорщами воду пив, без впину допитується його своїм плаксивим журкотом: де Чічка?

А той темний, понурий ліс дивиться на нього своїми великими очима й допитується усіма ротами: де Чічка?

А тотя придорожна громадська травиця, що цілу ніч умивається слізьми від нав'яного порошу і тремтить голіська від студені, піворить дрижачим голосом: де Чічка?

Коновкареві виринається із запечених грудей тяжкий струпішілий стогін. Він ще дужче тисне узду під пахою і підводить задеревілі ноги.

«То сарачетко доброго серця було. Сьогодні люди — гадде, а вона п'єтнаціть рік вірне робила. Аді, вкусити не було шо, а ми усіх бойків переходили. Хоть голодні, а хоть босі, завше ходили. Де єка є коновка у бойка, то все моя Чічка переносіла, а я лиш дзерно носив та й кошелики з лижками».

Ані місяць, ані зорі не хотіли дивитися, як коновкар вітатися ме із своєю челядкою. Геть поховалися за хмари мряки, що розстелилися по горах і давлять їх своїми важкими краплями, гей розтоплене олово, гей мужицькі слъози.

Коновкар увійшов у хату, скинув з плечей бесаги і споглянув задубілими очима на жінку й на діти, що схо-

пилися із землі від потахлої ватри і кинулися вітати дьидю.

Коновкариха борзенько вибігла, щоби розсідлати Чічку, накрити веріткою і дати їй ліки на «золзи». Дітвора впелескалася до дьиді:

— Дедику! Ми устарали Чіцці сінця, три в'єзці устарали!

Коновкар не відзивається.

Улітає до хати назад коновкариха і з перепудженим поглядом питається голосом, що прочуває розпуку:

— А Чічка де? Ти сам?

— Дедику, ви де лишили Чічку? — запіяла дітвора.

Коновкар береться відповісти, але його уста не можуть відімкнутися. Він вхопив у руку узду і показав її у відповідь жінці-дітям і весь затремтів, а очі попісніли,

— То ти сам прийшов? — зойкнула жінка вдруге.

— Нема Чічки, дедику? — завели діти.

— Нема! — жбухнуло жасне, тяжке слово із коновкаревих грудей.

Так жбухає кип'яча кров із серця, що його тяжкий камінь роздавлює, розтріскує...

Таке темне зробилося надворі небо, гей сажа, що вихоплюється з диму фамілійної ватри і присідає гуцульські стіни, стелю, лица, очі і затикає гуцульські горла.

Із коновкаревої хати опадами вибігають на зігнилий дах придушені стони і вкосичують його собою.

— Чічка! Чічка! Золота наша Чічка!

Попід великими образами купки скавулених бадіків на колінках молилися. Поперкладали голови на плечі і простягненими руками світців за все просили або поскладали на грудях долоні, гей дощечки, докупи, попідпирали ними похнюплені лица і жалібними голосами відговорювали уривками отченаші.

Хрестилися і били кулаками в голі груди та й жалі свої виповідали. А як у яким важнім пункті святців просили, то тріскали долонями, гей терлицями, та й щиро стогнали, очима благали й поклони били.

У бабинці жінки покотом, як грушки, лежали.

Бо чілідина мусить файно до бога скластися, хотівши, аби її молитва була приймлена. На коліна має упасти, має голову на землю склонити.

Так годиться, так святі собі хочуть.

Та й так молилася вдовиця Семениха на самому за-тиллю. Ой, молилася, до землі припала, землю цілувала, опадами завертала.

Світла в церкві горіли, до святих крізь ладан кліпали, за гріхи ласки у бога молили.

Мужицькі стони росю із святців стікали.

Дяк по ширості відгалакував, аби відправа була красна, аби святим душа радувалася.

Дзвони гуділи, ревіли і дзеленькали, Семениху ле-гоньким гребенем по голові чесали.

Молилася за синове здоров'я, аби у воську кулі його обминали, аби не умер тамки. Чула, як кулі у воздухах гуділи, як по полі качалися і землю рили, людську працю трошили.

Відси хмара й відти хмара, самі сині кабати, самі людські діти. Одні на одних стріляють, шаблями проколюють, кров потічиною тече, нема «гальту».

Осішнюків Грицько уповідав це тої неділі на толічці. Він тісарська дитина, відслужив своє; знає, що то баталія може.

Як легіні з села збиралися й на багацьких возах у воську виїжджали, то такої жалібної виспівували, що все село плакало. Багачі плакали, синам у руки сороківці тицькали, в коршмі у горівці купалися, дітей на смерть виряджали.

А вона збоку дивилася, приступу не мала.

Ой в тісаря добра служба, та лиха заплата,
Не в одного жовнірика головочька стята.

Легіні співали, а її син сидів на краську багацького воза та й дивився за своєю ненею. Але він так на неї дивився, що їй в очах темніло, пам'ять відходила. Такий сумний, такий блідий був, як не тота дитина. То так йому банно було за своєю ненею, що сама лишається. Та лиш най сараку не банує, най не кривдується, бо вона йому нічо не дасть. Що мала, то дала, а за решту най буде вибачний, бо нема відки. Якби був покійничок дєдя жив, то була би лиш на сина прятала, а бідна вдо-виця що дасть?

Вози покачались, прірва людей прірвалася, туча візків розлилася. Розступайся, земле!

Ой тісарю, тісарю, нашю нас вербуеш?
В магазинах нема хліба, чьим нас нагодуеш?

Вояцька співанка їй причувалася, гей сумний, невразний шум у лісі.

Сині кабати мінілися проти сонця, як чічки, за очі ловили. Гострі багнети полискували, як дзеркала; чєсатися у них можна би.

У воздухах ворони літали, крові шукали. У тім моменті баталія буде. Її сина кулею поцілють.

— Але єк найєсніший тато є добрий, шьо го неприятіль не роз'юшит, то він війни не зробит, най сараки

вояки відтановлюються, каже,— уповідав Іван Піштаків жінкам коло церкви.

Гей сонне видіння, пощезали хмари жовніврів, і вона молилася, щоби найяснішого тата ніхто не роз'юшив.

Десь така палата, як церква велика, десь у тій палаті від срібла-злата мовня б'є. Ліхтарі, як стоги високі, свічки снопами горять. Десь віттар великий, злотом кований, срібними гаками до землі прибитий. Луна від світла йде, на стінах трясеться. На віттарі тісар сидить, найясніший тато. Як він так сидить, то муха не сміє летіти. Навкруг нього восько рядами клінчить, на розказ чекає. То як тісар письмо собі не злюбить, то ніхто його не зіпре, баталію зробить. Лиш пальцем кивне. Як у письмі стоїть не по правді, то каліцтво буде. Але на тото мир бога просить, аби кривди не було, аби тісареві файно жилосья. Аби тісарська земля пишно родила, аби тісарська маржинка дужя була, аби в хаті лежі не було.

В церкві заклекотіло, від молебних стогнів вітер повіяв. Мир тиснувся паперед на боже давати, бо служба зачалася, дяк записував гроші за живих і вмерлих. Тому Семенисі настолочив чийсь постів голову і перервав її молитву.

Вона, кленучи, устала і подалася за тою хвилиєю, що гнала наперед.

Хрестилася і била в груди, всі розп'яття обцілувала. Пхалася 'д дяківській лавці і кінець хустки розв'язувала зубами.

Діпхалася і диктувала дякові в ухо, аби записував:

— Оце за тісарську землю, аби родила, та й за маржинку, та й за здоров'є, та й аби ніхто не роз'юшив найяснішого тата.

І за кожний пункт гроші на тацу кидала.

Дяк недочував бабиної офірівщини і допитувався другий раз, а вона те саме голосніше повторяла:

— Аби тісаря ска нужда не роз'юшила, аби...

Відтак за тото саме голосно отченаш відказувала.

Але бадіки зачули її на боже і були неконтентні.

Підштуркували ліктями один одного і підкліпували на себе та толкували собі, що вона пусто-дурно грейцарі викинула, бо тото у бога не буде приймлене.

— Де ж, брачіку, тісар требує чілідинов?

— А хоть би прем вола дала, то не требує.

— Пусте єї на боже, бігме, пусте!

Село
за війни.

За третьою горою небо по-
зіхає.

Луна йому вночі спати не давала, гранею ребра при-
пікала, лице черленила. На горах припочивала, черле-
ний пояс розперізувала, кєрвавї згарди над селом роз-
стелювала, ясній коси розплїтала, перловими хмарами
розвивала, гребенистими руками неба досягала.

А її пухкі стопи — де перебийці, де газдів двори, де
хліба оденки, де праця в чертогах.

А її дорога димом стелена, жаром жарена, кулями
значена.

Де руки робили, там град гранатів, де газдівка була,
там земля трїсла.

Най село видить, най знає.

За третьою горою небо стогне. Земля йому громи
відобрала, його поріб'я кулями б'є.

Раз у раз.

Розступилися гори на два табори. Громами себе роз-
саджують, кєменисті голови собі розбивають, ліси на
трїски розколкують, ізвори людьми рівняють.

Заревіли гори, аж небо здригається, аж камінні скали
лупаються.

Хто жис, най гине.

Не тото буря, що ліса не скорчувала, не тото кішня, що коси не вищербила, не тото бійка, що душі не згубила, але тото битва, що горами мече, але тото різня, що кервою дебри мулить, але тото баталія, що в один мах людей в шухи складає.

Та й тото не гармати, що села не пожолобили, з глинов не змісили.

Під третьою горою вільшина пріє.

Від сонця відвертається, від села обертається.

Бо сонце покмітить, що мерців гойдає, чорну птаху ними годує.

Бо село на ню збанує, що на шибеницю виросла, ро-сохаті голови має.

Бо тота вільшина ліс зосоружила, край дороги фоев смерть закосичила.

Що грубше гілля, то студене тіло, голова вломлена, душа душена.

Пай село видить, най знає.

Від третьої гори розігналася селом ретельна говірка, аби люди з села геть виходили, бо вогонь буде. Неприятель на село гатить, військо його в селі зіпре, гарматами привітає. То на тім почастунку само собі військо прицуку найде, а ти, хлопе, набік, не заважай, ти варуй життя, бо ті буде треба. Що завтякаєш, бери з собою, квапся, не стій пнем, не жди смерті.

Як тоті хати вогонь перебудуть, то знак тому, що господарські, що село міць має.

Та, віді, тоті карабушки не видержуть кулі, віді, розваляться і попелу не лишуть.

Волові нема до чого почухатися, не токмо гарматі.

Гей, люди, пилуйтеся, на сволоки не дивіться, навкруг хат не крутіться.

Гейби земля в селі задрожала, гейби людей з себе скидала. З кожної хати люди втікають, працю виносять. Але худібка найперша. Женуть її на дорогу, аби хлопці гуртом дальше гнали. За нею бабки на одних возах, а діди на других. Самі такі, що ходити не годні, що треба їх нести. Сільські каліки з дідами разом. За ними діти на однокінках. Що віз дітей, то одна неня їх сокотить, плакати не дає. Відтак все, що путерю має, у верітках та ліжниках маєтки двигає. Відтак церковну марфу несуть. Відтак пси гавкають, села не пускають.

Як вирокувало село на крайню гору, то блідло, гей тото мохнате коріння, що вітер його із землі вирвав і на скалу кинув, аби мокло та й усихало.

Стадо ворін над селом крякало і в ті печери зазірало, де село свої добутки перед неприятелем спрятувало. Отік би тот чорний ворон на людську працю насівся, отік би він тій пригоді радувався.

Аж жовтий лист з дерев падав, так затряслася гора, коли на своїх плечах все село уздріла.

На дрібну травицю стариню сільську укладала, дітвору молоком частувала, маржинку в рот цілувала.

А довкруги лісам наказувала, аби тихонько шуміли, аби село дежше не тривожили, аби його голубили, йому біль з серця відоймали.

Бо це село, гей старі двері з виглоданих одвірків, за свій поріг упало.

Як заздрів тото місяць, то перепуджений без одежи ни високими пляями з гір утікас і крайній горі блідими пальцями порожнє село показує, а село постиває.

А як маржинка з гори на колешіньки подивилася і зарула тоскно, то село у личко пісніє і потерпає...

Уже приморозки стали відморожувати варті вуха і старшеньких вояків заганяли до мужицьких хат, — а все-таки неприятель не вбігав у сі села, що над Черемошем повиростали.

Уже скрізь довкруги на долах видно було хмари димів та червону луну ночами, — а Черемош збирав із своїх сіл легінів і добровільців і провадив їх до бранки до Путилова або розсівав по селах на оборону.

Було так, що над Прутом скрізь уже газдував неприятель, а над Черемошем харчував ще старий газда.

Але всі села мали більшу вагу на старого газду, чим на нового, і тому легіні з-над Прута ночами викрадалися з-під неприятеля і йшли до бранки до Путилова або ставали за добровільців в котрому-будь селі над Черемошем і разом із справедливими вояками дожидали неприятеля, щоби почастивати його на дорозі кулями старих рушниць, або камінним плиттям, або колодами і бервенами, які були сховані на верхах понад дорогою. Сі села над Черемошем угадували своїми легінями, що неприятель боїться їх добровільців і засідок, ґрунів і верхів та темних лісів над дорогою і тому обминає цей небезпечний клин. В кождім селі росла тут своя гордість супроти неприятеля так, як росли ряди гірських добровільців-пушкарів.

Але ще й тісарську оборону мало кожде село. У панотця або в школі сидів жанدارм, що велів звати себе комендантом і мав під собою зо дві десятки старших вояків, яких пушкарі звали ландштурмаками.

Пушкарі слухали коменданта, але скоса і згорда дивилися на ландштурмаків, що ані одежі, ані обуви не мали, не були охочі до бою, йойкалися і дрожали на студені та кожного газди допитувалися, чи не знає і відає, як довго потриває ця ненависна війна.

Село годувало свою оборону.

Пушкарі за харчі не дуже-то дбали, бо нені і дівчата їх допантровували, а дома — небідома, але ландштурмаки були на їду ласі і харчували приязно. Звичайно були вони мовчаливі, а при їді веселішали і наломлювали свій хорватський язик до бесіди з газдами та розповідали про те, як з-під Новоселиці відступали, а відтак бої зводили і знов відступали та неприятеля в гори заманювали.

Зато в неділю мало село параду, бо комендант напереді, а бородаті вояки за ним рядами машерували до церкви.

Тоді газдині розступалися перед церквою і робили воякам дорогу та й жалували їх, що такі темнолиці, голодні і дрантиві,— а бадіки поморгували на себе: «Аді, йдут смучі цуріки!»

Молоді пушкарики чули в собі силу і самі дбали про пістолета, про рушниці і про те, щоби верхами уставити і присилити якнайбільше плитя і колод, готових до спаду на дорогу. Були жваві, бгачкі і швидкі та до рушниці спритішні. День і ніч приготовляли оборону села, укріпляли камінним плиттям стрімкі боки дороги, майстрували потайні засідки, розбігалися на розвідини і пазили воєнного діла так, як це молодим ялося. Коли цуріки били поклони в церкві і гарячі мольби слали за негайне покінчення війни, пушкарі вбігали в церкву і повістували комендантові, що неприятель підходить з долів доліських і, мабуть, хоче пляями закрастися до села та хитрощами його здобути, бо пронир у лісах, а дорогу минає.

Тоді село бачило в церкві воєнний алярм, бо комендант у церкві голосно командировав і роздавав прикази, а відтак пушкарі зганяли підводи і що два вояки сідали на вози та й разом з пушкарями везлися напроти неприятеля.

Комендант розкладав і примірював довгі шкла побільшаючі та глядів то за неприятелем, то назирці за своїми вояками, що поховалися в драбинах возів за спину стоячих пушкарів.

Бадіки і челядь розцікавлювалися дуже і виходили з церкви та вірили, що комендант через те шкло, яке вони звали окаяном, видить далі, чим они голим оком, і випитували його, чи вже задрів неприятеля. Комендант усе повістував з окаяну, що видить дим, а в димах неприятеля лишень ледь-ледь, бо бадіки заслонюють йому вид,— а в душі радувався, що бадіки його обступили і перед хитрим ворогом опарканили.

Кортіло бадіків також через окаян подивитися на неприятеля, але комендант не зволяв і сердився, коли бадіки допевнювали, що ті чорні дими здійсмаються з вогнів, які розіклали хорватські ландштурмісти сусіднього села собі на загіток.

Пушкарі живо покмітили, що так, як вояки, так само комендант побоюється неприятеля і на привіт йому бере все тільки окаян, а не рушницю, але саме тому згуста повістували, що неприятель появився близько села і або миче коням сіна із стога, або варить собі курятину у вдовиці на краю села. Тоді все був алярм, який кінчився окаяном.

Але неприятеля не було, лишень газди підсміхалися.

Пушкарі мали свій фронт верхами гір понад дорогою, а ландштурмісти мали свою касарню серед села в канцелярії громадській.

Селу було ненаручно доносити їду і воякам до касарні, і пушкарям на фронт, але газдині годували з горшків і тісарське, і добровільне військо, то за поману, то за повинність. Поману робили тії газдині, що їх газди або сини також пішли на війну і десь у чужім краю за наживою попід чужими вікнами коло чужих газдинь коледують.

Повинність ваготіла на цілому селі, бо і хорвати, і пушкарі могли і самі собі від людей харчів набрати, а по-друге, дивилися через пальці, коли у кого застали вночі незаткані вікна або коли хто випрошувався від підвод.

Спершу не всі знали, що не вільно з хати світла випускати, аж баба Хромейка навчила село вікна ліж-

никами заставляти. Бо коли забанувала за сином-жовніром і виплакала собі серце та й померла, то невістка спорядила її тіло на лавиці коло вікон і обсвітила, як вівтар, свічками,— а тоді прийшов комендант із жовнірами в хату і забрав невістку та відправив сковану до міста. Чужі люди поховали бабу, а за невісткою слід загиб.

А старий Чюрей навчив людей рот замикати. Вертав із долів із донькою та й попасав у місті. Лиш конині дав їсти, лиш перехрестився, аби похарчувати,— а перед ним на другім боці за дорогою гальман народу і війська. Питається він бородатого вояка, чоґо нарід збіґся, а вояк відрік, що мають вішати гуцула. Тоді Чюрея скортіло запитати, за що мають стратити того гуцула. Вояк відповів йому коротко: «За москаля».

Дід не втерпів і дивувався: «Нащо чоловіка задурно тратити, таже москаль світ годує!»

Вояк вхопив ті дідові слова, і за часок дід гойдався синій поруч із гуцулом, а донька сама домів вернула і дідову причку розповіла.

Та й підводи навчилося село в сáмі мати, відколи прийшла вістка, що полягли всі старенькі бадіки, котрі в перших днях війни виїхали в підводи самі нарошно тому, щоб їх старість військові старшини пошанували і їх швидко домів відправили. Старшини загнали їх в сліпу долину, а неприятель витовк і газдів, і худібку, і вози.

Тому село робило волю і хорватам, і пушкарям і поволі привикало до війни, гей до ярма.

Але прийшла покрова — храмове свято...

Люди не дарують храму і зійшлися в село на відправу, як давніми роками.

Правиться відправа, аж церква дροжить,— тільки моздіри не гримають.

Примашерували в церкву і хорвати, і пушкарі. Напереді комендант, гей павич.

Панотець проповідь говорить, як у лист піє, а все за військо, за добровільців.

«Ти, хло', сидиш на запічку, а він йде за тебе умирати!»

Ти жалуєш йому курку, а він за тебе життя не жалує!

Ти спиш в джергах та в подушках, а він на студенім плиттю сокотить тебе і талану твого!

А ти, газдине, не лінуйся його банушинов та кулешков почастувати!

А ти, доню, не гидуйся жовнірові сорочку виполокати!

Пригостіт, приголубте, парафіяни, сю нашу обору, аби тісар врадувався, аби Україна усміхнулася, аби наш край удержався!

А ви, сторонські люди, набувайтеся і забавляйтеся грешно, але води в рот понабирайте і не розповідайте неприятелю, кільки у нас війська та й пушкарів кільки!»

На згадку краю і України бадіки попісніли, бо жаль їм стало за цим зеленим клином над Черемошем.

— Вже нема спасу, коли панотець за пец край потерпає,— пояснювали бадіки напешпки панотцеву бесіду.

А газдині м'якли, як хустки, і допевнювали себе кризь плач, що хоч кудя сходов би, то таки нема понад сей край красний, та запашний, та веселий.

Храмові гості зацікавилися панотцевою бесідою і стали перешіптуватися з бадіками про те, що над Прутом неприятеля, як трави та листу, та що він отік підсувається під це село.

Зачув ті шепти комендант і вийшов з військом та пушкарями з церкви і став випитувати сторонських людей про неприятеля. Одні рівняли неприятеля з темним лісом, другі із зорями на небі. А всі вгадували, що сьогодні він годен увійти в це село і збавити людям храм.

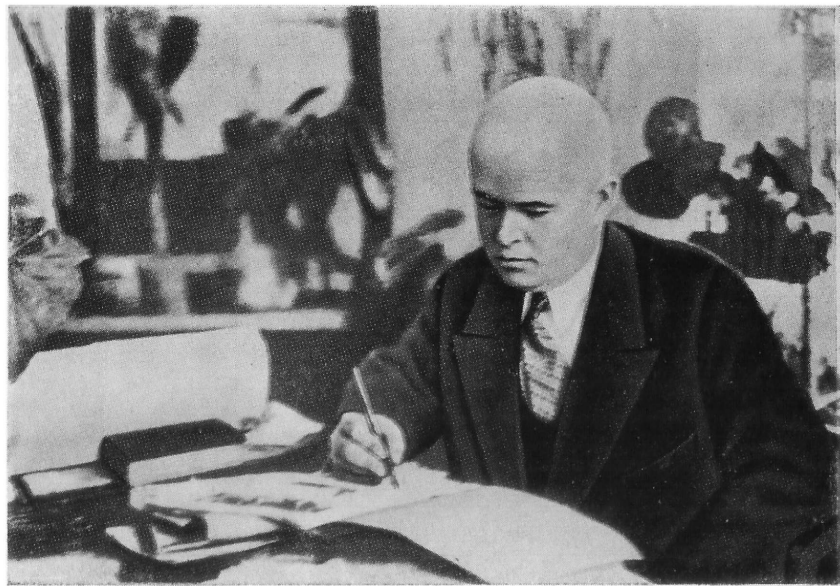
Комендант приказав війську відійти до касарні, а пушкарів розіслав за підводами.

На дорозі показалися натерхані жидівські вози, що везли своїх наляканих пасажирів з долу у гори.

Комендант поговорив із тими пасажирами і приказав своїм хорватам млівіч спакуватися.

Пушкарі зігнали підводи, а комендант здає їм телефон і велить собі телефонувати про кожний неприятелів крок та слухати приказів, які він надсилатиме з горішнього села.

— Мене і моїх людей кличе обов'язок на друге село, а ви, хлопці, будете мати щастя скоріше здибатися з неприятелем. Стійте, як мур, як камінна скала, на протів і бийте його на скамузь. Ломіть йому ноги, розереплюйте йому голови, витчайте його камінним

Марко Черемшина. Фото 1926 г.

тачилком, аби не підвіся. Йде на вас нагайка, а ви її настолочте ногами. Леда-хвиля жде вас слава!

Пушкарі горіли. Здригалися, як олені, і обзиралися, чи не видко вже неприятеля, щоби його в саме чоло вдарити. Як одною рукою, піднесли вгору чорні шапки і крикнули дзвінко:

— Слава нашому керманичеві!

Комендант, що сидів уже на возі, підвіся, витягнув шаблю і, вимахуючи нею, гукнув у відповідь пушкарям:

— Гурра тісареві!

Пушкарі повторили.

— Гурра Україні!

Пушкарі повторили, а комендант від'їхав із своїми жовнірами двома возами...

Пушкарі почули свою важність і розпустилися в шварми глицями понад дорогу. Очима на дорозі, а руками смерть тримають.

Лиш стрільть пушкар, лиш пустить долів плиту, а життя гине.

Жде шварма...

Рушниці держуть дорогу своїми очима...

Буде придибашка...

Але село храмує. Хатами за столами не містяться газди і газдині. Харчують, набуваються, веселяться. Сопівки говорять жилами, а співанки б'ються крильми по пихах, аж вікна дрюкуть.

Газди з молодицями попліч позасідали і ведуть голосом по хатах, а руки плечима. Бо у храм і газдівська кров до челяді ласа. Тому самі газди рівняють себе у співанках до заяця, що сидить на колоді і плете рукавиці, а з колоди до колоди та до молодиці.

Але молодиці однак за пушкарів гадку мають!

Та кувала зазулиця в сивоті в оплоті,
Чому хлопці не співають, ба що ж би їм в роті?

А коли деді й нені жалували своїх синів, що через неприятеля збавили себе храму і, не ївши, колінкують на скалах понад дорогою, тоді молодиці стали газдів перемовляти, аби вийшли з ними ід своїм дітям та й аби винесли їм страви і храмового пиття.

— Най би легінів не млоїв голод попід серце.

— Най би їм студінь не вигонила їх молоду душу.

— Най би їм молоді суставочки не застрякали на камінних плитах.

— Най би неприятіль не красив креміль молодою кервою.

Слово за словом та й бисажки таскали терх на кичерю та на ґруні ід пушкарям, мисливим стрільцям.

Салаш за салашем виходив на світ, навертав ід пушкарям і здоровкався пугарями.

Село храмувало понадвір'ю. Молодиці пишнилися.

Пушкарі зацятькували газдів і газдинь, але храм своє право має.

Відтак зумівалися пушкарі:

— Гей, хло', шо ті молодиці з нас роблют?

Деді подавали синам повні пугарі, а сини зарікалися пити, але за принукою молодиць ломили собі волю і цілували дедів в обі руки та й відверталися набік і пили, а відтак дедям і молодицям честь віддавали.

Та й гостилися, та й харчували.

А як пушкарі заспівали, а молодиці за ними голосом повели, то все село збіглося, як бджоли до меду, і вкрило гору понад дорогою.

Плазувало село голосами по скалах та бердах, як би тесало сталевими сокирами дзвінкі протеси яворові.

А молодиці покиували пальчиками на пушкарів і виводили їх з розуму:

Ой я хочу танцювати, а ви, люди, чуйте,
А ви, старі, розходітси, молоді, почувте.

Флоєри під серцем скоботали.

Чобітки притупували і лупали кремінисту землю.

Очі свічками засвітили.

Кучері вітром літали, молодичині ширинки з голів скидали, коси розплітали.

Пістоleta лускали у сумерк вечірній.

Охота росла, як ватра в смеречині.

Гора металася, підтрясалася-гуляла...

Раптом на дорозі: пук!

Гора долів ззирається.

А дорога: пук-пук-пук!

Гора завмерла.

Гейби вітер подув, а два пушкаріки відмахнулися, захиталися, далися набік та й потич повалилися.

Зойкнула чорнобрива молодиця, вхопилася за серце і, як дзвінок, упала на землю...

Гора йойкнула...

Дорога дала горі пуду...

Газди скочили боками на дорогу і згійкали на жовнір'їв, що стріляють до людей, як до звірів.

Перелякані жовніри вилазили з придорожних окопів і перезнавали, чи багато неприятеля на горі танцює та вигукує, а газди сердилися і руки заломлювали.

— Мой бре, лянштурмаки, та ви гезде шукасте неприятіля, а над Прут вакастеси?

— То ви на нас з ненападу стріляєте, гей на вовків?

— То ви нам наших синів убиваєте?

— На таку роботу лиш би нахарькати!

Газди лютилися, а ландштурмаки випрошувалися, що вони не тутешні, утікають із долішнього села перед неприятелем, а стріляли тому, що почули стріли з гори і гадали, що то неприятель на їх життя важить.

Та як вони просили газдів, аби були перебашні, то задки відступали і в темній мряці цезали.

А газди їх проклинали:

«Аби вам путь пропала, цуріки безчесні!..»

А згори рагашами сходило у тузі село на дорогу.

Пушкарі несли на рушницях своїх обледенілих побратимів, а молодиці двигали на поясах тоту чорнобриву душу, що більше не дیشه.

Село шпоталося, дивом дивувалося, чудом чудовалося...

Де лиш толічка з-помежи лісів вишкірилася, то її челядь укрила. Село на запаску зійшло; де хлоп упрівав — там тепер челідина вилежеться, ротом питлює, войну чинить. Коні, як звір зачують, стають у кружок, а голови всередину, та й фоськають, та й потерпають, аж шкіра на них дροжить. Так челядь тепер. Дрожить, гей лист на трепеті, рісними словами страх на село пускає. Одна наперед одної.

— Гей, душко-кумко, пропаде наша праця, кровця наша, мозільчик наш студений!

— Гей, світку ти наш бідний, виріже нас до лаби, аби з нас пошіку не було!

— Аді, жидва та ленка, гей ворон, на село злетіла, килу хліба на сорок левів підогнала!

— Кобих була віща такої години, була бих си від боли не лічила, була бих по-люцки вмерла!

— Бубнили в місті крізь плач: люди, біг з вами, ями копайте, працю ховайте! Кайтеси, люди!

— Де ж я годна сінце та й маржинку в яму спрїятати?

— Москаль, ци йкий нетрудний, спрїиче сінце, та й маржинку, та й нас ірщених!

— Кажут жиди, шо недалеко, шо дим видко.

— Челідинам цицки рубає, на кіле кладе!

— Котра молода, пуп до гори, каже, робит з нев, шо не хочет, а котра май старша, обцасом тратує, піков колит.

— Баба до закопаня, — каже.

— На войні нема віри, нема серця, нема жінки, лиш неприятіть, та й аміні!

— Ей, цитьте, кумки-любки, не гнівім бога!

Тріщать руки, як їх жінки заломлюють і гріхів своїх каються. Гей квашені огірки, сповзають лица, коли вони войну руками показують, жалісними словами, як писанки, кєрвою малюють. Навкруги чорний, осінній ворон на смеречині криче, войну повістує, дяуб собі гострить, бабам туску додає. Кліпають ліси, кліпають гори: що дерево — то жовнір, що шпиль — то гармата. Хмари на небі біленькі, наче на смерть убралися, не розлітаються, бо неприятель сказав їм на однім місці стояти. Сонечко ладає смажить, аби нарід ховати, аби трупів не чути. Річка зі скалами шепотом нараджується, рибку потановляє, кружілом кружить, піну ховає, долини боїться, в жіночі очі кривавим дзеркалом, гей мовня, б'є. Лиш овечки блеють, і травичку полюють, та тішуться, що непродані, перебули богородичку, що за довги не пішли марне па ніж. Бо у войні таке право, що довгам «авус», та й людем «авус», а маржинка тісарєва, на ярмарок не піде.

— Та й, варе, гріхам і кривді авус?

— Ей, цитьте-ко, душко пишні, не гнівім бога!

Йде селом Митро Нужливий, 'д газдиням наvertsє. Пужливим прозвало його село тому, бо відмалку мав великі вуха, а лице стягнене в клубочок, гей у заяця. Заким ставав говорити, то обзирався на всі боки, схилувався, клав на губи палець і казав: «Цитьте!». Кождої весни трясла ним пропасниця, й тоді убирав він два кожухи і, гей яловець, синів. Тої боли набрався, як сидів у криміналі за тото, що панотця на проповіді назвав кацапом. За одно слово. Але вводно газета в нього в тобівці, вводно панотець та й Дзельман на нього уїдають, шо село бунтує, людем у читальні голови завертає. Упав у старість, але на газеті спить, людем новини повістує.

— Ану ждіт, — каже, — новину вам скажу.

— Йку, варе?

— Таже папа римский погіб.

— Але?

— Абих так пшениці діждав. Йдіт, перекажіт попови.

Йдуть люди вмисно, панотцеві мельдують, а панотець черленіє, чобітьми гримає:

— То, певне, той заяць таку бріхню вигидає.

Але прийшла неділя, та й сталося на Митровому слові.

— Цитьте, газдині ф'айні, та чемні, та грешні.

— Ба, шо си діє, бадіку Ми'?

— Ой, тривога, страшенна тривога, газдиньки любі, ірщени!

— Таже не чути ні гармат, ні моздірів, ні вогню не видко!

— Ет! Моздіри лиш на храм, а війна йде, ск гать, без гриму. Аді, в селі були тепер вояки, скували попа та й повели до міста.

— Падочку ж наш нещєсливий, попа скували? Спасуєш, Митрику?

— Та же, віді, кажу вам, що попа, не дідька, скували і взели. Кажуть, що піп зрадник і ціле село зрадників розплодив, але цитьте!

Митро Пужливий закусив кулак, аби челядь тихо говорила.

Жінки вдарили в долоні й вимахували головами одна на одну, а відтак хрестилися й госпідкувались.

Митро подався в тїнь смєречини, щоб його з дороги не видко, обвів рукою, наче шнурком, наоколо своєї шії, а другою рукою вказував жінкам у той бік, куди попа повели.

— Шо, варе, з ним тепер удіють?

— Ого!

— Але?

— Бігме, зситют. Аді ск у середині чімхає апцвай, нема пардону. Цитьте!

У жінок душа затерпла, лиця попісніли.

— Сарачє, сарачє, йкий то світ настав!

Примруженими очима дивилися, як патруля попа провадила.

— Цитьте!

Митро поправив кресаню так, щоб чола не було видко, поклав палець на губи та й водив по жінках очима.

Такі жінки тихонькі, такі миренькі, гей бджоли у слоту. Якби їх не зацитькував, зараз би плакали, голосили. Бо панотець їх похрестив, повінчав, сестрицями в церкві установив, гріхи з них змивав, сварив, крєвним небіщикам царство вимолював. Та за то на

шибеницю? Такий духовник божий, такий пастир священій! Що буде з села, коли панотця стратять? Як від голови тратити зачинають, то на кім скінчать? Чи ціле село «зситют», чи жінки лишуть? Гей, та ж бо то на світі пусте село! Один одного в лижці води втопив би. Таке то все бідне, студене, а таке люте, з'їдливе, таке ненависне! Лиш кару скликає. Лиш по судах тегаються, лиш сварються та б'ються. Деді нема, нені нема, припону нема, лиш Канада та сороківці. Такий флетєв, що сокирою майстрував би, хати клав би, тепер у Канаді чоботи пуцує, пишної їди та легкої праці шукає. Дівку в селі, ану присилить, то урветься, до міста утече жиденята носити, лаю за собою водити. Тот, що на хліб робить, під кулю пішов. Дрібнота, та челідь, та стариня — то все село. То лиш знак, де село було. Таке пусте гніздечко на шибениці, як перце, хитатися буде, не заважить, не зашморкнеться.

Виводять жінки попа очима на край села, духа в собі не чують. Вістря багнетів навкруг попа, як свічки навкруг гроба, від сонця горять та кліпають до челяді. Німий похорон з села виходить, вітром до села прощі посилає. Війна отік чума — дивуються гори-долини.

«Гей, попе, попе, — думає за жінками Митро, — берут ті з села, гей вола-багрія на заріз. Гіркий твій світ! Але-с нагараздувавси, але-с набувси! Єк прутчик до села прийшов-єс, а відтак, єк могила, в селі розмістив-єс-си. Запирував-єс-си нарід. Та й по челіди в селі брикав-єс. Та й на мою Марічку розмогилив-єс-си. Навколінки припадала, кулаки собі кусала, єк приповідаласи переді мнов, перед газдов своїм. Підкинув-єс мені сина такого кланцатого, такого опришка, що дедєм помітує, вильми дедю чістує. «Ти пужливий коропузе, — каже, — тіни своєї бійси!» Твій голос, твою тварь, твої очі, твій кулак має. Оберни-ко-си, попе, глипни ми в очі, та й скажи, шо брешу. То ті до ніг припаду, стопи обцуляю, жовнірів умолю, аби мні кольбами поськли на мак, навмість тебе. Тогди не меш мні перед людьми публічити, не меш мні колоти тим меконьким русначьком, шо під плотом. Але скажеш: «Цєс Митро твердший від мене, раз чоловік цєс Митро!» Та й здоймеш пізьму з Митра та й не меш йго кованим євангелем по голові бити за то, шо в церкві відвернув рот від руки твоєї. Пек єму, осина — ци нам цєго треба було? Але єк ти мені газдиню споганив,

то ти в мене не піп, не чоловік. За тото я тебе поганив. А однако ше ті ми жель, ше баную на себе. Бо ті гей шибеника скували, бо ті «гаптах» тримали. Кажут; гаптах, попе, зраднику, кацабо!»

Сі послідні слова втекли з Митрових гадок до його уст і вийшли розколеним голосом наверх.

Жінки сперхнули.

— Не радуйтеся, Митрику, чужій кривді, то нам усім смучя година б'є.

Митро вкусився за язик, зціпив губи.

— То не я кажу, то вояки так попом кленцували,— оправдувався зі стидом й поправив кресаню.

— Будьте зобашні, Митрику, але ви все на попа сукритили за тоті партії. Може то таки ви єго так зазубедали?

— Неволя на него сукритила, сам собі винен. Гезде пішов я до міста, а панич мене надикає та й каже:

«А ваш піп йкий?»

«Такий, єк піп»,— кажу.

«А він москаль?»

«Божка єго знає, прийшов до села, єк прутчик, а відки прийшов, то тоті знають, шо йго до нас післали».

«А ти твердий, чи мекий?»

«Я меконький єк тот, шо під плотом»,— кажу.

«А він твердий, ци мекий?»

«Не кусав-сми йго та й не знаю, але він сам фудулитси, шо твердий, єк криця».

— Та й тільки бесіди було,— аді забожуси, шо більше ані слова. Кажіт самі, ци я шос помилив, може, або йкус плявзу пустив?

— Най бог криє, Митрику, ми знасмо, шо ви маєте душу. Такий чєс настав, та й решта.

— Хоть-сте челідь, але світе ваше слово: такий чєс настав — смучя година б'є.

Надходять старі бадіки, що подалеки попа з села очима виряджали. Насамперед палицями, а відтак сучонькими ногами ступають, гейби землі не вірили. Спір кашлем вигонять, ребер у собі не чують. Отік оберемочки хворосту ременями попідперізувані. Скривленими тварями 'д землі хилються, у прикрих місцях вориння держуться, білу гирю вітрові відоймають. Тіні їх перебігають. Такі довгі, гей дуби, такі лабаті. На траві лягають, на плити сідають, лігма п'ють у потоці воду, бо чують, що з сил спадають, шо недалекі їм гони.

— Славайсу!

— Навіки.

— Ба, ци миром, газдині пишні та годні?

— Ой, миром, вуєчки файні та славні, позаск тепер миром.

— А ти, Митрику, попа вирідив з села, а сам до челіди лишнеш?

— Нужда йго вирідила, не я. Ровесники-сте мені, а говорите, гей хлопці.

— Ой, кривдував си, браччіку, на тебе, дуже кривдувавси. «Милі християни,— приповідав,— це не вояки мене кують ланцями, це Митро Пужливий мене кує. Перекажіт єму,— каже,— що пімста єму в'ези вкрутит».

— Аді, маржинков своєв кленуси, шо-сми нічо не свідім, шо-сми далекий від цего. Не моя путеря попів кувати та й з села займати. Скоро-сте газди, то вірте!

Жінки стали за Митром уступатися, стали божитися, що він у серці бога має, слухний чоловік.

Бадіки падькалися, як по похороні, по зморщених чолах долонями били та дивувалися, що таких часів дежили.

— То ті онь, браччіки, нове право вийшло!

— Аби-сте знали, шо так! — потверджували жінки. — До церкви не йди, бо попа нема, до коршми не вважайси, до міста пашпорти бери на себе, гей на маржину.

— Та й не не вірют,— докінчував один з-поміж бадіків.— Вчера Василина Пасемкова йшла до міста, а перед містом стоїт варта та й каже: гов! Показує вона пашпорт від віта, а варта тим не контетна. «Ци ти, жоно, не хлоп?» — кажут. Шо вона не проситси, шо не кленеси, шо не божитси, шо, аді, вона челідина, а не хлоп,— нема віри. «Задери, жоно,— вибачте,— запаску 'д горі, най пізнаємо, ци ти не хлоп, не шпігун!» Стопиласи, сарака, молодиця з сорому, але мусіла роздіїти ше один пашпорт.

Бадіки розкривлювали лица й нібито соромно усміхались, а жінки гійкали, очі долонями закривали, лихо-словили та клятьбами молодичин сором рятували.

Лиш глухий бадьо Остафій дивився ледоватими очима то на бадіків, то на челядь і намагався зміркувати, про що йде бесіда, але не міг відгадати.

— Коби ми внука були не взели, був бих мні відвіз до дохтора, аби провертів ми уха. Вижу, шо надходит смучя година, але чути не чую, хоть з гармати стріляйте.

Жінки давали йому знати руками, що тепер ліпше не чути, бо війна надходить. Так, як на кафлевих коминах і стінах церковних війну оглядали, так її глухому Остафієві представляли, аж бадіки сердились і протинали:

— Ей, коби-сте своїх газдів узріли, то би-сте до штурму бігли. Де бабам до війни? Обіськатиси, золити, та кури смотрити та й пужітиси, рівно з жидвов.

— Та-бо то й страху дає та смучя година! — перервав Митро Пужливий. Сегодни рано прийшли паничі до канцелярії та й віта скасували. Самі вогнем кресали, аби йго вибирати, а тепер кажут: «Письма не знає, п'єнюга остатний, глудзів не має!» А до вітового заступника каже комендант: «Мой, брє, ти відтепер вітом, але пантруй, шо ті кажу, бо від тебе буде зачинати буки давати, село тратити!» Чусте, шо каже?

— Про мене, най каже, — повторила решта. — Шо-сми синів та внуків під кулю дали, шо остатний фіст на форшпани задержіли, шо маржинку й сінце для воська тримаємо, то за то село тратити? Таже ми вже без шибениці страчені, таже на нас шкода вже шибениці, шкода кулі. Мой брє, шо таке пусте верзеш, ніби ми діти, нібито тісарь таке право видав?

— Ей, цитьте, браччіки, не вадьтеси, аби не зачули, гєнде дорогов, єк мурашки лязят.

— Най чуют, ми не боїмоси за правду, ми не пужливі!

— Ану шукайте тепер з свічков суду або старости: все на Венгри втекло, — боронився Митро.

Челядь прилучувалася до бадіків і притакувала головами їх бесіді. Бадіки ковтали палицями в землю й докінчували:

— Єк заступник віта на твого сина уру має, то ти собі, Митрику, бійси, кілько хочеш, але села не рунтай, челіди не полоши. Ми не з тих страхків, шо їм, вибачте, бз...ми дзвонют.

— Преч би си казало, — стидались за Митра запищені жінки.

Жидва бризнула, як хвиля болота, набік дороги, бо дорогою гнав на коні жовнір, аж за ним ковпіт летів.

Бадіки й челядь повставали, гей опарені. Заслонювали очі від сонця й зором перелечували всю дорогу.

— Падочку наш, уже восько до села йде!— крикнули параз жінки.

— Аск, іде наша кіннота, а за нев фантерія і артилерія,— потверджували ті бадіки, що колись служили у війську.

— Шо ж ми, бідні, тепер будем робити? — заголосили жінки.

— Будете газдів своїх приймати та гостити, газдиньки любі,— втішали бадіки.

Жінки оплеснули в долоні.

— Вадь, там і наші будуть?

— Подобає, шо будуть. Де люцкі, там і наші.

— Господь би з вас говорив, вуєчкі пишні та злотні!

Куди котра поперецнішу дорогу знала, збігали жінки долів ід тісарській дорозі, гей серни 'д воді.

Бадіки стягнули на собі ремені на останню пряжку, щоб із них не поспадали, і попри вориння сходили надолину, глипаючи ід дорозі.

Кіннота напереді, коло дороги на левадах пристановляється. Драганисті коні, гей змії, витягаються, згорда ступають, головами вимахують, гейби з собою розмовляли. Жовніри враз із карабінами отік приросли до коней, отік би їх разом із кіньми з тисового дерева витесав.

Вози накриті дорого марфу везуть і помаліше їдуть. Така їх безліч, так рівно іде. Одна лінія. На колісницях гармати в скринях. Отік велетні на млинських колесах одпочивають із зажмуреними очима. У крок за ними йде піхота. Весь ковпін на неї сідає, вся дорога їй під ноги паде, все сонце її пражить. Отік на тій дорозі трепетивий ліс росте, отік од вітру хитається.

— Ей, госпідку милосердний, йкий-їс добрий та уважний на оці гори! Ци жид, ци пан, ци восько, кожден-кождений тут оборони шукає,— зітхає один бадьо до другого.

Гей ворон ріллю, жиди обступили військо. Накроїли в кошеліки грінок хліба й подають його жовнірам, але жовніри не хочуть приймати. Цигари беруть, а хліба не хочуть, свій коміський дівкам роздають. Дівкам у другім ряді місце, газдиням у третім, а бадіки на самому заду. Все село збіглося, мир-мирений. Видивлює село очі, щоб своїх розпізнати — нема ні одного вояка з цього села. Тому молодиці й дівки маркотні.

Раді би бадіки дїпхатися наперед, раді би з вояками заговорити, дати їм своєї люльки попахкати — жидва не пускає. Сільський Дзельман гейби став за газду для війська. Бігас ї розказує бадікам, де стояти мають. Свому синові гонор веде, дорогу робить, щоб не завалвся, щоб черевички не заболотив, бо то адвокат, голова велика, судом і містом трясе. Бадіки роками його не бачили ї не пізнають.

— Шо, варе, за коропуз?

— Таже це Дзельманів, тот адвокат, шо з міста перед войнов дав драла,— виясняють газдині.

— Пай шсьне, йке гарбузе безчєсне! Вчєра діти за ним кицками метали, то просивси, єк мала дитина, а сєгоднє він до восьька на бесїду перший!

Таки кортить бадіків до війська заговорити, таки понад голови розпитують:

— А були-сте в вогни, небожєта?

— Ой, були, вуйки, за сільнов горов, на ті долині.

Декотрі бадіки знали ї ту гору, ї ту долину ї дивувалися:

— Мой, брє, таже то жолїб, то межи скалами, було їму раз патороч зробити, аби не налазив на села,— каже один.

— Рахувати, неприятіль був у дирці, лиш було і заткати,— перездоганяє другий.

— Так, гейби з керниці пив воду, лиш було погань забїгчи та ї тругити,— виводить третій.

— Мой, брє, було його ста загулити, були бих 'го буччєм убили,— додає інший.

— Не бїйтєси, ми його добре шкробнули, дві гармати відобрали-сми, буде нас мати в темці,— гордувались вояки.

Оподалік знов інші бадіки відгадували причину, чого військо в гори зайшло ї одпочиває:

— То не буде инак, лиш наш тісарь добрий, землі не хоче, забєфєлював: пардон. «Людеї мені не калїч»,— каже. А москалеви чоловік ні за що, най люди в керви плавають, він землі хоче.

Ті, шо при війську служили, нагадували:

— В шїстдєсят шустім ми таке саме паціли. Сєрбови межи очі плїютьє. То нехарь. Гадаш, шо ті цулує, а він тобі ніс відгризає.

Жиди ї пани радувались військом, воякам цигари запалювали. Молодиці випитувались, кїлько мерцїв

було. А відтак розпитували, як тоті мерці виглядають, як їм на ім'я й на порекло. Тяжко зітхали. Діти на вориння повилазили, пальці в роти позатикали, надивитись не могли, кабати й карабіни обзирали. Що кіл — то людська дитина.

Розбезпечилися й собі бадіки й забагли доконче через глоту до війська протиснутися. Стали жиди їх спирати, плечима відтручувати.

— Не тручий, гадино сороката! — обрупилися газди.

— Проредітси, пейса! — крикнули путерніші бадіки.

— Обсіли-сте восько, гей вуши чупер, — обізвались інші.

— Уступися, сараньчо чорна та омразна! — додали газдині.

Жиди розлютились, гей оси, й підоймали до бадіків руки, гейби хотіли їм очі видерти. Прозивали бадіків розбійниками, медведями та кацапами й штуркали їх ліктями збоку.

Така лють бадіків напала, що палиці вгору попідносили й так дорогу собі мостили.

Жиди загвалтували, жидівки запіворили на весь голос. Отік би їх хто різав, отік би їх пік вогнем. Обступили бадіків густими рядами. Вчинився рейвах, гей у ровті.

На млі ока побіг Дзельман враз із сином крізь військо до військових старшин і просив рятунку, бо, мовляв, хлопи жидів і панів на мак розбивають. Круглий, гей бочка, Дзельманів син отворив лотоки свого адвокатського красномовства перед військовими старшинами й аж заслинився, як представляв те, що бадіки перед хвилиною до війська говорили. Порівнював попа з дуплавим дубом, а бадіків із шершенями.

— Панове, — каже, — дупло вже розбите, а шершені, тим розлучені, не тільки нас, але й вас покусують. Бороніть нас, панове!

Дзельман припав на коліна й лігма стелився та вираховував тих бадіків, що йому були винні гроші й не хотіли їх оддати, лиш казали: «Пиши пропало, москаль на тобі буками їх відкарбує!» Не говорив, але плакав, волос собі з голови микав і заклинався, що на кожне слово присягне, що життя собі непевний...

Як на сталевій пружині підскочив Дзельман, коли військові старші дали жандармам приказ, щоб із ним

протокол списали та й щоб перетрясли, скували й забрали небезпечних хлопів.

Заки що зойк, виск, ревіт, гармидер і вереск підоймалися, гей вогонь у сухім сїні. У глоті шпильки не пропхав би, а всередині бадіки палицями в повітрі обганяються. Глота хвилює. Гей великий чорний човен гойдається на збурханім каламутнім озері. Куди сила заважить, туди хвиля б'є, туди потоки зойків переливаються, туди долина робиться.

Вояки урвали гнучку розмову з дівчатами й дивувались, чого жиди присїли бадіків, гей мухи страву.

Прилітас на коні комендант жандармерії з відділом вояків і жене просто на злочений натовп.

— Пляц, пляц, пляц! — почувлися голоси.

Натовп на дух розступився й отворив дорогу аж до самих бадіків. Комендант затяв коня і, вимахуючи шаблею, влетів на бадіків так нагло, що кїнь став дуба й передні ноги підніс 'д горі, щоб не тратувати людей. Комендант виїняв книжку й почитував з неї бадіків, а по читаному кавав вийти насередину отвореного місця і ставати в ряд. Відділ вояків одгородив юрбу від вільного місця.

Вийшло дванадцять читаних бадіків. Кожний здіймав кресаню й дивився на коменданта, гей на придорожню високу фігуру. Лиш глухий Остафій не відозвався «гир» і не виходив зараз по прочитанню. Другі бадіки за нього відозвались і показували йому на миги, що має ставати до глїду. Як виходив на фронт, то представлявся комендантові:

— Провертїт ми уха, бо нема тої гармати, аби я ї вчув.

Комендант заклїв гостро Остафїя, а прочитані бадіки брали його попід пахи й уставляли до глїду, щоб комендант не злостився дурно.

Остафій станув у рядї скраю й обзирає бадіків, начеб їх перший раз видів. Скільки разів скавулені сиві бадіки намагалися просто стояти, але анї на п'ятах, анї на пальцях без палиць не могли встояти й шукали ногами кріпкого місця та подавались набїк,— стільки разів його рот роззявлювався й корчив на мохнатім лицї зморшки так, що воно сміялося.

— Мой, мой, мой, йкі-сте дужі, йкі-сте глянцованї!

А відтак плескає сусїднього бадя по горбі на плечах і показує комендантові:

— Паничю, з цієї парми не буде хліба, саме кочьине, йкі таністри на плечях!

Бадіки погрожували йому пальцями, щоб мовчав. Глипали то на себе, то на коменданта, то на вояків, що стояли деревом і гейби очима питалися, що буде далі.

По юрбі пов'яв легіт здержаних усміхів і швидко в траві губився, гейби списів-багнетів боявся.

— Віт є межі вами?

— Ой, віта дасть-біг, паничю!

— Тринадцять вас таких файних! — крикнув комендант і шаблею дав знак воякам.

В один дух станули вояки перед бадіками і скували їм руки.

Бадіки деревіли. Скляними очима дивилися на свої руки, святих призивали, отченаші зачинали й уривали.

Отік би з високої скали в темний яр раптом попадали, отік би в'язи поломили, голови порозторощували. Десь тоті ліси пощезали, десь тото село в землю сховалося, лиш кремениста мокра скала над ними, лиш темне, гниле листя під ними. Як тото листя у трубочки звите, не бачуть бадіки ні світа, ні сонця. В очах їм потемніло, щоб ланців на руках не виділи, щоб не жалувались, що їм пучки синіють.

Лишень щоб гріхи свої виділи.

— Шо-сми дес у п'єтничьку заскоромивси, прости ми, боже!

— Може-сми чужу маржинку вдарив, позбиткував із пізьми!

— Дєдеви гробу від десіть годів не застелював.

— Ненин хрест зогнив, а я його не направив.

— Був-сми захланний, на Іллі траву косив-сми.

— Дєсь патичьок у лісі навадивси, то-сми го взяв на ватру.

— Май ген там потер-сми кумови ребра.

— З чужов газдинев тричи здибав-сми-си.

— Віді, в тій ситі в куми горівка була, знак тому, шо-сми зломив присягу.

— Котроїс неділі на боже не дав-сми, з ременя вигорнути лінував-си.

— Сестру процесами скривдив-сми, скривдив. Шо вісім моргів, то не шість, нема шо казати!

— Через попа трицять годів у церквах не був-сми та й сповідати не сповідавси,—признавався Митро Пужливий.

— За що то патиче сковуєте, що дес заїчика бабі з ліса принесло? — боронився глухий Остафій.

Повилазили гріхи наверх, гей сови на сухі, кострубаті смереки, та й дивлються на сковані руки бадіків.

Такий мороз од гріхів їх віє, так рясно бадіків інесм присідає, щоб, трясучися, гріхів своїх перед людьми стидалися, щоб сором мали.

Жіноче голосіння з юрби завіває, бадіків теплими дергами вкривас.

Гейби їм голови гладили газдині, гожі та годні.

Вояки сердились на бадіків, що не слухають їх розказу, що пнем стали і з місця рушитись не вміють.

Комендантовому коневі текла з зубелів піна й падала на задніх бадіків.

Жидва плескала в долоні, на бадіків скреготала.

Провели бадіків горі тісарською дорогою й військовим старшим у руки передали. Військо їх обскочило, карабінами їх обгородило, гей муром, од села відлучило.

Нікому до них не доступити, нікому з села до війська наблизитись.

Лиш сонце з лісів через багнети перегулювалося й на сивині бадіків білими крильцями мерехтіло, щоб село їх здалека розпізнавало, щоб їм гріхи простило.

Але село в тривозі, лиш навкрадці бадікам проці посилає.

Селом патрулі ввихаються й перетрясають хати скованих бадіків. Небезпечної речі шукають, усе перевертають, перезирають, гверами пересмотрюють. Газдині отвирають писані скрині й потерпають, щоб папуша тютюну не знайшлася, щоб напасті не було.

На царинці біжуть діти за патрулею й мельдують, що в кукурудзах москаль сховався.

— В котрих кукурудзах?

— Генде при дорозі. Такий чорний, лежить і зубами креше.

Патрулює патруля в кукурудзах, боками заходить, гверами цілить. Дітвора розцікавилася, грудками мече й місце показує, де неприятель сховався.

Вже є! Лежить вусатий, набресклий бадьо, в чорнім петеху і чорних холошнях. Кресаня під головою, одна

рука під приділкою у холошнях, друга гейби курятам їсти давала. З роззявленого рота слина, гей жабуриння, на твар стікає, мурашкам смерть завдає. Хропе, аж дупшиться, аж кукурудзяне листя дрижить. Жили на шії, гей ремінні волокни повибігали, щоб комарі їх вертіли. Коло нього на сторожі кована палиця лежить. Краще від газди лежить, кукурудзів не поламала, нічим не повалялася, зористими бляшками усміхається.

Підіймають бадя, на ноги кладуть. Бадьо паде назад на землю, гей підпилене дерево, кукурудзи ломить, привалює.

Дітвора сміється, в очі бадікові заглядає.

— Це отік віт!

— Діправди віт!

— Аби-х так здоров, шо віт!

Вояки врадувалися, що діти вїта розпізнали.

— Ми за ним шукаємо, а він тут!

— Вони п'єні,— виясняли діти.

Винесли вїта на дорогу, горілиць поклали, а самі за фірою шукали.

Діти кропиву руками рвали і з вїта муху обганяли.

Спровадили вояки фіру, вергли в драби вїта й поїхали його дім перетрясати.

Повновида вїтиха відразу вгадувала, чому її газда, гей піч, п'яний.

— Єго з вітівства дурно-пусто скинули, а любччик мій з тої грижі, з того туску...

Та й голосила, та й лице йому мокрим рушником обтирала.

По ревізії повезла патруля вїта й війську передавала.

Ішли на небі зорі молошною дорогою, а під ними машерувало військо тісарською дорогою та й бадіків із собою вело.

Вийшли газдині 'д горі на дорогу, щоб газдів своїх вирядити, щоб знати, де їх сліди цілувати.

Як той шум у темнім лісі, як сонне видіння пішли-пропали.

Приповідали жінки, гей за мерцями, щиро: як їх газди ніжки собі сходять, усю нічку ока не зажмурять, з жури почорніють.

Слізьми вмивалися й голосили, що тверде залізо

газдам ручки попереїдає, що газди їх уже 'д хаті не вернуться, з високої полонини скороми не принесуть, у кедровії трунви з ними не ляжуть.

А коли сплукані газдині домів вертали, то плач у собі запирали, по голові долоньями лупали й одгадували причину, за що їх газдів найшло таке тверде здекуційство.

— Аби хоть за ніготь мав провини, то би не жель було!

— Аби хоть дома не ночував!

— Аби хоть солімку чужу настолочив!

— Ніхто такого не чув, не видів!

— Говоріт свеї,— перериває ука вїйтиха.— Кого має найти напасть, то й дома захопит. Аді мого через смучій поменник забрали.

— Через поменник, кажете? — довідувалися приязно та щиро газдині й руки підоймали.

Вїйтиха хмарила лице й повістувала:

— Кажу, шо чуєте: через поменник газди-сми-си збула! Каже піп на сороковости: «Вїтихо, я нові поменники спровадив, а подивіси. Траба й за небіщиків дбати, траба душі чьисто та файно держети»,— каже. «Та же я ше дїдів поменник маю, адїт, ский повний!» «Це руб,— каже,— це не поменник. Чїму ви не вбираєте драптиву драпку, ек ідете до дому божого, але берете білу чїсану сорочку, та й фустку броцку, та й коралі, та й киптарь смушковий, та й постільці легонькі? Чїму,— каже,— з-під маржинки чьистите, в колешни солімку та й листечко стелите? А душі руб'єм обвиваєте? А душі гірші від вас, гірші від маржинки? Ей, вїтихо,— каже,— шукайте блешку, най вам поменник перемїню!» Розвезую я платину, тсгну корону та й даю, а піп надух душі перепустив у новий поменник. «Нате,— каже,— поминайте, аби душі були шїсливі!»

— Аби-сте трївали, вїтишко любя, та же він снісько так і нас ними надїлив,— не втерпіли й переривали газдині та й руками по запасках били, гейби слїд важної згуби уздрїли.— То такий, отїк кантїчка, у чорних рамцях, а насередині чорний хрест з трьома перехрестями. Такий, вїтишко чїсна та годна?

— Сніський такий, сестрички пишні; але аби-х не збрехала: то хрест на нїм такий, гей тот деревлєсний, шо дек повісом обвиває, ек за колїдов ходит.

— Гирішний такий, під ним отїк барвінок ловитси; правду кажете, вїтишко!

— Аже ждїт-ко! Та й приношу я тотот 'д хатї, під сволок тичю, та й байдуже. Але сегодне жовнїрня грим у хату та й трїсе-перетрїсає. В скрини нічо, в полицях нічо, в коморї нічо, в оборозї сіно, в печи попів, а над столом кажут: «Що це?»

«Образ», — кажу.

«Це кавалок дошки, бабо, ти здерла образ!»

«Нї, — кажу, — це образ, ще мїй дїд до него моливси.»

«Де-сте богів та й світців діли?»

«Були боги та й світці були, — кажу, — але шос від диму вигибли, шос муха ззіла.»

«Брешеш, бабо, тут царь був!»

«Нї, — кажу, — боги та й світці були.»

«Агїй», — кажут та й образ здоймают до світла.

Перехрестила-сми-си та й очинаш говорю. Подивилиси та й образ миром лишили.

«А під сволоком шо, бабо?»

«Поменник», — кажу.

Здїймают і презирают.

«Йй-га! — верецют. — Та це хрест московскїй, це писанє московске!»

«Знає 'го господь, то піп нагилив душам», — кажу.

А вони поменник до ташки, а моего далї.

— Дознаки так само й наші поменнички забрали, — скрикнули газдинї і вдарились по полах, гейби ймили тоту руку, що їм пакість робила.

Гейкали та йойкали довгими голосами й по головах бились, що такі, гей довбня, тяжкі, такі невдогадливі, такі загриженї.

Вїйтиха за рукави їх ловила й потверджувала.

— Отак, ек вам, Дзельманови розповїдаю, а він, хоть не наша віра, каже: «Аби-сте знали, шо через тотї поменники піп та й перші газди пожиют смерти...»

— Най си преч каже! — зверещали газдинї.

— Преч би си казало! — додала вїйтиха.

Долонї на грудях складали, ід зорям споглядали й жалїсно просили, щоби святці з їх газдів ланцюги здїймали, щоб їх порятували й од смертї оборонили.

Але річка голос їх шумом ловила й на росу завертала, щоб не виходив із села, щоб село не пустїло.

— То не дурно менї сеї ночі мої дедьо приснилиси! Дес весїлле роблют, мене віддают. Не данцуют, нї! А все по сволоці лускают та лускают..

— А ваш поменник був також під сволоком?
— Аек, під сволоком, та й дедьо там писані.
— Кайтеси, люди, кайте!
— А ви чьому поменничьок не спрьитали, коли дедьо вам дали знати?

— Бо сми така розумна, най не кажу.

Газдині йшли мовчки. Одні намагалися пригадати собі свій сон із останньої ночі, аж зашінки на собі рвали; другі гадки свої збирали й перемірковували ще раз вийтишину бесіду, кінці її докупи складали.

Гадки коло сволоків, гей мухи, літали, на поменники сідали, а газдині руки собі ломили й головами притакували:

— Таки через поменник!
— Видко діло, шо через поменник!
— Бігме, через поменник!
— Знає 'го біс!

БОДАЙ ЇМ ПУТЬ ПРОПАЛА!

Неподалеки гримлять гармати, але газди й газдині хвалять собі верем'я і сапають на царинках ріпу, що до них з землі барвінковими листочками усміхається. Видко ділу, що битва наближається, бо мости горять, а над людською працею хмари диму збиваються, дороги ковпотом закриваються. Видко, що москаль цурикає свого неприятеля в гори, межі Гуцулію.

Квапляться бадіки на царинках, бо на вечір гостей сподіваються.

Але гості прийдуть борше, бо кінні стежі вже кругом мигають, ліси перешукують. Тому бадіки з челяддю лишають роботу й розбігаються до своїх хат, аби бути дома, талан сокотити. Лиш дві царинці не зважають на прихід війська і не відправляють своїх робітників 'д хаті. То з сего боку вориння Василь Мочернак із своєю супругою Марікою та трьома доньками попідпиралися на сапівнах і від ранку всіма голосами ведуть сварку із своїм сусідом Митром Гушпаном та його супругою і чотирма доньками.

Лють розпирає їм серця через легіня, що полюбив був Мочернакову дівку і гадав з нею одружитися, а відколи був на урльоці дома, оскочив і став писати письма до Гушпанової дівки. Сварка йде ніби з-за вориння, аби Гушпанова лаба не робила собі перелазу з Мочернако-

вого вориння, бо всі Гушпани на світі не вартують за одну воринку. Але керманичами сварки є обі подруги, що ні на хвилинку не замовкають. Сердитість росте, як ватра із колючої смеречини. Слова летять вітром навпроти себе і, здибаючись чолом до чола, вдаряють на себе грімко і завзято, гей рогаті барани кудлаті.

— Хавки в лаї вам перекривилися, попереки вам переломилися, — кричить суха Гушпаниха.

— Кропивами та хобзами вінки погубили-сте, — кричить круглобедра Маріка Мочернакова.

А доньки з обидвох сторін гійкають ще голосніше і сапівнами собі погрожують, аж до вориння навпроти себе підбігаючи і білими зубками скреготячи. А що тільки дівчата коло вориння до себе зближуться, тоді оба газди кладуть у рот пальці і свищать дзвінко, та сапами вимахують, та й криком заповідають, що зараз буде каліцтво і кримінал великий. Тоді кожда неня завертає назад своїх доньок і вчитькує їх, щоби свою роботу робили і навіть оком не повели поза вориння на пометення, на нечесть і осоругу людську, на гаддя сорокате, пуголовиці безчесні, чорногорське насіння, погане коріння.

Огонь, не слова, кидає челядь напроти себе навіть тоді, коли над селом загуділи високо два воздухоплавачи, яких усе село з-під долоні одним оком провадило на мадярський бік і до біленьких голубців рівняло.

На млі ока всі улиці в селі вкрилися возами, кіньми і обпорошеними та обпаленими жовнірами.

Покотився селом клекіт, а груні стали переклика-тися.

— Мой, хло', аді, мадяри знову цурікаються!

— Варє?

— Уже!

— Спрєч маржинку!

— Най біг криє!

Хтось пустив гать на село, бо жовнірня напливає в село, гей вода в долину. Всі толоки повні, улиці набиті, груні вгинаються, хати ходором ходять, жовніри тут газди, а бадіки, гей наймити, увихаються. Гей пацьорки, зсилюють вояки газдівських коників, доють корови і вівці, ріжуть воли й телиці, варять собі м'яса та розвалюють мідяними кітлами горни над гуцульськими печами.

Мужва довкруги хат виспіває бгачкі малярські пісні та гонить за молодицями і дівчатами хоть би й на поди колешень та зимарок або на обороги та стоги сіна.

Йде селом вереск, зойк і гомін, гей вітер жереповими корчами.

Село робиться тісарським.

Комендант і старшини вже розтаборилися у Дзельмановім дворі. Тут головна кухня смачні страви виварює із газдівської птахи, із газдівського масла та скороми.

Тут у городчику довгі столи, під смеречиною в холодах застелені, вгинаються, а за ними лицаті старшини співають зелені вина та моргають на Дзельманові русявки капанисті. А навкруг них варти ходять, гверами полискують, людям кольбами наживують, малярські клятьби вигукують.

Сонце утікає у ліси та бори, а Гуцулію саміську лишає.

В один раз стають капралаи село згонити. Малий чи великий, старий чи молодий, жінка чи дівка, най бере рускаль та кіяню, най іде шанці копати. Почерез саму середину села, попід Джемегівський грунь мають роззаявитися окопи на млі ока.

З села зробилася одна довга лінія по самій середині. Буде в селі баталія, буде село упрівати.

Старші бадіки підходять назад церкви і бідкаються, що церква лишиться на один стріл від лінії на східнім боці. Передтогід котрі церкви лишилися в сусідніх селах на російськім боці,— то їх усі попалили малярські війська, а котрі церкви припали на австрійський бік, ті стоять не кинені, бо москаль не киває церков.

Це пригадують собі бадіки і просять капралів, аби не лишали москалям церкву, аби її на свій бік брали. Але капралаи їх не чують, гверами наживують.

Бадіки лігма стелються і просять братів церковних, аби вступилися за домом божим.

Тоді перештунуються і збираються щонайважніші газди, щонайсивіші голови, щонайукладніші роти і йдуть ід комендантові до Дзельманового двору, а за ними йдуть капралаи та й підсміхаються.

Най буде, що буде, але газди мають коменданта просити за божий двір, за боже діло.

Йде повагом сама стариня, сам розум і статок, сам сивий волос. Напереді оба патентарі, що були в боснійській війні ранені і на тісарський патент гроші фасують. Святе життя мають. Лишень патентарі в чоботях юхтових, лиш на їх киптарях тісарські медалі звисають, лишень вони оба носять тісарську бороду, на самій середині голену.

З ними рівняються найстарші браття церковні і щиро та надійно покладаються на патентарів.

— Коби-сте, Грицьку, та й ви, Митрику, розповіли старшому комендантові, що коли москаль спалит дім божий, то село не збірує другу церкву покласти.

Патентарі впевняють, що все розкажуть до прикладу, і намагаються йти кроком, аби медалі не стидались їх ходу. Увійшли газди на Дзельманове подвір'я і поскидали капелюхи.

Тоді приступає до них Дзельман і випитує про діло та радіє красними словами, що найдужчі газди зайшли до його двора. Він вказує газдам, що онде в городчику під смерічкою при столі сидить комендант з його доньками. Бадіки намагаються туди увійти, а Дзельман здержує їх словами, а сам вихоплюється наперед з капрами, і насамперед капрали, а відтак він, повістують щось комендантові про бадіків та все обертаються і руками на них вказують.

Патентарі спускають на військовий лад руки вдолину, а киптарі з медалями видудурюють наперед і начинають говорити:

— Пишний та срібний орле-соколе, провідаторю тісарський...

Але комендант не дає їм говорити, вдарив кулаком об стіл і гримнув на капралів. Бадіки догадуються, що комендант сердиться на капралів за дім божий, а комендант порахував їх рукою і накивав на капралів так остро, що Дзельманові доньки спудилися і побіліли та й відійшли від стола, а Дзельман за ними.

На газдів падали слова коменданта, як надія, як гадки божі, як розум тісарський.

Розскочилися капрали від коменданта і обскочили газдів та й зацівкали голосними півкавками.

Тоді, гей з-під землі, появилися жовніри з багнетами і в одну мить скували бадікам руки та приказали йти через дорогу на толічку коло церкви.

Бадікам заперло дух. Обертаються ід комендантові, підоймають і показують сковані руки, очима благають, але жовніри кольбами руки надолину завертають, силоміць газдів з городу витручують та в ряд їх укладають і накликають, щоби держалися рівно. Бадіки ще більше зуміваються і голосно просять коменданта, аби вислухав патентарів, людей тісарських. Тоді кождий жовнір схоплює свого бадіку попід сили і виносить його на до-рогу так живо, гей половик курку. Бадіки, розгляда-ючись жалісно, накликають патентарів, аби комен-дантові розповіли правду. Патентарі, сковані і зібгані від штовханців, оправдуються, що вони нічого незугар-ні, бо бесіди не знають, а капралам лише збитки в го-лові.

Високий, довгоухий, бородатий капрал приступає до патентарів і валить їх поличманами.

Бадіки деревіють, але під кольбами машерують:

— Пани наші чесні та грешні, шо ми вам винні, шо за дім божий вступаємоси?

— Таже ви наші, а ми ваші, чога нас закува-ли-сте?

— Ми передтогід неприятеля плитем з гір били, а ви нас так частуєте?

— Шо з нами виробляєте, пани наші любі та гожі, оборонці наші путерні?

— Дайте-ко звагу, погодіт кришку, пани тісарскі! А до Дзельманового двору накликають:

— Обізви-ко-си за нами, Дзельман, талан бери, лиш кинь слово за нами!

— Перекажи-ко нашим газдиням, аби маржину тобі пригнали, най би-с нас розкував, роздїїв!

— Дзельман, гив! Мой Дзе'... Не бари-ко-си, саняку, за нами!

— Подиви-ко-си, ек нас несут попід пахи!

— Ану, полічи поличмани наші!

Дзельман, задиханий, подогодив бадіків:

— Я вас, газди, не лишу, як своїх очей в голові не лишу. Я вже біжу до газдинь ваших, най вас ратують з цего припону. Чому би я вас не забезпечував? Знаєте добре, шо я ваш сільський чоловік, а не зайда. Але видите, який горами тертус, не одно мені тепер на голові, а я хочу знати дознаки, чи кого з вас не забув, не пропустив з теми. Аді, не теперішний-сми вже, а був бих патента-

рів гет поминув, бо гадав-сми, що вас лиш п'ять, а вас сім, нівроку! Я біжу, не йду, любі мої...

Газди стали навздогін просити Дзельмана, аби брав весь їх талан, лиш аби витягав їх з напасті. Дзельман обертася і відпекувався талану та ще раз перелічував газдів та божився, що справився їх рятувати.

А газди жалісно за ним поглядали і пригадували йому, аби не забув ані одного.

Високий, довгоухий, чорнобородий капрал спер Дзельмана, пошепотів з ним щось набоці, поплескав по плечах і побіг за бадіками, а Дзельман у село.

Капрали і вояки завели бадіків під церкву і тут на мураві устали в один ряд.

Обіцанка Дзельмана та його шепотіння з бородатим капралом облекшили душі газдів, і вони слухняно і надійно вп'ялили очі в горішній хрест церковний, коли жовніри їм се приказали. Жах і тривога уступали й утікали з бадіків високо аж на церковний хрест, що видить їх всю пригоду і зумівається та чудується, що такі газди мають клопоцію. Стали бадіки хреститися та дякувати госпідкові, що полегшив їм їх неволю, зіслав їм надію, як веселичку на небі.

Очима хрест цілували, божі рани прикликали, сковані руки підіймали, аби хрест поздіймав ланці їм, грішним, аби село заступив перед напастями, аби зволив мирно нічку переночувати, аби...

Луснула сальва з-поза плечей бадіків, і всі вони попадали покотом на землю, гей орли пострілені, гей гаджюги відчімхані, гей струджені подоріжні, на дорозі вбиті.

Впали газди куди котрий, як вітроломи від бурі. Одні grimнули трупом горілиць і не ойкнули, не писнули. Другі вигинаються та корчуть ноги і, тримаючись руками землі, поринають лицем у траву і конають. Один патентар скочив був, підбіг, загоспідкався і, заточившия колесом, упав у траву. Ще grimнула сальва, ще ворухнулися декотрі бадіки, а відтак лежали всі у траві, як німе камінне плиття у лузі. А їх кров сідала довкруги на траву росою і траву чічками черленила.

Схиляється до них церков і своїми хрестами вкриває їх незажмурені очі та й здригається, за газдами банує.

Посилають гори запашний вітрець, аби наслухав душі у газдів, аби смерть звів.

Присилають ліси шум довгошийкий, аби співав біль з газдів переболених.

Присилає село свої зорі, аби сідали у газдівські очі, аби тоті очі ще хоть раз на село подивилися.

Але газди лежать загнівані на ліси та гори, на село, на зорі. Лишень дозволяють, аби земля за ними банувала, аби росою на них сідала, аби їх своїми сльозами умивала...

Заставили жовніри людей копати яму на сім хлопа, а люди копають і зуміваються:

— Такі годні газди, такі багатирі пишні, такі грешні брата церковні йдуть так марне із світа, отік мухариці!

Один бадьо кидає з досадою рискаль і йде на дзвіницю, аби газдам по душі віддзвонити. Най село знає, що найперших газдів вже немає. Заголосили дзвони жалібними голосами на все село, на ріки, на доли і гори.

Прибігає задихана патруля і душком летить на дзвіницю.

Бевхнув стріл і притяв, гей ножицями, голосіння дзвонів, а з дзвіниці винесли вояки застріленого бадя-дзвонаря і кинули між мерців, аби не робив зради, аби нічого не давав знати ворогові...

Яма жде готова...

Капрала заставляють людей-копанників, аби з мерців одежину поздіймали, аби голих мерців у яму скидали.

Люди відмовляються.

— То не звір — без домовини закопати, то газди...

Капрала погрожують револьверами, але копанники норовляться.

Тупі короткі револьверові стріли убивають чотирьох копанників, щоб війську навкірки не робили.

Жовніри стручують їх ногами у яму, а верх них накидають решту мерців, гей рубане поління.

Були газди, була сила, був статок, була вага у селі, а тепер одна могила...

Сутками, сутками, пільмою забігла до Дзельманового двору Маріка Мочерначка і розповіла шепотом крізь зуби Дзельманові і старшині військовій, як передтогід увесь Гушпанів рід танцював і набувався з моска-

лями, як Гушпан водив козаків пляями та згонив їм ровту на олені тісарські.

Лишень Мочерначка вискочила на улицю, вбігла на Дзельманове подвір'я Гушпаниха і сповістила через Дзельмана старшинам військовим, що Мочерначки ждуть і виглядають москалів, бо передтогід дістали від них високі коні і корову-тирольку і сім міхів білої муки-нульки. То тепер вони їх визирають, як рідного деді з терхами...

А хоть утішна Гушпаниха, вертаючи 'д хаті, здибала дві патрулі, то однако не пізнала, що ведуть вони і її газду і ворога Мочерначка на толічку під церкву.

І хоть вона, переступаючи свій перелаз, учула, що з-під церкви розбіглися горами два широкі, полонинські стріли, — то однако не вгадала, що той гук забрав своїми крильми обі душі: і її газди, і ворога — Мочерначка.

Саме в той раз Мочерначка пригнала телицю до Дзельмана і припадає та ревно просить, аби рятував її газду та донькам дедю.

Дзельман обіцяв телицею почастивати коменданта, але що акуратне буде з газдою, того не знає, бо то воєнна справа, а Гушпаниха не спить.

Ледве щезла в п'ятмі Мочерначка, як Гушпаниха пригнала вола Дзельманові, аби свого газду спасати.

Дзельман вола відобрав, а на його місце дав Гушпанисі надію в бозі...

Але початок пішов йому добре.

Дзельманова брама стала раз у раз відчинятися, а газдині навіть із сторонських сіл стали приганяти на подвір'я воли та корови та передавати їх Дзельманові в добру годину, аби їм газдів та синів повитягав з неволі, аби їм здохнув з серця грижу.

Дзельман свідчився чорнобородим капралом, що маржину передасть для війська комендантові і за газдів та синів їх постоїть, упімнеться.

Воли й корови стали рикати й банувати, коли газдині їх розлучувалися і, плачучи, відходили.

На далеких долах зачали ніч прошивати дзвінкі крісові кулі.

Червона луна стала з-поза гір у село заглядати.

У замкненій світлиці Дзельман розмовляв тайно-тайнісько з комендантом, а коли вийшов на подвір'я, то підстаршина вже перебирав від коменданта карти в рам-

пих і зараз-таки розсилав по селу патрулі з присяжними і вартовими.

Дзельман взяв свою ковану палицю, швидко подався в долину і зайшов до вйтової хати.

Жовнірня тут газдувала, а вйт з вйтихою ходили понадвір'ю і давали позір, аби вояки їх не спалили.

Дзельман дав вйтові знак, що має з ним важну бесіду, сам на сам.

Вйт скочив до нього, і оба вийшли на улицю.

— Ба, що є, хло' Дзельман?

— Якби було гаразд, то ци я йшов би до тебе у такий час?

— Ей, братці!

— Ой, погано, вйточку, бігме, погано!

— Варє?

— Аби я так!..

— Ну та шо буде?

— Ти вйт і питаєш мене, аді, спрєчси гет, бо зараз по тобі. Хтось обмастив тебе перед комендантом, шо ти передтогід вйтував за москалів, з ними був одна рука, гнав людей на московські фюршпани, а ти знаєш, шо то значит?

Вйт заломив руки:

— То, надопевне, Мочернак мені ногу підкладає...

— То пусте, хто підкладає, але ти, вйточку, житє ратуй!

— Ба, шо ти верзеш, Дзельман?

— То, шо чуєш. Тепер комендант розіслав горами патрулі до всіх газдів, шо москалів виглядають, та й написав на картах, кого мают взяти і кому мают зробити авус, а вартові вже їх горами водят, вже людей забирают. А ти, вйте, стоїш також на тій карті в рамцях, шо кладут єї на груди тому, кого стратити мают! Спасайси!

— Та куда?

— Нікуди інде, лиш до мене у стайню на під.

— А це не варівко?

— Слухай-ста, ходи зі мнов.

Вйт розказав тихцем вйтисі, шо за ним шукають, бо Мочернаки його втопили, і тому він мусить себе спрятати.

Вйтиха заклєла голосно Мочернаків, а вйт прилип у пїтмі до Дзельмана...

Гудить і харчить село, гейби за горло душе,не.

Жовнірня 'д шанцям ближиться, дорога від возів і коней вгинається.

Жіночі голосіння борються з жовнірським реготом і знеможені падають на м'який шум ріки та летять геть-геть далеко у срібному мричу і стелються понад селом, гей його віддих.

Темними стежками завів Дзельман вїта у свою стайню на подрю і сховав його у сіні.

На подвір'ю Дзельманові доньки вже доглядають свої праці, яку жовніри натерхали на шість возів. Вони виеднали собі у коменданта слово, що можуть прилучити свої вози і свою маржину до військового походу і під охороною війська зайдуть на Мадярщину до своєї матері, що ще від середтогїд зострахи перед неприятелем перебуває у своїй рідні і береже там все сімейне добро. Дзельман нагадує донькам, що мають з собою забрати і що мають матері переказати.

Через браму вводить чорнобородий капрал молодого низького панотця, що від року заступає в селі місце страченого попа.

Панотець пізнає Дзельманів голос і просить його, щоби приступив до нього.

Дзельман зближається і жахається видом:

— То вас, пан пробощ, вас ведуть пан капраль?

— На жаль, так, пане Дзельман, но будьте ласкаві послужити мені свідком. Очернено мене, що я вчора їздив верхом у Вільшинське, де появилися були російські стежі, — а я їздив верхом на Копилашів верх законювати хорого Драгирюка.

Дзельман дивувався і усміхнувся, а відтак вхопив долоню капрала і став вихваляти панотця як доброго сусїда і примїрного тісарського духовника.

Капрал спершу противився панотцевому увільненню, але коли Дзельман поклав йому свою голову на груди і казав йому себе задавити намість панотця — тоді твердий капрал зм'якнув і ушанував Дзельманове слово, кажучи панотцеві, що його пускає на Дзельманів рахунок і на Дзельманову голову.

Дзельман обняв панотця і шепотом допевнив його, що він капрала сам законтетує, бо панотець варт у нього великі гроші.

Панотець, рад не рад, прийняв се увільнення і обома руками стискав Дзельманову руку.

Дзельман спер панотця у себе і порадив йому, щоби не вертав домів, тільки щоби лишився у нього і нікому не показувався на очі, аж доки мадяри собі заберуться, бо інший старшина військовий міг би легко його забрати, і тоді все пропало. Се потверджував також чорнобородий капрал. Панотець дякував за доброзичливість, а Дзельман запровадив його до стайні на подрю і там примістив його коло вїта у сіні.

За Дзельмановою брамою тісарська дорога ходить ходором, гей ріка пливе. Військо йде 'д гори.

Дзельманові доньки і чорнобородий капрал сідають на повні вершені вози, а бовгарі вигонять череду маржини, і Дзельман бажає донькам і капралові доброго щастя на дорогу, а бовгарам наказує, аби не дримали і аби всю маржину його жінці до рук віддали, бо за то їх царинки йому відповідають.

Жовніри сквапно спаковують річи коменданта, а осідланий кінь б'є ногою об камінь подвір'я і рже, аби його їздець виходив з двору.

З дороги вириваються з-проміж жовнірського гармидеру жіночі плачі і влітають на Дзельманове подвір'я та свердлюють уха схованому панотцеві і вїтові.

Дзельманові доньки злізли з возів і стали просити батька, щоби углагоїв плач гуцулок, а Дзельман скартав за то їх словами, щоби не мішалися до чужих плачів, лиш аби сокотили талану на возах, бо у війні одні плачуть, другі скачуть. Та щоби не дратувати доньок, став перекричувати голосіння:

— А хто там так рує серед ночі?

— А хто там так виє, гей ви, голосінниці жєлісливі?

Плачі опинилися перед Дзельманом, а він став їх розпізнавати:

— А то ви, Митришко-душко?

— А то ви, Николаїшко-засулько?

— А то ви, Петришко-душко?

— То ви, Василишко вгідна?

— То ви, Марічко чічена?

— Ба ци то ти, Анничько срібна?

— То ти, Кіцо солодка?

— Люб'єтка мої любі, вас є штири газдині а три дівчині, то я один ретенно вас не перекричу; кажіт, сарачєта, чоґо плачете, чоґо з'їдаєтєси, най вам шо поможу,

Газдині лускали руками і розповідали, що патрулі забрали від хати їх газдів, а дівчата жалувалися, що вояки забрали їм дедів та що дали їм на груди картки в рамцях і повели 'д горі так, як передтогід Гавдунів і Присташів покійних, — преч би ся казало.

Дзельман став ойкатися і падькатися та руками по голові себе бити.

Газдині й дівчата доповідали, що газди і деді їм переказували, а Дзельман перебивав їм бесіду і допитувався, де повели газдів і що патрулі казали. Але цього не дізнався, бо газдині і дівчата плакали в долоні, а не знали, куди вояки газдів забрали.

— Гей, люди добрі, такі чемні бадіки, такі слухні, так, гей хліб, добрі, — жалував їх Дзельман, йдучи до світлиці коменданта. Здавалося, що Дзельман плаче.

На подрі вїйт шепотів до панотця:

— Кому є-є, а богачеві є, — аді, самих Дзельманових годованців забрали тратити.

— Передтогід сімох, а тепер знов сімох газдів бізівно буде менше.

Відтак прояснив ще вїйт панотцеві, що тих сім газдів, за якими плаче челядь, задовжилися були у Дзельмана через широку герланку, а відтак за довги запродали йому свою землю і весь свій талан, а собі лиш ужиток до живоття лишили.

Тепер мадари стратять газдів, а ужитки підуть Дзельманові в губу.

Комендант вийшов із світлиці з Дзельманом, який жінкам і дівчатам толкус, що просив під милий біг коменданта за їх дсдів та газдів, але він тому не винен, що вони прийшли до нього запізно, а воєнна справа не має коли ждати.

Жінки і дівчата кинулись до ніг комендантові і піворили, просячи, щоби спадав на рани божі і віддав їм газдів і дсдів.

Комендант тріскав челядь нагайкою, а жовніри відорвали йому від ніг жінки й дівчата і вивели їх поза браму. Дзельман радив їм, аби не зойкали, бо комендант сердиться і робиться лютішим.

На краю села, під верхом східного груня, запалахкотів огонь, гей сільська факля, і відкрив накривку темряви над довгим селом.

Нічний вітрець, гей лісовий поштар, збирає з верхів

шум лісової глуші і кидає його піною на плеса каміної ріки.

Напротив води понад ріку їде людська праця на людських возах. Гуцули жалують під гору коней, а жовніри б'ють прикладами газдів у плечі і наказують їм, щоби не важилися шкодувати коней, бо коні й вози вже не їх, але тісарські, і вони самі також тісарські.

Тож тісарські бадіки б'ють тісарських коней тісарськими пужівнами, і вся дорога біжить і тарахкотить, тісарське добро з села везучи. А боками йдуть вояки і женуть маржинку та овечки розблесні, що не хочуть із селом розстатися.

З обочей з-під смеречини дивляться на огонь газдівські хати і обороги та й здригаються, а газдівські собаки виють протяжно, гей вовки, аби газди і газдині тривожились, аби сокотилися, аби осторожні були. Та голосіння газдинь і плачі дівчорі перемагають виття собак, і тому село подобає ще бодай на строшене село, хотя й гонведи прозивають його собачою оселею і кольбами прицигують так само людські плачі, як і собачі скомління. Вогонь світить, гей велика свічка, та й показує, як гонведи талан з села виносять, як Гуцулію за горло тримають.

Душі страчених бадіків утікають з церковної бані у темні бори, аби на село не дивитися.

Будиться загониста ріка та й пускає срібні нетлі із срібної піни, аби вогонь пригасили, аби газдівський талан рятували.

Просять у гір затінку голі лилики, аби село ніч зночувало.

Розскочилися садами вивірки, аби їх тісарська рука не спіймала.

Гійкають з вершків пугачі, харкають із гнізд ворони, за селом уступаються.

А вогонь іскри розкидає.

Попад паркани і смеречину заглядає світло також на Дзельманове подвір'я.

Дзельман вгадує, що то ймився й горить багач Лівак, а комендант люто і глибоко закляв сього багача та й приказує патрулі, аби душком забрала і примістила на гілляці на горі при дорозі біля сімох зрадників.

У брамі показується лісок найжених багнетів понад темними шоломами вояків, а в їх середині струнка темна стать людини під чорним кадовбом на голові.

Жовніри мельдують комендантові, що піймали і при-
водять йому живого козака.

Комендант хвалить жовнірів і, придивляючись коза-
кові, випитує з вдоволенням жовнірів, де його спіймали.

Жовніри пригадують комендантові, що приходять
уже з долів, з послідніх шанців і що мали тяжку пере-
палку з цілою сотнею козаків, яких пустили наперед
і вирубали впень, а тільки сього одного лишили живим
для коменданта.

Козак намагається скованими руками віддати поклін
комендантові і просить, щоб приказав його розстріляти,
а не вішати.

Дзельман пояснює то комендантові, який виймає
револьвер і прямус козакові в голову.

В тій хвилі Дзельман паде до ніг комендантові та
вереском просить, щоб не стріляв козака на його по-
двір'ю.

Комендант дивується Дзельмановій доброті, а Дзе-
льман пояснює, що вовка навіть неживого не годиться
на подвір'ю мати, бо другі вовки зачують і весь його двір
був би кров'ю вовка обезцінений.

Комендант сховав револьвер і повелів своїм воякам,
щоби того вовка завели на Мадярщину, де він покаже
його своїй дружині, а відтак застрілить.

Вояки обскочили козака і вивели його з подвір'я.

Прилетів конем якийсь лютий старшина і щось по-
вістує комендантові, котрий не жде кінця рапорту, але
сідає на свого коня і виїжджає, а за ним його служба
з тяжкими терхами.

Ліваків огонь став пригасати, а з долішнього кута
села стали падати на село довгі ножі ясного, мертве-
цького світла.

Тоді Дзельман давав знати панотцеві і вйтові на
подрі, що неприятель вже під село підходить і за мадя-
рами рефлекторами слідкує та що гонведи вже з поло-
вини села уступилися і тільки в панцях і сусідніх хатах
та лісах розсипалися та поховалися, а йому забрали всі
вози й коні і всю маржину геть сполокали, та він рад,
що життя лишили ті смучі цигани.

Панотець дякує Дзельманові за постіль і переховок
і береться відходити домів, але Дзельман заступив йому
дорогу, поклав палець у зуби і сичав та йойкав, що пан-
отцеві не вільно на крок піде ступити, коли життя йому

мило, бо гонведська жандармерія ще людей перехопує. Війт пригадав, як передтогід мадярські гусари по всіх гірських селах виловили і потратили настирів духовних, і тому прикляк і закликав своїми дітьми, що панотця звідси з-під Дзельманового ока не пустить, аж непевний вітер пропаде геть за водами, за горами.

— Бо най би тратив чи плюндрував неприятели, але це, рахувати, свій, господь би 'го побив...

Дзельман затулив рукою війтів рот, а війт зрозумів його раду і замовк. Панотець послухав ради і ліг знову на ліжнич на сіні, а війт приклякнув кінець голів так, аби міг з панотцем пошепотіти і надслухати, що надворі діється.

Дзельман почув кроки і зойки на подвір'ю і, кашляючи, вийшов.

Ясний рефлекс світляний прoderся крізь шпари даху і на хвильку освітив часть лица панотця і ноги війта. Оба вони здриглися, видячи, що війна і в схованці їх досягає власними руками.

На подвір'ю стояла висока і об'ємиста жіноча стать і прив'язувала пару волів до паркану та кляла то волів, то мадярів, падькаючись повільно й поважно. Присиливши воли, вона приступила до вікон двора і закликала гейби співаним голосом:

— Ци дома газди?

Дзельман пізнав її по голосі і по волах і ніби допевнювався:

— То ви, Николаїхо?

— А то ти, Дзельман? — допевнювалася Николаїха і додала ще, що вона Лівакова жінка.

— Та шо ж бо вас вночі пригнало?

— Пригнали мні нужда та неволя та смучі мадяри. Аді, обсіли хату, забрали коні, маржину, дріб, а навіть ерчета забрали, та й доньку вінка збавили, збавив би їм біг долю, та й пішли. То я гадаю, що вони всі пішли, а мій каже: ану, слухай, шо там на оборозі. Я слухаю, а то немкают мадяри. Думаю собі, може, на неприятели за-сідаюти, дий їх кату, це не наше діло. Входимо в хату, а мій заломив руки. Все сполокали, навіть лижки не лишили. А дівчина стогне, хоть би вони так стогнали. Розшебли мені дитину цигани чорні, розшеб би їм нетрудний їх діти, їх газдині, їх увесь рід і плід. Ей, бідко моя, бідко! Варю я дитині ліки, аж тут раптом робитси

в хаті днина. Ми глуп у вікно, а то оборіг горит. Мене гейби праником в голову вдарив, а чоловік вибігає та й кличе мене, бо вже й хата ймиласи. Падочьку наш нещісливий, ми горимо! Я дитину таскаю на рагах і вертаюси, аби образи винести, а то вже гляба, вогонь тріскає, бо то хата немащена, а гонта суха, гей перец! Мой, брє, кажу, тото раз нам мадяри наробили! Я лиш це вповіла, а з-поза плечей патруля з багнетами. «То ти Лівак?»,— питаютси мого. «Я,— каже мій,— а дивіт, шо мені ваші мадяри зробили!» Та лиш він це каже, а жовніри ланци на руки та й гайда далі. Шо я прошу, шо мій просит,— ого, пуста бесіда. «Біжи-ко ти,— каже мій,— на зимарьку та бери воли і жени до Дзельмана». Штрикля я на зимарьку та й ведуволи, та й, аді, бери їх собі, саняку, лиш ратуй газду, бо погибок та й решта!

— Слухайте-ста, Николаїшко, люба та пишна, знаєте добре, шо я вам не воріг, мене болит серце за вашим, але шо я вам поможу, коли мені самому увесь талан забрали?

— Та дес тот найстарший сидит у тебе, сидів би в кримінарі!

— Сидів та й пішов, аби єму така година, ек він мене лишив голого...

— Але я, Дзельманку, газдівського слова не скакую: пригнали-сми тобі воли, а твоя голова в тім, аби газду пустили, бо хто ж его виратус, ек не ти?

Николаїха передала Дзельманові прут, яким пригнала воли, на знак, що передає їх йому раз на все, а Дзельман став себе прутом по халявах бити і клясти, аби мадярам остатня година була, аби не діждали більше газдів забирати, аби їм рушниці позамокали, аби їх людські сльози побили.

— Най біг сітенький їх собі побиває, але ти, Дзельманку, йди здоров, куди знаєш, та й приводи газду 'д газдині,— нагадувала Николаїха.

Дзельман бився в груди:

— Аді, сам не буду їсти, а Николаєви Лівакowi дам, бо він у мене варт, він чоловік у мене! Сам не нап'юси жентиці, хоть би мені слина вапном стала, а перед Николаєм Лівакom збанок гуслінки покладу і крисаню здойму, лиш аби покушів єї, такий господар грешний, такий гість годний! Сам не буду спати, а Николая піду ночами шукати.

— В добру годину, Дзельман!

— В добру годину, Николаїхо!

Вертається від брами знов Николаїха і просить Дзельмана, аби квавився, бо її камінь коло серця важить і віщує недобре.

Дзельман заводить воли до стайні і божиться, що йому також тяжко на серці, але війна серця не питає, хоч би воно трісло, і тому радить він Николаїсі, аби пішла живо на свою дитину подивитися.

Забула Николаїха за собою браму заперти, а з улиці стала челядь напливати, за комендантом допитуватися та на малярів і чорнобородого капрала жалітися. Дзельман долучувався до їх плачів і нарікань та пояснював, що комендант забрався з його хати і поїхав 'д горі, але хоть би прем був тутки, то не поміг би людям, бо він сам малярин із Пешту. Зажурені газдині уривали свої падькання і допитувалися Дзельмана, чи в селі буде битва, чи, може, пробіжить та чорна хмара геть, а Дзельман дивувався газдиням, що не виділи повних шанців, а на відхіднім додавав тихішим голосом:

— Ой газдиньки мої годні, газдиньки пишненькі, а це, що дотепер було,— це шо, не битва?..

Стало село притихати, став із лісів вітрець повівати.

Літають грунями клятьби Мочерначки, гострі, гей ножі.

Звіваються напроти них клятьби Гушпанихи колочі, як гліг.

Десь ще далеко, гей з-під землі, підоймається живий круг ранньої зорі, а вже душна ніч уступається в яри і ліси та й навіть не обзирається.

Десь, гей з потайника, влітають на Дзельманове подвір'я чотири бистроногі козаки і ловлять Дзельмана коло волів у стайні:

— Ти шпiон, жиде?

— Ні, я ваш приятіль, панове козаки!

— Де маляри, жиде?

— В окопах, панове козаки!

— Де окопи, жиде?

— За церквов на один перестріл, панове козаки!

— Ти справляв малярів, кого мають у селі повісити?

— Я тримаю з вами, з цілим селом, з козаками. Я обо-

ронив вашого козака від смерті, я оборонив руського духовника від шибениці, я урятував вашого начальника, а оті воли для вашого війська прилагодив!

— Брешен, жиде, ти шпіон австрійський, прощайся з світом!

— Най буде, що жид бреше, але начальник громади не бреше та й свячена голова не бреше!

Дзельман став з усієї сили призивати й накликати панотця і начальника громади, аби злазили з подрі й козакам присвідчили, що він правду каже.

Панотець і війт потвердили кожде Дзельманове слово, тоді козаки посміхнулися і револьвери поховали.

Дзельман вивів з стайні воли і просив козаків, аби собі їх брали на сніданок для себе і свого війська та й аби за те для його безпеки поставили коло його двора варту.

З гори коло моста під зеленою клениною заголосили газдині не своїми голосами.

Запалилося над східними горами небо, бо сонічне личко май-май почервоніло, коли на зеленій кленині душених газдів уздріло.

Такі газди подушені, такі газдині засмучені, гай-гай!

Продзвенів селом проклін, як біль болючий, як жаль пекучий!

Зревіли гармати, забриніли кулі, аби проклін заглушити.

Але сонце той проклін від газдинь переймає та й горами розсіває:

«Бодай їм путь пропала!»

А гори переповідають:

«Бодай їм путь пропала!»

А води повторяють:

«Бодай їм путь пропала!»

I

О

сіння днина палає, аж на березині лист жовтіє і трубкою корчиться.

Муха січе і кривавить маржину та співає її сльози з великих чорних очей.

Аби сльози не падали в перохи.

Птаха під крильми упріває і отвореним клювом собі холод робить.

На царинці половик убиває жайворона.

Ліс листом співає сонце, бо сили потрібує.

Аби студінь перезимувати, аби рости увесні, аби вітрові не даватися та й аби війну перебутн.

Бо війна корчує ліси, корчує села і озером сльози збирає, життя топить.

З-під цього ліса дивиться на село Василева хата та й потерпає.

Бо назад плечей її фронт вчинився.

Під самим лісом, з другого боку до схід сонця.

А за тими шанцями неприязель зарився в землю і надслухає.

Ворожила Василеві покійничка неня, що прийде рік плідний на птаху і гаддя, — то аби син сокотився, бо то чорний гід.

Село дух із себе, дух в себе.

II

Муха так втяла Василеву чорну корову, що корова звиріла. Виліомила собі ріг, бовтаючи головою по яслах, урвала курмей і побігла лісом настрімголов через військо, через шанці одні й другі, через дріт, геть аж на Попадюківський верх.

Через час став неприятель метати гранати в самі шанці противника.

Комендант казиться. Скликає підстаршин і вояків та сварить за то, що не сперли чорної корови та перепустили зраду...

— Чорна корова — то був знак для неприятеля, — кричить комендант, а жовнірня бісється.

— Зрада, зрада!..

Паде бефель: знайти зрадника і повісити.

Біжить патруль просто на Василеву хату...

III

Гармати б'ють — горами хитають.

Василь косить коло хати отаву та й вгадує, що чорнейка забігла вже десь до жіночої нені у темну стайню.

Василиха сидить на отаві і плекає дитину.

Василь усміхається до дитини і питається подруги, чи їх жовнір не кидається від гарматних стрілів, а Василиха плече і цілує дитину та й хвалиться, що її Андрійко не страшків син, гармат не боїться.

Кидає Василь косу і гоцкає хлопця та радіє, що таке воно тверде, таке запечене, таке волохате.

— Хлопець, гей вовче, нівроку!

Входить патруля.

— Твоя чорна корова? — ломлють собі язик до Василя і справляють руками, як корова бігла.

— Так, то моя корова, вона збицкалася, бо спека велика, муха тне, побігла в темну стайню до жіночої нені, або що?

Жовніри засміялися до себе і вмиль скували руки Василеві та й, розглянувшись, схопили його, гей зрубане дерево, і несли під явір навперед хати.

Василь зразу думав, що жовніри на збитки його страшуть, і для того не боронився, лиш усміхався та допитувався їх, що вони від нього хочуть.

Жовніри сміялися і показували на своїх шиях, що хочуть його повісити.

Тоді Василь зумівався і жахався та цілував ненині слова.

Василиха вп'ялила зір у жовнів і зойкнула несамо-вито. Дитина на її грудях розплакалася.

Чорна, як ніч, гадка вдарила Василиху в голову.

— Гей, світку мій нещасливий, ви хочете його вбити! Василь глянув на подругу і на дитину мокрими очима.

Чорний туск зціпив його серце.

— Дай-ко-ста, Марічко, дитину, най її приголублю! Маріка ліворуч несла сина, а праворуч відривала мужа з-помежи жовнів.

Жовніри відтручували її, штовхаючи по соромах, а Василеві очі, як ватра, розсипали іскри.

— Мой, брє, не поштуркуйте челідину!

Жовніри били його прикладами по голові, аж кров щоріла, а Маріка, гей вірлиця, боронила, квиліла, запаскою кров обтираючи.

Жовнів лють черленила, а Василя кров повенила.

Небіжка неня йому привиділася.

— Не бійтеси, нене, я з цього вижду!

Неня тримала його гарячу голову в студених руках і холодила сина.

Жовніри закинули курмей на явір та й зашморгнули Василеву шию...

Маріка минається...

Одні його підносять, другі тягнуть посторонок.

Василь вже під галузею гойдається, вже лице синіє.

Але галузь ломиться і з Василем паде на землю.

Він схоплюється на коліна, відриває з шиї зашморг і паде лігма.

Під зеленим яворовим гіллям плаче та синіє дитина.

Василеві світ темніє.

Отік би велика плита на нього впала і йому голову розтрощила.

Отік би тверда кремєниця роздавила його Марічку і його дитину.

А от з-під кремінної плити видко Марійчину голову...

А діточе мохнате тім'я біля неї...

Воно висовгується з-під плити, і діточі очі, гей дві чічці, усміхаються.

— Ти живеш, опришку мій любий?

Він збирає всю силу, аби кремінну плиту з Марійчиної голови набік відкотити.

— Гей, Марічко, любко!

Підоймався і рвався з землі, як би ланцями прикований.

Та гора на ньому розсілася, все пропало!..

Глипав білком на Маріку і дитину.

Пізнав Марійчину твар і заревів ревом.

Марік апробудилася з болю.

Дитина усміхалася.

Та усмішка підлітала, як біленька пташка, і сідала на кутиках його уст і на його лиці костеніла.

Жовніри дали собі знак і обступили його лискучою крицею.

Тільки голих ножів.

Роздався жіночий плач, що здригав селом.

— Васильку мій, куда тебе ведуть?..

IV

Видерли його з гнізда і провадили селом під остроми багнетами.

Аби при дорозі на дужчій галузі задавити, аби не урвався.

Йшов кроком рівно з жовнірами і усміхався усмішкою, що замерзає і морозить життя.

Отави в'яли на сонці, а військо селом холодів шукало.

Село німіло.

За ним ішла Маріка в рантусі білому.

Ні, то не рантух — то її твар, біль біла, а на грудях великий вінок.

Вона йде до шлюбу в кожусі білому, в киттарі вовнистому, в жовтих чоботях, палає на сонці позлітка,

Чому її вінок упав на груди, чому?

А може, то лишень тінь її?

Коби йшла, коби цих дружбів не скидалася!

Йому ялося таких дружбів мати.

Такі пави навкруг нього.

А може, він її зуритився?

Ні, вона деревце на грудях несе.

— Марічко, а ти нащо поклала деревце в бисаги?

Сміх морозив дорогу.

А Марічка тулила до грудей дитину і голосила:

— А куди ж я тебе виряжаю, Васильчику любий?

— За що берете мені газду з хати, нащо дитині дядю відбираєте?

— Хто ж мені тепер талан приобріє, хто дитину приголубить?

— Ой ви, гори кремінисті, чіму не лупаетесь?

— Ой ви, громи швидконогі, де ж ви поховалися?

— Ой головко моя бідна, чому не розсипавешся?

— Дитина моя люба, Андрійку мій маленький, ану йди на руки дедеві!

— Не пізнає тебе дедя, небоже, аби їх так днинка не пізнавала.

— Таже це твій Андрійко, дитина твоя, наша надія, Васильчику, мій соколе любий!

Підносив сковані руки і намагався спіймати ту білу пташку, що йому на тварі сиділа.

Але та пташка перемінилася в його дитину, злопотіла крильцями і полетіла наперед нього.

З білих крильців стікала кров на дорогу.

Весь задрожав і скочив наперед, як ранений лев.

Біг і скованими руками ловив дитину.

Вояки розступилися в один ряд, вхопили кріси на груди і цілили просто в нього. Карабіни гримнули. Марічка зойкнула, гори то повторили, а Василь повалився насеред дороги такий усміхнений, гейби пестив свою дитину.

Гейби кинув косу на косовиці і ліг на припочивок...

— Чому не говориш, Васильку, чи я тобі надоїла?

— Чи я тобі світок загаїла?

— Чи, може, ти тісареві хлібець переїв?

Андрійко досягнув дядю ручками і накрив його рани пальчиками, як прутчиками цвітів.

А в деді чюріла посока і дитині ніжки красила.

Най цвіт у кєрві бродить, най сонце в кєрві свій образ видить.

Марійчині плачі розлетілися зозулями понад село і сіяли тривогу.

Але вояцькі кулі їх доганяли і наскрізь пробивали...

ПІСЛЯ БОЮ

(Фрагмент)

Очі видять, що москаль переміг штурмом, бо вранці займив свого неприятеля горами навперед себе, як ровта недострілену звірину.

Лишилися шанці ззаду, гей покинені гроби довгі.

Серед покаліченого села, серед перевалених лісів смерть собі палі вбила, своє поле відгородила, свою землю мерцями вкрила.

Одні лица — то попіл темний, другі — то кровця синя, а он ті стрільці, білі-біленькі, ще крісом ціляють, а он ті біля них ніби кров з чола втирають.

А на чолах маленька рана, гей ягода на калиці.

Але оті два неприятели втопили в себе багнети по самі колодки та серед плеса крові ніби цілуються в личка, ніби собі прощають.

Та й он тих, що сидять під деревом, захопила смерть збоку та й рушниці в землю направила.

Під ліщиною закусив зуби кінь вороний, а біля нього лежить жовпир, за поводи ціпко тримаючи.

Там під скалою сірі воли під розбитими возами розчахнулись.

А помежи вояками лежить обочами Гуцулія й текучими очима мухи годує.

А ранені часують межі мерцями. Як іскри недогашені, як свічки недогорені. Стогнуть, аби їх добити, землю цілують.

Нахилиюється до мерців смеречина і холодом на по-морщені чола дихає.

Піднімається потолочена травиця, підносяться з моху барвінкові гогози і убирають чічками та перлами мертві лица.

Протискається крізь гілля сонце і відганяє муху, аби мерцям очей не спивала.

Пливе ярмом потік, мерцями загачений, і хвалиться людською кервою перед коренистою дубиною.

Вилазить з дучок чорношийке гаддя, роздивляється довкруги і завертається назад у землю.

Злітається птаха і покривлюється смерті, до сонця крильцями збиваючи.

Виходить з потайників та печер недобите село і чупер собі миче.

Йде челядь на побоевище і розпізнає вбиту Гуцулію.

Лупаються гори від жіночих плачів, здригається земля під мерцями, шепоче ліс молитву над мерцями.

Бджілки цвітами ридають, смерть із ліса проганяють.

Сільська дівтора прибігає бджілкам помагати і мерцям рушниці з рук відймає та й у корчах пронирає.

Сірі санітари приїжджають, мерців роззувають, на вози одежину складають.

Сільський Дзельман накликає зі свого ґруня на наймитів, аби праці його добре шукали, аби ні одного мерця не минали.

Сільські газди підходять з долів малими гуртками і люльки ховають та й кресані перед мерцями здіймають.

Дзельманові наймити перетрясають мерцям кабати, сухої нитки їм не лишають.

— А ви, хло', чого мерцям кишені перевертаєте?

— Шукаємо Дзельманових грошей, бадічки любі та пишні.

— А він їм у кишені клав гроші?

— Та каже, любий, що 'го порунтали та й обрабували!

Наймити з санітарами вершуть вози вояцькою одежиною, а бадіки домірковуються:

— Ба ци не до Дзельмана ведете, хло', ту марфу?

Наймити пригакують бадікам очима, а санітари тріскають батогами і заговорюють бадіків:

— Ми вбитих мужиків не доторкаємо, а вам до наших трупів нема діла!

— Чемні ваші слова, санітети добрі: в осьькове діло Гудулію вбити, а наше діло її поховати!

Жовнірські мерці лежать вже топі травами та жолобами і покривленими головами отік відвертаються від бородатих санітарів. Отік вони на когось банують, отік скаргу у світ посилають, отік крижуються дуже.

Плачі стеляться травами, до вбитої Гудулії добуваються:

— Коби-с був жовнір, не мала бих того жєлю, не писнула бих ані слова.

— А тебе з-межи дітей взяли, таки запусто убили!

Санітари мішаються до жіночого голосіння і доповідають, що при кождім бою паде мужиків сила, бо вони в битвах заважають.

— Битва — то такий продавець, що причинає, а тим причинком є мужики, — кажуть санітари.

— Таки казати так, що битва — то смерть мужикам, — поправляють бадіки.

А молодиці плачуть, не вгавають.

З села овечки заблеяли, корівки замукали.

Ходить смуток пляями, за ним птаха співає.

А бадікам причувається, що мужицькі мерці обертаються та й своїм газдиням пригадують чемно:

Та не плачьте, зазулиці, дайте в місто знати.

Та най війде пані осьько нас всіх поховати.

В

же нема села, лиш цвинтар.

Край цвинтаря трупарня під високою пелехатою смеречиною схована.

Глуха і німа стая гроби пасе...

Мерці з гробів вибігають, вітром на дах сідають, високої смеречини ловляться, за селом банують.

Були хати тесані, побої гонтові, вишневі сади, були повні перебійці, повні цари...

Оті печі, що село вигривали, лежать тепер перевалені на снігу, як непоховані велетні з роззявленими ротами.

Ворон там сідає, хіба звір там навертає.

Такий чорний туск б'є з тих челюстей, як із сирих великих могил.

Собаки села шукають, блудом ходять і виють на ліси, на гори.

Виходять з ліса два приземкуваті коні, кружляють коло розваленної печі та ржуть і наслухають, чи газда не кличе.

Виринає з-поміж звалищ чорний кіт і, вп'яливши свої пулькаті очі в коні, плаксиво занявкав, як до газдині, що по подою молоко несе.

Неначе з-під грудки вибігла біла ласиця і щезла на снігу.

Підлетів воробець і, ховаючись в сухому листю поваленого дуба, зацвірінькав, начеб на мороз скаржився.

З-над ріки заяць стрибнув через село у ліс напоперек.

Питається бистра ріка темного ліса, де поділося село?

Питаються гори вітру буйного, чи розжене всю тугу з-понад села?

Щось шепотом шепоче, щось шумить шумом, щось отік плаче понад убитим селом.

Нема села, лиш цвинтар, а край цвинтаря одноока трунарня деба дише на морозі...

А мороз тріщить.

Одно мале вікопце дивиться на тісарську дорогу через маленьку полонку серед ледяних квіток на шибі.

Ту полонку продуває висока, струнка, чорнобрива дівчина.

Дише синіми губками на лід, гейби на вогонь дула,— і лід від того дихання уступається і скапує сльозою на долішні квітки замерзлої шибі.

І робиться між квітками мале, як око, кружільце чистого шкла і показує дорогу.

Висока і, як старий дуб, грубезна баба сидить, гей дзвіниця, коло печі і латає подертий байбарачок та відгаркується до бадіків, що стогнуть у мерві на землі, як селедці на дні посудини.

З плечей дівчини упав на голови бадіків кусень старого ліжника, і гола дівчина схилилася, щоби піднести одинокий свій загіток. Її кудлаті чорні косиці закрили її круглу молоду твар, а її груди, як дві грушці, звисали із синіх ребер над бадіковими головами.

Баба підносить своє подовгасте, звисаюче і набрескле лице і проклинає:

— Аби тебе бола втєла, ти гукле виволана, чіму не дуєш? Хочеш, аби кучмарі знов нас минули? А я чим по-годою оті бервена та й тебе, осоруго? Дуї мені раз коло разу та й водно дивиси крізь вікно, а ні, то марш звідси, най ті не вижу!

— Не бійтеси, вуйночько, я кучмарів не втрачу,— боронилася дівчина, вигойдуючи по-багацьки тихим голосом, як колисковою співанкою.

— Ще не вихірила-с си, ще дрімаєш,— докидала баба, як камінням,— бодай би ті кучмарі поганили!

Дівчина слухала баби і одною рукою придержувала на плечах ліжничка, а палець другої ручки клала в уста і, нагрівши його, топила ним лід на шибі та й дула дальше і голубими вічками дивилася через полонку на дорогу. Нараз йойкнула, начеб на острій гвіздь станула. То рука лежачого у її ногах бадіки вхопила її за ногу і ціпко держала.

— Вуйно, дек зціпив мені ногу!

Баба схилилася до бадікового лица, потерла рукою чоло і, засвітивши огарок свічки, тримала її та вцитькувала дівчину, щоби не верещала, бо дяк коває і зараз пустить її ногу.

Дівчина дрижала, як серна, на всьому тілі і скаржилася, що дякова рука студена вже, як лід.

Баба казала їй підоймити ногу, бо дяк уже весь застигає.

Дівчина сіпнула ногою, а дякова рука її вже не спирала.

Однак дяк ще карався. То руки, то ноги, то лице кидалися раптовно, як би всередині струни уривалися. Твар його ставала подовгастою, а ніс зробився спичастим, гей клинок на білій стіні. Очі гейби прижмурені. Вже не говорив, лиш тихонько і коротко гумкав і гикав.

Баба вияснювала, що дяк собі самому похорон відправляє, але вже говорити не змагає.

З-посеред лежачих бадіків підніслося з мерви велике кругле лице, обросле сивим заростом, і заговорило:

— Я не навітувавси, а ти, біднеку, не надекував-ссси! Прощей мені, дече! І другий раз! І третій раз! Нема села, не треба й нас!

Війтівська лисава голова впала назад у мерву, а баба здіймала свічку тричі вгору і давала знати, що дяк просить прощі, коби лише біг простив. А відтак повістувала, що дяк вже покійничок. І голсила жалісно так, аби війт чув і видів, що вона уміє пожалувати і звеличати небіжчика, коли небіжчик її свою царинку відкаже. Надворі завив пес, а баба допевнювала, що то дякова собака за своїм газдою банує.

Війтові стікали сльози з натрудоватілого воскового лица і крадьки ховалися у мерву, аби їх ніхто не видів. Бо дяк був його верствак, і приятель вірний, і порадник

певний, та й його одинака Петра до хресту тримав. Воли, як гори, на крижму пригнав, бо газда був, честь умів собі стелити! Такий статок, така пишність гине у мерві на сирій землі, як той пес циганський! А за сим жалем вїйт переходив гадками до сина:

— То десь світами ходить надія моя одніська!

Присадкуватий, плечистий і груднистий бадьо зір-
вався з-під джерги і брався бігти, викрикуючи:

— Гримнули кіньми під стіньми, а Маріка де?

Баба накинула йому джергу на голову і поволеньки хилила його назад на підстілку та вговорювала, що Маріка доїть вівці та через час увійде 'д нему. Хорий не давався і сіпався, але баба призвала дівчину до помочі, і обі поклали бадя на мерву коло вмерлого дядя, якому баба устромила дерев'яний хрестик у руки на грудіх.

Вїйт сердився:

— Накрий-ко, кумко, дівці задницю рубом, най ми не світит, ск ліхтарня!

— Аби-с здоров, куме,— відсерджувалася баба,— шо не гидуєш передницев, лиш задницев!

Коло вїйта заворушився на мерві довгий бадьо, що головою досягав одної стіни, а ногами другої. Його маленька, гей заяча, твар, на якій сходились разом і плесканий ніс, і короткий вусик, і плоска долішня щока, глипала синіми очима на широколицього вїйта.

— Єк днував, Тополюку довгий, сусідо любий, прислужнику церковний? — приподоблювався вїйт, що гиб говорити, а не мав до кого.

Тополюк не відповідав, але руку встромив межі зуби і відгризав собі палці, аж кров чоріла.

— Відойми, кумко, довгому руку, бо харчує, єк буженицу у Муська в Кутіх!

Баба розв'язала оберемок ріща і посторонком зв'язувала довгому Тополюкові руки, витолковуючи йому, що руки — то не колачі плетені, ані не бануш, ані не мачка кортяча.

— Віді, закляє 'го хтос у погану годину, що таку тежку лежу має, віді, уколов когос в церквах, свічки не даючи,— узнавав вїйт, до куми звертаючись.

Кума перечила:

— Він червачька не настолочив, ск мід, добриня був, його клятьба ні заклін не досегали, але горечка мачки забагає!

Баба заговорилася і не покмітила, як встала на погу Тополюковому сусідові. Сей сусід отік із сну збудився і застогнав на всю трупарню.

— Ба що ті так потинат, дзвінкий ровтарю, стрільче уважний, — довідувався вїт, але стрілець обертав на сїні свою, гейби оленячу, твар спичасту з боку на бік і співучо вистогнував, що його головонька бідна.

Баба била себе рукою по тїй нозі, що на стрільця наступила, і жалувала його теплими словами.

— Єго, саняку, що куля добиває, що бола розбирає!

Вїт цікавився дальше, начеб з далекої дороги вернув:

— А скрипишник животіє, кумо?

— Аби ми здорові, куме!

— А кум Джемега?

— Ого! Віді, і його син покійник, бо коні самі вернули з форшпанів та іржут селом, аж пуду дає!

— А Драган скривлений?

— У гробі.

— А Іван побожний?

— Пішов.

— А Никифір-плотар?

— Акуратне.

— А Єлена Несторієва?

— Нема, брате!

— А твій, кумо?

— Відлетів соків мій ясний!

— А Дзвінничюк Мохнатий?

— Аді, лежить за деком онде, доходить, бідник!

— А Кіф'як мудрий?

— Генде лежить самий, дебя животіє.

— А дедя цеї дівчини, Андрусєків Петро дубовий, мій сват цукрєний?

— Вперед вона, а в три дни за нев він микнув. А ця Анничька вже однов ногов переступила була за дедем, за ненєв, але я єї калинков болу перетела.

Баба вказала очима на в'язку калини, що на клинку під темною стелею звисала і своїми грознами гарячку з хати спивала, аж упрівала.

— Урви-ко китицю, кумко, та кинь-ста, най собі рот загасю, — лакомився вїт на ягоду червону.

Кума робила вїтєві волю і словами його підходила:

— А для кого я вже трету в'язку устарала, як не для свого кума солодкого, голуба срібного, начальника важенького?

— А коло кого я нічми не сплю, задля кого ватерку підкладаю, кому водиці до головки прикладаю?

— А на кого ж мій кум свої лази здасть, як не на свою кутанницю, желібницю щьїру?

— За чие здоровлечко я, встаючи-лягаючи, поклони б'ю, світу землю цулюю?

Війт пізнавав, що баба лазу доправляється, але збував бабу словами:

— Чей біг дасть, шо я подужію, кумко, чей підведу-си. А тоді я свою куму пошїную хочь таланом, хочь грешним словом.

Баба клялася, що вона не наважилася на війтову відумерщину, але тільки із щирості радить йому відказати свій талан такому, що варта, аби відтак за його працю не грузили йому грїб тоті, що не варта. А гадками собі думала, що війтові смерть на бровах сидить і так само, як дякові та іншим газдам, улекшила його болу лиш на короткий час, аби міг розпрочатися з білим світом і талан передати.

— Ти собі, черевачу, свеї, а смерть свеї! А твій рід вимер, а талан куда? Абих прем лиш за слугу тобі була, то я твоєї землі варта!

Підійшла до голої дівчини і шепотом вмовлювала:

— Ти чула, Анничько, ек війт здавав на мене свої лази, свій талан, свою мізерію?

Анничка притакувала бабі, рада, що відпочинок має.

Баба уломила букатку жовтого малаю і передала Анничці, приговорюючи:

— Чому ти, дівко, не їш, лиш ростеш, ек я, заввишки? Набирай, небого, тіла, аби ті газда на талан забрав!

Анничка обернулася до вікна і, закривши лице ліжником, їла з долоні малай, аби ніхто не видів, що вона голодна.

Надворі заскомлів війтів пес і гейби вітався.

Анничка глипнула на дорогу, вергла з себе ліжник і одним скоком була в дверях, повістуючи, що козаки ідуть.

І вибігла голіська.

Баба веселіла і докладала у піч ріща, аби козаки ватру виділи, аби загрівалися і добріли та трупарникам харчів давали.

Підложила сіна дякові під голову, аби відразу мерця було видко, аби козаки смерть виділи.

І міркувала:

«Буду їх просити, аби дівку вбрали, аби харчів лишили, аби дека поховали та й аби бабі чобітки здарували. Але не буду їм навпростец казати, лиш буду до цих трупів говорити, най козаки чують, най здогадуються».

Ватра в печі літала по хаті, як мотиль білий. Здибаючися із смертю над головами бадіків, здригалася і ховалася у бабиних голубих очах, як у теплих глибоких.

Війт пронир в гадках, а баба надслухала, коли Анничка введе в хату козаків багатих.

Війтів пес дає знати, що йдуть, бо б'є ногами у двері і знов підбігає і скомлить весело та ласиться, тільки що не говорить.

Відчиняються двері. Вбігає Анничка, як смерічка, інешм заморожена.

— Ану, вгадайте, вуйшо, хто йде до нас?

— Бо хто би, ск не кучмарі?

— І кучмар, і ще хтось!

Баба зирк у двері.

Високий, як ясінь, козак веде жовніра до хати, похід пахи тримаючи.

Війтів пес скаче жовнірові на груди, твар йому лиже, під ноги лягає.

Козак здоровкає бабу і питається, чи його добре справили до старости.

Баба відрікає, що тут трупарня, а козак вказує рукою на жовніра і питається баби, чи пізнає сього неприятеля?

Баба вдивлюється в твар жовніра і не пізнає його, а Анничка передоганяє бабу:

— Вуйно, таж це вуйків Петро!

— Котрого вуйка?

— Аді, війтів Петро!

— Варє? Таже у Петра був хід май-май, був розмах в руках, був цвіт у лиці, була буйність а це жовтий лист на крушині.

— Самий він, — припечатав жовнір, а козак посміхнувся, на Анничку споглядаючи.

— Ци я тебе, синку, мала сама розпізнати, коли тебе рідний дедя не пізнає.

— Рідний дедя? А де ж мій дедя? — питає жовнір голосом, що великої згуби шукає.

Війт, що дотепер запер був дух у собі і проникав очима жовніра та пантеличився і завертає свої гадки від жовнірового лиця, розпізнає свого сина по голосі акуратно і, зібравши всю силу, підоймається із мерви. Але лежача держала його гаками і не пускала. Рвався, сіпався і кидався, як на грані, але сила норувилася, як би під строму скалу. Видобував з грудей замерзаючі слова і кликав:

— А йди ж ста, Петре!

Син стрепенується, як би від грому, і скочив до деді. Але не доскочив. Станув як серед води і шукає руками:

— Дедіку мій рідний, де ви?

Війтове лице перекривилося з болю, а очі завірилися. Вхопив за руки сина, як потопаючий ловить берег.

Син хилився і цілував дедеві руки.

А дедя досягав синове лице руками, брав його в долоні, тримав перед собою, як своє переболене серце, і заревів, наче біль бардою перерубував:

— А ти де дів очі, Петре?

І, як оком моргнути, війт замовк і повалився на свою постіль, гей перепилений явір, а син шукає його руками і оправдувався, що свої очі лишив тісареві під Раранчем.

— Не збануйте, дедіку, на мене, що-сми прийшов ід вам сліпцем темним, невидючим, аби вас відознати.

— Не думкуйте, не тускуйте, ручок собі не ломіт, серця не з'ідайте!

— Не видивляйте собі старих очей у мої дві темні гаврі!

— Не гидуєте таким лицем дуплавим, таким старчуком вічним!

— Бо я щесливий у бога, що-сми ваші слова почув, що ваші ручки дулюю!

— Але не смію вас запитати, через яку неволю ви тут, дедіку, а не у своїй хаті, межі своїм родом, на своїй постелі?

— Але буду вас розпитувати, мій дедіку медіний, що болит вас дуже, що вам недогода, яка ваша лежача?

— Та дайте ручку, дедю, най си ї нацулюю, най наобедую!

Дедя не відзивався, а жаль розпірав трупарню.

— Дайте ручку, дєдю!

Умішалася баба і прихилилася до вїята душі надслухати:

— Пішло йму на бїдку, тіло — один синець студений, твар трумнена, дість того, що смерть 'го потела, та й решта! А ти, Петре, не вбивайси журов, не греби собі глину, бо, аді, твій дєдик через страждунок пожив смерти.

Петро приклякнув і цілував дєдеві ніжки, дєдеві ручки та й затулював дєдеві очі:

— Дєдю мій прогніваний, дєдю переболений, дєдю желісливий!

— Дєдю перемучений, перетруджений!

— Прогнівив я вас своєв темностев, своїми дуплами.

— Утопила-с си у желю великім, моя радосте найбільша, моя любосте, моя желобо, моя щїросте, моя светосте...

...Розсипався і пропадом пропадав Петро за своїм дєдем, аж луна біла у стїни. Крижувався, давився смутком і відходив від пам'яті. Микав собі чупер стрижений, по голові себе лускав, глушив хату ревом.

Опадами сходив з розуму.

А відтак схопився і раптом обмінився. Отік замкнув своє серце залізним замком, отік колодою прикинув смутток, отік застигав у тузі. Отік вітрець здунув з нього біль великий. Просив козака, аби не відходив і аби поміг для дєді грїб викопати. Козак безпечив його, що лишається на ніч та викопас вїтові грїб і зробить домовину. А вуйну просив Петро, аби пішла попа і дяка на похорон стокмити та й аби до паламаря повернула, бо ще в подуші дєдеві не дзвонено.

— Ей-га, — дивувалася баба, — ти, саняку, не знаєш, що пона ще передтогїд взєли паничі до Телєргофу, а гармати церкву і дзвіницю спалили і всю маржину і попадаю вбили. Куду ти взєвси? Я тілький мир без попа поховала, що гай! А дек лежить озде в трупарни, та нема кому яму викопати. А паламар у відорщі погіб на цу болу чорну. А ти гадаєш, що піп тут би закругтивси? Ніби тут є кому відправу робити, ніби є куди опроважети? Таже це все село тутечки! Як це колоде повигибає, та й сєлу конец. А з трупарні до гробу єкі опроводи? З-під смєречини та гайда в глину.

Баба забрала дякові свїчку і перенєсла її до голів вїята,

— Ой, я тобі файний поставничок засвітила, куме, аби-с лежєв файно!

Голосила над сим мерцем приязно та приповідала укладно і дякувала йому красними словами за то, що мав на її мозіль тяму і відказав їй лаз в Погарі.

Радувалася, що Петро то все чує і не противиться. А коли почула, що козак займеться похороном війта, прискочила 'д ньому і забагала:

— Аби деревище було писане, аби гріб був богацкый! А ти, Анничько, внеси смеречини, най війт лежить на зеленій фой!

Анничка просила бабу пошепки, аби єї дозволила убрати сорочку та й корушинку, бо їй стид голій перед Петром.

Баба гійкала на дівчину, що вона перед сліпцем стидається, а Петро скинув сиву мантилю і просив дівчину, аби вгорнулася.

Баба добула з бочки сорочку і корушину і кинула дівчині в лице.

Анничка вибігла надвір і лиш на носі обкрутилася, а вже вернула убрана.

Баба жалувала, що Петро не видить, як дуже виросла Анничка і як дуже она подібна до його покійниці Кіци, сестри своєї.

Петро спспитав, коли його Кіца померла, а баба розповіла йому, як уліті дуріла в селі битва, як гармати село розторожили і спалили та його подругу і неню у хаті роздавили і пощіку не лишили.

Анничка ближилася ід Петрові і доповідала йому те, що її найдужче обходило:

— Аді, били раз коло разу, лиш гев та гев! Люди гадали, шо вони лиш ліси виломлюют, та її не тікали. А звір у село штрик, штрик! А гармати ек не заруют, ек не загевкают просто на село, на хати люцкі. А хати ек не пронирнут в землю! Такі гели, такі вибоїни, хоть возом обертай! З маржини слід не лишивси, не то з людей! Три дні піхали гармати село, ек ступов. А моя неня післала мене до чюркала водиці. А я несу воду та й чую: грим! Дивлюси, а нашої хати вже нема. Я кличу: нене! А коло мене на землі рука. Прибігают дєдя з царинки та й пізнают, шо то ненина рука. Та йка користь з того, шо дєдя лишилися. Прийшла чорна бола та й потєла дєдю так само, ек тепер твоего. А я лежєла та й виштрикла із смерти так, ек вуйна, на свою біду.

Аді, вуйна виріжеют мене водно проти козаків, абих їх до трупарні принаджувала, аби хліба давали. А в тій гаврі, де ваша хата була, я шукала Кіци або хоть єї обручки, а твої дедя покійні посміхнулися та й казали: «У гробі живих не шукай, небого!»

Чорновусий козак слухав бабиного і дівочого оповідання і все притакував:

— Да, да, то Брусілов здорово наступав, от молодец Брусілов! — Розказував, як Брусілов барабанив під Раранчем, як його дика дивізія зненападу перескочила через Волощину і прорвала неприятельський фронт і як він у бігу відобрав австрійському жовнірові сей кріс з багнетом, який мав його проколоти а який він ще й досі носить на пам'ятку. Показував той кріс бабі і остерігав, щоби його не доторкалася, бо набій не вистрілений, а баба відпекувалася стрільби і, справляючи на стелю рукою, виявляла, що солдати з фронту під Чорногорою утікають і до трупарні повертають та лишають свої кріси, а вона ховає їх на подрі, та вже стільки напруталася, що стеля вгинається, і вона рада би їх продати за хлібець божий.

Козак чудувався, але прирікав бабі лишити мукі і цукру, коли йому якийсь кріс вдасться.

Анничка кінчила Петрові новини оповідати:

— А Лепшієвому Іванови гармати урвали ноги та й его взели до шпиталю. А ск привезли без ніг із Косова, то він дивитси на гори та й каже: «Ци я черепашка, ци червачок марний, шо вже не буду горами ходити?» — та ек не уфатит від салдата пушку, ек не поцілит себе у саму герланку! Та й лежит онде на цвинтари коло моего деді під берізков білов.

Петро докинув, що з Лепшієвим Іваном разом парубочив, а Анничка повістувала дальше:

— А Василя Федуневого задавили наші на дубі коло каплиці, бо він їм виніс коновку молока, а вони казали, що він шпігун. А Василь опівночі сідає на дуба і грає в сопівку дойни. А вуйна кажут, шо тот дуб усхне від Василевого туску.

Баба уложила війтове тіло на зеленій смеречині і жалувала, що Петро на видить, як його дедя лежить гарно. Але війтову одежину сховала мовчки у бочку і кліпала на Анничку, аби нічо про одежину Петрові не говорила.

Козак узяв сокиру, пилу і рискаль та й, передавши стрільбу в руки Петрові, вийшов на цвинтар.

Анничка нагадувала, як Кіца визирала Петра з-під сонечка та й у ворожки за нього розпитувала, а ворожка казала, що Петрові падеться жолудь. А Кіца казала, що то куля, і плакала та рвала в лісі квітки і несла до церкви та клала на Петровім вівтарі.

Баба хвалилася, що біда навчила її також ворожити і вона знає, що Петрові падеться клотічка.

Анничка хотіла дізнатися докладніше про ту клотічку, а баба відкликала її набік і пояснювала:

— Таже видиш, що він сліпий, а сліпцунови що найбільше треба, як не палиці? Коби я його дозимувала, а навесні лиш покладу при дорозі — та й не переїмо того хліба, що люде намечут!

Петро спер голову на стрільбу і чинився, що бабиної бесіди не чує.

Анничка кривила своє смагляве личко і божилася, що Петро хліба просити не буде, хоть би мав і загинути з голоду, а баба називала її дурною і казала, що вона сліпака не буде питати, а виведе на сонце і лишить при дорозі, бо сліпий має слухати видючого, коли хоче жити.

Анничка почула в собі коло Петра більше безпеки і перечила бабі та відповідала, що світ ще не видів, аби багацькі сини улицями простягали руки, а тоді баба лютилася і голосно сердилася:

— Ей-га! що ми за князь великий! А ти не виділа, йких богачів наші на гаджюгах завадили! А ти де була, як богачів з села на шибеницю гнали! А шибеницька май ліпша від старецького бука? Таже то трета зима у війні сходить, а на хліб нема кому робити!

Плеснула Петра по плечу і скаржилася, що Анничка корить її словами.

Петро підняв голову і заговорив, гей спросоння:

— Не варта жити сліпому, абих так здоров, що не варта!

З-над війтової голови рвався промінчик свічки до Петрового лица, кружляв на ньому і нагле затремтів, наче збоявся, та й блід і утікав швидко на цвітучі двома чічками Анниччині очі.

Анничка, вдивлюючися в Петрове лице, крикнула:

— Ой, який же ти страшний, Петре!

— Страшний, саняку, бо очей немає, Генде в хаті

вибий вікна, то пуду дає — не то що очі у христінина, — вступалася баба.

На Петровому лиці виступали малі круглі рум'явці, як п'ятна червоні, і, тремтячи, більшали, як брижі на воді.

— Аді, вуйко вїйт покійник не такі страшні, ек ти, Петре, — не виходила з дива Анничка.

Петро краяв себе жалем, як хліб острим ножем:

— О, тепер я тобі дякую, камрате, шо-с не раїв сліпому домів вертати, але-с радив з мосту у ріку штрикати.

— Бо таке житеє одна чорна нічка. А тота нічка закрила гори, закрила полонини й зелені ліси.

— Най не кортит ті на верхи ногів ступити, лісами ходити.

— Най не забагаєси тобі ні деді, ні нені, ні любої душки, ні села свого!

— Ти хотів дома найти собі друге сонце!

— А воно утекло від тебе!

— А воно згасло, ек твій світ погас!..

— Ану, видовбай вірлу очі, чи не тарахне собов у скалу кремінисту?

— Ану, вирви оленеви очі, чи не скочит у яр на пресподне?

— Бо коли ти став червачком, то ти до глини належний, ти порошок на дорозі.

— Таже ти, мой, убив свого дєдю своїми темними каглами!

— Таже ти, сліпаку, людям пуду даєш!

— А ти чого пішов за тугов, ек пес за слідом газди?

— Йди-ко ти, небоже, за дєдем на мандри!

— Бігай живко!

Підкликав сам себе і приподрював стрижену голову над цівкою козацької срільби.

Посягнув вдолину за язичок, і кріс луснув крізь його голову. Бризнула кров на стелю, ударив гук в стіни, впав Петро на землю. Верглася баба, закаменіла Анничка, і здригнулася трупарня.

І смерть перелетіла чорними крильми з деді на синове лице.

Отік легкий вітрець подув мигом по трупарні.

То Петрова душа летіла у село подивитися та побавувати.

Але схопилася з вугла дедева душа і її подогонила та й завершила на зелене смеріччя, аби селом не смутилася, аби не з'їдалася.

До трупарні вбіг козак, питаючи, хто вистрілив. А коли уздрів на землі Петра і кріс верх нього, зараз відгадав і закликав всю жовнірську долю. А коли його умістив коло дєді, баба збувалася страху і, сховавши мантлю в бочку, подивляла:

— Ёк файно лежут на смеріччю дєдя і син, ручки навхрест!

А відтак розкрила жовтий малай, а козак добув білу фляшку, і вечеряли смачно та й кликали Анничку.

Але Анничка: ні та й ні.

А як козак поздоровкався з бабою фляшкою по шестому разі, тоді уступала з баби дубова твердість і вона жалувала і вмерлих, і тих бадіків, що коло вмерлих закутані лежали. Розповідала козакові, які то заживні газди, а козак був зобашний, коли баба взяла з-перед нього фляшку і пустилася частувати газдів. Підходила і припрошувала:

— Ану-ко скорнєйси, куме, та покушеї цеї чемериці, а подекуеш мені та й цьому газді з далекої України.

— Ану, загрій душу! Ану, отвори рот і потегни разок!

Куми не відзивалися, а баба прогортала їм з очей чупер і шукала життя рукою, але що тільки дотулилася їх чола, скрикувала, падькалася і дивувалася їх тихому й невидному сконові.

А коли дійшла до Кіф'яка мудрого, випустила з руки фляшку і, сплеснувши в долоні, жалібно скаржилася козакові:

— Ото, бадю, село гет вигибає!

А перед Анничкою баба зумівалася:

— Хоть іди горі, хоть іди долів, то з усього села лиш ми дві живі, бо я тото не рахую, шо світами бродит! Таки, бігме, село вигибає!..

ерховина

Пішло з дурниці. Присяжний громадський Янцьо Кшесінський кликав старого Федора Орфенюка в куми, бо сподівався багацької крижми. Дід відпрошувався по-господарськи. Насамперед показав присяжному сволок, на якому був вирізьблений рік, в котрім дід родився, а другий рік, в котрім будував хату. Хаті сорок шість, а дідові сімдесят років, то вже старому гляба діти до хресту держати. Вже ноги і руки не статкують, вже не вдержав би фіна, не діждав би його дружити, то що такий кум вартує?

Присяжний не вгавав просити і хвалив діда, що він ще годен верхом їхати, й що, доки люлька смакує, доти сила бірує, та що сила не в молодій крові, але в розумній голові, так як путеря у багача, а не у голій хорбаці.

Але дід не похочував і чемно відмовлювався, а присяжному желав, щоби його червак ріс до черевика, а від черевика до чоловіка. А щоби присяжний не покмітив дідові неохоти, просив дід його зичливо, щоби колись показав йому ту свою дитину, най би харкнув її у твар на вроки, най би дав овечку на розплодок.

Присяжний догадався, що багач ним гордує, і просив діда, аби йому вибачив його докучливість, та й відійшов швидко і не дався дідові відпроваджувати через подвір'я у грешній розмові.

А дід дивувався з невісткою:

— Такий старцун, такий торбей громадський, така ленка драгтва мене в куми забагає! Ех, коби не такий час, не так би я з тобов покумавси, ти, палице гола!

Невістка радила дідові, аби собі язик кусав і тихше говорив, бо присяжний може дідові слова зачути, а тепер він має власть і селом трясе.

Дід відтяв, що не боїться пустого бука, але однако голос приглушив у собі так, аби лишень невістка чула, і зараз таки сумнівався:

— Може бо й є, чув проклетюк безчесний?

Невістка, вдоволена, що дід її слухає, безпечила його, що вітер віс у противний бік, а не за присяжним.

Відтак дід досерджувався вже в хаті по вечері:

— Гет світ обмінився: такий нероба-полатайко тепер над людьми міць має, тепер його верх, його орел над селом лігає, тепер він напереді, а ти його бійся!

— Ти, голаку, а ти против мого коліна?

— Аби я тобі копилюка ерстив? Аби я з тобов за стів сідав? А йди ж ти. dranko латана. Машір мені з хати, ти, кашкетнику рогатий!

Дідова твар черленіла, а очі, як два вуглики, світили.

То ще було сьогодні, а на другий, в саме полудне, у діда гості: присяжний з двома паничами.

— Давай, діду, підводу для коменданта!

— Ей, сарачетка, у мене кінь хромає.

— То ніц,— каже білявий панич.

— У мене віз розсипався!

— Ми його складемо,— відрізує чорнобривий панич.

— У мене син погіб на війні, моя газдиня погібла від кулі, а я сам з невістков, та онучет двоє.

— То ніц не робить,— відрізують паничі,— маєш, старий, коні, мусиш їхати, хоть би що було.

— Нема кому фірманити,— борониться дід.

— Пожене невістка,— посміхається чорнявий панич і моргає на дідову невістку.

— Невістка маржину та й діти кутає!

— То поїде дід,— каже білявий панич.

— В мені пушка духу, де ж я годен?

— Я також не годен, а служу паньству,— рубає чорнявий панич.

А присяжний все мовчить і тільки здвигає плечима та відвертається, коли дід кладе на нього свої очі,

Иван Семанюк.

(Марко Черемшина.)

КАРБИ.

Новелі із гуцульського життя.

Чернівці 1901.

З друкарні тов. „Рускої Ради“, під зарядом
В. Сєкєрського.

Фотокопія титульної сторінки збірки «Карби»

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА

К Н И Г О С П І Л К А

Фотокопія обкладинки збірки «Село вигибає» (1925)

Та один панич туг говорить, а другий вже на дворі з присяжним віз виточив і коні запрягає.

Звертівся дід, гей веретено, та до невістки на раду.

Невістка каже: «Поїду я!»

А старий шепче: «Їду я!»

— Ви, дедю, не годні!

— Тому поїду я, аби довго не тримали.

— Коли може вдарити плюта та й тогди передрегнете, дедю!

— То борше випустять мене, старого, як тебе, молоду!

— А ви ж, дедю, годні цьому видержати?

Дід підійшов до присяжного, поплескав його по плечу, приязно усміхнувся з-під сивавого пристриженого вуса і допитувався уперто, куди паничі потребують підводи, аби знав, кільки паші брати.

Присяжний споглядав вдолину і, кидаючи зором на паничів, клав пальці на губи та й давав дідові знати, що йому не вільно нічого казати.

Дід вийняв присяжному люльку з камізелки і набив її своїм тютюном кришеним, а паничам подав кашук.

Та й вогню їм викресав.

А тоді паничі ніби добріли і радили дідові брати паші на добу, а присяжний повів рукою долів в сторону міста і назад додому.

Дідові легше стало, й його сиві очі зраділи, що лиш до міста і з міста назад має їхати.

Паничі впрягли коні й квапилися сідати.

Дід закликав невістку в комору і розповів їй всі важніші тайши господарські, віддав ключі і радився, що має брати з собою в дорогу.

Невістка убрала діда швиденько і верх киптаря та чирчикового петика накинула ще й сиву гуглю з чирчковим ковніром і бовтицями. І питалася, чи харч возьме дід у скірянний бордюг чи у бисаги,— а дід казав, що по Петрі красне верем'я і тому возьме бисаги.

Невістка вложила в бисаги три книші, кусак солонини, вузлик бринзи, і ракву масла, та й гарчик робленого молока.

Дід ріс із вдоволення, що невістка його так щиро дозирає, але назверх гальмував по-багацьки невістчину щирість, кажучи, що не годен і половини схарчувати. Відтак увійшов ще раз в хату, добув з грядок скруцак

тютюну і сховав у ремінь, а погладивши обидвох внуків по голівці, наказував їм, аби слухали нені. Перехрестився на дорогу, а тоді невістка вхопила йому з рук бисаги, і подала капелюх, та й поцілувала в руку, а несучи бисаги і батіг до воза, желала дідові, щоби добре гостив і здоров вертав домів якнайшвидше.

Паничі і присяжний позасідали на возі і покривлювалися дідові, що подобає на комісара сторожі цлової.

Невістка подала дідові до рук батіг і ремінні поводи та й говорила так, аби паничі чули, що сподівається діда на завтрішний ранок. Дід тріснув батоном, потвердив невістчин здогад, а виїхавши поза браму, пристанув. Невістка, знаючи, що дід щось забув з собою взяти, прискочила 'д нему близько, а він шепнув їй до ушка, аби винесла йому десять злотих. Коли невістка побігла у хату, дід став за нею накликати, аби винесла також і джерги, бо треба буде попасати і коні накривати. Невістка передала дідові гроші і підстелила крашені джерги, а тоді дід пригадав собі, що не взяв ключа від воза. Паничі сердилися на дідову забудливість, а дід впевня їх, що і вони будуть забувати, коли сьомий хрест переступлять, — а відбираючи ключ, завйокав на сиві коні і від'їхав.

Присяжний розсмілювався і показав дідові, щоби їхав на пляцівку, бо відти має когось везти долів.

Пляцівка була серед села у Малярчукових хатах. Малярчук був перед війною перший багач у селі, але згинув на фронті під Раранчем, а жінка Одокія лишилася вдовицею і не уміла відгризатися, і через то ввійт легко забрав її хату на приміщення постерунку, а її саму витрутив у ліси у зимарку. У зимарці найшли її перед різдвом застрілену, а тоді жандармерія зайняла і зимарку, щоби порожня не стояла.

Такий кінець Малярчуків все пригадував дідові Федорові, що і його родові загрожує подібна доля, коли ззагоді, ще за свого життя не звінчає молоду невістку з біривливим парубком і не покладе на талані силу. Малярчукові хати потинали діда ще й тому в серце, що все пригадували йому небіжчика сина Миколу, його праву руку, одинака дорогого, його одиноку втрачену надію.

Заїхав дід возом перед самі вікна, а коли паничі зіскочили з воза, вийшов з хати комендант і казав робити місце на дві їмости, аби вигідно собі сиділи.

Дід зрадив, що буде везти пані, а не шандарів, бо думав собі, що пані не будуть у місті баритися і він скоріше верне домів.

— Повезеш, бадю, ці обі їмості долів у місто на відпуст, бо завтра матки божої-шкаплержної,— каже комендант.

— Аби пані тривали та й храмували,— каже дід Федір.

— Не кажеться нам «пані», лиш їмості, бо ми вам не рівня,— поправляє комендантова. Її веснянкувата твар, кругла, як раква, набігла кров'ю під білявими бровами, а її товстенька червонява ручка погрожувала дідові.

Чорноока, худа її товаришка, яку худенький, як протичка, панотчик тримав попід руку, сама з себе оправдувала діда, що він межі панами небувалий і тому не знає добре, кому і як має честь віддати.

— Аби-сте нам здоровенькі їмостували, наші файні та молоденькі їмостечки золотенькі,— поправлявся дід укладно і швидко.

Так само, як панотець, голений комендант гукнув на наймички, аби винесли вино та й тістечка, бо віз гей розсохся та й треба його підолляти, щоб не скрипів під їмостями і щоб не скробав їх молоденького серця. Метнулися наймички і весь стіл на віз перенесли.

Панотець поблагословив і вино й тістечка, а комендант роздав повні пугарі їмостям і панотцеві та й паничам в руки і просив, аби всі пили до дна, аби біля їмостей щастя сідало.

— Аби їмостям срібні стремена у дорозі ніжок не давили,— докидали паничі.

— Аби їмості по дорозі з ладними кавалерами здибалися,— желав панотець, підсміхаючись зичливо.

— Та й аби у добрий час ми від'їхали,— пригадувався дід.

Тоді комендант подав і дідові повний пугар, а дід роз'яснив свою твар і став приповідати:

Молоденьке панство ясне, всі іршені люди,
Напиймося того винця, як біг даст, так буде!

Комендантова наказувала своєму газді, аби тямив, що має жінку, та й аби не вакався йти в село до молодиць, бо вона дізнається і буде йому вуха крутити, а

панотцева газдиня пригадувала панотцеві, щоби не сповідав молодичь, ні дівчат гарних, аж вона верне з відпусту, бо як ні, то її кулак буде в роботі.

Комендант покликувавсь на панотця і прирікав, що буде разом з панотцем весь час гречний і оба будуть постити та своїх газдинь виглядати.

Комендантова газдиня підозривала коменданта:

— Ти, Вальорку, не дури мене, бо я чула, що ти закусив зуби на ту молоденьку удовичку, на ту невісточку Орфенюкову!

Дід глянув допитливо на коменданта, а комендант заперечив рукою.

Панотцева їмость свому газді наказує:

— Ти, Ясю, не крути і не відкликайся на Вальорка, бо я вас добре знаю, ви оба однакі, оба псіюхи!

Комендант обняв панотця поза шию і кривдувався:

— Видиш, Ясю, як нас наші газдині малюють?

А панотець помагав комендантові:

— І твоя Рузя і моя Маня гадає, що ми такі, як вони, ненаситні!

Паничі посміхнулися.

— Дай боже спасувати та не хорувати,— вмішується дід і пригадує їностям, що час їхати, бо сонце вже високо і по дорозі буде їх у личко скоботати.

Комендантова бере свого мужа 'д собі на бік і йому щось в ухо шепоче, а відтак обіймає його і цілує та й плаче так сильно, що її кругле та повне лице бороздиться бороздами, гей обручами, а на ньому білявий пушок збивається у маленькі горсточки, слъозами мочені.

— Голубе мій, соколе мій, скарбе найдорожчий, не тужи за мною!

— Ластівочко моя, перепеличко моя, їдь здоровенька, вертай борзенько!

Панотець також свою газдиню відкликає набік і в обі ручки цілує та й у личко гладить і розцілюється.

І знов обі пари цілуються та й обіймаються і шириньками очі утирають.

І обидва газди на фіру свої газдині висаджують, аж упрівають.

І тоненькими килимами їх ніжки накривають і парасольки над ними розпускають.

Комендант пригадує ще своїй газдині, щоби на відпусті дзеркало до спальні купила, а панотець наказує,

аби його газдиня не забула купити оливи до пугарів у церкві.

Дід тріскає батоном і, перехрестившись тричі, виїжджає в дорогу.

Та лиш він подався за ворота, а пані десь-відкись біленькі хусточки повидобували та й вимахують ними напротив любові своєї на першій скруті дороги, та й на другій, та й на третій, під Синім грунем, аж їх ручки ізболіли.

А як Синій грунь проминули, то вони парасольками понакривалися і солодкі тіста їли та меди пили, запашний тютюн курили. Та помалу-помалу обі їмості роз'яснилися, розлебеділися, розспівалися попід кичерами, попід малявами.

А дідові навперед очей невістка станула:

— Таке воно, гей тот марець, тот челядь: тут хмари на чолі збирає, тут уже посміхаси, голубе небо 'д тобі нахиляє. Правда, невісточко, що ти мене слухаси, і шануєш, і доглядаєш, як рідна дитина, але пай на твоє серце глишне сонечко, та й ти діда із тими сиротюками на піч покладеш, а собі молодюка приймеш та й буде тобі дід заважати! Правда, що ти пустим не орудуєш, але тепер по смучій війні удовиці походили з розуму та й віддаються за таких барабів, що не варт їм за наймитів бути. А пай на невістку сяде муха та най вона збицкаєси, та й пішов Орфепюків талан межі псярство, бо він у тестаменті її весь свій масток записав.

Щось гейби запекло діда у серце, щось привиджується дідові, але він не хоче цьому вірити, аби комендант на його невісточку закусив зуби. Але тот його газдиня таки до очей йому тото уповіла. Видко, межі ними був якийсь колот через його невістку, видко, щось там коїться, та не знати що: чи комендант сам кинув око на невістку, чи гилить її комусь? Ледве він сам схоже під невістку підсипатися, коли дома свою газдиню має. Але і панотця гляба ревнувати, бо панотець заходить собі із своєю газдинею, так як з жінкою вінчаною, і так щире її виряджає та її голубить, то над нею рознибається, як рідний чоловік над жінкою справедливою. Хоть би прем його наставники духовні заборонили йому шлюб брати, то він тоту заборону десь чує, бо віп, певне, сам собі дав шлюб потайки так, що наставники не знають, — ну, і має шлюбну жінку в хаті. На-

ставники гадають собі, що він парубочить та й на церкву робить, а він собі вінчану жінку тримає та й на свої діти робить. Але-бо цей панотець ще молоденький, ще й селом до челяді прилипає, ще й любаски має! Та хоть би він і прилип до невістки, то із-за попа нема стиду та й дід непотрібно журиться за невістку. Але як він змовився з комендантом і хоче якогось барабу на талані розмістити — та його з невісткою звінчати, то це гірше може бути, бо невістка попа послухає та й коменданта збоїться. Та й тоді, діду, пропадьоска! Шибав дід гадками, а через дорогу навперед коней заяць: скакіц! Дід перехрестився, а їмості розсміялися:

— Щось вам, діду, не поведеться,— каже комендантова.

— Най ворогам нашим не ведеси,— відмахується дід.

— Не поцілує вас ваша любаска,— вгадує панотцева газдиня.

— А ви ще собі з любасками заходите? — питає діда здивована комендантова.

Дід обминає відповідь, приповідуючи:

Аби пані панували, аби пані жили,
Аби пані молоденькі паничів любили!

Їмості впевнювалися, що дід десь у долишнім селі має ще свою любаску із молодших літ, і допитувалися, скільки разів у місяць її відвідує.

Дід знов обминає те питання і відрікає, що все на світі є в божих руках,— а коли уздрів при дорозі чистий жолібець, станув, роззубелав і напоїв коні, щоби відвернути увагу від себе.

Їмості видобули дві фляшки вина і казали дідові їх у воді застудити, а відтак казали їх розкоркувати і одну фляшку подали дідові, а другу поклали межі себе та й стали по черзі пити і своїми чоловіками вихвалюватися:

— Мій Вальорко,— казала комендантова,— так мене любить, що все село вистріляв би за мене одну.

— А мій Ясьо,— казала панотцева їмость,— так за мною пропадає, що сам мене розбирає, сам суконку розпинає і сам роззуває. Та й не заснув би, доки я його на своїх грудях не заколишу.

— Та й мій Вальорко інакше не засне, доки зі мною не напеститься, а не раз і вночі мене будить. А такий

для мене добрий, що навіть мої гадки відгадує. До того-ж то робив слідство у тім арешті на подвір'ю, де тепер у нас стайня. Приведуть не раз тих арештантів, чи комуністів, чи соціалістів та й у тім арешті коло них упривають, аби від них дізнатися правди. То такі звідти були у хатні вікна зойки та стогнання, що вікна дрожали, а мій малий Юзьо в колисці будився і плакав. Гей, чоловіче, думаю собі, таже я оглухну від тих криків, а дитина виплаче собі очі за пустих бандитів! А він мені нічого не каже, лиш я дивлюся на другий день, а за хатою робітники мурують з плит глибоку пивницю. Питаюся його, пащо йому такої камінної та глибокої пивниці,— а він усміхається та й більше нічого не каже. Минає тиждень, а зойків не чути, гейби тоті бандити понімили. Питаюся, чи тым опришкам рот заціпило, а він заходиться від сміху і розповідає, що арешт переніс вже у пивницю і хоч би там стріляв із гармати — то ніхто цього не почус. Так мені мій Вальорко з лица читати уміс!

— Я також гріх би мала, коли б на свого Яся нарикала. От як я свого Владзя мала, то він мені аж з міста привіз доктора і мому та й крепдешиною всю мою постіль засловив. Другі понівські жінки ходять у перкалях та цейгах, а у мене наломом шовків, та крепсатинів, та крепмарокенів, та жоржетів, та золотої лями. А мої капелюхи — ти бачила, Рузю,— такі зелені та червоні, що професоровій очі зривають! А мої сандалі перлами цятковані! А мій плащ велюровий! А мої коралі, Рузьо золотенька!

— То все правда, Манусенько солоденька, але таких дорогих перстенів, як у мене, то навіть у місті тоті радникові не мають. Як лишень лучиться мому Вальоркові якась ліпша нагода, зараз мені перстенець із зіркою приносить. Або мої бранзолети мають у місті собі пару? Ти, може, чула, приятелько, що злісна стільки разів хорує, скільки разів мою тоалету бачить! То нема що таїти, що мій Вальорко як уп'ється, то до неї ходить, бо я не терплю п'яниці, але він її не любить і як від неї прийде, то навколішки паде та й мене просить, аби я йому простила, що він так погано забувся. А я йому кажу, що не дивно мені було би, коли б тота злісна була хоть красна, хоть молоденька, хоть гожа, але то така купа мерші, що олені від неї утікають, а як іде в ліс із стрільбою, то ворон над нею криче. Але де п'яний розуміє, що краса,

а що погане? З тою злісною маю я то само, що ти, голубко, з тою професоровою. Ти гадаєш, що твій Ясь пішов у школу релігії вчити, а він пішов з професоровою набуватись у її спальню!

— Не гніви бога, Рузю!

— Через що, Маню?

— Бо прецінь і ти любиш відвагу злісного так, як я люблю спів учителя, та й кривди нема з нас нікому. Я сама кажу своєму Ясеві, що, доки він не покине жінки учителя, доти я не прожену від себе учителя, а Ясь мені каже, що за ту правдомовність він мене ще більше любить, а вчительку тільки дурить.

— А мій ніби не дурить злісну?

— Може, дурить, а може, знає про злісного, та й клин клином вибиває!

— Щоб про злісного знає?

— Що ти його любиш!

— Вибач, Маню, я його?

— Може, ні?

— Ні, ні, то він мене, він гине за мною!

— То він не любас тобі?

— Любас, але із люби до мене.

— А на цю забаву не він тебе запросив?

— Він, але і тебе просив.

— А мене задля кого, Рузю?

— Задля твого учителя, того чорногривого любаса твого. Може, брешу, Маню?

— Аби тебе за твої слова біг здарував сином.

— Дай, біг, тобі також!

— А ніби чого ж ми туди їдемо?

— Ба і я так скажу!

І обі їмості допили вино та й обцілувалися та й, штуркаючи діда в плечі, питалися, чи бірує ще танцювати.

Дід лиш ждав якої-небудь зачіпки, бо коли випив пляшку вина й оббіг гадками весь свій талан та й упевнювався, що внуки підростуть та й одружаться ще за його життя і стануть добрими наслідниками його і си-на,— забав дуже говорити з ким-небудь і вже надслухував, що їмості говорять, щоби десь вхопитись у бесіду з ними.

— Іноді чоловік ще такий легкий, що й аркана пішов би!

— А тепер ви, діду, тяжкий чи легкий?

— Аді, видите, їмостечки, я дівражди чуюся легким, але однако граба би мені ще зо три скрищі та й з де-сять флюяр, аби я присів гайдука на підлозі.

— Ба хто в селі найліпше танцює?

— Є, є в нас по молодюкові, що у тій смучій війні світами бродили та й навчилися всекої танцювати, але таки нема понад злісного та й понад учителя!

Їмості розсміялися й дивувалися очима, що дід підслухував їх бесіду.

— А моєму чоловікові ніби щось хибує?

— Пан комендант — аби здоров був — то файний пан, нівроку!

— А мій старий, діду, вам не вдався?

— Най певоля христівинові не вдаєси, а панотець у нас на самім переді. Лиш село наше таке засмолене та неумиване, шо не розуміє, що такий чоловік вартує. Шо-сь це село наше тих панотців перепустило, але такого, ек цей — аби із свєю їмостою старості дїждав,— то таки не було. Таку красну та мудру бесіду має, що варт пійти у церкву й послухати. Каже та прогизує тогід на саму богородицю: «Дорогі та чесні парафіяне! Шо я знаю, того ви не знаєте, а шо ви знаєте, того я не знаю, а чоґо я і ви не знаєте, то один біг знає!» Люди зуміли-си і звертілиси, а панотець підносит угору свою реверенду та й каже: «Адіт, мої парафіяни, я лишень в сорочці і — не до вашого гонору кажучи — в поркивицях, а на-гавиць нема та й кабату нема! Це,— каже, — лишень я знав, а ви цего не знали. А скілько грошей кождий з вас у ремени або в хустці при собі має, то лишень ви знаєте, а я не знаю. А скілько грошей ви скинете у скарбону і узбираєте для мене,—того ані я, ані ви не знаєте,— то лиш один пан біг знає!» Такої бесіди до при-кладу нарід не затямив, і хто лиш мав деякий грїш при собі, кинув у скарбону, та й кажут, що тогди люди на-крили дві сотці. Чи годен хто таке придумати, хоть би мав дві голови?

Їмості розреготалися над дідовим оповіданням, але однако не позволили дідові закурити люльку, щоби їх не дусив дим із маркотки.

Дід протинав за то їмостям, що коли б сам панотець на возі сидів, то позволив би йому курити, а їмості пер-речили дідові і питали його, звідки він то знає, коли ще не возив панотця?

— А на храм до Широкополя хто возив нашого панотця, як не я?

— Ви самого панотця везли чи з професоровою?

— Була й жінка учителя, але курити не боронила.

— А панотець були сумні чи веселі?

— Ей-га, ше й скі веселі! Десь переймили нашої співанки та, вертаючи з храму, цілу дорогу співали, аж гори лунали.

— А ви тямите цю співанку, бадічку?

— Шос темлю, а шос не темлю, але єкби я закурив, то пригадав би собі зараз.

Панотцева їмость просила діда, щоби курив зараз, і сама йому губку в люльці запалила.

Ледве дід люльки попахкав, а їмості вже до нього прискіпалися, щоби переновів їм тоту співанку, якої панотець співав, з храму вертаючи.

Дід став гумкотіти:

Сіда-ріда-дана,
Не піду за Йвана,
Але піду за Данила,
Абих не робила!

— Цеї співав панотець, діду?

— Сохрань боже,— але єкби я від цеї не зачав, то і тої не нагадав би, ану, погодіт крішку, а зараз мете чутти:

Я сапала кукурудзки та й стяла фасольку —
полюбила панотчика, купив парасольку!

— Цеї, бадічку?

— Ше ні, але зараз буде:

На тім боці при потоці вбив половик каню,
Тікав вчитель від попаді, загубив кресаю.

— Цеї, бадічку, цеї?

— Цеї співав панотець на весілю сестри навчителя, а з храму їдучи, нічма співав ше дрібнішої. Ану, чуйте:

Через греблю вода йде,
Умий ноги, попаде!
Ой я вмю в неділю,
Бо ся попа надію!

— Ей, де ж би панотець співав такої поганої?

— Їмостечкам це погана, а панотцеві була файна, цілу дорогу співали, а жінка вчителя реготалася та й голосом панотця підбечовувала.

— Тим кобилячим голосом?

— Знає його біс, чи кобилячим, чи єким!

— Та вона уміє лиш рзати, а не співати!

— Тогди, видко, добре горло помастила та й підспівувала май-май!

— А злісну, бадіку, возили-сте також? — питає комендантова.

— Ой, тота не даст себе возити, тота скрізь верхом їде, гей улан.

— А вона краща від професорової?

— Не годен я, їмостечко, вам то уповісти, бо ні одної, ні другої краси я не мірив, та й не примірював, але пан комендант — аби здорові — то надопевне будуть знати.

— Ей, бадіку, ви знаєте, а не хочете сказати!

— Абих по тій правді діждав ще свої внуки подружити. Бо де ж я годен дугу на небі змірити, або цвіт у маю ізлічити, або верем'ячко в косовицю оком перездріти, а хоть ріку запашної ночі зорям із шії здіймати?

— Видите, бадю, які ви недобрі?

— Їмостечки молоденькі, такі-сте, гей зазулечки, миленькі, гей весна, красенькі, гей медок, солоденькі, а такі-сте невірненькі, шо й мені, старому, слова не повірите й догану дасте!

Їмості топилися, як віск, від дідових слів та й від сонечка упрівали.

Поруч з гостинцем у яру бігла річка з каменя на камінь і ловила сонце, що купалося на її синім дні межі зеленою смеречиною.

— Ей, то ж то кортить мене скупатися, Рузю!

— А бікутерія і шовкова сукня — що?

— Ова!

— Та чи ти здуріла, Маню?

— Для чого, Рузю?

— Бо хто ж забагає купатися, коли на баль їде? Прецінь від води тіло стягається і синіє, а під очима виступають круги і на личку показуються курячі лапки. Фе, Маню!

— А я однако пішла б зараз та й скупала б ся!

— Видко, що ти з села, а не з міста!

— А ти не з села, Рузю?

— Але у моїм селі є дідич, а у твоїм самі хлопці, та й тому ти така дика.

— То правда, що я у дідичів не служила, так як ти, Рузю, але до того доктора, де я була, приходили різні пани, ще більші, як дідич.

— П-с-т! дикунко, най дід не чує!

Напротивко на скруті гостинця вибігла згорда, неначе прямо із ліса, бричка і високі сиві коні в золоченій упряжі, а за бричкою підбігав візок, людей повен.

— Ба хто то їде, Рузю?

— Не пізнаєш? То Зельманові коні, от і він сам сидить у бричці із своєю рудою бородою, а біля нього то присланий новий віт щось йому розповідас.

— А у візок ззаду кого він наметав стільки?

— Божка його знає!

— Вже нас пізнав Зельман, вже кланяється, вже спер коні, ану, станьте й ви, діду!

З брички зсунувся, як бочівка, грубенський Зельман у білому порошівнику, з-під котрого шкірився до сонця грубий золотий ланцух. За ним зіскочив червонолиций віт у чорному кабаті, з течкою актів під пахвою.

— Дзінь добрий пані комендантовій та й вам, пані ксендзова!

— А, то наш пан Зельман!

— Тепер можу паням лиш погратулювати!

— Є чого, пане Зельман?

— Баль буде першої кляси!

— А музика яка?

— Першої кляси!

— А дансери будуть?

— Ще паням треба казати?

— Но, прецінь!

— Ваші дансери вже там є.

— Ов, без нічого?

— Чому без нічого? Я везу паням довгі золоті ковтки з брильєнтами. Прошу відобрати і зараз заложити, бо мені пан злісний і пан професор вимикали б бороду, коли б цих ковтків ще нині не побачили.

— А то що за пани у візку так тиснуться, гей оселедці?

— То друга кляса — музиканти!

- А ви куда їх везете.
- Вони так ідуть трохи у село, хочуть свіжим повітрям віддихнути і, може, трохи заграють.
- Кому ж?
- То вже є друга кляса.
- Може, злісній?
- Може бути.
- Може, і професоровій?
- Чого пані питають, коли все знають?
- А у кого ж то буде тота забава другої кляси?
- Може, у мене, може, у лісничівці, а може, навіть у господаря.
- У кóтрого ж?
- Зельман справив рукою на діда Федора, який скористав з перестанку і оббрав шум з коней та й обганяв муху.
- А то звідки взялась ворона у клітці?
- Бо там є молода невістка, швіроку!
- Та й мій старий там буде?
- Не знаю, ласкава пані!
- А може, і мій старий там буде?
- Не знаю, ласкава пані ксендзова!
- А хто ж казав музику привезти?
- Можуть пані бути спокійні, коли я тим всім кермую.
- Ну, прецінь!
- То будуть заручини чорнобривого панича із тою багацькою невісткою.
- А що ще нового, пане Зельман?
- На один день ще більше треба?
- А ви ж мені не обіцяли шовкову мантильку, як тільки мій Вальорко всадить до арешту премудрого Полонинчука молодого?
- Або я кажу, що не обіцяв?
- Ну, то коли буде?
- Як тільки буду у Львові, то викуплю своє слово, ніби то послідний наш інтерес?
- А я коли уздрю свої долари?
- Най лишень ксьондз докінчуть то, що ми знаємо, та й долари самі зайдуть у кишенью.
- Їмості злегонька наживували пальчиками на Зельмана і цікавилися, де він примістив нового вїйта.
- Як-то де?
- На мешкання!

— Як у мене шість покоїв порожніських із нудьги позивають, то я мав би серце пана комісара в хлопську хату пускати?

— Честь вам, пане Зельман!

Війт усміхнувся і, здіймаючи капелюх перед Зельманом і перед панями, признавав, що Зельманові дійсно належить ся честь у селі за його розум та за то, що знає всі хиби хлопів і їх злі вчинки, уміє підійти і вислідити злочинців і все йде на руку владі, яка без нього у тій дикій і чужій гірській закутині була би безрадною, як слабе око без окулярів.

Їмості допитувалися Зельмана, де буде сього вечора танцювати його жена, а Зельман божився, що не знає, бо перед двома неділями вислав свою жену до Марієнбаду, того самого дня, коли війт вислав свою жену до Криниці на купелі боровінові.

— Ну, то ви заглянете до нас, пане Зельман?

— Ого, я вже своє відтанцював, ми сеї ночі разом з війтом маємо тяжку службу.

— Таж ви стільки багато полонин маєте і ще вам хочеться при жандармерії служити?

— Полонини не мої, ласкаві пані, лиш божі, а їсти хочеться щодня — то хто постарає, як не моя голова?

— А ті глухі ліси на Кітелівці, то не ваші?

— Яка мені з них користь? Ліс треба сто років кохати, а де ж я тільки буду жити?

— А тартак не ваш?

— Тартак їсть дерево та й мене їсть!

— А ваш шинк нічого не приносить?

— Той шинк бере мені житє. Хлопи перепачковують собі нічма румунку через ріку і не дивляться на мою коршму, а зеленюки мають горівки стільки, що можуть у ній купатися, а ти, Зельмане, плати, небоже, скарбові патент і податки і лови мухи, як який павук!

— Який же ви бідний, пане Зельман!

— Ласкаві пані насміваються, а я кленусь здоровлєм моєї жени, що завтра маю платити вексель на тисячу долярів, а звідки їх взяти?

Війт потверджував той Зельманів клопіт, а їмості крізь сміх бідкалися над Зельмановою скрутою і потішали його, що його голова і з-під землі роздобуде ще не одну тисячку доларів.

— До милого побачення, пане Зельман, і ви, пане комісар!

— Честь паням ласкавим, падаю до ніжок, найнижчий слуга!

Дід Орфенюк тріснув батогом, і коні побігли, а їмості проклинали Зельмана за того, що тільки багатства має та й ще платнею конфідента не гордує і хотів би, щоби вони його із-за бідноти жалували.

Сонечко викупалося у ріці й сіло собі на горганах на смеречині, та й заглядало їмостям у личко попід парасольки, та й скоботало їх на голих грудях, та й ручках голих.

Смеречина шуміла легоньким шумом і нашіптувала їмостям, що сеї ночі буде їх любість обіймати і на ручках заколисувати і над личком лебедіти.

Верхи гір прижмурювали під сонцем свої великі очі і слідкували, куди їмості їдуть такі веселі, та й усмінені, та й красно убрані.

Віз клекотів під їмостями, як деревляний млин під потоками.

Їмості кидають навперед себе з воза на дорогу довгі і крилаті тіні, які лучаться із тінню кінською і дідовою і граються над ліщинами та бучиною, як тоті птахи, що над дорогою мушку ловлять і перевертаються на сонячних проміннях.

Їмостині думки також перевертаються і граються, вилітаючи далеко навперед воза і гуляючи на золотих нитках радощів і надії. Їмості добули із своїх шовкових торбинок туалетне приладдя й стали примальовувати свої личка, та й свої устонька, та й свої брови, та й поправляти своє розкучерявлене волосся, а сонячні промені стали до їх дзеркальців заглядати й їм покривлюватись.

— Манусенько дорогенька, то вже Краснолісся зараз, а наші личка такі запорошені!

— Мабуть, ліпше було не маститись тим французьким кремом, був би порох так до нас не прилипав, Рузю!

Дід Орфенюк став допитуватись, де має попасати, а їмості відповіли, що коло дирекційної вілли у Краснолісся.

Та лиш їмості то сказали, а з-поміж соснових лісів із магури вихилилася на дорогу і заглядає горда, висока палата, вся закосичена квітками та біло-червоними хоругвами, як тота дівка, що йде до шлюбу.

— Манусенько, онде вже дирекційна вілла!

— Ей, де ж би?

— Так, так, то вона сама,— притакував дід і радувався в душі, що зараз стане на попас.

— А ви вже там були, діду?

— Всередині ще не був, їмостечки файні, христининові нема там ні доступу, ні потреби.

— Там всередині дуже гарно: є велика зала до танців, а навкруг неї спальні, та будуари, та їдальня, та купальня — такі, гей в казці.

— Шкода, що така палата пусто стоїть,— зауважує дід Федір.

— Що вам біг дав, де ж вона пусто стоїть? Там прецінь відбуваються забави всіх злісних і зарядців, коли приїде панство із дирекції зі Львова на полювання,— там всі наші забави відбуваються, там пани з усіх гір аж від Чорногори з'їжджаються, та й бавляться, та й набуваються, аж душа радується, аж вся верховина здригається.

— А з того кому користь?

— Ви, діду, не розумієте, що то є панська забава, і тому так нерозумно говорите.

— Аби-сте прожили, їмостечки гонорові!

Їмості хотіли розповісти дідові, яка є користь із забави, але перед ними розгримілися стріли, а з кедринової алеї, що веде від палати на дорогу, появилася громада панів і сперла коні. Їмості сплеснули в долоні, а пани взяли їх на руки й ісадили з воза на землю та й віталися з ними, як браття із сестрами.

Злісний цілував комендантову в обі руці, та й рамена, та й кругленьку шийку, а так само обцілював професор панотцеву їмость.

І радувалися, і цілувалися, і попід руки ловилися, та й до себе притискалися, до вілли ідучи.

Дідові приказали пани за собою їхати і на задньому подвір'ю за віллою стапути та й тут ночувати, бо передне подвір'я зайняли вже брочки та вози злісних, та й зеленюків, та й навчителів, та й парубків-панотців.

Дід радувався, що не буде дальше їхати, і швидко дав коням їсти.

На мармурових сходах заграла музика на привіт їмостям, а зеленюки стрілили знов двічі з крісів, щоби всі гори знали, яка у них честь їмостям падеться.

Панотцева їмость йойкнула, а навчитель засміявся із її переляку та й обіцював її, що буде добре бавитися.

— А може, мій старий почує та й приїде?

— Ні, Манусенько-серце, не приїде, бо він з комендантом бавиться сеї ночі у Орфенюка старого.

— А вони що там упантрили?

— Хочуть Орфенюкову невістку збаламутити та й із чорнобривим шандарем заручити.

— Здуріли?

— Ні, не здуріли, бо то Зельман тим усім кермує та й обіцяв їм одну полонину, а вони тую полонину своїм паням-добродійкам на іменини подарувати мають.

Комендантова зачула ту бесіду і хвалила Зельмана, що такий розумний і кождому уміє добра нагилити. І питалася, скільки тая полонина вартує, бо вона хоче собі восени нову кримку справити та й на м'ясиці у Варшаву поїхати. Учитель упевнював їмості, що тая полонина стане їм на кримку, і на золоту ляму, і на Варшаву. Їмості слеснули в долоні і просили учителя, щоби шукав їм купця на Орфенюкову полонину.

А злісний вхопив їмості за праву ручку і питав, скільки хочуть за ту полонину, бо він вже купця має. Їмості заправили по тисяч доларів, а злісний приплеснув рукою і казав вчителеві перетяти руки. Їмості підтанцювали із радості.

Сумерк намагався разом з лиликами через вікна влетіти досередини вілли, але зеленюки метнулися і в одну мить розсипали снопи світла через усі вікна та й паням личка закрасили, груди підоймили, ніжки відслонили, ніздря розтворили, очі запалили.

Музика розігралася.

Зала розхвилювалася і розтанцювалася. Радість розсміялася. Ліси розспівалися, верхи у верховині розхиталися, ріками зорі розморгалися, долами роси розперлилися, норами звір розбудилася, дуплами птаха розшепотілася, хатами люди розстогналися...

Дід обійшов коні, повечеряв і через вікно з воза придивлявся танцям, а коли не міг розпізнати своїх їмостей серед кружляючих гологрудих пар,— закурив люльку і проганяв з очей дрімоту аж геть-геть поза північ. Коли коні полягали, приступили до воза три зеленюки і розпитували діда, чому не спить і скільки років мають його коні, а дід оправдувався, що через музику

не може спати, а його коні ще молоденькі, лиш по одному зубкові поклали. Зеленьюки хотіли почастувати діда горівкою, але дід їм подякував, а тоді вони вийняли дідові з уст люльку і подали папіроску, та ще й самі її дідові запалили і радили йому, щоби за віз і коні не боявся і спав собі, як дома, бо тут злісних, та зеленюків, та шандарів кождий боїться і ніхто дідові нічого не нарушить, а їмості і так будуть гуляти до схід сонця, а відтак ще будуть спати і най дід собі дурно не збавляє ночі.

Роздякувався дід із зеленюками та й докурював папіроску. Та чує дід, що сон його ломить, до сіна його голову нахилає і притискає, із рота папіроску витручує, очі йому заклеює, силу з рук і з ніг відбирає, соколом над ним літає. Дід підймає голову і сміється із сокола, що над ним, як над курятком, кружляє, а сокіл застидався та й відлетів. Полетів далеко-далеко облаками та й за хвилюк вертає і на круг воза коло діда сідає. Дивиться дід і своїм очам не вірить: то не сокіл, то його син Микола.

— Ей, дедю мій рідний, а ви що дієте?

— То таки ти сам чи лишень душа твоя, синку?

— Я сам, дедику, хочу на вас подивитися.

— А ти де лежиш, синку?

— Під Львовом, дедику!

— Та де тебе там шукати маю?

— Із самого Львова підете на полудне та й минете один ліс, а відтак хрести за лісом, а відтак другий ліс та й знов хрести, а відтак третій ліс та й хрести самі березові, а на самій середині лиш мій хрест яловий. Та й там я лежу вже на осьмий рік!

— А газдиню свою не хочеш видіти, синку?

— Ой ні, дедику, не хочу.

— Ба через що, синку?

— Сеї ночі вона мене ізрадила.

— Та з ким тебе сука ізрадила?

— Із шандарем чорнобривим.

— А ти, синку, там чуєш, як я за тобов тужу та баную?

— Чую, дедику, але тільки пічма, як роса паде.

— А як же ти, синку, віднайшов мене тут коло цього псярства?

— Зорі мене до вас справили.

— А за діти не питаєш?

— Я тепер їх видів.

- Файні хлопці?
- Буде їх вітчим збиткувати.
- Я не дам, не бійси!
- Дєдику мій добрий!
- Синку мій загнїваний!
- Підїт, дєдику, у місто до нотаря і скасуйте тот тестамент та здійміт ґрунт із невістки та й переписишь землю на хлопців!
- Так кажеш, синку?
- Так кажу, дєдику, бо ваша свічка догоряє!
- А не буде гріху за невістку?
- Ні, бо вона не неня своїм дітям.
- Мику'!
- ?
- А де ти, Мику'?

Дід протирав очі і допитувався, де подівся його Микола, але син не відзивався. Крізь сосни світало напротив діда небо, а на ліщині рипів деркач і будив діда із усієї сили. Дід розглядається, а він лежить на сіні на помостині, а воза та й коней нема! Встає та й перешукує подвір'я, а коней та й воза нема! Йде в зали мельдувати їмостям, а розтанцьована зала у сміх.

- А ви чоґо заснули, діду? — дорікає злісний.
- А ви не знали, що за рікою волоскі злодії гуляють?— протинає учитель.

Вибігають розпалені їмості й сварять діда та й послають зеленюків над ріку дідової шкоди шукати.

Зеленюки вертають голіруч і розповідають, що слід веде на саму ріку до броду, та й божаться, що віз і коні вже на Волощині, вже навіки пропали.

Дід сплюнув і згійкав, а відтак посмотрив рукою в ремені і врадувався, що злодії не забрали йому грошей з ременя.

— Танцюйте собі, їмостечки, здоровенькі, а я мандрую долів у місто.

- Та чоґу не додому?
- Бо так.
- Та чоґу, прецінь?
- Бо маю ґрунт переписати на внуків.
- А то через що, діду?
- Пропали коні з возом, пропала невістка, то найхоть божа земля не пропадає.
- А невістка що винна, що вас обікрали?

— Бо чужу віру на приймака взяти хоче.

— А вам то що шкодить?

— Мені то вадить, бо увес талан на пусте піде.

Дід офукнувся, перекинув бисаги на плечі і, гійкаючи, справився долів у місто.

Їмості подивилися на себе і дивувалися, звідки дід Зельманові тайни знає.

А відтак сердилися і голі ручки собі ломили та нарікали, що пропаде їх полонинка, скоро дід на внуків землю перепише. Та й Зельмана за неосторожність кляли, та й дідові наглої смерті желали, та й із злості аж поплакували. Шпотаючись, вийшов до них злісний і за голову взявся.

— Яке ж то нещастя вас зустрінуло, любки дороженькі?

— Старий Орфенюк пішов у місто ґрунта свої на внуків переписувати, бодай голову вломив по дорозі!

— Та й із-за того ви, дітоньки, плачете?

— Бо наша полонина пропала!

— Ні, не пропала!

Їмості ахнули із радості, а злісний закликав набік дрімаючого на крісі зеленюка і щось пошепотав із ним, та й зеленюк вхопив кріс у руки і скочив долів, гей вовк за вівцею.

Злісний голубив їмості і просив, аби за полонину не журилися анітрішки, бо дід вже не заїде у місто і ґрунтів не перепише, а його, старого, не треба жалувати, бо вже досить на світі нажився.

Їмості догадувалися, куди побіг зеленюк, і казали, що боються тільки, щоби дід довго не мучився.

Злісний сміявся із них і безпечив їх, що той зеленюк над водою так вивчився стріляти, що птаху-рибалку б'є у лету одним стрілом.

Їмості вихвалювали того зеленюка й успокоювалися та обіймали злісного і дякували йому, що висушив їм на личку сльози.

В лісі луснув стріл і розшумівся понад Красноліссям та й шумом ударив у вікна вілли.

Біленька зізда на небі закутилася, та й поточилася, та й упала на дорогу і в порохах згасла.

Птаха з ґруня на ґрунь перелітала, а ворони на дзвіницю сіли і закрюкали.

Заяці і сарнюки поховалися у темних ярах, а медведі у своїх леговищах тільки очі розжмурили і позивали.

П'яна зала упрівала і реготалася, а 'учитель вийшов до їмостей і, вимахуючи руками, заспівав в їх честь п'яним голосом:

Верховино, світку ти наш,
Гей, як у тебе тут мило!
Як ігри вод, плине тут час
Свобідно, шумно, весело!

Їмості гладили учителя по голові і вторували:

Свобідно, шумно, весело!

А верхи гір переспівували:

Свобідно, шумно, весело!

Роман Мокан з верхів, голова читальні у Рогізні, виходив у живний четвер із судової зали розправ дуже приголомшений і розболений.

Найдужче топили його шандарі, а за шандарями злісний, а за злісним війт, а за війтом таки його свідки.

— То ці вороги тановлять мене у бульбону, а мого адвоката заніміло!

Свідки обступили і потішають його, що рік не вік, перейде йому в криміналі скоріше, ніж на війні, а жіркою і дітьми не має журитися, бо люди будуть їм помагати.

Ця розрада тільки ще більше лютила Мокана.

«Аби-сте по тій правді здорові були, по якій говорите,— думав він собі.— Ой, люди допоможут! Таке допоможут, як ці свідки помогли. Питає суд: «Чи чув ти, бадіку, як Мокан говорив на вашім вічу проти панів та й проти паничів?» А такий баран каже один за другим: «Не чув». Питає адвокат: «А може, ти, бадіку, чув все, що Мокан говорив, і, може, чув-єс, що він не говорив нічого лихого на панів і паничів?» А свідок знов свеї: «Не чув!» А шандарі все чули! А я цих глухманів три дні з гір до міста звозив і три дні годую тут, гей волів! А він мені тепер каже, що люди моїй газдині та й моїм дітям допоможут. Не питают мого криміналу, але заговорюют мене, аби ж їх

вів до Муська на горівку та на буженицю. Кров пили би собі із-за нігтів оці облесники ненаїсні!»

Високий, гей бузьок, свідок з бесагами на плечах спльовує з-під чорних вусів і шепче йому до вуха:

— Романку, братчику, ми в жмені тепер, їх право, а наш кримінар!

Сухотварий, маленький свідок засвітив з-під великої баранячої шапки зеленими очима і, накривши долонею уста від сторони патрулюючих жовніврів, кляв зичливо:

— Най таке право шляк трафіт, що христининові дихати не дає!..

Лицатий і кушкатий свідок штовхає Романа збоку і безпечить:

— Спаде і на них смуча година.

Кругленький, як булочка, свідок поправляє собі шовкову шириньку на кругленькій шиї, а другою рукою обіймає Романів стан і дивується:

— А я, хло', заложився з Митром Попенюковим, що ти виштрикнеш, та й що з того, програв заліжку!

А тоті свідки, що йшли подалеки, вгадували, що Мокана женуть вороги із світа у криміналі, аби більше не вступався за селом. З-поміж цих свідків оброслий чорнолиций Оласій наближується також до Мокана і хвалить його:

— Панцкый маеш розум, що-с упросився на місяць весну звеснувати, а відтак вже панцка воля!

Ще далше позаду йшли свідки боязливі, котрі зо-страхи перед злісним свідчили на два боки і потакували так прокураторові, як також оборонцеві, а приперті до чола, толкувалися, що стояли оподалік і добре не чули, що Мокан говорив, але божилися, що він не мовчав. Вони й тепер глипають то навперед себе на Мокана, то обзираються за жандармами, наче хотіли б впевнитись, хто їх заведе до шинку на полуденок.

А Мокан кається гірко думками:

«Коби я тоту катушу ше пересидів, то абих видів, що хлопа ріжут, як вепря, то не обізвуся, бігме, ні, ше буду кричати: келюхи з него согайте, посічіт 'го на дрібні кусні, бо правду каже злісний, що хлоп добрий лиш печений і солений!.. Таким цапам треба України? Смоли їм у горло, ше й обухом у голову! Ти сироти за него жінку та й діти, а він з тебе кров хоче пити. То нарид? То гаде сорокате!»

Ті Романові кудлаті думки поплескав разом з головою його сивенький довгоносий адвокат, що подогонив його, протиснувся проміж свідків і вмовляв в нього, що має велике щастя, що дістав тільки рік криміналу, бо за таку провину параграф пише найменше п'ять літ тюрми.

Коли Роман на се нічого не відповідав, адвокат був певний, що він вірить тому своєму щастю і, кладучи йому руку під паху, допоминався:

— Треба буде мені ще соточку доплатити, бо самі видите, що я собі коло вас три дні збавив, а кара маленька!

Свідки посміхнулися з маленької кари, а адвокат відповів усмішкою і подався убік.

Моканові гадки що раз, то більше студеніли і корчилися під хмарою чорного жалю.

Виглядав, як підшилений ясень.

Його подовгаста твар викривилася під надстриженим вусом, а сині очі потали в долину, гейби не хотіли дивитися на тоті сірі мури, на тоту узбросну варту, на тих облесних і неяситних свідків.

Вийшов з брами і оглянувся, як пострілена птаха оглядається в сторону свого вбивця.

Такий великий, камінний цес мур, що очі його не завтякають обіздріти. Сам камінь і глина, самі роззявлені гаврі, саме руде залізо. Сонце тут не нашпарить, не дотиснетесь, хіба зеленим мохом крадьки підкрадеться. Студінь відти норами позиває.

Щось Мокан забагато у цей мур дивиться, щось він очима шукає. Щось він собі думас, щось собі пагадує.

Свідки глипнули у тото місце, куди він вдивлюється, а там на мурі тремтять маленькі оченята, як два метелики синьокрилі.

А личко, як біла платинка, на мурі від вітру хитається, а дрібні пальчики кошелик тримають і червоніють.

Тоті жалісні оченята глянули на Мокана і на бадіків-свідків і чогось зраділи.

— Ти чия, небого?

— Івана Паладюкового.

— Того, що у ліщинах сидів над Пругцем?

— Того самого.

— Того, що його вояки убили?

— Того самого.

— Шо його звали радикалом та й йому хату спалили?

— Того самого.

— А ти що тут у таким місті робиш?

— Я тут у панів служу та й прийшла неню відознати.

— То неня тут у припоні?

— Вже рік у катуші, вуєчки файні та пишні!

— Та за що, хло', єї катують?

— За це саме, за що дедю убили.

— Варє?

— Кажут, що, адіт, за тоту Україну.

— Ото їх у горлі давит!

На Мокановій тварі запалився черлений вогник.

— Ба що ти, душко, принесла своїй нені?

— Аді: писаночки красні.

Дівчина відкрила кошелик, а зсередини, як зірочки, усміхнулися до бадіків писаночки писані, такі, гей живі очі...

— Йй-га, то ти, казати, таки увесь великдень нені справила?

— Буде й нені, буде й багнетникам простибі за того, що передадут нені.

— Та й така мала удаєш писати?

— Я і вам по кошеликові повиписую, вуєчки добрі та пишні, лиш аби-сте хоть сьогодні увечір, хоть завтра запалили у ліщинах над Прутцем вогонь за дедєву душу.

Бадіки прирікали, що з радної душі запалють вогонь за її дедю зараз, як лиш додому прийдуть, аби усі гори знали, що Паладюкова пам'ять сяє.

Дівчина цілувала бадікам руки і божилася, що їх нагилів її біг. А ще не доступила до Мокана, як він уже гладив її біляву головку і весь палав із радості:

— Рости велика, возулько маленька!

— Рости велика,— повторили бадіки-свідки і забували за полуденок.

— Аби-сте тривали, вуєчки срібні!

Так, наче б дивився Мокан, як його темні гадки сідали воронам на крила і утікали від нього та й пропадали десь межі мурами та коминами, а на їх місці мерехтіли усміхнені писаночки із кошелика доньки Паладюкової і на кримінальному мурі зоряними пальчиками виписували Паладюкову Україну...

— Адіт, таке воно малє та невидне, а стариню завстидала!

— Аби тебе, писарочько, ручьки не зболіли!..

На темнім коридорі судовім збився, як вівці, гурток мужиків, обтерханих бисагами, і нараджувався, що їм діяти.

Одні піддавали гадку, чи не піти їм поскаржитися до судового старости, а другі зараз відганяли ту гадку, бо знали, що староста має люту кров і як уздрить у дверях свої канцелярії мужика, то у тім моменті гукає на возних, а тоді возні кидаються на чоловіка, як вовки, і виводять його надвір, але при тім виводі сягають під киптар і під байбарак та й рахують йому ребра, аби більше не вертався та й аби усьому хрещеному мирові відраджував такої докучливості.

Були газди, що радили піти до ключника до хати й там разложитися табором та й нікого не просити, ані перед ніким не жалітися, але й ця рада швидко гиньла, бо практиковані бадіки махали на неї руками і доказували надопевне, що така робота нічого не варта і ніде не пишеться.

Ще одні радили піти ще раз до директора Ржондзіцького і просити його ще раз, аби мав над людьми обачіння, аби не збавляв їх весни божої та й великодня.

Але і сю раду заплювали мужики слиною.

Низенький і, як скіпка, сухенький бадіка з твар'ю, як камінна жовтава плитка, тручає шапку назад і, б'ючи-

ся кулаком по чолі, заявляє, що мужик є завше дурний і тому мусить радитися мудрішого, і тому повинні вони всі піти до адвоката та й покласти, що заправить, і запитати його, що мають робити.

Та як він це сказав і ударив палицею по долівці — то всі бадіки йому притакнули і справилися за ним до канцелярії адвоката.

Надворі грає марець.

Звівається вітрець і то заслонює, то відслонює сонечко. Бадіки чаляпають своїми корзакми по грузькій улиці і радіють, що із зими робиться каша, а в їх надією помальовані очі зазирають руді та лисі, гей обголені, хребти гір і пригадують їм, що десь за третіми горами йде в цей край весна, яка потребує їх сили і роботи.

Гірськими засколобинами біліють ще сніги, але вже запорошені, вже не такі студені, вже від погляду сонця гинуть, вже не будуть морозити дітей у колісці, маржину в колешні, рубачів бутипами, газдів у дорозі, птаху на мереці, кленів у воді.

Тоті розварені сніги леда день сплинуть у бистрець і втечуть у море, а на їх місці зазеленіють левади і луки та й прикличуть зазулю, аби бадіків щастям дурила.

Але ще не знати, де тота зазуля бадіків застане, звідки вона їх буде закликати, аби йшли весну веснувати. Цим бадіки найдужче зажурені.

Адвокат добре обдивився, розпитав бадіків, якої ради шукають, розперся у кріслі і сховав свою платню до шухляди.

— Ви, — каже, — газди, такі дурні, як оті вівці ваші, що ви їх доїте і вовну з них собі обстригаєте, а вони голі і голодні бігають за вами услід і ще блеють за вами.

— Ми люди робітні, пане, ми весни шкодуємо.

— Що вам весна принесе, коли у вас землі обмаль?

— Станемо десь у дворі на роботу, але весни не змарнуємо.

— Двори мають своїх, вами не потребують.

— То будемо у долівських газдів спілки брати.

— То такі самі голаки, як ви.

— То підемо на трачки робити.

— А як і там не приймуть?

— Буде, як біг дасть, але не в неволи.

— А ваші бесаги від чого так попухнули?

— То ми вовни набрали, бо хочемо там прясти, аби нам не навтямлювалося.

— Ей, хлопи, хлопи!..

Низенький бадіка звертає адвокатові увагу, аби залишив цю бесіду:

— Ми не тому до вас прийшли, аби ви нам покривлювалися, лиш аби-сте нас вислухали та й допомогли у нашій біді. Ви наш, а ми ваші. Ми прийшли до вас, аби від вас дізнатися, чи то є директорова повинність, чи його ласка, аби він нас сьогодні приймив.

Адвокат поклав жовте олівце на чоло і, подумавши, відрік:

— То його ласка, бо таких, як ви, є багато!

Низенький бадіка кладе перед адвокатом друге питання:

— А як тото ласка, то по кілько то нас має коштувати?

Адвокат знов підпер чоло рукою і, нахмурений, надумався, а опісля вирішив:

— Дасте йому кожний по п'ятці!

Бадіки ойкнули.

Низенький бадіка кладе перед адвокатом третє питання:

— Але ви самі з ним поговорите?

— Та що маю з вами робити?

І бадіки обтулювали адвоката медовими словами, щоби лишень ішов з ними, щоби квапився.

— Та чого вам туди квапитися?

— Аби нам нинішний день рахувався.

— А гроші маєте?

— Щось маємо, а щось по дорозі у Майорка собі ухватимо.

Адвокат, неначе картаючи себе за те, що на хвильку забувся і сам собі відмовляв та знеохочував клієнтів, змінив швидко свій погляд і, плескаючи по плечу низенького бадіку, безпечив, що він з директором Ржондзіцьким добре собі заходить і хоть справа бадіків є тяжка, він її поведе так, аби було добре.

Бадіки ловили його за слово і підганяли:

— Веди, веди нас, любий панчіку, так, аби було добре, абих ті згадували, аби-сми других газдів до тебе справляли.

І пішли.

Пан директор Ржондзіцький колишеться, як бочівка, коридором, а коли заздрів адвоката з бадіками, швидко зайшов до своєї канцелярії і луснув за собою дверми так, аж весь суд здригнувся.

Бадіки вгадували, що директор тому такий лютий, що тепер адвокату не зможе вже відмовитись і не посміє гаркати на нього так, як гаркнув був на них, коли за себе його покірно просили.

Лоскіт пішов темним коридором і заглушив поздоровлення, яке адвокат вислав за директором.

Бадіки лишилися під дверми, а їх заступець правний, усміхаючись, увійшов у директорську канцелярію.

Чути бесіду, чути сміх, а відтак хвилька тиші.

Адвокат виходить червоний, бере бадіків набік і па-вчає:

— Справа є дуже тяжка, бо є переповнення, бо таких, як ви, є багато, а всім не можна догодити, бо місця нема. Але я бачу, що директор рад би мені піти на руку і зробити тоту ласку, аби ви дурно домів не вертали — але сієї ночі такса пішла вгору, бо хлопів налізло, як трави та листу.

Бадіки споважніли.

— Ба, чи дуже підскочила?

— Вже удвоє!

— Преч би ся казало!

— І то ще не похочусь!

— Варє?

— Кленусь на свої діти!

— Лишіт, ми вам віримо!

— Бо то, знаєте, кождий хоче жити...

— Знаємо, пане, ше й як знаємо!

— Та й знаєте, панове газди, що тото, властиво, не вільно...

— А ви до чого пан?

— Я до параграфів.

— Ей, говоріт свеї, шо нам не вольно, то вам таки вольно!

— Ні, і мені тото не вільно, бо я ваш чоловік... Але ви зложіть між собою по десяточці оцему низенькому газді до рук, а я зараз навчу, як він має ті гроші давати.

Бадіки обернулися набік і стали шпортати пальцями у своїх ременях, а їх заступник взяв низенького бадіку попід паху набік і пошепки учив його, що треба робити.

А як адвокат, оглядаючися назад себе, скінчив свою науку і прощався з бадіками, то у жмені низенького бадіки узбиралося дванадцять десяточок і всім бадікам за-світилися очі, коли за низеньким своїм товаришем вхо-дили у директорську канцелярію, а директор, похи-лений над столиком, щось собі писав і не виганяв їх з порога.

Низенький бадіка підійшов до директора і, кладучи зібрані гроші на стіл, повістував, що вони ті гроші на-йшли у суді на підлозі і їх підоймили та й віддають там, де вони належуть.

Директор не звертає на це уваги і пише далше, а ба-діки почали покашлювати й підганяли очима свого ни-зенького товариша, щоби все сказав.

Низенький бадіка укладається, як до отченашу, і зачинає від самого початку.

— Будьте нам зобашні, директорю наш панський, презує наш дороженький!

— Спадайте на рапи і не збавляйте нас божої весни і прийміт нас до того смучого криміналу, най ми цими слотами та фүфелами свою кару відбудемо, заки земля божа осушиться та й нагріється.

Директор наче прокинувся спросоння.

— Ах, то ви?

— Ми самі, панчіку пишний та й файний!

— Ви до арешту, так?

— Ой так, так, комісарю наш годний!

— Ви ще за тото віче, правда?

— За віче, за віче, любчіку наш любий!

— По кілько ви тоді зафасували?

— По місяцеві, добрітко наша добра!

— Та й вам доконче тепер?

— Якби ваша ласка, панчіку грешний!

— Кортить вас дома паску їсти?

— Святе ваше панське слово!

— Але я казав, вам, що там глітно, нема де шпильки опустити.

— Межи людьми і ми примістимося, як ваша ласка!

Директор впорядкував свої акти, понакривав їх дощечками, притиснув камінцями і, відхиливши двері, щось крикнув, а до канцелярії вбіг ключник, ключами подзенькуючи.

— Спиши мені їх і бери собі цю свіжу марфу!

Бадіки, відходячи в тюрму, топилися під директоро-
вою ласкою, як той мартовий сніг на горах:

— Аби-сте, панчіку, прожили!

— Аби-сте тривали!

— Аби-сте нарік діждали!

— Аби вас, панчіку, госпідь милосердний уквив
своєв небеснов ласков!..

НА КУПАЛА, НА ІВАНА

(НАРИС З ГУЦУЛЬСЬКОГО ЖИТТЯ)

I

Хоть Купало, хоть Лопушник, але це в справедливий Іван.

Відьми вночі на раду скликає, мушками світить перед русалками, рікою вінки долів пускає, лісами любість підкидає.

Та й полонинами 'д газдам присідається.

Нашітує Іванові Шепитарюкові у стаї при ватрі на полонинці на волоськім боці:

— Зійди-ко, тезку, на ляцкий бік у село ід своїй газдині, бо тот ревізор білявельський не годен через ню ні спати, ні їсти!

Шепитарюк не похочує маржину на наймита лишати:

— Як вона газдиня, то ревізорів хати не відтворит, а як вона ніхтолиця, то єї я не всокочу.

Але святий швидко перебиває:

— Не сокоти, брате, жінки та й збудешся єї, молодой. Пташка паруєся з пташків, мушка з мушків, рибка з рибків, самець у лісі з самичків, а ти слюбну жінку лишив саму на подушках під джергами та й лінуєшся єї у таке велике свято відознати? Спам'ятайся, тезку, і сідлай коня та перебіжи нічма Черемош, як ревізори муть спати, та й розвеселиш молоду жінку і мені завтра покладеш свічку на вівтарі!

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА

М. ЧЕРЕШИНА
ВЕРХОВИНА

К Н И Г О С П І Л К А

Фотокопія обкладинки збірки «Верховина» (1929)

Бо як дим підіймаєся

(згодка)

присвячую пам'яті Деді

Дедь зійшлося шість дедів у Кутіх і змовилися, що в середу вранці вбудують своїй синам до шкіль в Колочині хатю най кращу п'ялуть хатю най під вагісе лясаломо.

Довіліся хлопця у віз тай холодам, холодом у пісинам своїм лісі з'їдуться так найм нехотілки, гайди на понас під смерошино. Та як хлопці зноза смерк з'їздили збудити здивувалися сам тисаніи споканити ся тай розізнаються ся, то вель тугу з себе урону посподарить а вони ще и доня їх палогикам заплере, то як могоді го. учбці білі у лурі Кривими латіти будуть. Не буде їм збудивувати ся, що село їх здоганас, нависеруд вора ласат і ро. місто не пучкал. Не буде їх ніго у грудях сидрати, не буде їм дорота корохом в оці мейайи.

Буде їм сонерко звітиом мильо маво-вати.

Так деді себе одтегели тай так і зробили, бо дедєва міць в хаті а нешні слози.

Ще заки село пробудилося, дедє даєт свили обваліка паці. лубаніи нєто в ружку тай на віз на сіно с'їзати.

Тайки возем іючо ситити, - лалили собі ружки нєля.

Шепитарюк хмарить чоло і передумує ще раз:

«Молодиця Мочернакового роду, чей, не подивитися на ленку, чей, не осоромит роду. У неї робота жде на роботу, нема коли пустим потребувати. Та й коби хоть образ, а то кривоустий!

Але той ревізор не з добра наймив собі на найближчим ґруні хату, не з добра вечерами на гармонії грає.

Граї собі, зайдею, фартушанкам своїм, а моя газдиня твої гри не чує. А ти шо против неї?

Таже у неї цвіт у личку горит, а ти як надута кишка.

На твою кушкату, закривлену твар не кине голубим оком моя Марічка, непокладе своєї весни під твоїми грузькими обцасами.

То годна та дужа, та красна у мене газдиня, то душа моя...

Ше тепер мені жаль, шо не зганьбив я мельничку за мою газдиню.

Насипаю я у кіш нараз мливо, а вона підсміхаєся:

— Не разуйте, Йванку, лиш питглойте, брачіку, бо ваші гості разового хлібця в рот не возмут...

— Які гості? — питаю, а вона вже відрікає:

— Ніби ви не знаєте, таже тот присадковатий ревізор кривоустий, тот Збешко Прушковський, шо за вашою газдинею пропадає.

— Тот теребилюлька від граничарів?

— Той-той, зеленюк із Попадюкового ґруня.

— А як же він пропадає?

— Каже, шо навіть аби угинув, то відбере вам вашу газдиню.

— Таж то не квітку урвати!

— А такий бараба того питає?

— А я де?

— Ви, Йванку, граєте полопинами та зимарьками на волоскім боці, а зеленюк попід вікна: добрий день, душко!

— А ви того чули?

— Ей-га, чи лишень того? Ти, — каже він, — молодичко, зриваєш мені очі, ріжеш моє серце. У чім, — каже, — красна квітко, ти личко своє іскупала, шо воно мене з розуму ізводить? Увесь широкий та довгий край, — каже, — я перезнав, переслідкував, а такої, як ти, не надивав. Ой, возму я тебе, — каже, — файна квітко, та й у свій рідний край пересаджу, щоби ти там межи Прушковськими пвіла їм і мені на славу!..

— А моя що йому відповіла?

— У личко червоніла і сміялася.

Десь та смучя мельничка серед села сидит та й усє чує, та й знає...»

Іванів вівчар Дмитро приніс овечий подій у стаю і божився, що зараз дістане від свого газди тютюну повну люльку, бо має йому щось важне сказати.

Шепитарюк став його про тоту важність допитуватися, але вівчар не пускав з себе пари, доки не учув у жмені маркотку. Тоді розповів він газді, що у явірнику здибав його тот низький кривоустий зеленюк-ревізор і казав газді переказати, що його газдиня робить завтра за його дєдю обід і хоче, аби її газда сеї ночі збіг у село до хати. Та й казав, аби газда переходив хітар Копиладельим плаєм, а він сам там буде на варті і газду миром перепустить через Черемош.

Шепитарюк ніби сварив вівчаря за того, що його здурив і задурно вигулив жменю тютюну, але всередині був вдоволений, бо під вагою тої новини рішився поїхати конем до своєї газдині і відсвяткувати свого та й дєдевого патрона обідом і поминками за дєдеву душу, аби дєдя і сього року знав на тім світі, що доброго сина та добру невістку лишив у своїм дворі, на талані своїм.

— Однак шось мене отік спирає, але я таки збіжу долів, а ти, Митрику, пантруй ватри і трембіти!

І Шепитарюк осідлав коня, натерхав скоромою у бєсагах і пропав у Копиладельим плаю...

II

Ніч срібна, найсрібніша.

Місяць везе у срібній чайці голого Купала-Івана над горганами, а зорі прижмурились із стиду й у ліси порозбігалися боками.

Небо, гей на морі піна.

А з тої піни срібна роса паде на ліси, на гори.

А з того неба Купало любість по землі сіє...

А де тота любість упаде, там білий вогонь з землі виростає.

А за тім білим вогнем темна хмарка тінь розстелює.

Бо любість одно крило біле, а друге темне має.

А як той вогонь забрів у Черемош, тоді чорна тінь із берега йому межі очі з дубельтівки плюнула.

Луснув стріл у зворі, погас вогонь у броді, розбігся смертельний гомін лісами...

Купало на небі обіздрівся і золотим пером записав кот-
рись душу у свої книги...

Як оком кліпнути, нетлінні нявки урвали танець над рікою, а чугайстир шпурнув арідникові плитою у його чорні ребра.

Черемош ударив скоками у скали, а скали застогнали...

Ліси похитали головами і згійкали на тоту чорну тінь, що з берега стрілом найсрібнішу ніч прострілила...

III

Хоть Купало, хоть Лопушник, але це є справедливий Іван.

Бере та й сонцем зарінки сушить. Лісами холоди вінником вимітає, у деревині соки переварює, запахами в перекотах дیشه.

Муху роями на сонце випускає, маржину у зелену ліщину загонить, бджілку на солодкі меди веде.

Птахам яечка у гніздах вигріває, дівчатам ягоди у кошелі мече, дітвору грибами в росу гулить, зілля силу дає, папоротин цвіт збирає.

Мисливцям звір множить, орлам зайчиків на конюшинці показує, рибарикам рибку підкидає.

Полонинами молока в бербениці наливає, скором пряче ід Петрі.

Скали розпікає, гаддя на камінню гріє.

Барабульку та й кукурудзку з землі за чівку на сонце витягає.

Вітри в печерах запирає, аби світ був тихий, та запашний, та ясний.

Бере та й дівчатам личко красить, молодицям в очі принаду насипає, аби були гожі, як Шепитарюкова газдиня,— тота, що зеленого ревізора з розуму ізводить.

Тота, що очима потинає...

В церкві жінки Іванів вітвар зіллями убирають, гей до шлюбу:

— Гей, Іванчіку божий, Іванчіку чорнобривий, роздай діти межі молодиці, аби-с мав шо ерстити, аби-с мав де у кумах бувати!

Лиш Шепитарючки тут не видко. Віді, вона святим не требує, бо пишна та красна над усю челядь.

Але перед Івановим вітварем горить Шепитарючина свічка, а вона сама ходить ід газдам і газдиням і шепотом запрошує їх чемними словами на обід за душу чоловічого деді. Навіть панотець прошений. Будуть газди і газдині харчувати, будуть за панотцем молитви відмовляти. Буде покійникова душа радуватися...

А святий Іван межі челяддю та межі свічками упріває.

А панотець, що́ приязно службу править, що́ красно говорить:

— Дивіться, — каже, — люди: сонечко пражить землю та й випражує з неї ягідку і рожу, а з тебе, хлопе, не годно випражити навіть вужевки. Але не тоту вужевку, що ліси і дараби в'яже, але тоту вужевку, що усіх хлопів у один нарід в'яже.

— Най же цес нарід каїться, най свою Україну шанує!

— Най хлоп хлопа тримається, най свою віру держить.

— Най молиться за всіх Іванів, що за цю землю зі світа пішли!

Нарід їсть панотцеві слова і росте високо.

Та лишень закінчив панотець боже слово, а церква заметушилася.

Став мир до дверей пхатися, стали люди виходити, бо пішла погана чутка, що до трупарні коло церкви привезли шандарі мерця пороти.

Нарід глотиться, а шандарі кольбами у груди.

— Ба кого ви, паничіки, в трупарни поклали?

Шандарі здвигають плечима.

Але челядь прилипла до стін і через шпари розпізнала:

— Таже то тварь Шепитарюкова!

— Ба, варе, котрого?

— Івана Іванового.

— Цего, що напротив Паладюкового груня.

— Того самого!

А Шепитарючка як того почула, та як не заверещить, аж трупарня здриглася:

— То його убив ревізор кривоустий!

— Брешеш, жінко,— боронили шандарі.

— Бігме, кривоустий газду мені стратив!

Та й скочила понад кольби до трупарні, як громом підкинена.

Трупарня із жалю тріскає. А варід ломить собі голову і руки.

Вийшов панотець з церкви, а шандарі його хап попід пахи та й просто до міста.

— Та за що нам панотця берете?

— За його казанне!

— А того, що газду убив, на суд не ъедете?

— Вам засій від того, пся кров, собача!..

Гейби не та сама ніч, тота різдвяна ніч, гейби вона ходила й говорила, гей тота церква у великий храм. Гейби то небо до села прихилилося, гейби до села щось шептало. Отік тоті морози кулаками лускають у газдівські хати, отік вони газдів чогось посварюють. Тоті далекі зорі щось нахилюються та й у газдівські вікна на стіл заглядають, отік вони Pereznati хочуть, чи газди на столі пшеницю мають, чи вечерю поживають.

Тоті зорі щось міняться, щось вони поморгують, щось вони оповісти хочуть, лиш гляба їх розуміти.

Відай, вони тих сімох колядників по селу водять, відай, їх коляду леліють. Обвели їх посеред села та й завели до побережницького двору.

Ідуть колядники попід зорями, переходять всі три побережникові перелазы та й заколядували під побережниковими віконцями:

«Зажурилиси гори й долини, що не зродило жито-пшениця.

Зажурилиси всі полонини, що гей великі зими упали.

Зажурилиси та й господарі, що обмінилась наша земляця:

що нема правди на божім світі, що гине нарід у самім цвіті;

що царем стала темная тюрма, за добре слово в голову куля. За темне слово, чорную зраду кличуть сидати, подають ручку. Бо темне слово — червак в яблочку, ржа в залізочку, пісок ще й в очку.

Гей, сидит зрада посеред села, її пізнати, гей трійлозела. Бо п'є горівку, їсть солонинку, а за то нічма на постерунку продає брата, продає неньку, продає челядь ще й шлюбну жінку.

Красно убраний та й ще веселий.

Дві порошниці йому верх грудей.

Полегки ходит, масно говорить, до свого брата зраду підводить, у чужу тюрму село загонит. Знати-пізнати, що криво робит.

Йому дай боже всю пімсту божу,
Газдам дай, боже, на хліб урожу,
Най зрада гине, най вірність росте,
Най нарід знає, де серце пусте.

Ще й вовкам, боже, болу на зуби, на очі більмо, кольку у клуби, вуха без слуху, носи без нюшку — доки муть їсти з народу юшку.

Аби їм ріки повимерзали, аби їм ліси повигорали, аби їм двори позапалились, аби їм лани перерубались, аби їм ключі розгубилися, аби їм пушки потопилися, аби їм гори порозсувались, аби їм тюрми порозтворялись».

Колядники співають під сліпими вікнами, бо побережник примкнув усі вікопшиці, заки сів із гостями по конець стола.

Однак через шпари продирається світло і ловить срібний віддих колядників та й грається з колядою, морозом посрібленою.

Хату розпирає така тепліня, що шандарі порозпинали свої кабати, а вусатий побережник верг свій кштарик лиш наопашки та й хусточкою з червоного лица собі піт обтирає.

Побережничка порозкладала на дубовім столі усі страви та й усі пугарі поналивала. Але поклала під скатерть забагато сіна та й пугарі хитаються і розливаються, а шандарі віщують із того господарям щастя.

Побережник веселить своє лисяче лице і приповідає:

— Ще ця хата не гостила таких файних, та пишних, та путерних гостей. Ще ці миски і полумиски не тримали страву перед такими делікатними та черлененькими губ-

ками, а ці пугарі ще не дзоркалися в таких біленьких та пухкеньких ручках панських.

— Ану-ко поживайте, ану-ко досягайте, мої дорогі та золоті гості, наставники годні!

Із страв б'є пара на шандарські точені лица і заливає гостям очі та й заважає їм їсти й пити.

У віконниці ударили, як груда, мужицькі голоси хропаві.

Здриглася у вуглах хата.

Як комендант зачув з-перед вікон коляду, обрушився дуже і кинувся до постерункового:

— А то по-якому? Таж я всему селу наказав колядувати, лиш одному Казикові Тшецецкому дав позвоління!

— Сповнився розказ пана коменданта,— каже постерунковий.

— А то що?

— То, що чуєте.

— То ж то не Казиків голос, та й коляда не наша!

— Є там і Казик межі ними, бо Іван Гавриш зробив з ним спілку. Я здибав їх уже у вїта, що так само дивувався, як пан комендант. Я до них з карабіном, а Казик мені ваше позвоління перед очі тиць: не важся,— каже,— тих хлопів арештувати, бо то мої спільніки,— я вистарав позвоління, а вони мають колядувати, то буде і мені, і їм дижма. Читаю, його правда.

— А то раз гунцвот,— добріючи, дивується комендант.

Побережник мішається несміло до тої бесіди:

— Бо то, прошу, пане коменданте, тот Казик Тшецецкі непривишний навіть до такої роботи, як коляда. Він таки ще за Австрії, ек був у нас шевцем, то робити анітрішки, ані не подивиться в той бік, де робота, лиш ціле літо лежить холодами та й лиш посвистує. Їму, бувало, аби так дес рибку у ріці зловити, заячика в лісі убити, курочку за простибі дістати, та й жив у селі коло газдів — не до вашого гонору кажучи — такий собі бараба. А тепер він у селі великий, де би він сам пішов колядувати і коляду носити! Але я отут межі нами кажу вам вірну правду, що єму не варт поляком бути, бо то — шануючи образ і вас ірщених — таки пустий друк та й решта.

— А з ким же він став на спілку? — питає комендант.

— З ким, як не з кримінальниками,— відповідає побережник і вияснює:— Тої середі випустили з фурдиги

Івана Гавриша, того бунтаря, що у читальні був головою та й кооперативу провадив, а він почув, що Казик має на коляду позвоління, та й гайда до него. Робім,— каже,— малу кооперативу: ти дай-ста позвоління, а я зберу колядників, та й половина коляди буде тобі, а половина піде на нашу школу. А Казик лиш цього хоче. Та й вже тримають собі сервус.

— А хто ж ще до них пристав?

— Хто ж, як не тоті стрільці, тоті опришки, що є їх лиш п'ять, а конірують цілим селом.

— Ті, що сиділи за віята Порембського?

— Ті самі.

— А може би, їх, прецінь, зараз замкнути?

— Зараз як зараз, але досвіта буде можна.

— Та чому так пізно?

— Бо як набудемоси, то пан комендант, як звикле, схочут дес попогратиси, а Гавришева Марічка над усі дівки найфайніша. То най старий удовець Гавриш колядус на школу, а ми підемо до его доньки колядувати. Я підкину у хоробах стару рупницю, а як він прийде до хати, то пан постерунковий знає, що має робити: ланцушок на руки та й наперед себе...

Цих слів не чула вже кругла побережничка, бо почувла, що коляда скінчилася, і вона винесла коляду надвір, а комендант поплескав побережника по плечах та й хвалив собі його раду.

А постерунковий, врадуваний, вхопив револьвер і вибіг на подвір'я та й стрілив три рази, аби й село, і колядники знали, що шандарі не сплять, та й аби страх мали.

Гомін полетів понад колядниками та й понад селом, ударився об ледяні верхи гір та й розшумівся горганями і долинами та давав вовкам знати, що село їм нової коляди співає.

БО ЯК ДИМ ПІДОЙМАЄТЬСЯ

(ЗГАДКА)

Присвячую пам'яті деді

Десь зійшлося шість дедів у Кутіх і змовилися, що в середу вже відвозять своїх синів до шкіл в Коломию, хоть най нені плачуть, хоть най під колісе лягають.

Досвіта хлопця у віз та й холодом, холодом у пістинським лісі з'їдуться так, гейби не хотячи, гейби на попас під смеречиною. Та як хлопці з-поза смерік звідти не звідти здиблуться і, як писанки, скачаються та й розпізнаються, то всю тугу з себе у росу поскидають, а коли ще й доля їх пальчиком закличе, то, як молоді голубці білі, у мури крильми летіти будуть. Не буде їм привиждуватися, що село їх здоганяє, навперед воза лягає і до міста не пускає. Не буде їх ніщо у грудях спирати, не буде їм дорога порохом в очі метати.

Буде їм сонечко цвітом личко малювати...

Так деді себе безпечили та й так зробили, бо дедева міць в хаті, а ненині сльози.

Ще заки село пробудилося, дедя заставили Іванчика поцілувати неню в руку та й на віз на сіно сідати.

— Таки везеш його ситити, — ломили собі руки неня.

Дедя містили на возі зелену скрипьку та й квапилися, гей перед тучею.

Неня відкликали Іванчика до комори і шепотіли, що в гарчику на дні у молоці є три срібні леви. А відтак перешінкали Іванчика, а відтак переперезали, а відтак

червоне яблучко в писану торбину поклали, а відтак плакали.

А як гуси загегали, овечки заблеяли, коровки замукали, то Іванчик вже сидів в білій корушинці на возі коло дєді і минав хату.

Вікна глипали за ним і хмурилися.

Двері запиралися і сердилися.

Плетені перелази руками махали.

На горбочку зелений ясінь підоймився і показував нені, куда її син їде.

Отави росу пили, ненин голос стелили: «Чи мені хибло ложки, чи миски, що я дитину від хати у світ пустила? Хто тепер буде мені косити, хто буде в бутин ходити, хто буде гонти робити?»

А як дєдя на то розгнівалися, то ненині слова утекли вгору і в хмарах горіли, аби Іванчик не банував за селом, аби вгору на небо дивився.

— Коби-с, хло', утік із цього смучого села від довбні та й барди, то би-с колись мені дєкував, старому!

Іванчик дивився на червоне небо і палав коло дєді, гей той ранок коло сонця на сході.

Але то погані коні, їдуть, як змії!

Так як дві слові заговорити, а вони вже вуйків сад перебігли. Ото будуть вуйко неню сварити, що їм не сказали, коли Іванчик до школи їде. «Був бих йому грушок у торбину насипав, був бих кинув лева на скриптури, аби, гуңцвот, книжки брався».

Та й були би казали: «Мой, хло', Йва', чітай, саняку, глібоко тоті коенюші, може би-с на злісного вивчився! Нема в селі понад него. Піп лишень на різдво та на великдень вєпра ріжет, а він кожного місяця такого, як медведя, на ватрі шмалит! А які там набутки, гай-гай! П'ют, данцуют, з віри виходют. Гримни, кажет, Семене, з моєї дубелтівки зо три рази, най село знає, що злісний Шпаніло з молодицями п'є та й гуляє!»

А дєдя зацітькували б вуйка: «Ану, заткайся, Семенку, братчіку, таки що піп, то не злісному пара: скорнее-си рано, відгалакає своє та й увєс день може пупом догори лежати, а ти, злісний, чімхай пляями, та вертепами, та печерами, доки тебе звір не збавит або христїнин до верхка берези горі ногами не присилит!»

То вони собі перечуться, а Іванчик вже видить, як грубий злісний Шпаніло, прив'язаний ногами до верхка

берези, гойдається синіський у повітрі та й руками галуззя ловиться, а галуззя ломиться, і він усім тілом теліпається, як повішена ворона...

— Відрубайте, дедюку, курмей, най злісний не мучиться!

— Ей-га, ти задрімав, хлопче, а попи, аді, вже службу правлют!

Іванчик стидався, а дедя погладили його по голові і показували батіжком попові гори, що ранісько рядом поставали і червоними кремінними вершками молилися над селом, як три заживні попи над хлібом при парастасі.

— Буде, небоже, красна днинка, коби тобі така доля!

Дедева твар сяла, як гай до схід сонця. Такі добрі були дедя лиш тоді, коли з міста вертали, або десь котрої неділі, або коли у тетиної Маріки не весілля були, або як колядували. Бо дедя не мали коли веселитися і хату пестити. Як посиділи коли на стільчику коло печі і люльку закурили, то лиш доти, доки себе не вдарили по чолі і не сказали: «Ти сів, Юро, та й з тобов усе сіло!» Не раз Іванчик з братом і сестрою грався деді та й нені, та й тоді брат Сюта вуглем малював собі вуси, сідав коло печі, поправляв волосся так, аби напереді підоймався вихор і, пахкаючи люльку, удавав дедю: «Мой, хло', ану, барди в руки та й січіть ріще! Ану, маржині їсти дайте, ану, поліг обертайте, ану, хутко, живо, раз-два!»

На того сестра Єлена убирала ненину хустку і боронила: «Мой, Ю', уступиси від дітей, най сили набирают!»

А на того Сюта Іванчика за вухо хап та й крізь двері: «Ци тобі того дедя говорит, ци хто?»

А сестра Сюту за зашінки та й у плач: «Мой, Ю', а ти нащо дитині відорвав вухо, ти остікси?»

— Най робит або най гине!

— То ти такий дедя?

— А ти така неня? Меш нужду їсти!

— А ти до чого газда?

— Я не газда?

І тоді Сюта біг за сестрою навкруг хати, питаючи, чи він не газда. А дедя і неня десь із-за вориння показувалися і казали дітям, що виріють, але їх твар сяла.

Нема в світі понад сестру і брата та й понад неню і дедю!

— Дедю,— питається Іванчик,— а ви де діли Сюту і Єлену?

— Вони сеї ночі у діда та й баби ночували.

— А ви чому мене туди не пустили?

— Бо ти до книжки, а вони до роботи.

Іванчикові стало так банно за братом і за сестрою, що раптом забаг скочити з воза і до них вернутися. Чому його з ними розлучили, чому його беруть геть від роботи, а їх лишаяють, чому його убрали по-великодньому, а на них руб на рубі? Він буде собі десь у хаті книжку читати та й блавучити, а Сюта буде гній з-під маржини тіскати, а Єлена буде на слоті маржину пасти! Будуть їх дедя та й неня щодня сварити, а його будуть хвалити!

— Дедю, вертаймоси 'д хаті, та й беріт ще Сюту і Єлену у школи!

Дедя посміхнулися та й сперли коня. «Тепер злази, небоже, з воза та бігай ід своїм камратам, бо це вже пістинський ліс над нами».

Лиш дедя то сказали, а з ліса: «Гоп, гоп!»

А дедя собі: «Гоп, гоп!»

А ліс собі: «Гоп, гоп!»

Та й а'їхалися фіри, як наймлені. Тоті карі коні — то вуйка Костина Будза, а тоті білі — то вуйка Мартинюка, а тоті гніді — то Кулешіреві, а сиві — то Лазорєкові, а тоті черлені — то Дутчєкові. Та і дедя вхопили Іванчика за ручку і 'д вуйкам підвели:

— А шо, позагулювали-сте, братя, свої котєта солімокою так, як я своє?

— Аби-с здоров був, брачіку Ю'!

— Аби-сте здорові, побратими пишні!

— То цєс зеленоокий не хотів робити на дедю та й неню?

— А цє ваші паничі сардакові, аби здорові були?

— Най усі здорові будут, ні довбні, ні барди не знають!

— Най ростут великі та дужі!

— Най і мужик покушіє панства!

— Прости нам, боже!

Хлопці цілували вуйків в руки, а вуйки їх гладили і шутками обдаровували.

— Ану, бігайте у ліс, хлопці, та обнюхайтеся добре, аби-сте в приятельстві жили, як деді ваші!

Хлопці подалися набік у ліс і обнюхувалися очима.

Перерахували себе та й начислили, що є їх чотири Івани, один Микола і один Михайло.

Івани будуть попами, Микола навчителем, а Михайло лісничим.

Попи будуть храми справляти, навчитель буде людські діти бити, а лісничий буде дівчатам кошелі з ягодами відбирати.

Але тоті чупри, тоті лошачі гриви вже не довго будуть вітром буюти.

Але оці добрі, сонішні деді вже не довго будуть їх, гей курята, з руки годувати!

Але зелене село вже не буде їх своїм сонцем гріти, своїми водами купати, своїми лісами холодити, травами росити, садами веселити.

Гей, верше наш, верше,
Та зелений верше!
Вже нам так не буде,
Та як було перше!

Не злюбив собі тоту тугу злісний Михайло і вийняв з торбини пістоля та й хвалився, що сам його зробив і що воно мудро стріляє.

Ледви попи і учитель обізріли тоту збрую, а злісний вже набив капсюлю на коминок і стрілив в повітря.

Покотився лісом гомін і поніс хлоп'ячу тугу у дебри і скали.

Хлопці повеселіли.

Попи розспівалися, учитель вирубав собі ліщиновий прут і давав їм такт, а злісний набивав знов пістоль.

Шоби вдати заспівати, шоби до притоки
Та шоби нас не колола смеречина в боки.
Та ци ліпше свині пасти, ци кози доїти,
Та не буде від жентиці в череві боліти.

Рада в раду, та й деді закликали хлопців з ліса на толічку, та й казали їм навперед себе стояти і слухати добре, що вуйко Мартинюк їх питати будуть.

Вуйко Мартинюк мали у тварі гейби п'ять лискучих ножів, бо гострий ніс — то один ніж, а спиччасті уха — то два ножики, а довгі вуси — то два ножі напротив себе.

Вуйко Мартинюк мали тепер в чорних очах такий позір, що як глянули, то здавалося, що мають під сардаком прут і зараз будуть бити.

Цей вуйко говорили, гейби ковбки на гонти розколювали: «Мой, хлопці, мой, нас тут старих опришків є шість,

а вас є шість молодих опришків. Не шутка, що ви розпізналися і розіграли-сте-ся, але ви нас можете талану збавити, другі наші діти осиротити, з торбами пустити. Чи ви знаєте, що ви нас можете строгшити на прах?

Вісім рік — то вік, то є коли на вас талан з хати виносити! А най котрий з вас відтак кине книжку та й раптом ні цап, ні баран, такий бараба вертає на нашу голову! Тогди хоть топися, хоть стріляйся, хоть пропадай у безвісті! Тогди вигинула би стариня ваша з самого стиду перед селом. Тогди і вам і нам смерть смертельна! Тепер ми кажемо вам нарозумне: хочете коло книжки степенити, то їдьте до шкіл, а ми послідну drankу з себе здоймемо і будемо вас бечувати, а як кібзуете, що не маєте тої волі, то вертайте назад 'д хаті і не калічте ні нас, ні себе самих! Кажіт, чи їдете дальше, чи вертасте?»

Хлопці, неначе обзубелані тими словами, похнюпилися і питалися себе очима.

Деді натискали: «Кажіт, що вибирасте, чи каламар, чи мазницю?»

А вуйко Мартинюк додавали: «Чи колач, чи малай?»

Деді підганяли: «Чи постіл, чи черевик, чи нужду, чи гаразд, чи лиху, чи добру долю, чи м'уку, чи жите?»

Хлопці гризли пальці і дивилися на злісного Михайла, а вуйко Мартинюк ніби відгадував, що вони, видко, не хочять їхати до шкіл, коли так мовчать.

На то злісний Михайло вицідив крізь зуби, що хоче їхати до шкіл, а за ним то само повторили і попи, і учитель.

Вуйко Мартинюк говорив дальше: «Не штука, що ви хочете бути панами, але чи писано вам панство? Всі ми під сонцем жиємо, всім нам писана доля. Нарубайте смеречини та й накладіт ватру. Як дим буде стелитися до землі, то видко ділу, що земляця — то доля ваша: а як дим підоймеся вгору — то писано вам панство!»

Хлопці розбіглися на всі боки і хутко поприносили галуззя та й розіклали ватру.

Деді вп'ялили очі у ватру.

Зелена смеречина тріскала, порскала, неначе лютілася, і раптом спалахнула.

Біленька хмарка диму, як колач, полетіла вгору понад голови дедів, понад ліщину, понад березину і присіла на дубині, а коли узріла, що деді поздіймали капелю-

хи та показують її руками хлопцям і радуються усім серцем, — то підлетіла вище і ще вище...

Вже деді посідали на вози, вже їхали з хлопцями до доброї долі, а та біла хмарка все вгорі перед ними та й все підіймається вище та вище...

Межи землею та сонцем розколядувалася нова радість.

Бо як дим вгору підіймається, то отим хлоп'ячим голубим і зеленим оченятам в овечих корушинках писаний легкий хліб...

Такий легкий і білий, як пухкий колач...

I

Там, де три плаї сходяться, хатку поклала, вапном підбілила, аби єї здалека видко, аби хата на газдів моргала.

Що воринка, то перелаз з усіх боків, аби газдам і легіням легко заходити та й виходити.

На перелазах днує, красно убрана, у лист піє, співанки співає, аж селом голос лігма стелиться. Регочеться на все село, в долоні плеще, по литках б'ється, аж гора дροжить.

Лице, як калина, малиною крашене, брови барвінкові, очі, гей на царинці дві керничці, коси, гей головня, чорні, аж блищуться, отік би їх віл пооблизував.

Коралями та сороківцями дзвонить, лиш груди підойма. Шовковою хусткою з вітром грається.

Бо легонько живе, роботи не робить, за мершю дбає, нешта ота безчесна!

Бо копиля її хату поклало, її годує панськими грішми. Щомісяця нові сороківці падуть з панської кишені, гей вода з перевода.

Бо люба її вінок загрузила, стид деревцем спалився.

Тому вона не газдиня — тота Параска Саїнка, сойка тота.

Тому дівки та й газдині міряють її згїрдним зором, обминають і в селі, і в бабинці церковнім. Словом обі-

зватися не сміє, бо до челяді не пишеться, бо від челяді її засій.

Газдині на очі її видіти не хочуть, догану дають:

— Коби не людська праця, не парубоча охота, май стонкли би єї тоті руки точені, тоті бесаги на грудіх, тоті росохаті крижі.

— Не вбувала би тоті берівки в онучі крашені, постіль-ці легонькі.

А то сорочічка чісаненька, гей біль, біла, плечіка на сухозолоті, киптаричок кучерявий, дзьобня через плечі, під ніздрем васильок.

— Бола би єї взела, мерзу оту!

— Дес деді наші з газдинями собі заходили, суку кілсм з села гнали. Та й не нашим газдам пара. А нашим дес дорога через Саїнчин плай. Агій!

— Ёго на царинці спрага пече: «Скочу,— каже,— до Саїнки за збанком на воду!» А пив би-с кров з-за нігтів, таже жолобец генде!

— Най дощ на сіножіть крапне, вже цес лишьє сіно недокидане, вже він у Саїнки. А зимарка таки гезде!

— Йде з кіньми в полонинку на ніч, то лиш коні спутає, вже скік до Саїнки, копила колише, дойни волоскої співає. «Вона, сарака,— каже,— сама, газди не має».

— А твоя дитина най трісне, най плаче!

— Легіні на подри переверци йдут.

— От пометінне.

— Проси віта, аби не пускав погань в село, аби 'д газдам клокічкові зуби не шкірила, а він плечі докупи та й насмішкуєси. «Тільки хлопської скороми в селі!» — каже.

— А вітував би ти в очереті!

— А єї скрізь право, і в селі, і в суді. Не вільно бабам таку даму омражбити, суд каже.

— Ми хочемо за ню розповісти, вона... а ключьник повх ключьми по плечіх: «Поцулуйте в руку даму та й пана сендзього, шо вас лагодют».

— Ану, позвольте слово заговорити, мете видіти, шо вона за одна...

«Заткайси, бабо, роби токму або шуруй до арешту!»

— А очима креше, ногами тунає: «Запріт хавки, ба-би! Підпишітси, ало, ловіт за пуро!»

— А до неї так файно, так м'єско говорить, попідбо-родь бере, а вона все; проше, проше!

— Ого, це не наше право. Підписуємоси на того, що газдів наших лишит, ні вона до нас, ні ми до неї, шо вона така, ек доси була, а ми газдині.

— Та й вже по тім праві.

— Але світила би си оця война, шо тій мерзі суд заперла.

II

Впало до села віданнячко, шо котра газдиня свого газду відознати хоче, най іде на третє село, там на долині стоїть військo і форшпани. Газдиням це два рази не казати, бо газда — то талан коло хати. Най буде п'янюга, най жінці ребра місить, най тїски до лавиці в'яже, — то він однако газда, всему рєд дає. Пішов газда на войну, та й пішов гаразд з хати. Аді, маржинка риче, овечки отік плачут, кіт зажмурился, пес у днину виє. То все за газдов банув.

Йкас тота хата отік темніша, отік сумніша, йкіс тоті світці на образах отік зболені.

Така глушя, такий туск коло тої хати. Ні страви не доїш, ні молитвів до кінця не договориш.

Йдуть газдині пишні на третє село, три втерхані коні за собою ведуть. На однім коні то страви для газдів, на другім коні то газдівське плаття, на хромім коні сам тююн та люлька, зілля й сопівка.

— Кобих його хоть уздріла!

— Ой, то бих його обіручъ обіймила!

— Кобих его ручку ймила!

— Кобих си до него притулила!

— Перезула бих ті.

— Обхаїла бих ті.

— Аби-с не збанував на мене!

— Аби-с чув пораду від мене!

— Любчік мій любий.

— Сокіл мій красний.

— Йкий ти струджений!

— Йкий запорошений!

— Йкий ти збіджений!

— Питай, шо дома, шо село діє?

— Питай, чого-сми змарніла?

— Кажи ми: душкo-завулькo.

— Ци ті ручьки не зболіли, піжки не пов'єли?

— Господарю мій файний та чесний!

Уже другі церкви газдині минають, уже третьої гори ловляться. Уже бесіду урвали, хустки на головах поправляють, гердани і пацьорки на грудях порядкують. Верхів догонять, очима шукають.

— Аді, гонде долина, восько розтаборилоси. Йй-га! Ёк трави та листу. Сила-силенна. Йкий там клекіт, чуєте?

— Адіт, кабатів не злічив би.

— А коней, а возів тільки!

— Адіт, рушниці шторцом у миглах.

— Ей, брє...

Варта говкає на газдині, папшпортів питає. Війтівські квитки позліплювались і позатирались газдиням у па-зухах.

— Це пусті папшпорти, бо печітки не пізнашні!

Молодиці показують варті, де печатки прибиті:

— Гезде очі, ніс, брови, гезде чупер, гезде вуси, а озде смушкова шепка. А зверхи писано, шо своїх газдів відознати йдемо.

Варта подобріла.

— Йдіт, молодичьки на оту ватру, там, де тот стіг диму, там мужжя з вашого села.

— Дековать вам файно, легимо, не йдемо.

III

Веде вулиця молодиці на толоку, трохи в долоні не плеще. Уже їм дим очі їсть отік навкірки. З-поза диму, гей з-поза оденка, чують со-півку та й розгойдані співанки сільські і розізнають голос газдів своїх.

— Сарачётка, боле, шо годні співати!

Гей діти, перекрадаються через дим, аби газдам несподіванку зробити.

Нараз зойкнули, гейби їх гадина вкусила. Аж лица кривлять, так вдивлюються, очам своїм не вірять. Гейби перед ними грім упав.

— То тут такий данец?

— Ти онь, суко, аж тут газдів наших завітрила?

— Ти гадала, шо ми вигибли?

— А то раз, гей шнирька шширісі!

— То вона борше від нас тутки?

— Вона до чужих газдів перша!

— Лайдацько, гукле, омразо, лєцта!..

Отік медведиці на злодія своїх дітей, кинулися молодиці на Парасочку. Вояки відскочили від неї, гей коні з чужої отави, і терхівку розтерхували, убік дивилися та данець закашлювали, привітатися зі своїми газдиням відваги не мали.

Молодиці пальці закусали, всім горлом кричали і Саїнку скубли, гей курку.

— Аді, розпатрошимо ті, грузь з тебе зробимо...

Але грузі не зробили, лишень гонор з неї здохмили. Одежину і сорочину подерли на шкамутки і на ватру вергли.

— Ёк ті мать народила, так через села на наду йди!

Та й тіски смикали, гей вовну з куделі, мальовані квітки і гerdани ногами доптали, гейби навкруг неї танцювали.

Чужі вояки, як журавлі, рядом поставали і газдині вихвалювали, а з Саїнки реготалися, аж лускіт ішов.

— Коли-сте єі асентерували, то давайте-ста до абрихтунку,— насмішувались вояки.

Лиш старший військовий не злюбив собі тоті зойки і голосно загрожував молодицям:

— Гальт, баби, нащо дівку мальтретуете?

Молодиці старшому поклонились, уста запишнили і оправдувались:

— Це, проше ласки пана капітана, це не дівка,—це, вибачьте, лєрва.

IV

Сиділа на стільчику на квартирі капітана, лиш у зелену мантлю вбрана, і плакала, гейби дзвінком видзенькувала.

Капітан чорнобривий гладив її косиці і перебирав її лють з серця. Відкривав мантлю і дув на її синці на грудіх, як на мохнаті гусятка.

Убивав її в білий рантух, обвивав її рушниками.

Розпадався над нею, гей дедя рідний, гей братчик старший, гей любчик любий.

Трепетався, як павич коло пави.

Голубив її словами, як медівниками.

Аби личка слізьми не точила, аби ручок собі не лопила, аби свого цвіту не обпоршила.

— Парасочка пишна, дитина гречна, ягода в лісі, квітка на скелі, пташка у гаю.

— Парасочка мила, Парасочка-чічка, днинка проти сонця, веселичка в хмарах, зоря із моря.

— Парасочка барвінкова, Парасочка любка гоґя. А вона клала голову у його ручки і личком, гейби до сонця, оберталася.

Як листок, розвивалася, як ластівочка після бурі, радувалася, щebetала.

Аби пімстився, аби роззлився за її нечесть, за біле тіло, за синці сині, поругу чорну, сором глибокий.

На землю припадала, ніжки йому цілувала, очима просила:

— Старшино військова, наставнику тісарський, керманичу годний, начальнику красний, побий тоті нересниці за мене, молоду!

— Скарай тоті мідиці за мою кривду, за мої сльози!

— Вгати своєв силов у їх подуфальність, у їх богацку гордість!

— Бо я не впала їм в провину, я їм долі не забрала. Шо-сми Василя полюбила, я тому не винна. Але смуча богачька мені його відобрала. А єї рід єв гавкати на мене, єв мене осоружити. А єк ти мене вінка збавила та й селу під ноги кинула, то я тобі твою долю потолочила та й твоєму родови корила. Аби село знало, шо може дівка лишена, шо зведениця уміє. А єк село на мене свистало, то я йому навкірки співала, молоденьких газдів принаджувала. Най богацкі молодиці мене знають, най на мене банують, єк я на них банувала. Тоті юди, тоті осуди, тоті вуводи гонорні. Тоті хавки капанисті, тоті рібі каправки прижмурені!

— То мені засій від Василя, засій від його кабату, засій від його шабельки!

— То моя убера пріч з мене, най гину гола із стиду!

— Най Василь видить, най харькає. Ото вам радість, ото вам дуся на місци!

— А я остатна, дівка прокуратна!

— Капітане делікатний, вірле-ясновиде, скажи, шо я їм винна?

— Скажи, шо покладеш на їх плечі свій гарапничок дротяний!

Капітан відривав її від ніг і здіймав на руки та й клав на постелі.

Свідчився своєю нагайкою, що пімста буде білої днинки у самім селі.

І гасив світло і закривав себе темною нічкою.

V

Ранніми зорями вертали молодиці від своїх газдів, злегонька йдучи.

Росу з ліщини стрясаєли, білі личка умивали, сині круги під очима затирали.

Бо нічку не спали, бо газди їх пригостили.

Шлюбні газди, та й газдині шлюбні, та й пан біг гриху не пише.

З блага говорили і речі не договорювали, лиш підсміхалися.

Одна одну відгадувала, одна одній не завидувала.

Ситні і вдоволені вертали молодиці.

Коли-тоді по слові до себе кидали, коли-тоді серед дороги ставали і припочивали та радувалися Парасчиній пригоді.

— Але-сми єї на сміх обернули, але-сми єї догараздили!

— Тепер, може, біда утре голову, може, в землю пропадає, з села потечеси!

— Та літавиця масногуба!

— Дість наробила нам шкоди, дість нам напакостила!

— Ой, вже нехарь не буде черевичками порищувати.

— Не ме запасочки підтягати!

Сонечко сходило на ліси, на гори і чирчиком їх багрило.

Пташки понад дорогу в крильця дзвеніли.

Рибка водами срібло підкидала.

Дорога виляся 'д гори, як кедрина.

Молодиці молодніли, у село входячи.

Але женуть за ними два повні вози.

Не першим возі отік капітан чорнобривий, а поруч него жовнір молоденький.

На другім возі жовнірні набитисько.

Зговкали вози і заgrimіли, аби молодиці ставали, крока не ступили.

Станули газдині до чола воякам.

А вояки їх обступили, рушницями нагрозили і намісць коней у вози запрягали.

Що газдині відпрошуються, то капітан вогню креше, нагайкою потріскує.

Вояки вже коні ведуть, а газдині вози тягнуть.

А молоденький жовнірочок бере від капітана нагайку і газдині підганяє:

— Вйо, каправки, вйо, гадечки, смага би вас втела!

А на заднім возі жовнірня цівками в газдині ціляє:

— Котра ускочит, хоть ув'яне, зараз кулю має, навітьки поляже!

А воячок молоденький накликає:

— Гойса, кара! Чала, зіздочола!

Щось студене повіяло, щось під серцем закололо.

Обзираються молодиці, а їх личка полотніють:

— Таже то вона поруч з капітаном!

— Сама має, що вона!

— Вона саміська за жовніра убрана!

. Село улицями цапки ставало і зиралося то на молодичин страждунок, то на погонича молодого.

Пізнавало Парасочку на возі і здвигало плечима:

— То, мой брє, світ обмінивси: газдині весподі, а нешта високо!

— То раз нешта, вибачте за слово!

По знесінню дав біг красну днинку. Замикаю я шалас, беру діти навперед себе та й гайда на царинку кукурудзки підсапувати. Лиш я воринне минаю, а тут за мною хтось, гей в трембіти: «Хазяю, хазяю, а йди суда!»

Я глип назад себе, а то на моїм подвір'ю вже козак на коні брикає. А брикав би тобі топір по голові! Але вертаюся. Овва! шо мені зробит? Жінка та й Аппичька не дома. Птаху у піддашу, а маржинку і коні у дебрах я спрятав, лиш бербеничка бринзи, та й око горівки, та й кашшук тютюну в потайнику постивають. Як найде, пропало.

Але то хлоп, май-май! Шапка пабакир, пушка через плечі, шабля закривлена, а на коні такого терху, як сіна на возі.

Щось він отік смішком в мене очима стріляє. Щось йому під чорним вусом білієся. Це вже добре.

— Дедю,— каже мій Василько,— я побіжу на Бистрець 'д нені та дам знати, шо у нас є кучмар.

А моя Калинка попісніла та й за Васильком шворк, і обоє пронирли в осіці.

Нічо я дітям не кажу, бо мені встид і перед ними, і перед козаком. А в голові собі міркую, що діти добре

вгадали, що моїй перекажуть, бо Гафія це у мене друга жона, май примолода, для козака не дуже безпечна. Та й ще моя Анничька, від першої небіжки, десь там обі перуть на Бистреці та най знають, най сокотяться якої придибашки.

Я на подвір'є, а карий кінь мені до чола зубами.

— Ти хазяй?

— Хазяй.

— Є де у тебе коня примістити?

— Або я знаю, чи ваш кінь увійдеся в мою стайню?

— Відчиняй!

Я отворив стайню, а козак лиш глип та й каже: «Добре!..»

— Будемо товаришами,— каже та й мене по потилиці лус!

— Дай госпідку спасувати та не хорувати,— кажу, А він дає конині їсти та й до мене:

— Ти у лісі сховав хазяйку і доньку свою?

— Жінка, вибачте за слово, сама не своя та пішла з старшенькою донькою трохи до своєї нені у гості.

— Кілько дітей у тебе?

— Старшенька Анничька та й тих двійко, що в осік скочили.

— Ти чого такий марний та чорний?

— Та бо вижу, що і ви не біленькі.

— Я три годи війну веду, а ти біля молодої жени лежиш і вигрівасься, як кіт на печі!

— Правда ваша, золотий мій пане!

— Уб'ю тебе, як собаку,— та й хап за шаблю.

Я зумівся.

— Уб'ю тебе зараз, коли будеш мене паном звати.

— Про це ми будемо жити,— кажу та й расту.

А він здіймає з терху фляшку та й потягнув сам гарзд, а відтак частує мене.

Я відпрошуюся, а він знов до мене: «Пий!»

Поскоромився і я, а він як не стане то колачі, то м'яса відобувати, як не стане мене гостити, аж мені сором стало. Таки так мені сором стало, що аж... Несу я дар божий до рота, але так, як крадене, як би воно мене удавити мало. Пек йому осина,— думаю,— чи видів хто таке, аби гість приймав газду в його хаті, а газда аби все поховав та й аби не віддав честі? Посяг я за раквою, поклав масло, приніс з потайника бринзи, лиш не крою

хліба, бо мій гей чорний та й не ялося йому стояти коло білого колача.

Частвуємося і гостимося, як у храм на зимного Николи. Як тоті побратими, що на одній полонинці вирости.

— Як маю вас звати? — питаюся грешно.

— Петро Михайлович, — каже та й очима мене питається.

— Я також Петро, — відповідаю, а він зараз за покійника дедю.

— Дедя — Василь, царство їм небесне!

— Здоров будь, Петре Василевичу, — каже.

— Аби й ви здорові, Петре Михайловичу.

Гей згуста наглить мене пити, а я чую, що то не добре та й не кваплюся. Прийде жінка та й донька, а козак горівчений в хаті, це не мудро.

Він признаєся, що він також газда, має п'ятнайцять десятин землі, має жінку Химу, має тройко діточок, — але однако горівці нема що довіряти.

Най-ко буду видіти, ци буде за дітьми та жінков банувати. Бо чоловік не світець, все до чужої запаски ласий. Та я це собі погадав, а козак вже плаче. Видко, що ретельну правду каже.

— Не плач, — кажу, — добрішко моя не плач, чій госпідь сітенький даст, що ти вернеш до своєї газдині на своє кресло та й діти подружиш.

А він добуває з терху шовкову шириньку та й дає мені на пам'ятку.

— Вижу, — каже, — шо серце маєш добре, то зноси здоров!

Штрикнув я у піддаше, ймив курку та й гострю ніж, аби гостеві на пожиток дати. А він цапнув курочку та й пустив на царинку.

— Облиши, — каже, — нехай журиться замість тебе!

А з терху добуває м'яса вуджені, гуски печені, колачі плетені та й на стіл мече.

— Прийде, — каже, — твоя хазяйка та й донька старша та муть вечеряти.

А мені гейби окропом лице обілляв, що я тоту дарівщину приймаю.

А кітка скакіц на стіл, а я її долонев.

А він до мене: «Пусти, нехай їсть, вона тобі уночі служить».

Але зигарок на стіні став викукувати свої години, та й кітка втекла.

А він дивиться на сигарок та й питаєся мене: «Вони ходять?»

— Ходит, але не рядом,— кажу, а сам собі думаю: «Ангіль це, не чоловік, сигаркові викає!»

Та лиш я це подумав, а він зірвався, як буря. Одну рушницю собі, а другу мені через плечі та й «Ходім!» каже.

— Йду, братчіку, лиш най знаю, куда!

А він мене в потилицю:

— Ти не знаєш куда?

Може, я вгадаю, а може, дурниці гадаю, але ще нічого не кажу. Бо як ти свої постелі не маєш, а верхом ідеш та й красно харчуєш і горівку заживаєш, то тобі ще лишень хибує, най не кажу що. Але веду я його сутками та рагашами до яворівської Захарини. Вона на образ як мальована, борше на жидівку саманає та й красно убирася. Запаски сухозолотом сиплють іскри під саму душу. Пацьорки запрошують хоть би і присліпе око, а під біленькою сорочкою мечуться груди, як два клені у ятірі. Як говорить, то барвінком стелить, як подивиться, то в п'яти скобоче. У кругленькій ручці запашна квітка, а в другій писаний гарчик на водицю із керниці в гаю. Як іде, то ліси їй низько кланяються, гори за нею обзираються. Або сяде на коника вороного у ремнях штабових та й очі селу зриває. Вона прийшла в село із злісним та й живко собі під лісом побоїк поклала. Та й таки хоть що казати, ця челядина варта свій двір мати. Хочу я козака до сі хати увести, а він сіпнув рукавом та й каже:

— У ліс йдемо!

— Ану, зайдім на часок, не буде жалю!

— У ліс йдемо!

— Та бо це мудра челядина!

— У ліс йдемо!

— Вона всячину знає!

— Ні та й ні!

Твоє «ні» не дуже мене радує, бо якби ти набувся у Захарини, тогди надопевне дав би-с спокій моїй газдині та й доньці моїй, а без Захарини ти, небоже, варівкий межі челядинами!

— Над Бистрець підемо,— каже.

Коли ти Бистрець знаєш, то, віді, ти й Захарину знаєш, думаю собі та й покидаю пусту журу.

Входимо в ліс, а він ступає, як куна, легонько.

Е! це стрілець, бачу.

Йду і я злегонька, так злегонька, що чую, як дуплами потята у мами їсти правляють.

Вже ми на Бистреці, вже пушки в руках.

А він пливе, як хмарка, а мені каже стати.

Я стою, а то: грим — раз, грим — другий раз, а з гори гей би колода покотилася. Як би ліс прірвався і гатив просто на мене. Скоком прилітає 'д мені козак і грим— третій раз.

Я дивлюся, а то медвідь коло мене перевернувся. Гадала погань, що то я його скалічив, і біг на мене. Але козак знав, що робить.

— Врубай гілля та накрій його, а завтра возом забереш собі,— каже.

А я думаю собі: ще сеї ночі заберу.

Замаїли ми вуйка та й ідемо понад Бистрець 'д гори. А сарнюк від води штрикає. А козак йому у саму грудницю: бевх! Сарнюк підштрик та й покотився на зелену траву.

— І його накрій,— каже.

Та лиш він це каже, а заяць скакіц через воду. А козак пушкою, гейби батогом, як трісне его в чоло!

— Підойми та й біля сарнюка поклади,— каже.

— Ану, даймося на млаковинку, там заяці на квасок виходять.

Підходимо збоку, а заяці не танцюють, ні. Міркую я, як ставати, але він ліпше знає. Клада мене до першого стрілу, а сам стає на мисливській прогалині, на заячій дорозі! Чую, як лист паде. Гепнув я у отару, а заяці йому під рушницю, а він лиш: бевх та бевх!..

Буду я мати, що збирати. Та ще звір тепла, а орел вже вгорі кружляє — назирає. Ех, як не стрілить козак вгору і дивися: орла як би рукою зосягнув. Надслухаю, а орел замовк. Я глип угору, а орел бебевх на дубину, а в дубини навперед мене.

Як ти орла зосягнув у небесах, то ти маєш бути стрілець-напередовець.

А він бере орла напротив себе і говорить, як до чоловіка:

— Було, орле, козакові не довіряти, було свою орлицю на скелі крильми накривати!

«Оце має бути своїй газдині вірний-превірний газда»,— гадаю собі.

А він заяця на плечі та й смієся:

— Цего,— каже,— понесу Захарині, а орла молодій дівчині.

І справивси до Захарини, а я кинувся сам звір збирати. Зробилася мигла — треба вночі кованим возом два рази обертати.

Аби козакова ручка святилася, аби йому легонько ходилося, аби його ніколи головка не зболіла!

Так я йому сприяю, а ніч за очі хап. Повертаю я у ділок за кіньми та й навертаю 'д хаті. Дивлюся, а в хаті ніч, світла даст біг. Кличу я свою газдиню, кличу доньку, а хата мовчить. Я в двері, а з комори виходить моя газдиня та й мені долоню на губи. «Тихо,— шепче,— козак коло хати!»—«А де ж він?»—питаю. —«Кінь у стайні, а він, либонь, у селі». Це добре, гадаю собі, що челядь пужлива, най боїтсся. «А ви вечеряли?»— питаю.

— Ми хлиснули по лижці молока та й поховалися про всяке.

— Та де будете спати?

— У коморі під замком.

— Спить здорові, а я їду у ліс возом.

— Та тепер, коли козак коло хати?

— Він у Захарини набувасся, то дома буде хиріти, лиш ви обі лягайте!

— Най від нас щезає!

«Про мене»,— собі думаю та й коні запрогаю.

— Ночью миром, Гафійко-душко!

— Гости миром, Петрику любий!

Та й гайда за стрілецькою марфюю.

А пес мені на груди, не проситсся, ні!

— Ходи, опришку,— кажу,— меш вуйка сокотити.

Газдині з дітьми та богом у кліті ночувати, а газді лісами лящувати.

То направці лиш три перестріли на Бистрець, а возом їхати навкруги, то улицями, то потоком, то май-май забавніше. Заки я марфу позбирав, заки вуйка розгорнув і шкіру здоймив, то й нічка пробігла.

Світає днинка лісами, а я вертаю у село.

Лиш хочу я Захарину минути, а вона коні за зубела та й 'д мені:

— Як ночували, Петрику?

— Миром, Захаринко,— кажу.

— А відки пан біг провадить?

— З млина,— кажу.

— А дома миром?

— Миром,— кажу.

— А ви, Петрику, знаєте, що сеї ночі козаки здурікалися долів?

— Та неволя їх знає.

— То маєте це знати!

— Тепер буду знати.

— Віді, не все маєте знати!

— Таже то, що чую!

— Гай-гай! — каже.

А мене щось текло. Зарвав я кіньми та й прилітаю 'д хаті.

— Гафіє, гив, а виходи з кліті!

— Анничько, гив, поможи дсдеві фіру розборсати!

Тихо, як у печері.

Йду я до комори, а двері не замкнені. Я всередину, а тут на лудинню спить Василько й Калинка, а газдині та й Анничьки даст біг! Ій-га! Це вже щось буде. Гадки б'ють голову, як гаджюги. Пек йому осина, де жінка й донька попронадали? Може, досвіта маржинку напоюють? Ей де! Може, пішли трави коровам до придою. Ой ні! Може, пішли під фігуру оченаші заговорити за того, що неприєміль уступився? Ага, уночі зостраха утекли до свахи? Ану, я зараз відознаю. Вихожу на цісарську дорогу, а війт на мості.

— Ти повдовів, саняку Петре?..

— Ага,— кажу,— десь ця пішла з доньков, віді, до мами!

— А що ми даш, що не до мами?

— Та куда ж би інде?

— Либонь їм, братчику, на Кути доріженька, на Кути!

— Ей спасуєте, вийточку!

— Ба що ми даш?

— Кажіть, вийточку, а «дековать» буде.

— То аби-с знав, що твоя Гафія та й твоя Анничька поїхали долів з козаком чорним!

— Хто аби так здоров, вийте?

— Аби я так здоров,— каже вийт.

- А вам хто це казав?
- Мої очі мені казали: Гафія сиділа ззаду, а Анничька спереду, а козак всередині.
- Моя Гафія та й моя Анничька?
- Твоя Гафія та й твоя Анничька!
- Мньоця, і сина, і духа світого!
- Хоть і ще раз хрестися!..

Ну, міркуйте собі, добрі люди, що то є: К о з а к!..

II

'ятого року по шлюбі молодого інвалідка Петриха стала юшитися, як левця. По-кмітили то дівки та й молодичі в селі і ще дужче її під-палювали.

— Гей, любко пишна, солоденька, на кого ти робиш, свої білі пушки випридаєш? Де ти свою молодість кладеш, куда свій цвіт губиш?

Дійшло до того, що з Петрового груня кожного вечора було чути голосну сварку. Її голос дзвенів верхами, як голос криці. Здавалося, що той голос шукав великої згуби, а не могучи її віднайти, бив собою о скали верхів і вибігав у село на скаргу.

Ні вдень, ні вночі нема припочивку, бо дорадничі-молочиці тогу ватру ще дужче роздувають.

А в зелений понеділок станула Петриха на терміть у громадським суді.

Стояла перед громадою, як молода смерічка перед старим дубовим лісом.

Струнки її, гей з кедрини тесані, ніжки під білою сорочкою дрижали, а широкі бедра з-під запасок кидалися, гей живі сарнята.

Ясне волосся, як папороть з-під моху, виривалося з-під цвітистої хустки і закривало тоті молоденькі морщкы, що бігали на молоденькому чолі над чорними

очима, як мурашочки на біленькому розпаленому камені. З вікон досягало її світло раннього сонця і позолочувало її личко кругле, гей ясна рожка, і її круглі ручки під сивно-червоними плечиками, і її живі груди, що металися у пазусі за кождим її словом, як дикі голуби спіймані.

Як говорила, то хиталася в сонячнім сяєві, гей золота хмарка від вітру:

— Дес верствачьки мої колишут вже по третій дитині, а я водно коло того каліки дівую!

— Таж я не з глини, та й не з кременя. А ніби й глина не родит, а кремень не поростає зеленим мохом? Але як ти вернув з війни каліков та й ніг у тебе даст біг, то не посилай людей до дівки. А як ти прем забаг оженигися, то признайся хоть через людей, хоть перед попом, шо як тобі ноги рубали, то тебе, вибачте, так шкрабнули, шо ти вже дедем не будеш, хоть би-с тріс! А він мені свої лази показує та й шкіритси, як парубок до дівки!

— Мой, таже, аді, сказав бих: ти сяка-така дівко чи гукле, аби-с знала, шо тобі світ зав'язую, бо мене докторі, вибачте, збавили, то я тобі це нерозумне кажу!

— А він, шіную вас всіх ірщених, хап мене за сорочку, хап за приділок.

— А я дурна собі гадаю: хоть він іпваліда, то зато діти, як колісе, розкотються горами та полонинами.

— Не смійтеся, судці та й газди файні, бо я свій встид вже загубила з тим клеветуном брехливим.

Радні сміялися стонка півусміхом і на Петришину увагу закривали собі лица долонями та чинилися, шо їм та скарга не в голові, а війт підкрутив вуси й погладив бачки та й вирішив:

— Пуста твоя скарга, молодице, ми вас не вінчали та й не біруємо розлучити, але ти за тото діло, любко, не журиси: ти молода, та й дужя, та й, казати, таки файна, а село велике!

Петриха спалала грудьми та й очима. Вся полумінь з неї вибухла, і вона закрутилася, як перестрілена птаха. Але молодість її силу живо направила, і вона стала судцям наживувати ручками:

— Коли ви так судите, то аби-сте були зобашні, як копилюки відтак того каліцуна в бердо скинут та й село восоружут.

Судці здвигали плечима:

— Петришко-любко, село велике!..

Луснула дверми і вийшла, гей би летіла на крилах
жіночої пімсти...

Ще того самого дня танцювала в коршмі з легінями
і сама собі приспівувала:

А кози по залозах, вівці долинками,
Сором дівці на горівці межі парубками.

Та й горівкою легінів частувала та й скрипників
сріблом сріблила. А надвечір додому вертала. Але не
йшла своєю волею, лиш легіням на шиї повисла і виспі-
вувала:

Болить мене головонька та межі плечима,
Треба мені докторика з чорними очима.
Та не того докторика, що він дохторує,
Але того докторика, що файно цулує.

Плескала в долоні і підоймала запаску, начеб ріку
брела, і п'яним голосом викрикувала:

— Мой, хло', каже вїт, село велике!

Її голос легів, гей крилатий ніж, через село і сідав
на верху на хаті, з якої виглядав її із лавиці не то півчо-
ловік, не то півгазда, не то півстовпчик із восковим лицем
та шкляними очима; інвалід Петро.

ЗА МАЧУХУ МОЛОДЕНЬКУ...

I

Млаво іде Іван Мотрюк до шлюбу, так млаво, гейби потич.

Весільні його гості більше говорять, як співають весільної. Одні кажуть, що сего старого князя шпотає його довгий вік, а другі показують на пальцях, який він був перед війною простий, як дуб, а як сильно тепер війна скривила і його круглу твар, і його високі, мисливські ноги. Ще доки не впала у село чутка, що його Штефана убила куля, доти він бодай перед людьми напростовувався, а відтоді став подаватися та й геть-геть попикати.

Бо Штефан то одинак у нього, то права рука, то дедева одна надія. Але однако ще дід дужий, що тото витримав, а баба ні. Рано вчула, а вобіда законилася, а з сонечком пішла на тот світ до сина у гості. А дід каже: «Аби-сте свідомі, люди, шо впаду в лежу та й черваки будут мене точити».

А з неділі каже: «Я вмерлих, братчики, не підведу, хоть най рую як піч, так день».

А по говінню від челяді обмахується, гей від мух.

А челядь каже: «Ви, бадічку, межі нами, як тот кукуруз, шо запряв повісом межі червоними фасульками».

А відтак від кукуруза до сивого сокола, а від фасольки до зазульки, та й ще село не наговорилося, не насудилося, а дід вже на заповіді несе.

А селу кривда: «А ми того старигана в його душу,— борше ялоси ему таку доньку мати, ніж молодій Єленці світ в'язати!»

Старости погані слова направляють: «Таки Мотрюкова хата була Єлені в зорях писана, хоть за Штефаном, хоть за його дедем».

А Єленин дедя собі думає: «Най талан не розходиться, бо йому не довгі гони, а Єленка весь маєток присяде!»

Та бо ж і Мотрюк таку думку напереді має: «Не судив біг Штефанові, то судив біг мені увесь Мочернаків маєток почерез оту одиначку!»

Князь убраний, гей на великдень, підпирається папичкою та й понурив набрескле лице вдолину, отік би села встидався.

Газдині зіздрили на другім груні дідову княгиню з дружками у золоті та й стали співати про тоту дівчипоньку, що йшла доріжечкою, обсадженою виноградом, і заснула, а за нею ішли і рідний дедя, і рідна мати, і рідні браття, але ніхто не важився вломити винограду і бі збудити, лиш один її милий вломив китицю винограду і збудив її зі сну.

Мотрюк приступив під гору, щоб віддихатися, і по-сміхнувся до газдинь: «Не багато я наломлю того винограду!»

Газдині перечили і віщували дідові ще стільки винограду, що гаджючок в осіці, а газди підкліпували против себе і махали руками так, гей на тую лунчину, що змервіла на мерву.

А напротив них із-за зеленої смеречини на кремінному плаєві вийшла, гей зоря білявиночка, Єленка, струнка та висока, у святочних запасках та мережаній цурканці, на білім личку засмучена, голубими вічми розжалена.

Скрипки зойкнули, газдині вівкнули, а газди метали князеві під ноги свій голос, гей сплетений барвінок.

З-помежи дружок поклонилася молода княгиня своєму князеві, до шлюбу ідучи...

II

Наприкінці весілля, коли гості стали з Мотрюкового двору розходитися, а скрипки та співи притихати, Єленка сховалася в колешні і тут

доночувала нічку. Коли рано наймити дали дідові до постелі знати, що молода вуйна в ясліх коло маржини, дід, втішний, вийшов до вуйни: «Видко, що ти, небого, господарська дитина, що талану меш сокотити, коли ти першої ночі до маржинки прилипла!»

Єленка обмотала личко білим рантухом і не відзивалася на дідову хвальбу.

— Але ти вже мені жінка вінчена, та й тобі в ясліх не ночувати.

Наймити бадьорили молоду газдиню: «Йдіт, вуйночкю, до газди свого в хату, а ми маргубкутаємо, ми про то слуги».

Дід погладив студеними пальцями Єленку по головці, а наймити підводили її поїд руки з колешні до хати.

Газда наказав наймитам коні у крашений віз запрягати та й ще два осідлані коні до воза присилити.

— А ти, Єленко-душко, не затинайся та й не норовися, бо ти тепер газдиня понад усе село. Грядки повні, скрині ковані, кліть порожного клинка не має, миски в полицях не містятя, кафлева піч всякої страви знає, лиш жити, лиш газдувати.

Дід поклав руку на Єленине плече і безпечився.

Єленка відвернулася і сперлася коло полиці та й личко жменями закрила.

Чогось дідова рука її давить, гей гралі, чогось дідові слова її морозом потинають. Чогось її банно робиться, але її думки ще з весільного деревця не позлітали, ще на своє місце не повертали. За ким її банно? Таже за ненею та й дедом, ще й як банно! Але вона відознала гадками і дедю, і ненею, а бана з серця не відступає. Та не тота тото бана, що дедю та й ненею голубить, але тота тото бана, що за милим тужить. Най би Штефан до неї так заговорив, най би ручку поклав поза шию! Най би так вони обоє вінки з голов поскидали!..

— Не бануй, Єленко, ні за своїм домом, ні за своїм родом, бо ти в гаразди прийшла, на талані сидиш!

— А най я допрошуся тебе, аби ти до мене слово заговорила, аби ти мене за газду мала!

Дід вибирав з грядок найкращу одежину, запаски найчерленіші, хустки шовкові, чобітки жовтенські та й коралі з талярами золотими та й перстінці золотенські.

— Уберу ті, як паву, як голубку пишну, як леваду в маю. Посаджу тебе на кованім возі поруч себе, як свою

весну, як свою буйність, як свою пам'ятку. Та й поїдемо через село до деді й до нені з колачами.

Вийшов у кліть, аби не полошити дівочої соромливості присними очима.

Не похочувала Єленка, а відтак таки поглянула. Коли до шлюбу допустила, то не гія дідові противитися, не гія дідовим словом помітати. Але бо ж і ті запаски за очі ловляють, ті хустки міняться, гей цвіт напротин сонця! Що уберя пишна, що чобітки мудрі, що плечики, як дуги, що коралі палають, що гerdани моргають!

Вергла з себе білу одіж і заціпила на заціпку двері. Узріла в стіні кругле дзеркальце і спробувала коралі.

Запалала, як тоті дукати на шиї, і на млі ока скинула з себе запаски та й сорочку і перебиралася поквапно.

Дід слідив за нею з кліті через потайну шибку під грядками і не зводив з неї ока.

Таке молоденьке, як то гусятко, що мохом поростає. Ще груди наверх добре не повибігали, ще клуби на боки не розкололися. Ще біляві косиці заплітків не замагають. Ще отік і пахи без моху!

«Мой, старєку порохनावий, як же ж тобі до такої ярочки дотулитися?»

У неї ще лишень цвіт зав'єзуєси, а в тобі старість хрупає!

Єї личко то пупіночок під мохом дрібненьким, а твої хавки, гей пень стрепіхатий.

Єї ручки то білі крильця голубки.

Єї ніжки то дві риби срібнолускі.

Се на молоці піна, на сонці лелія!

А ти мершя проти цвіту!

Коби Штефан не покійник, то було би кому на цю піну дуги, цю лелію леліяти!»

Єленка перебралася і у вікна поглянула:

«Коби мене тепер мій Штефан видів, гай-гай!

— Ото раз файну Штефаниху маю,— сказав би наретельно.

Або вхопив би на руки та й колисав би, ек малу дитину.

Або до серця притулив би.

Або танцював би, мене обертаючи.

Або на долоні носив би.

Або... ей, де ж я годна того відгадати, як мій Штефан мене по шлюбі гостив би?..»

Наймити приспособили фіру так, аби газда з газдиною сиділи насередині, як на подушках м'ягоньких.

Дід обіздрів віз і коні та й крикнув на наймитів, аби з комори колачі повиносили.

Наймити повні бесаги колачів на возі примістили, а дід поправив собі шовкову хусточку на шиї і відчинив хатні двері та й на порозі радувався і проповідав: «Ой що ж бо це за молодичка, що за горличка? Я цю горличку піймаю та й у пазуху сховаю. Але ше заки що буде, поїдемо, Єленко, до деді, до нені подякувати за весілечко, за годованєчко, за вихованєчко із маленької лялечки до білявенької ярочки, а від ярочки до молодички».

Єленка вийшла за дідом, а наймити усадовили їх на красних ліжниках серед воза, як лебедів на високому гнізді. Віз полетів дорогою через село, а дід обіймив Єленку попід пахи, отік аби не впала з ліжників, та й аби село виділо, що газда молоду газдиню шанує і обедає, та й аби ніхто другий не оббирався її за приятеля та й йому життя не пересобачував.

Березинами та толоками овечки ставали і дивилися на багацький віз, на багацьку пару, на багацькі коні.

Дівчата лишали маржину і бігли ід дорозі та й, наживуючи пальчиками, покривлювалися дідові й співали:

А хотів-ес, старий діду, любити Єлену,
Було собі посадити в городочьку лену.

Вівчарики штрикали через купиння і співали проти гордовитої Єленки:

Чорти тебе сотали би з твоев одиницев,
Не городи перелази яловов дралицев.
А я скочу, перескочу та й не докинуси,
На багацьку одишицу, та й не подивлюси.

Гримнули кіньми під Мочернаковими стіньми. Вишли дедя та й неня від доньки та й від зятя колачі відобрати, молоденьку молодичку пообзирати, зятя похвалити.

Фуркнула з воза Єленка і дзоркнула чобітками на грегитному подвір'ю та й, не зволяючи себе оглядати, побігла в хату.

Мотрюк передавав колачі і дякував грешними словами дедеві та й нені за подругу годну, за красу із роду, за невидану вроду, за біляве личко і медіну нічку.

В хаті столи вгинаються.

Мочернаків рід не міститься в хаті. Танцює коло Мотрюка та заговорює його облесними словами, але ніхто не вакається йому тикати, як сватам звичай. Мочернаки, звертаючись до нього, кличуть його хоть: бадічку Іване, хоть: зятю наш дорогенький!

Посадили його під образи перед повними мисками та й просили харчувати красними словами.

Але Мотрюк не докинувся ні м'ясів, ні начинок, ні масних борщів, бо знав свій порядок і ждав на Єленку.

Мочернаки відгадали його волю й увели в хату Єленку та посадили її за стіл ліворуч коло газди свого.

Єленка зумівалася, чого її межигістьми сідати, коли вона у себе дома.

— Бо бадічка Іван без тебе лижки не підоймуть,— казали газди.

— Бо любіть у парі ходит, у парі пропочиває та й у парі харчує,— казали газдині.

Єленка, опинившись коло свого газди, розбезпечилася серед великого свого роду і, забуваючи на всі ненині науки, промовила перший раз до газди свого: «Харчуйте, дєдику, як дома!»

Гості видивилися, а Мочерначка поправляла доньку:

— Лиши дєдика, молодице, ти тепер пантруй газду свого, а твого дєдика я сама собі упрошу, бо я йому газдиня.

Але Єленка не подавалася:

— Ви, нене, гадаєте, що я нашого дєдю прошу, а я прошу Штефанового дєдю, ану, харчуйте, дєдю, як дома!

Гості вмішалися:

— Бадічка Іван, молодичко, це тобі газда приходит, не дєдя, коби здорові були!

Мочерначка упевнювала гостей, що її донька за своїм дєдем пропадає та й тому кличе дєдем бадічку Івана, бо і за ним пропадає.

Мочернак нахмурився під сивим волосом і посміхнувся та й лагодив доньчину ошибку.

— Не перечте, любі гості, челідині, бо вона найборше знає, хто буде дедем!

— Таки так, газдиня має зараз знати, чи єї газда буде дедем,— potwierдили гості.

Мотрюк чув, що очі всіх гостей на його тварі шукають стыду, як бджілки цвіту, але знав, що його червонаве лице більше не почервоніє, і, сягаючи за начинкою, розповідав, як жінка злісного по весіллю кликала свого мужа татком та й добре вгадала, бо за півроку справляв хрестини.

Челядь дивувалася злісній, а газди її хвалили.

Єленка скористала з того, що весь стіл зайнявся злісною, схилилася і низом попід стіл висовгалася, як ласичка, та й вибігла з хати.

Мочернаки сердилися, але всередині, а до гостей говорили:

— Отік забагла чогось наша молодичка та й скочила у комору.

Газдині притакували сему здогадові й шепотом собі дошпигували, що Єленка дуже бліда, а під очима сині круги має.

То порушило присадкуватого та плечистого і на грудях щетиною порослого Леся, з роду Мочернаків, якого в селі звали з діда-прадіда Полонинським через то, що жив у верхах під полониною, а може, через то, що на полонинах пускав кров маржині, а поза очі звали Смажыком, мабуть, через то, що також з діда-прадіда смажив ліки із зілля та смоли і воску і дуже помагав маржині, а може, й через то, що в будень ходив у чорній сорочці, пересмаженій у маслі і на сонці. Полонинами привик він просто і голосно говорити та й головою так потрясати, що весь сивий волос закривав йому чоло й очі. Він зацікавився дуже, чи Мотрюк від нього старший, чи молодший та й чому ще не посивів.

Мотрюк обминув те запитання усмішкою та й увагою, що най би вороги їх старілися та й сивіли, а вони ще мають час.

Газдині поясняли, що бадічка Іван, коби здорові, в білявенькі з роду та й тому не посивіють, а Лесь Полонинський не сходив з дива.

— Мой, брє, білаку, таже ти верствак мені! Та я сивий, як голубець, а ти темнієш у волос, лиш очі сиві!

— Не були ми собі на хрестинах,— боронився Мотрюк,— та й не гія нам собі рочки рахувати, от наперед би більше!

Лесь Полонинський вирахував всі свої дружені доньки і сини та й дорахувався, що Єленка є верствачкою його внучки від найстаршої доньки. Лускав пальцями, наче обертав веретено, і дивувався такому нерівному одруженню.

— Братчіку Іванічку, таже вона тобі могла би бути за внуку, таже ти стара ломага проти такої чічки!

Гості виправдували Івана, що він повдовів, а талан не обійдеться без газдині, як вулій бджіл без матки.

Іван дякував гостям своїми сивими очима, а від Лєся обгонився, як від вразливого овада.

— Шо чотири оці, то не двоє, шо дві голови, то не одна, шо чотири руці, то не дві,— може, не так, братчіку Ле'?

Лесь бив кулаком у свою сиву щетину на грудях і закликався, що кождий багач ожениється і з сліпою та й з глухою, лише коби за нею загорнув мастки.

— А наша Єленка то у нас сама найбільший маєток,— обізвалися Мочернаки, щоби перетяти бесіду про мастки.

Лесь зареготався, а відтак витягнув з-за ремєня жирану флюяру, напоїв її пугарем вина і заграв весільної.

Декотрі гості, які знали, що на колачинах не буде скрипки, і позабирали з собою сопілки, стали за Лєсем сопілками дзвонити, і в хату відразу увійшла охота, а за нею появилася Єленка. Одним скоком газди станули навперед молодиць та й вся хата відразу розтанцювалася. Навкірки Іванові взяв Лєсь Єленку в танець і приспівував, поклікуючи на Івана:

Ой біда мні, хло', побила, ой біда мні шкребче,
Ой молоде жінче маю,— з парубками шепче.

А газдині то підхопили та й собі стали Іванові співати:

Гаю, каже, гаю, файну жінку маю,
Через тоту парубію в скриню замикаю.
А вна пішла, молоденька, у гай по телета,
Один стрілив з дубельтівки, другий з пістолєта.

III

З полудня став рід розходитися, а Іван запросив Мочернака, аби сівав на його коня та й аби об'їхав з ним усю землю, яку помінив Єлені у віні.

Мочернак вимовлявся золотником, але Іван через те натискав ще дужче.

Посідали на сідлані Мотрюкові коні і трапом побігли на лази та луки, як два купці-хитрівці.

Мочернак приоставав ззаду і пускав зятя навперед себе, щоби видіти, чи ще держиться у сідлі та й у стременах.

«Хороба його може зміркувати: волосся, як повісмо, лице, як тот малай, шо загнився, а на коні сидить, як має бути, хоть вино пив до кожного гостя. Коби ще не попацита таке, як Лесь Срібпарюк, шо віддав доньку за богача-діда, а дід поховав і його, і доньку та й тепер сидить на мастках та й у подушках румигас! Але Срібпарюк з'ївся бутинами, а Срібпарюкова донька впала із стога, — то нема що їх тут класти. Єленка уважлива, а Мочернаки силку не прошили. Правда, шо Мотрюк виріс на бануші, та на скоромі, та на м'ясах та приправах, але, як якийсь сказав: і тобі не було хйби, й у тебе дома не бідома. Ей, про мене, най жие ше й десять годів, я не жду його смерті, надопевне, шо ні! Най Єленка тіла та й розуму набирає, най у талані розглянеся, най Штефана забуде. А як неприємком станеся божа воля та й Мотрюк замкнет очі, то най село каже, шо собі хоче, а таки продам його хати та й усі побої та й заберу доньку 'д собі, бо то у мене одиначка, то мій живний корінь. Тогди Мокренчуків флетєв мене цмок в одну руку, цмок в другу руку. А я йому скажу: «Мой, хло', маєш щастє, це тобі госпідь нагилив Єленку, а мені зятя. Та ще я у тих таланах добре не розмістився, а баба з поду здіймає колиску. Діду, гив, ану-ста! Ба чога ж? Онук, як сернюк! Ййга, нівроку, нівроку! Ба яке ім'я дати? А яке ж, як не дідове?..»

Підглядає Мотрюк жіночого дєдю, чи бірує ще верхом їхати та чи від золотника не ув'яває.

«Цей сивак гадав, шо я йому голу дівку укрию, та й, віді, тому не похочував віно віддавати. Йди, покажи

дільниці, покажи вориня, обведи межами, аби мій косар знав, як ручку брати, аби мій ботей знав, куди овечки пускати.

Твій золотник мене не поведе твоїми лазами! А най ти ляжеш у деревище, та й що я варт? Сусіди дільниці поперековують, межі попереіначують, а ти, Мотрюку, ані слова. Ти тут отік приймак, чужий-чужениця! Ой, так не буде. Як не мій Штефан, то я тут газда, я побережник на Мочернакових лазах. Йдуть люди з далеких сіл, йдуть полєниці, йдуть підгіряни і женуть марги в полонини та й питають бовгарів, чи вільно станути на попас на тих зелених луках, у тих темних затінках та холодах, а бовгарі не зволяють, бо то Мотрюкова земля.

«Ба чи цего багатиря Івана?» — питають сторонські люди.

«Єго самого»,— відповідають бовгарі.

«А цес дукач відки тут розлягся?»

«Повдовів і засватав Мочернакову одиницу та й увес масток посів!»

«А Мочернак виступив із свого талану?»

«У рік по весілю умер покійник!»

«А богач кому гадає лишити такі мастки?»

«Є кому, брачіки, бо молода газдиня вчинила йому такого хлопця, гей гусака біленького».

Люди дивуються багачевому щастю і зострахи минають багацькі лази та попасують на пісній громадській толоці, на купинах голого моху. Десь з лісів грає конем газда та й, їдучи толокою, здоровкає людей сторонських, а вони здіймають кресані і напошепки вихваляють його, що такий великий багач на всі гори, а такий грешний та чемний...

Потопаючи у своїх мріях, оба багачі лиш коли-тогда кидали до себе по слові і дальше снували собі свою долю такою ясною основою, як сонечко вліті обсновує гори і долини, левади і полонини.

А над їх головами кружляли, як китиці цвіту, жовтокрилі метелики і гралися у вечірнім сонці, як багацькі думки легонькі.

Черевата гора станула перед їздцями і з-помежи лісів, як молодиця свої груди, відкрила свою зелену обіч, пережолоблену срібним потоком.

Коні приклякли передніми ногами до потока і пили воду.

- Це Єленина полонинка Погар, бадічку Йва'!
— Полонинка аби світилася, а ви, дєдику, аби-сте прожили!
— То сам молошний горішок межи братчиками, бадічку Йва'!
— Аби-сте дїждали ще внуків вінувати, годний та любий господарю, дєдю наш добрий!

Тоді, коли дєдя Мочернак опроваджував зятя лазами і передавав йому дончине віно, неня в хаті учила доньку супружних обичаїв.

— Ти не питай, шо він Штефанів дєдя, але що його маєткам пема міри!

— Або ж я бідна бідолашка?

— Але чи є другий такий, аби був нам рівня?

— Таки що син, то не дєдя!

— А може, дєдя ліпший, як син!

— Ба чому, нене?

— Бо дєдик буде тебе у красну уберю убирати, буженичькою та й колачами годувати, твої ручки, та й твою силку, та й твої ніжки шанувати. Буде тебе на руках носити, буде ті в колисочці колисати.

— Або ж я калічка?

— Хоть ти не калічка, але ти богацка одиначка, тобі не гарувати, не крївати з молодюками.

— То я лишуся дома з нашим дєдем, а ви, нене, йдїть навмість мене колисатися до Штефанового дєді.

— Заткайся, донько, аби я цього бїльше не чула. То я чи ти йому жїнка віпчсна? То я чи ти йому в церкві присягала? То хто тебе навчив так до нені говорити? Фе... устидайся, ти вже не дївка, ти молодиця!

Єленка в личко черленїла.

— Спам'ятайся, донько, та й слухай нені, не будь самовільна. Не тікай від свого газди нічма, не валяйся колешнями, лиш ночуй з газдов на постелі, як газдиня, як слюбна жїнка!

Єленка закрила личко білими ручками.

— А як газда не при охоті, то ти його злегонька, гей стебельцем сїна, заскобоч хоть у носі, хоть під пахою та й личком 'д нему обернися. То най вся хата трясєся, то ти лишень свого газду кличеш: любчіку Йванку!

Єленка хитала головою і перечила нені.

— Не переч, не кори мені, донько, бо збудешся нені. Нам треба онука, а твоєму газді сина. Ти не гадай собі, що то марне діло. То два талани великі, а хто їх присяде?..

І ще поучувала неня доньку, як має чорногірську підойму варити і газді до вина досипати, щоби був веселіший та й путерніший та й до газдині прудкіший...

IV

Таки дісправди веселіший вертав вечером Мотрюк повним возом з Єленкою до свого двору. Метався на ліжниках і тупотів ногами. Поза шию тримаючи свою газдиню, розповідав він їй про свою колишню парубоцьку силу так голосно, що гомін біг лісами, а притискаючи молодицю до грудей, виспівував над її головою:

Заплакала дівчинонька в першій понедівчик,
Як здіймала з головочки хрещатий барвінчик.
Заплакала дівчинонька раненько в вівторок,
Як стало їй у головці я гадочок сорок.
Заплакала дівчинонька раненько в середу,
Як вдарила лиха доля і в личько спереду.
Заплакала дівчинонька раненько у четвер,
Бо що ж буду та й робити, бідненька, я тепер?
Заплакала дівчинонька раненько в п'ятницю,
Не могу я викликати із корчми п'яницю.
Заплакала дівчинонька раненько в суботу,
Не могу я викликати біду на роботу.
Заплакала дівчинонька раненько в неділю,
Ой уже я, моя мамко, з бідов нич не вдію!

Питався Єленки, чи хотіла б такого чоловіка мати, як тота дівчинонька у співанці, а коли Єленка не відповідала, він хвалив її за соромливість і приближував її головку до своєї вином загітої тварі. Забував на то, що давніше був у селі війтом і привик був поважно говорити та кожде слово неначе печаткою відтискати. Натомість пригадав собі тоту співанку, яку колись виспівував лісами, вертаючи з своєю першою газдинею з міста додому, і за яку покійничка його обіймала і голубила та нашітувала, що з такою, як він, бідкою нічого не вдіє. Плескав Єленку по круглому плечу і питав крізь сміх, що вона з ним подіє? Його голос ірзав верхами і долинами, та біг лісами у село, та давав знати, що старий війт при молодій газдині охотою палає.

— Ти моя бідашечко, ти моя горличько, ти моя ярочко біла! Задушу ті, моя пташечко, роздавлю ті, моя малиночко, вип'ю тебе, моя керничко у білім камені!

Ліси дивувалися старому голосові, а село підбігало під дорогу і покривлювалося.

Єленка не противилася газдівській охоті, бо неня її вже наперед упевнила, що бадіка сам буде підсипатися і її примилюватися. Не відзивалася ані словом і не примилювалася бадіці, бо не могла себе переломити і ненину раду сповнити.

Вечірній запашний вітрець хапав бадіків подих з її білого личка і відкидав у темні яри, а вечірнє небо дивилося на ню всіма дівочими очима і разом з нею сміялося з бадікових обіймів та й любистків.

А срібна роса сідала на Єлениних бровах і ще дужче лоскотала бадікову охоту.

А я тебе, пишна любко, люблю та й цулую,
Чому ми си не зуритиш, сам ти си дивую.

Єленка чула, що робиться важною челядиною, коло якої бадіка колінує і з розуму сходить, чула, що її дівочий барвінок облітає з її плетеної коси і паде бадіці під ноги, прочувала, що бадікова охота полонить її дівочу твердість, однак про все те упередила її неня, і вона, погодившись з тою неминучістю, що після весілля має над нею звіятися буря і перемінити її на молодицю, піддавалася мовчки вибухові бадікової охоти.

«Коби не неня та коби не село, то ж я тобі, бадічку, лишила б запасочку в руках та й птритрила би лісами і темними бердами та й не ймив би-с мене більше!

Коби не дсдева жура, коби не ті талани смучі!

Та коби Штефанові очі не погасли від кулі!»

Люди збиралися коло Мотрюкової брами, аби побачити його веселість коло молодиці. А коли він не зачув здоровкання і не заздрів людей, але, співаючи над Єленкою, заїхав до свого двору, люди з докором вгадували: «Аді, йкий старий, а зараз розідре на ній ту рантухову сорочку...»

V

Тої ночі над Мотрюковим двором падали зорі.

Ліси заперли в собі дух і надслухали.

Сади у вікна зазирали.

Води, як лебеді, тихонько довкруги двору линули.

Камінні гори свої книги розтворили, чись життя записали...

А як сонечко нічку розігнало, ліси зашуміли, сади защебетали, води заіграли, гори почервоніли, то до Мотрюкового двору сорокати сороки гостя привели.

Березина перед брамою задрожала.

— Ба чи дома газди?

Наймити не пускають, бо газда з газдинею нічку собі приточили.

А гість, легінь молоденький, очима палає.

Наймити піснюють, голови вдолину схиляють.

А гість двері виважує, зубами скрегоче.

Наймити легіня пізнають та й за газду потерпають.

Хата упріває.

Легінь до постелі ручки підоймає:

— Чи то ви, дедю, чи мій воріг темний?

— Йй-га, ти жиєш, Штефа'?.

Бадікові очі поховалися на саме дно перед гнівом сина.

З-під ліжників фуркнула біла челядина.

Хата застогнала.

А гість з-під кабата збрую добуває і бадікові до грудей прикладає:

Грим раз, грим еще раз, грим по третьому разі:

— За обручку золотеньку!

— За нічку солоденьку!

— За мачуху молоденьку!

ЗАРІКАЙСЯ МІД- ГОРІВКУ ПИТИ!..

Так голосила на похороні свого газди, що селу серце тріскало.

І приповідала, і заводила, і заклиналася. Не то що плакала, а розливом розливалася, як біла мрака травами.

Опадала і поникала, як скошена квітка, сльозами життя своє скапувала.

Билася в груди і божилася, що до схід сонця піде за ним до гробу, свою душу з його душею спарує.

Зарікалася жити, зарікалася веселити, зарікалася другого любити.

На деревище падала, з жалю умирала. Старі газдині такому жалеві не могли надивуватися, не могли найти міри.

— Шо-сь ми газдів наховалися, але такої великої любви видом не видали!

— Отік єї цей світ зуритивси, отік єї душа з єго душев споена, отік тота любість вічна.

— Таке молоде, гей весна яра, а таке жалісливе, таке переболене та перебановане! Дес у тій днищі, гей тінь, пропадає, з цвинтаря вертаючи.

— Аді, вже ті так, як нема, Калинко-душко, газдине вірна!

— Але як ти його відвела до гробу, то най він з богом спочиває, а ти, небого, туском не коротай собі життя.

— Ой лишіт мене, вуйночки та вучки годні, най би я свого Петра подогонила.

— Ей, не гніви, молодице, бога, коли тобі смерть ще не писана.

— Ой, не буду я, газдики, без него жити, не буду цим світом трабувати.

— Ей, молода молодице, не трійся та й не топись, бо тобі треба жити та й розживатися.

— Пішло мов життє у могилу, газдині срібненькі!

— Пуста твоя робота, Калино, покинь ту гадку та й життєм не помітуй, бо буде тобі його треба, аді, Йван, коби здоров...

— Ей, лишіт гет, вуйночки добрі, най я йду зі світа, най не заважаю.

— То не наша сила, не наш провід, та й ми цего не зіпремо, а воно так саманас, що Йван най би був...

— Хоть най мене грім уб'є, хоть най мене бола утне, хоть най мене викришит до пня, хоть най мене тут смерть найде, то я вам кажу та й на чім світ стоїт заклинаюси, шо за ніким не багаю і з ніким я жити не буду.

— Най тот заклін йде на сигли та в щкрепіття, та на скали, та на усі штири вітри, а ти, молоденька удовице, не зарікайся...

Калина билася в груди і ще раз заклиналася і зарікалася.

— Коби-сь була хоть дітна, то най би-с ждала рік-два, але ти ще й раз сама не собов не була!

Калина хрестилася і третій раз тяжко заклиналася та й зарікалася.

Її сині очі позападалися, її біле личко потемніло, а понад брови хмари назлягали раз коло разу.

Така тото велика любість була...

А при обіді за покійника Йван понакроював хлібів, приніс води, поналивав гладуни, понакривав джергами ослони, на вікні свічки позасвічував. Такі, як мід, солодкі слова в хаті порозсищував. Петрову стрільбу показував, його приятельство високо підоймав.

Гості харчували за Петрову душу та й Петрову пам'ять славили.

Хата була повна Петра, хоть лишень свічка горіла на тім місці, де він лежав.

Калина топилася з жалю і роздавала гостям поливані гладуни та й книші за Петрову душу — а Йвана обминула.

Газдині ворожили, що то добрий знак, а газди їм пританували і додавали, що Йван своє простибі сам собі возьме.

— Такому побратимові падеся покійника рушниця,— набилиювали газдині.

— Та й порошниця,— докинула Калина.

— Та й, відів, і молодиця,— довершили газди.

Калина горіла, як царівник над рікою. Та й лиш опустила миски з начинкою та й горілиць на землю впала.

Що прибагали, що примовляли, що відтирали, все не помагало, удовиця як завмерла.

Отік її Петро з того світа викривив її черлені губки, аби нікого не чарували, та й переверпув її голубі очі, аби на нікого не моргали, та й її личко заморозив, аби нікого вогнем не потинало.

Таке воно молоденьке, а таке, гей гусятко, повним вом переїхане!

— Ця, любки пишні, вже свої бани не вибанує та й свої любі ріками не затопит!

— Вічна удовиця...

Але на Юра пукла над ріками лоза, а лісами закувала зазуля.

А Калина пасе маржину на полонинці.

Та одна красуня дуже вритна і як покмітить своїми великими очима, що газдиня ширинку вишпиває, то зараз пронирає в ліщині і дубиною та крушинами крадьки перехоплюється на Йванову царинку, на молоду та зелену конюшинку.

А Йван гладить красуню та й приповідає:

— А де ж твій газда, ти краса-красуне?

— А хто ж тебе доїтима, ти ласа ласунко?

— А хто ж тобі придій принесе, приятелько пишна?

А відтак бере та й кличе Калину. Але не кличе її на правці, лиш насамперед у гай співає:

Ой чічько солоденька, забув бих ті швидко,
Аби з мого подвір'єчка на твое не видко,
Бодай тото подвір'єчко вогнем ізгоріло,
Шоби мене, файна любко, 'д тобі не кортіло.

А відтак грає у вербову тилинку, а відтак кує, як зазуля, а відтак клетотить, як готур. Та й на того приходять Калина.

— А йкий же мені, Калинко, буде присмець?

Калина очі успід та й паленіє, а ширинка з рук на конюшинку.

А Йван хап ширинку та й за ремінь.

А до Калини око в око!

— Калинко-душко!

— Йванчіку-братчіку!..

А зазуля не кує, ні — аж гай розвивається.

А річка срібним поясом тот гай то вперізує, то розперізує.

А Калинина маржина гейби до півусміху роти відтворила і надслухує, то зазирає та й помалу-помалу ступ-ступ з полонинки на Йванову конюшинку.

А господь понад гори походжає і сонечком дихає на весь світ, па гори й долини та й на полонини.

Та й на Калинину любість золотом мече.

Радується на ріллі скиба, у ріці риба, царинками зело.

Палають цвіти поїд лісами, над берегами, над вулицями, над керницями.

Розщebetалася піма діброва, порозліталася медова бджілка, порозлягалися запашні вітри.

Прото весна яра...

А любистки з челядинських городчиків підоймаються та й весні приспівують:

Зарікайся, файна любко, мід-горівку пити,
Та лишень ся не зарікай Івана любити.

МАРІЧКУ ГОЛОВКА БОЛИТЬ

*Товаришеві Іванові Будзові
Костиновому присвячую*

Чи найдеся, пане-брате,
така жінка друга,
Щоб вивела чоловіка й ворожку
з розума?
(Народна пісня — Яблонія)

Кажуть, що нема над побратимство та над приятельство, а то однако невгадно.

Я з Дудем Никифоровим таки так, як на одному ґруні виріс, на одній луці пастушив, на одній данці парубочив та й одних м'ясиць брав слюб, а відтак тими самими бутинами гримав. Одну ватру ми клали, одну кулешину та й банушину їли, одну воду пили, ба ще й один кашук викурювали. Вже коли ми на тютюні один одному вірили, то можна знати, яке тото межі нами приятельство було.

Що значуть два близнюки напроти нас, коли ми, як тоті дві звізди на небі, собі товаришуємо та й один за одним пропадаємо?

Бувало, чи у ріці бовтатися, чи птаху з дупла дерти, чи ховзатися, чи гринджолами спускатися — все ми разом, все ми у приятельстві.

Питаються люди збоку:

«Ба чії, варе, тоті два повішеники, шо так у парі вулицями грають?» — «То оба з Джемигівського ґруня; цей русявий — то Никифоров, а той чорнявий — то Петрів, обом на ім'я Федір, а нені кличут їх Дуцями», — пояснюють газдам вуйни говірливі.

Бувало, кладу я ватру, а мій Дуця вхопить дубелтівку та й скочить у ліс, аби щось смашне убити. Лиш

він пронир у лісі, а до мене щось гейби говорило: «Мой, бре, ти грієшся коло ватри, а його пустив-єс самого на медведя, та на вовка, та на злісного?» Іду я за ним назирцем, як сарнюк за близнюком від одного дійка. Находжу я його посеред скали кремінної: лежить на краєчку плити та й у готура мірить. А під плитою медвідь в дучці лаби собі обтирає. Най мій тезко спустить ноги, най grimне з цівки, най слово писне, та й зараз йому амінь. Лізу я, гей кіт, на дуба та й з верха кричу щомога, аби мій тезко не стріляв у готура, аби не сходив удолину, лиш аби драпався угору, бо під плитою медвідь розлягся. Лиш я це ізрік, а медвідь вже під моїм дубом, вже береся 'д мені лізти. А мій тезко запер в собі дух та й плюнув з цівки у медведя. Медвідь повалився на землю, а з него кров почюріла.

— А поцілив, брате? — питається Дуця Никифорів.

— Вже так, як нема вуйка, — кажу та й постиваю, чи знов біда не підойметься, і накликаю на тезка, аби утікав 'д горі та й аби виліз на дерево, бо ще всяко може бути.

— А де ж би я тебе самого лишив? — каже і вже збігає надолину, вже станув за дуба.

Я крізь плач його молю, аби штрикав на дуба, а він grimнув ще раз з дубелтівки і скочив на долішну галузку та й кличе мене 'д собі.

— Тепер собі закуримо, братчіку, та й будемо з вуйка шкіру здіймати.

— Ти, нівроку, стрілець! — кажу.

— Оба ми однакі, — каже.

Але женемо ми раз з-під Чивчина дараби. Щоправда, бідуємо тими мівкими бродами, але за Путилівкою доганяє нас гать. Тепер ми собі пануємо, тепер киптарики наопашки накидаємо, люльки собі куримо, а кермами лиш ледь-ледь повертаємо та на волоских і ляцких гранічерів покрикуємо, аби не дримали, аби кріси на поготівлю тримали.

Аж тут раптом від Копиаша надлетіли хмари і сонце закрили та скудовчилися, як вівці кудлаті. Розкресав грім вогню над нами та й збудив блискавицю, аби ножами хмари на дрібні нивки перекроїла. Ймилися строминами перекроєні хмари, ударили з неба плови, падають води цебрами, човгалами-потоками. Плюта плютенна. Зігралися усі води, отік у загибіль світа. Потужили ми

цвайки на дарабі та й кермами, як грудьми, боремося із габами. Повінь як має бути. Вже летимо ми на грегитні шпигці — на варівке місце. Ще я добре не поглянув, а навперед нас вже турлаш ковбків. Ударила наша дараба у той турлаш та й здудурилася. Тарах — ей, падочку ж мій нещасливий — дараба здіймилася вгору сторцом, а мене вергла у воду у той клекіт. Тепер я надощевне осиротив жінку і дитину. Нема мене...

Вчинився я десь конем та й хочу бігти, а тут ноги спутані, і то не передні, лиш задні. Під черевом звідкись взялася терлиця. Я беруся її перескочити, а вона росте під само черевом. Лишаю я задні ноги та й біжу передними. Здибає мене моя покійниця непя та й веде до церкви. Перебігають нас покійник дєдя і висаджують мене на віз та й везуть у місто. Над нами стадо голубів летить. Дєдя купують мені жовту сопівку та й грають. Збігаються дівчата, а mezi ними Плаюкова Марічка: «Дуцю,— каже,— лови мене!» Я біжу за нею, а вона десь щезає, а намість неї став переді мною навчитель в огороді і б'є мене прутом за то, що я йому трутив у школі вазонк. Я хочу плакати, а тут вже звідкись надходить процесія, і панотець беруть з хати неню. А дєдя мене хап за потилицю та й ногою у попереk, аж я опинився на полонині коло овець. Та лиш я розіклав ватру — дєдя приїжджають з боярами і з музиками і кажуть їхати до свата за молодою, за Єленою. Я боком, боком та й до Плаюкової Марічки, а тут за столом Дуця Никифорів і Марічка у вінках золочених під убраним деревцем зеленим. «А честь де?» — насмішкуються з мене весільні гості. Розбиваю я скрипки та й цимбали, а весільні гості миглою на мене та все кулаками: гуп та гуп!

Легко їм зробити мазь з мене, але я чую, що я вже вчинився дзвоном! Що вони мене гупнуть, то я дзвеню: тень-телен, тень-телен! Гості жахнулися та й відступили, а я розсміявся. Та як я так посміхаюся, дивлюся, дивлюся і ще раз дивлюся, а я на зарінку лежу. Наді мною мій побратим любий, мій орел сизий, мій тезко дорогенький, а над ним голубе небо. Б'юся з гадками, чи це сон, чи мара, чи я горячку маю? А побратим каже: «Щастє твоє, брате, шо-с не пожив смерти!» А я усе розумію, лиш ще говорити не можу. Розглядаюся, а просто мене грегитна скала у височінь рівно з хмаркою.

— То Сокільський,— приятель каже.

Веду оком у другий бік, а там сонечко на хрест сідає.

— То церква у Підзахарчу, — каже.

Дивлюся я на себе, а я голий-голіський!

— Таже ти, братчику, топився, як має бути, а я тебе габам з рук видрав, — пояснює побратим рідний.

Ще шукаю очима дараби, а він то пізнав та й каже: «Дараба то така, брате, челядина, що у неї зрада не новина!»

Я заплакав із утіхи, що такого годного, та вірного, та щирого, та красного побратима маю. А він мене підоймає та й на м'ягоньку мураву кладе.

Поклав би тобі господь добро у хату, у тоці — стирти пшениці, у стайнях — стадо, ріллю — на плиттю, у вікнах — сонце, вірність — в постелі!

Хоть би я світ перейшов, то такого приятеля я собі не найду, не приєднаю, не зазнаю. То на це я можу заклятися на свою дитину, та й на свою газдиню, та й на худібку, та й на усі гори.

Та й тому мені стидно дальше говорити та й розповідати. Таки варта, аби земля піді мною розколослася та й аби мене на сам спід вергла і вогнем іспалила. Таке файне «дякувать» приніс я у хату свому побратимови та й поклав на його постіль, на подушки м'ягонькі, на джерги та ліжники крашені.

Як витить гріх на чоловіка, то приготує собі весь матеріял так, як той майстер, що кладе хату.

Насамперед умер старий панотець, а владика при-слав у село молодого духовника-парубка. Править він відправу приязно і красно, бо сам високий і голос високий. Запровадив нові установи і нові оченаші та й на-вернув до божого дому всю челядь. Всі дівки та й молодичі то сповідаються, то законяться до полудня, як черниці, чорними хустками голови собі накривають, в долину дивлються і побожніють, гей тоті ластівки, що на церкві собі гніздечка поробили.

А мене у бутині постигла така причка, що зломив я собі ребро у грудіх і блавучу селом, гей який інваліда. На Прокіп'я забіг панотець на попівській Зарці поліг згромадити і в копиці скласти та й скликав толоку. Челядь всю Зарку укрила. Три головні скрипишники дзвонють на струнах смичками, аж поліг підштрикає, аж злетілася птаха, аж село розохотилося. Щось отік мене кличе на ту смучу толоку. Це такий піп, що його не

треба стидатися. Говори до него посороми, які хочеш, а він лиш посміхається, але тебе ні раз не зганьбить, хоть би ти при нім обіймав челядину, хоть би-с її виціловував, як голубець свою пару. То людяний чоловік, не горний, їсть бануш хрестинами, п'є порцію горівки на весіллях і не протривить народіві, але завше треба йому щось дати. Коли не бірую тяжку роботу робити, то йду і я на ту толоку межі люди душу розвеселити.

Двинка горить, мушка бренть, пташка щечече, а челядь поскидала киптарики і запасочки на миглу під смерекою і в сорочках увихався, на личку палає, очима грає, пашницю в перекоти мече.

Звітався я з легінями, та й з дівчатами, та й з молодицями і беру легонькі грабельки в руки та й стаю в ряд межі молодицями.

Тота челядь на косовиці така гожа, гей маків цвіт у городі.

Тоті сорочечки білі, гей сліди сонця на сні.

Тоті бедра різьблені здіймаються, гей лебедині крила.

Тоті срібні ніжки погинаються, гей під росою лелії.

Задивився я, як на дугу, на високу молодицю, а вона лус мене по плечу:

— Ба що дієш, Дуцю?

— Гаразд. Що ти, Марічко-душко?

— От отік удовиця на попівській толоці, — а твоя що діє?

— Миром, дякувати богу, що май твій діє?

— Пішов з терхом у долішні села та й там прилип до котроїсь опиночки молоді!

— Варє?

— Абих так, най не кажу!

— Алє, що так?

— То, що чуєш!

— Діправди, Марічко?

— А ти ще питаєш?

Луснула мене знов у плече та й кинула на мене пласт сїна.

Стільки разів ходив я до свого побратима, стільки вечорів я там пересидів та переговорив, а її ще такою не бачив. Така тепер весела, гей зазуля у гаю, така вона мпла, гей весна у маю, така розпалена, як любість увесні. Сїла знов у її очі тота голуба блискавиця, що дівчиною ще потинала мене, коли ми разом пастушили та й через ріку брили.

Дунув знов у її личко той легонький вітрець, що на молоді робить піну та й малиною її закрашує.

Розцвілися її білі зубки у солоденькій бесіді, гей дрібненький цвіт на калині.

Як дівочила, то парубки божилися, що нема краси понад Плаюкову Марічку.

А тепер лиш по толоці оком повести, — то, бігме, — нема понад газдиню Дуці Никифорового.

Так мене до неї тепер щось кличе, як тоту спрагу до тої водиці, що нагорі з каменя на сонце перлами розливається.

Так дивлюся на її стан, як готур на свою любку, та й свої гадки заговорюю:

— Ба коли ж, любко любка, вертає мій приятель, мій орел сизий?

— А тобі нащо знати?

— Бо знов гадаю іти з ним у бутин.

— Та тепер уліті, Дуцю?

— Будемо ризи робити.

— Хто би так здоров, Дуцю?

Я подивився її в очі та й застидався своїх гадок і замість відповіді ударився в груди, а вона подає мені білу ручку і посміхаючись питає:

— У котрий то бутин стелиться доріжка?

— Розповім я тобі, чітко, сьогодні увечір, — кажу.

— Діправди, Дуцю?

— Борше ще одно ребро собі зломлю, а слова не зломлю.

Війт Юзик розставив у холодах двох шандарів і вияснює панотцеві, що толока — то є сільські збори і він має з шандарями порядку сокотити. Його надали до села десь здалека, і він не раз у коршмі розповідає, що чує такий туск за своїм краєм та за своїми людьми, що якби не вино та горівка, то він би стратився у цій чужині далекій.

Панотець бере попід руку молодого війта, і оба ходять собі під парасолькою та й вихваляють челядь за її роботу, за розпалене личко черлене, за різьблені груди, що, гей мохнаті гусятка, проколюються крізь тоненькі білі сорочки, та за тоненький голос, що стелиться на запашне сіно разом із сонячним промінням і легоньким леготом підоймається над толокою та й лине понад лісами ід тим білим голубам, що забирають на крила дівочі та молодичині співанки і несуть їх у голубе небо.

Співають панотцеві, щоби його коровки та й овечки зелене сінце їли, та й правилися, та й повні бербениці молока давали, аби панотець повну комору банушів напратали та й аби тоті бануші і бербениці разом з колачами дівчатам на весіле роздарували.

Співають вїйтові, що усім молодицям варт любитися також із вїйтом, бо на вїйта також складається громада, і він купує молодицям солодкого меду і дає їм сороківців біленьких, як леду, і хоть молодиці ходять босі, то вїйт із присяжним ходять у чоботіх блискучих, як зеркало.

Легіні покривлюються молодицям, що перед вінчанєм хвалилися, що в них полотен бочка, а як прийшло їм віддаватися — то тільки по пояс їх сорочка.

Відгризаються легіням молодиці, до панотця кукаючи:

Та й кувала зазулиця, та й казала: куку,
Бо вломила дівчинонька парубкові руку.
Йде парубок додомочку, там ватерка горить:
Ой щось мене, моя мамко, права ручка болить!
Та най болить, най лудає та най невгає —
Та най тота права ручка нігде не сягає!

Панотець радується челядинній і парубоцькій охоті і підходить до Марічки та цікавиться, де той легінь правою ручкою сягав, а Марічка вгадує, що, либонь тота ручка хотіла урвати китицю винограду, якого стерегла пишна та відважна дівчина. Вїйт не хоче вірити, що той виноград такий неприступний, а панотець вірить і дякує Марічці, що прийшла до нього на толоку та й звеселила всю косовицю, і обіцяє відвдячитись їй на хрестинах сина.

Вїйт моргає чогось на мене, а в тій хвилі на покоси заїжджає панотцева кухарка на повнім возі та й кличе толоку до полуденку. Я дивлюся, а сіно вже у копицях, вже лиш загромаджується копиці, та й робота скінчена.

Молодиці скоса поглядають на кухарку і питаються панотця, чому приймив собі таку вісповату мазурку, а не якусь красну та делікатну паню, а панотець оправдується, що і над ним є пастир і що той його пастир не зволяє йому красну челядину в себе тримати, аби менша покуса була, бо його ручки мають пильнувати церковного винограду.

Я зажартував, що той пастир добре робить, бо Дуцева Марічка забагла би ще попадею стати, а Марічка долонею рот мені замкнула.

Після полуденку та похастунку скрипники розігралися, а челядь з легінями розтанцювалася, і вся Зарка розспівалася та й розвеселилася ще дужче.

Та й вчинився вечір. Такий запашний, та рошений, та зорями вишиваний, що навіть дрібному червачкові душа радується, і він собі викрісує вогник та й крильцями обносить тоту іскру, аби йому світила, аби люди виділи, який він цему вечорові радий.

Серед танцю десь пропала Марічка — лиш її образ переді мною лишився.

«Мой, мой, — думаю собі, — чи не звела вона тебе із розуму, чи не розлюбила тебе ота запашна лелія?»

Та не ялося мені ломити слово, і я йду плаєм та й, гей хлопець, ловлю у долоні оті летучі вогники, ті світивки божі і надслухаю, як птаха тьохкає дуплами і як потік йде переверці з каменя на камінь та й везе за собою зорі.

Щось нема світла у моєї Марічки!

Але гримнув я у вугол, а вона по третім разі виходить та й кличе до хати.

Та й за нами двері на засуву засуває...

Став день світати, став нашу любість із постелі злегонька проганяти...

Став хтось у двері до хати добуватися та й Марічку викликати.

Наслухаю, а то мій побратим, — аби здоров був.

Скочив я, гей опарений, і сховався під постіль, а Марічка живо рушником головку зав'язала та й іде двері відчинити, кужівкою підпираючись і йойкаючись, гейби у горячці.

Прискіпався до мене такий жаль і сором, що зараз побив би я себе на винне яблуко. Ти, пустий рингачу, ти варт йому побратимом бути? Він поїхав хліба приста-рати, а ти йому поганиш газдиню? То ти не міг собі деінде найти любаску, а лиш таки у хаті побратима? Остатна була би тобі година!.. Вижу, що упав я у велику провину, але де ж її причина? Чи, може, красна днинка? Ні! Може, толока попава? Ні! Може, скрипки з співан-

ками? Також ні... Ага! Вже знаю: то моє ребро винно. Якби воно не вломилося, я би дві неділі не блавучив, а якби я не блавучив, то мені і на гадку не прийшло би пусте діло...

Входить мій побратим та й просить Марічку, щоби йому допомгла коня розтерхати і розсідлати, а Марічка паде на постіль і йойкаєся та й постогнує:

— Не в голові мені, любчику, твій терх, бо я умираю.

— Ба що ж тобі, моя душко?

— Головка мене болить, розпукаєся.

— Та відколи ти, зазулько, розболілася?

— Від учера.

— Та що тобі до головки прикладати маю?

— Біжи чимдух до ворожки, пай промовить, най я така молода не гину.

Бере побратим мірку зерна та й дві курці і йде до ворожки, а голоден кінь у вікно заглядає.

Вилажу я з-під постелі і стискаю ручку.

Побратимів кінь знов у вікно заглядає.

А Марічка поклала пальчик на малинові губки, а другим на мене покивала.

Йду я з хати та й стидаюсь перед конем: аді, така німиша божа, а вона вірніша, ніж я своєму побратимові.

Кінь зарзав та й питається:

— Чи правда, що газдиню головка болить?

Загегали білі гуси на подвір'ю та й питаються:

— Чи правда то, що газдиню головка болить?

Вихожу на вулицю, а вулиця питається:

— Чи правда то, що Марічку головка болить?..

Ранок почервонів, як шкільник, а на мене паде світ.

I

Т

акий, гей ясінь, високий
та кучерявий.

А бгачкий, гей жереповий прут.

Лице, гей зарькою мальоває, на бачках обертається,
під шовковим вусом замикається, як братчиків цвіт.

Бровами плете дрібні віночки над голубим морем.

Як моргне, то днинка сміється.

Як гляне, то душа потопає.

Як заговорить, то сріблом розкидає.

Кресаня у павах набакир, ремінь цвіткований, сар-
дак наопашки, нагавиці чирчикові, а в білій ручці сопі-
вочка писана.

Відмахне головкою вліво, а кучері русявії вже у праве
личко плещуть, вже кров у личку грає.

Чиниться, що нікого не видить.

Йде, ніби прихмарений, чобітками порипує, а сопів-
кою по нагавиці лус-лус.

Пави 'д ньому сонце прикликають, бовтиці дорогу
розвеселяють, прошивка з-під тварі весну розмітує.

Йде парубок над парубками.

Через плечі дві рушниці навхрест, а за ременем хус-
точка з васильком.

Вся дорога пахне.

Що молодий, що запашний, що красно убраний!

Рве очі старим газдам та й газдиням.

— То наші сини впали від кулі, а він собі, гей готур, похочаб!

— То на наших синів була війна, а на него ні, на Федуся пустого!

— То він невісточки наші з віри ізводить!

— Вийде ще й на него змора, чей утруть йому чемері, чабанови тому!

А молодиці та й дівчата десь з-поза воринки, з-поза смерічки та й напротив нього:

— Як днував, Федусю-душко?

— Що дієш, Федусику-любчіку?

— Аби-с потривав, Федусику золотенький!

А він ніби не чує, ніби десь далеко гадками мандрує.

А по чобітках паличкою: стук-стук.

А молодиці і дівчата очима: глип-глип та й очі в долину.

А він убік помежи ліщину та й вже пропав, вже над рікою поїть олені під скалами.

Та ще він добре не розглянувся, а на широкій плиті серед рибиці горють мідяні гроші.

Він підходить, гей до пташки, а то циганочка Ція гола рибу ловить.

Зойкнула і саком накрила тесані бедра.

На устах сама вишня, з-під вишні білий цвіт акації сонце кличе.

Очі, гей оті краснокрилі метелики, що з мідяної лелії мід співають і дрижать перед бурею.

З мармурової шиї вибігають срібні таляри і коралі та й накривають на грудях оті рожеві пупінки винограду.

Тоті пупінки весь рай у цю долину кличуть.

Задрожала, спаленіла і, гей сполошена русалка, ріку перебрела, у зілля пропала.

Скочив раз, скочив другий, а за третім скоком досягнув її на березі серед зілля. А на тім місці, де він її спіймав, стадо сивих голубів крильцями злопотіло...

Гей, не дивуйтеся, запашні зела, голуба кедрино, у ріці піно!

Прижмуріть очі, зелені гори-рокити, сизії орли.

Ей, ба чого ж ти, ріко, той красний вогонь так швидко ізгасила?

А поконець пляя гонтові побої крізь смеречину сонцем сяють. Чередарюків двір межі оборогами, межі стодами та межі колешнями із верха аж над село вихилився, бо Федусь іде...

— Ба кого ж ти, Чередарючко, з села виглядаєш, чи свого Чередарюка, чи отого Федуся мальованого?

— Твій Чередарюк, небого, уже ледви з землі встане, либонь не здвигнесь із тої могили під Раранчем з-помежи тисячі камратів.

— Твій Чередарюк най з богом спочивав, а ти покладь високий хрест дубовий на отім роздорожжю, на котрім ти його на війну виряжала, йому вірність присягала.

— Та хоть ти його при новім газді забудеш, то люди не забудуть, будуть його перед хрестом поминати.

— А за тебе муть казати, що молода удовичка сім літ банувала, а як перебанувала, то весілля зробила, вес двір звеселила, приймака собі приймила!

— Лиш то не такий приймак, що у колешни з маржиною ночує, але то такий приймак, що у подушках личком пронирає...

— Чередарюк ізріс на талапі, а Федуся челядина у двір посадила.

— Бо такого легіника таки варт у хату пустити, бо згонить жаль із серця.

— Варт йому в очі подивитися, так як меду напитися.

— Такому парубкові варт гаєм плай прорубати, чічок під ноги настелити, пташки співати заставити.

— Того зелену дубину, та й кленину, та й смеречину варт навкруг двора сонцем позолотити, як цей любчик у молоді удовиці на кріселце сяде.

— А як він заспіває, то хата сріблом дзвонить, — а його герданові ручки засвічують зорі.

— Лиш йому не перебивайте ви, братчики милі!

— Лиш за ним назирцем не слідкуйте ви, любки молоденькі!

— Та й ти, циганочко Ційо, не збануй на него!

— Най він молодій Чередарючці неба прихилиє.

— Най на Чередарюків талан цей файний приймак сідає.

— Проступіться, зорі!

— Поклоніться, гори, най Федусь іде, най Чередарючку сватає...

- Ба хто ж йому доріжку перебігає?
- Ба хто ж його чорними очима потинає?
- Ба хто ж навперед него ледом кидас?
- Чи не тота чорноока Ція білявенькій Чередарючці долю відбирає?
- Лиш не ломи собі свою красну головку, молоденька Чередарючко гозя!
- Не хмарся, файна любко, най Федусь іде, най друга весна твоя розцвітаєся...

II

Пішли в церкві заповіді,
пішла селом догана:

- А він знає розлюбити та й знає здурити.
- Йому перли під ногами, а він їх толочить.
- Він із цвіту лиш мід іспиває.
- Його голос: чорна зрада.
- Його серце: писаний камінь.
- Його віра: буйним вітрам міра.
- Аби йому послідна година була!
- Аби його шибеничка не минула!
- Аби його всі громи убили!
- Аби його води утопили!
- Аби його вогні іспалили!
- А як його бола возьме, то най бере і тоту, що його на світ породила.
- Тоту порохню жовту, що ззамолоду навіть циганові голову крутила.
- Тоту старицю послідну, що на багацький талан вуби закусила.
- Тоту зведеницю громадську.
- Та й Чередарючку най грім не минає.
- За того, що як свого Чередарюка на войну виряжала, то йому віру присягала і тоту віру ізломила.
- За того, що свою білу лілею заפורшила.
- За того, що Федуся полюбила...

III

Розбіглися дівчата ліса-ми-ізворами, темними ярами.

А всі до Федуся на побережниківку.

А всі із розвіяними вінками.

- Де ж ти, парубче над парубками?
- Де ж ти, любосте над любостями?
- Де ж ти, вірносте над вірностями?

Побережниківка не відчиняється і завертає дівочі голоси на ліси, на трави.

Лишень Ція мовчить, не голосить.

Але дівчата ще домів не вернули, а їх деді вже все перезнали.

А дедю болить серце за свою дитину.

Зібралися всі сімнадцять та й Федуся до суду завдали.

— Най знає, як людям шкоду робити.

— Най платить за вінок, за неславу.

— У нас діти чемні!

— Нам люди лучалися!

— Ми гадали, що він годний парубок, а він громадський любас!

Беруть деді доньок навперед себе і ведуть до міста до суду.

— Буде він знати, як нам діти калічити!

— Буде він рідну нььку проклинати, що його на світ породила!

— Буде він пам'ятати, кому дитину кабзувати!

— То раз обмінник!

— То раз кулешінник!

— Смага би його втяла!

— Понад дорогою птаха летить, а все у парі.

— Полянками звір брикає, а все у парі.

— Навіть ота бідна мурашечка буде купину у парі.

— А він збавив сімнайцятро та й забав Чередарючки, тої тополі високої, тої гуски білої!..

Деді межі собою вихвалювали свої доньки попід небеса, а цигана випитували, чого його Ція все усміхнена.

Циган спершу здвигнув раменами і відповів, що кожда циганка приходить на світ вже усміхнена, а відтак ударився в чоло і пригадав собі докладно, що перед семи роками був з Цією на храму у Путилові, а як вернув, то застав жінку та й любаса у хаті. Ція розсміялася була, а він вхопив клевець та й ударив жінку в голову коло вуха. Любас утік, а жінка йойкнула та й душу віддала. Та й відтоді Ція все усміхнена, але зато все мовчить і дуже мало говорить. Треба їй великої

музики, аби вона охоту дістала. Але як розохотиться, то черевіки зараз горять, гет їх перетанцює.

— То у мене така дівчина, гей буря: доки верем'є, то вона тихо, а як зляже негура, то не попадайся їй в руки!

Дівчата подалися наперед і, вдоволені з того, що їх деді перебрали їх журу на себе, перекидалися жартами або співали дівочі співанки.

Ція, сяючи жемчужним чільцем та згардами, співала весільної й біленькими зубками метала цвіт на оливне личко, коли понад дорогу голуби перелітали.

— Ба чому ти, срібна Ціє, весільної завела?

— Бо йду на весіллячко, зазульки мої пишні, сестрички найсрібніші.

— Один князь нам усім, Цієчко пишненька!

— Князь один, та княгинь забагато...

У суді застали вже Федуся розпертого на лавці, але стерпіли, аж увійшов суддя із писарем.

Суд засів під стіною під білим орлом, повів оком і питає:

— То ти, Федьку, такий майстер?

Дівчата помаркотніли і похилили голови в землю, а деді сердились:

— Що ти, хло', ше не признаєшся?

Суд дальше питає:

— Признаєшся чи перечиш?

— А ти мав би сумління перечити, Федоре?

Дівчата підоймають головки і краєчками очей шлють йому свою погорлу.

Суд свого допитує:

— Ну, був чи не був — прирікав женитися чи ні?

Деді впадають:

— Де ж би цей не був? Він ціле село перебушував, у него жила живо грає, ой, ще й як грає!

Дівчата червоніють і соромляться.

Федусь зазирає кожній дівчині в очі і посміхається.

Дівчата м'януть, як повіємо, лиш Ція згорда поглядає.

Суд хоче писати, що Федусь перечить свою провину, а деді кидаються, як скажені:

— Пани преславні, світлі свічки, най дівчата присягають, най цей друк перед судом не бреше!

Суддя уговкує дедів доганою:

— Ціхо, бадіки, він нічого страшного не зробив, державі акуратне таких треба, аби держава росла, аби множилася!

Деді одерзнулися:

— Як державі таких треба, то ми не боронимо, але нам такі потрібники лишень шкоду роблють.

Суддя лускає кулаком у стіл і кричить, що якраз бадіки брешуть, бо дівчата за такими пропадають і тої шкоди не бояться.

Дівчата накрили очі рукавами, лиш Ція дивиться краєчком ока на Федуся, який по словах судді випрямився і зареготався, начеб глумився над дівчатами і їх дедями.

Бадіки відпалюють судді, що, може, чиїсь доньки раді такій шкоді, але не газдівські та й не їх доньки, а суддя поправляється, що їх донькам гонору не відбирає, але най бадіки знають, що за таке діло нікого не вішають, бо то парубоцька справа! Відтак ще раз питає Федуся, чи признає свою провину та чи залагодить маєтком оскорблені дівчата.

Федусь гладить вусок і підсміхасться до дівчат, а по хвилі, червоніючись, відрікає:

— Преславий суде! Признаюся до провини з усіма цими дівчатами і всім їм по моргови землі перекидаю, лиш за одну Цію не маю провини ні за макове зерно та її не залагоджу, бо вона тогди була... вибачте... гола...

Вся судова кімната порснула сміхом, а Ція як на-против Федора стояла, так з-під запаски довгий ніж видобула і в один мах його у Федусевих грудях утопила:

— На, маєш голий ніж у серце за мою любу голу, за твою наругу безчесну!..

Федусь захитався та й горілиць на землю повалився, а з-під його серця кровця дівчатам під ноги почюріла...

Дівчата йойкнули, бадіки остовпіли, а суд побілів, як стіна.

А коли відтак шандарі прискочили і виводили надвір усміхнену Цію, то бадіки били кулаками в чоло і нарозумлювалися:

— Святе ваше, пан судійо, слово, що це парубоцька справа!

ІІ рИМІТКИ

Перший друкований твір Марка Черемшини — оповідання «Керманч» — з'явився у квітні 1896 р. в чернівецькій газеті «Буковина», яку редагував Осип Маковей. У 1897—1898 рр. письменник надрукував кілька невеличких творів для дітей у журналі «Дзвінок» («Райська птиця», «Пезабудька», «Муха», «Сльоза» і «Рожі») і дві рецензії під псевдонімом «Василь Заренко» в журналі «Зоря» — на збірку оповідань В. Будзиновського «Стрімголов» і книжку М. Пачовського «Дещо про руські билини і думи». Якийсь час молодий письменник був під впливом модерністських течій. У 1898 р. він друкує в «Буковині» низку поезій у прозі, які об'єднує в цикл «Листки». Проте успіху вони не мали. За дружньою порадою І. Франка і О. Маковея Марко Черемшина почав писати твори на теми з селянського життя. 1899 р. у журналі «Літературно-науковий вісник» (далі ЛНВ) з'явилися його оповідання «Святий Николай у гарті» і «Хіба даруймо воду!», які одразу висунули молодого письменника на одне з чільних місць в українській новелістиці. Новели Марка Черемшини, надруковані протягом 1899—1901 рр. у ЛНВ, «Буковині» і «Громадському голосі», склали першу його книжку: І в а н С е м а н ю к (М а р к о Ч е р е м ш и н а). Карби. Новели із гуцульського життя. Чернівці, 1901. З друкарні тов. «Руської Ради», під зарядом В. Секерського, 143 стор. Вийшла книжка заходами чернівецького студентського товариства «Молода Україна».

Після збірки «Карби» Марко Черемшина тривалий час не друкував жодного нового твору. 1902 р. в антології «Вік» (т. III, стор. 495—507) вміщено два його оповідання із збірки «Карби» — «Святий Николай у гарті» і «Хіба даруймо воду!». Далі оповідання Марка Черемшини передруковуються в окремих книжках разом з творами Василя Стефаника і Леся Мартовича (В. С т е ф а н и к, І. С е м а н ю к і Л. М а р т о в и ч). Вибір парисів і новел. Коло-

мня, 1910; Хлопська доля. Коломня, 1910). Тільки через 18 років після видання збірки «Карби», в 1919 р., у станіславському журналі «Пролом» (1919, № 1, стор. 15—17) з'явився друком новий твір Марка Черемшини — оповідання «Йордан».

Після закінчення першої світової війни письменник друкується в різних західноукраїнських періодичних виданнях — у журналах ЛНВ, «Світ», газетах «Український голос» і «Громадський голос», календарях. Його творчість поступово виходить за межі західноукраїнських земель, прокладає шлях на Радянську Україну.

1925 р. виходить друга збірка творів письменника: *М а р к о Ч е р е м ш и н а*. Село вигибає. Новели з гуцульського життя. Редакція та вступна стаття М. Зерова, «Книгоспілка», 1925, 206 стор. До цього першого радянського видання увійшли такі твори: новели «Святий Николай у гарті», «Хіба даруймо воду!», «Зведениця», «Грушка» (з книги «Карби»), «Село потерпає», «Село вигибає», «Перші стріли», «Бодай їм путь пропала!», «Парасочка», «За мачуху молоденьку», «Зарікайся мід-горівку пити», «Козак», «Колядникам науки» (нові оповідання) та переклади з Кальмана Міксата — «Багивецьке чудо», «Поганин Фільчук», «Ягничка». Книжку супроводжували вступний нарис «Марко Черемшина і галицька проза», замітка про мову Черемшини і словник малозрозумілих слів.

Починаючи з 1925 р., оповідання Марка Черемшини систематично публікуються в періодичній пресі Радянської України, переважно в журналах «Червоний шлях» і «Життя й революція». Тут були надруковані оповідання: «Писанки», «Туга», «Верховина», «Марічку головка болить», «Моя біографія», «На Купала, на Івана», «Парубоцька справа».

Найповніше посмертне видання творів Марка Черемшини на Радянській Україні вийшло в серії «Літературна бібліотека» у 1929 р. («Село вигибає. Вибрані оповідання. Книжка перша». XL + 196 стор.; «Верховина. Вибрані оповідання. Книжка друга», 204 стор. За редакцією М. Зерова, «Книгоспілка» [1929]). До цих двох книжок ввійшли кращі твори з доробку письменника — 31 оригінальне оповідання, 5 перекладів, а в додатку — «Моя біографія» і «Фрагмент моїх споминів про Івана Франка». Першу книжку супроводжували вступна стаття «Марко Черемшина, його життя й творчість» та замітка про особливості мови письменника, написані редактором, а також бібліографія критичної літератури про Черемшину. Видання було підготовлене на основі першодруків і авторських машинописних копій.

Через рік, у 1930 р., вийшло ще одне видання: *М а р к о Ч е р е м ш и н а* (І в а н С е м а н ю к). Вибрані твори. Редакція і вступна стаття М. Зерова, «Книгоспілка», Харків — Київ, 1930, 263 стор. («Літературна бібліотека»), до якого увійшло 24 оповідання, поділені на три цикли: «Карби», «Село вигибає» і «Верховина».

До десятиліття з часу смерті Марка Черемшини, у 1937 р., львівське видавництво «Ізмарад» підготувало і видало зібрання творів письменника у трьох томах. Однак з текстологічного боку це видання було недосконале. Редактор досить вільно редагував текст: в мові автора дотримувався норм літературної мови, а мову персонажів, незважаючи на авторське написання, приводив до одних діалектних форм.

Текстологічні помилки зустрічаються і в післявоєнних радянських виданнях («Вибрані оповідання». К.—Х., Укрдержвидав, 1945; «Вибрані твори». К., Держлітвидав України, 1949; «Вибрані твори». Ужгород, Книжково-журнальне видавництво, 1952), підготовлених за збірками «Карби», «Село вигибає» і «Верховина» (1929).

Найкраще упорядкованим і найповнішим з усіх післявоєнних видань творів Марка Черемшини є видання в серії «Систематизоване видання кращих творів української дожовтневої літератури»: М а р к о Ч е р е м ш и н а, Твори, К., Держлітвидав, 1960, 458 стор. Упорядкування О. С. Романця та Н. В. Семанюк. Вступна стаття та примітки О. С. Романця. Упорядники підготували тексти за першодруками, звірили їх з автографами, у мовно-правовисному оформленні текстів дотримувалися правил, визначених ще при підготовці збірки «Село вигибає» (1925) і доповнених у післявоєнних виданнях. Проте і в цьому виданні трапляються невірні прочитані слова: «просто» замість «прото» (стор. 46), «потреби» замість «треби» (68), «розумієш» замість «розумно» (80), «смага» — «смола» (103), «премолода» — «примолода», «засмалене» — «засмолене» (243), «скалевими» — «сталевими» (132), «петлі» — «ветлі» (146), «цупко» — «ціпко» (153), «лисиця» — «ласиця» (161), «задавили» — «завадили» (172), «зорі» — «зворі» (268), «терени» — «тереми» (283), «нашої» — «нової» (283), «сповнила» — «сповенила» (284), «заскочила» — «закосичила» (285) та ін. Іноді в мові персонажів зустрічаються виправлення у бік діалекту (*як* — *єк*, *що* — *шо*, *її* — *вії*, *ся* — *су*).

Важливе значення для встановлення основного тексту творів Марка Черемшини мають автографи. Архів письменника зберігся порівняно добре, не розшукані, а може, й загинули лише автографи ранніх творів Марка Черемшини — поезій в прозі, літературно-критичних виступів, частини оповідань із збірки «Карби», листування. В архіві Франка у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (далі ІЛ) збереглося кілька автографів оповідань збірки «Карби», надісланих до редакції ЛНВ, — «Святий Николай у гарті» (уривки), «Грушка», «Лію», «Основини», «Більмо», «На боже». Незначні мовні правки, зроблені тут І. Франком, Марко Черемшина прийняв беззастеречно.

Автографи творів 1914—1927 рр. збереглися майже всі. Писав свої оповідання Марко Черемшина, як правило, на стандартних аркушах паперу великого формату, 34 × 21 см. Почерк чернеток іноді дуже нерозбірливий, є численні виправлення, вставки. Потім готовий твір переписувався начисто — акуратним почерком із дуже незначними правками супроти чернетки. З чистовика робилися дві машинописні копії. У машинописних копіях рукою автора виправлені друкарські помилки. Своє літературне ім'я «Марко Черемшина» письменник на таких копіях вписував від руки на першій сторінці. До редакцій журналів він подавав або чистовий автограф, або одну з авторських машинописних копій.

Після смерті Марка Черемшини частина його архіву перейшла до Василя Стефаника. 4 травня 1927 р. Василь Стефаник склав список рукописів, переданих йому дружиною Марка Черемшини Наталією Семанюк. Цей документ зберігається зараз в ІЛ (ф. XII, 22). Коли видавництво «Ізмарад» розпочало підготовку зібрання творів Марка Черемшини, син Василя Стефаника Семен Стефаник

передав у його розпорядження всі ці матеріали. Згодом вони надійшли до бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка у Львові.

Частина архіву Марка Черемшини залишилася у дружини письменника Наталії Семанюк. 1954 р. вона передала його в Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Сюди ж було передано і всі ті матеріали, що належали В. Стефаніку. Так у відділі рукописів ІЛ виник фонд XII — архів Марка Черемшини, що налічує сьогодні 174 одиниці збереження. Частина автографів Марка Черемшини зберігається тут же в архіві ЛНБ (ф. 78). Автографи листів до О. Маковея залишилися в архіві О. Маковея (ІЛ, ф. 59). Частина тих матеріалів, які письменник в середині 20-х років надіслав на Радянську Україну, знаходиться у відділі рукописів ЦНБ АН УРСР і складає окремі фонд Марка Черемшини (І, 2366—2379). Тут же зберігаються листи Марка Черемшини до М. Зерова (ХХХV, 657—659). Автографи листів Марка Черемшини до В. Гнатюка знаходяться у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка АН УРСР (№ Гнат. 499/п. 22) і кілька листів до О. Маковея, М. Павлика, А. Крушельницького — в Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові. Серед матеріалів Літературно-меморіального музею Марка Черемшини у Святині зберігаються автографи ранніх перекладів поезій О. Кольцова.

Десь у середині 20-х років письменник сам склав список своїх післявоєнних творів, поділивши їх на оригінальні і перекладні. Серед оригінальних тут названо 25 творів. Подаємо цей список за автографом (ІЛ, ф. XII, № 159):

О р и г і н а л ь н і: 1. Як дим підіймається, 2. Йордан, 3. Зарікайся, 4. Поменник, 5. За мачуху молоденьку, 6. Туга, 7. Після бою, 8. Бодай ім путь пропала, 9. Парасочка, 10. Село вигибає, 11. Село потерпає, 12. Зрадник, 13. Перші стріли, 14. Колядникам науки, 15. Село велике, 16. Козак, 17. Писанки, 18. Парубоцька справа, 19. Ласка, 20. Коляда, 21. Сокіл, 22. Недописані книги, 23. На Купала, на Івана, 24. Марічку головка болить, 25. Верковиша.

П е р е в о д и: 1. Коломан Мікшат: Багівецьке чудо, 2. Людвик Тома: Клієнт, 3. Карло Шенгер: Хрестини, 4. Мікшат: Погани Фільчюк, 5. Мікшат: Ягничка, 6. А. Каралійчев (з болг.): Пиріг, 7. Старий Лігман, 8. Привид, 9. *Salta pro nobis*, 10. Процесія, 11. Створення чоловіка, 12. Любов і дідько, 13. Сотка, 14. Правотар».

Якщо всі оригінальні твори за цим списком наявні, то серед перекладів є такі, що жодних відомостей про них сьогодні не маємо. Це: 8. «Привид», 9. «*Salta pro nobis*» і 13. «Сотка».

Складним є питання про датування творів Марка Черемшини і їх розташування у виданні. Жодний із його художніх творів, за винятком чернетки «Поменника», не датований. Тільки збірка «Карби» упорядкована самим автором. Вона складає єдине ціле і друкується у всіх виданнях без будь-яких змін у розташуванні творів. Друга прижиттєва збірка письменника «Село вигибає» (1925) складалася з вибраних оповідань з «Карбів» і з надрукованих у різний час оповідань про імперіалістичну війну, тобто упорядкована за тематичним принципом. Третя збірка — «Верховина» (1929) композиційно теж була побудована за тематичним принципом: містила надруковані в різний час твори про післявоєнне село і на морально-етичні теми. За тим же принципом були

упорядковані і «Вибрані твори» 1930 р. Почала, таким чином, складатися певна традиція в упорядкуванні творів Марка Черемшини за циклами. Цей розподіл художніх творів Марка Черемшини на тематичні цикли чи окремі збірки став уже традиційним — його прийнято у всіх радянських післявоєнних виданнях.

У нашому виданні дотримано такого ж групування творів за циклами.

При підготовці до видання творів Марка Черемшини найскладнішим є питання мовно-правописного оформлення текстів. У дотеперішніх виданнях, починаючи з 1925 р., до книжок Марка Черемшини додавалися спеціальні статті, в яких характеризувалася мова письменника, її найголовніші особливості. Відомо, що Марко Черемшина у своїй творчості широко використовував живу народну мову, Гудульщини і Покуття. Особливо це відчутно у мові героїв новел, що надає їй особливого місцевого колориту і є засобом типізації. Діалектизми у мові Марка Черемшини допомагають реалістично відтворити побут і життя народу. Дослідники мови Марка Черемшини відзначали, що мовностилістичні засоби фольклорного і взагалі розмовного характеру вводяться для загострення соціального звучання твору, посилення психологізму, ліричності. Однак сам письменник розумів, що його твори переобтяжені діалектизмами, тому в останні роки життя намагався звільнитися від свого «галицького жаргону», як він називав використовувану ним гудульську говірку, і завжди дбав, щоб широкі кола читачів розуміли специфічну лексику його творів. В архіві ЛНВ в ІЛ (ф. 78, № 634) зберігається пояснення слів до оповідань збірки «Карби», укладене автором «на случай потреби!». До кількох оповідань 20-х років Марко Черемшина сам додає в кінці «Пояснення слів», в якими вони й були надруковані («Козак», «Марічку головка болить», «Верховина»).

Щодо мовно-правописного оформлення текстів, то у цьому виданні дотримано традиційних правил. Сам письменник, як свідчать автографи, твердо не тримався форм написання того чи іншого слова, однакової графічної передачі тієї чи іншої діалектної вимови. У нього знаходимо паралельне написання таких форм навіть у мові одного і того ж персонажа: *ходить — ходить, годять — ходють, дедьо — дьидьо, челядина — чилїдина, віт — віит, зовулька — вагулька, це — се, ві — її, вк — як, шо — цо* та ін. Залишаємо їх так, як уживав письменник.

Головні особливості гудульського говору, яким користувався Марко Черемшина і які збережені переважно у мові персонажів, наводимо.

Фонетичні: 1. Звук *а* (*я*) після шиплячих і м'яких приголосних раз у раз змінюється на *є*: *дяк — дєк, тьєти — тєти, вакляє — ваклє, жаль — жєль, гарячка — горєчка, цукряний — цукрєний, п'ять — п'єть, потчєла — потєла, тьєма — тєма, м'єко — м'єко, шапка — шєпка*.

Іноді звук *а* (*я*) передається через *є*. Тоді читаємо замість *челядина* — *чєлїдина*, *клясти* — *кльєсти*, *дєдя* — *дьидьє*, *лишеє* — (*лишеє*) — *лїшеє*. Близькість звука *є* (утвореного з *а*, *я*) до звука *і* спричиняється до такого написання, як *свїтець* (свєтець), *чїстєує* (чєстєує).

2. Звук *и* переходить в *і* в префіксі *ви-* (*вїносити* замість *виносити*) та інколи після шиплячих (*шїрокий* замість *широкий*),

так само часом після шиплячих пишеться і замість *a* (*шінувати* замість *шанувати*).

3. Приголосний *ч* і взагалі шиплячі мають тенденцію пом'якшуватись: *Аницька, віночок, чола, Чурей, Душа*.

4. Звуки *ц* і *с* часто звучать твердо. Звідси такі написання, як *далець* (танець), *палець, мужицький, руський*.

Морфологічні: 1. В іменниках і займенниках замість відмінкових закінчень *-ою, -єю* даються — *-ов, -ев*: *за нею* (за нею), *в тобов* (з тобою), *газдинев* (газдинею), *ногов* (ногою), *шаблев* (шаблею).

2. Дуже часто зустрічаються скорочення: *дв'* (дядю), *Васи'* (Василію), *Іва'* (Іване), *Ю'* (Юро), *Іла'* (Ілашу), *Дав'* (Дзельмане), *хло'* (хлопче), *'д* (ід).

3. Прикметники, що належать до м'яких груп, у гуцульському говорі мають тверді закінчення: *синий, сина, сине* (синій, синя, сине). Те саме стосується й числівника *третій*, наприклад: *за третю горою грималть сармати*.

4. Поряд з вказівними займенниками *цей, ця, це, той, та, те* вживаються ще й форми *цес, цеся, цесе* і *тот, тотя, тоте* (*тото*).

5. Широко вживаються скорочені форми в деяких відмінках займенників: *ми* (мені), *мі*. *млов; ти, тья, тьи* (ті), *тобов; вго, йго, йму, му; бі, і*.

6. В дієсловах у дійсному способі третьої особи теперішнього і майбутнього часу, а також у наказовому способі другої особи множини маємо тверде *т* замість м'якого: *сидит, говорить, робит, погниют, азирают; сидіт, говоріт, робіт*.

7. Деякі дієслова в третій особі множини замість *-ать, -ять* мають закінчення *-ут* (*дрожут, лишут, лежут*).

8. В майбутньому часі дієслівні закінчення *-му, -ме, -меш* і под. дуже часто ставляться перед дієсловом: *не ме йому казати, ме співати, мемо робити, не ме ходити*.

9. У дієсловах минулого часу часто маємо старовинні форми: *сми, смо* — для першої особи; *єс* (*с*), *сте* — для другої (від стародавніх форм допоміжного дієслова «бути»): *пригнала-сми тобі волів, поцулував-сми, ув'яв-єс, бодай же-сте поломил, чули-сми*.

10. В умовному способі поряд із часткою *би* зустрічаються архаїчні форми *би-м і бих*: *купила би-м корову, волла бих тья утопити, персзула бих ті*.

11. В дієсловах наказового способу вживається частка *ко*: *спіши-ко си, подиви-ко си*.

У авторській мові зроблено окремі виправлення в бік літературної мови, які стосуються правопису і ні в якій мірі не порушують структури мови письменника:

1. При пом'якшенні всередині слів після *с* і в кінці слів після *р*: *світ — світ, сьвято — свято, усмішка — усмішка, сльвіанка — сльвіанка, тварь — твар, трембітарь — трембітар*.

2. При чергуванні приголосних: *в'яска — в'язка, саджа — сажя, дужше — дужче, близше — ближче*.

3. У відмінкових закінченнях іменників другої і третьої відмін: *влости — влості, чоловікови — чоловікові, в печи — в печі, ноци — ночі, грудиї — грудей, сіний — сіней, дітий — дітей, житє — життя, життям*.

4. В написанні прикметників м'якої групи і вищого ступеня:

осінний — осінній, сусідний — сусідній, прудкіший — прудкішій, скорійший — скорішій.

5. В написанні займенників *ві, его, ему, него, всьо — її, його, йому, нього, все.*

6. В дієсловах першої дієвідміни у третій особі однини: *підоймаєся — підоймається, обмахуєся — обмахується, минаєся — минається.*

7. У написанні окремих слів: *фіртка — хвіртка, філя — хвиля, певністю — певністю, влостію — злістю, ратівник — рятівник, замість — замість, шлюб — шлюб, мрака — мряка, соніший — сонячний, шуфляда — шуфляда та под.*

Лексика письменника залишилась недоторканою. Пунктуація подається за нормами сучасної літературної мови.

Тексти підготовлено за авторитетними прижиттєвими виданнями, звірено з чистовими й чорновими автографами, а також авторськими машинописними копіями. Слова, окремі букви, заголовки, взяті в квадратні дужки, належать редактору.

КАРБИ

Збірка оповідань Марка Черемшини «Карби. Новели з гуцульського життя» вийшла 1901 р. в Чернівцях. Всі 15 оповідань, з яких складалася книжка, вже раніше друкувались в періодичній пресі — ЛНВ, «Буковині» і «Громадському голосі». Протягом першої половини 1901 р. газета «Буковина» ще раз вмістила на своїх сторінках майже всі тексти збірки, і книжка вийшла відбиткою в «Буковині».

КАРБИ

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1901, 20 квітня (3 травня); 22 квітня (5 травня) із застереженням «Не вільно передруковувати».

Подається за збіркою «Карби», стор. 1—15.

ДІД

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1901, 2(15) травня. Подається за збіркою «Карби», стор. 16—20.

РАЗ МАТИ РОДИЛА

Вперше без підпису автора надруковано в ЛНВ, 1900, кн. 2, стор. 126—137, під загальним заголовком «Образки з гуцульського життя». Під цією загальною назвою в ЛНВ друкувались всі оповідання Марка Черемшини. Автор названий лише у змісті.

Подається за збіркою «Карби», стор. 21—37.

Вперше надруковано в ЛНВ, 1899, кн. 5, стор. 172—176, під загальною назвою «Образки з гуцульського життя Марка Черемшини». Одне з найпопулярніших оповідань Марка Черемшини, багато разів передруковувалося за життя письменника без жодних змін.

В архіві Івана Франка (ІЛ, ф. 3, № 764, № 772) збереглися уривки автографа оповідання — 5 аркушів. І. Франко перерівав надвоє великі аркуші рукопису і використав чисті зворотні сторінки для своїх рецензій. На перших двох сторінках (№ 764) зберігся початок оповідання до слів «привали каменем дошку!» і далі від слів «кушіли-сми скороми» до «прилагоджував посторонки на новий пакунок». Наступні три сторінки (№ 772) містять текст від «... в одян, другий і третій кут. Він бачив, що йому нема що звідси взяти» до «лишився на тому місці, де стояв образ» і від «—Присяжні! До Гриця Саїна!» до «Вже все, Васильку? — питає батько синка».

Авторська назва оповідання була: «Святий Николай в гарті. (Образок з гуцульського життя) Марка Черемшини». І. Франко виправив на «Образки з гуцульського життя Марка Черемшини. Святий Николай у гарті».

І. Франко відредагував оповідання. У реченні «Двері заскрипіли (начеб жалувалися на немилосердність гостя) і відхилилися» Франко викреслив взяті в дужки фразу; зняв слово «свѣта» у реченні «—Ні, проше пана, то не свѣта Палагна...»; слово «остався» у фразі «простокутник остався на тому місці, де стояв образ» змінив на «лишився»; виправив «як» на «коли» у фразі «Надворі вже добре вечоріло, як Курилиха...». Марко Черемшина послідовно писав «екзекутор», а Франко виправив на «екзекутор». Франкові належить також зміна імені головного героя: у автографі було «Юрко Сівчук», «Юрчиха», Франко змінив на «Курило Сівчук», «Курилиха».

Марко Черемшина прийняв Франкові правки, і оповідання у всіх наступних виданнях друкувалося з урахуванням редакційних поправок І. Франка. Залишилося не виправлення лише ім'я головного героя наприкінці оповідання у фразі «Важко вчинилось Юркові». Виправляємо його тут на «Курилові».

До заголовка «Святий Николай у гарті» в першодруку додано пояснення: «В гарті — на складі фантів, т. е. в громадській канцелярії», а в зб. «Карби» додано ще: «іронічна назва».

Подається за збіркою «Карби», стор. 38—44.

ХІБА ДАРУЙМО ВОДУ!

Вперше надруковано в ЛНВ, 1899, кн. 5, стор. 176—183. Подається за збіркою «Карби», стор. 45—55.

«ГРУШКА»

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1901, 23 травня (5 червня); 25 травня (7 червня) із застереженням «Не вільно пердруковувати».

В архіві ЛНБ (ІЛ, ф. 78, № 621) зберігається чистовий автограф оповідання — 6 арк. Деякі незначні правки правописного характеру зроблені іншою рукою синім олівцем. Цією ж рукою написано примітку до назви: «Грушка», декуди «лубок» або «лопатка» — забава, що її устроює молодіж в тій хаті, в якій лучиться смерть старшої особи, у вечір напередодні похоронів». На першій сторінці зверху у правому кутку запис теж іншою рукою, але чорнилом: «Не вільно передруковувати Мол. Україні. Середа».

У збірці «Карби» примітка має трохи іншу редакцію: «Грушка», декуди «лубок» або «лопатка» — забава, що її устроює у вечір напередодні похоронів молодіж в тій хаті, в якій лучиться смерть старшої особи».

Подається за збіркою «Карби», стор. 56—63. Текст звірено з автографом.

ЗЛОДІЯ ЗЛОВИЛИ

Вперше надруковано в ЛНБ, 1900, кн. 2, стор. 121—126. Подається за збіркою «Карби», стор. 64—72.

ЛІК

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1901, 25 травня (7 червня); 27 травня (9 червня).

В архіві ЛНБ (ІЛ, ф. 78, № 623) зберігається чистовий автограф оповідання — 6 арк.

Подається за збіркою «Карби», стор. 73—80. Текст звірено з автографом. Розходжень між першодруком і автографом не виявлено.

БАБИН ХІД

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1901, 27 травня (9 червня).

Подається за збіркою «Карби», стор. 81—84.

ЗВЕДЕНИЦЯ

Вперше надруковано у львівській газ. «Громадський голос», 1900, 15 квітня.

Подається за збіркою «Карби», стор. 85—88.

ОСНОВИНИ

Вперше надруковано в ЛНБ, 1900, кн. 7, стор. 36—45, під загальною назвою «Образки з гуцульського життя Марка Черемшини».

В архіві Івана Франка (ІЛ, ф. 3, № 218, арк. 68—79) зберігається чистовий автограф оповідання — 12 арк. великого формату, писаних чорним чорнилом, без дати. У заголовку рукою І. Франка написано: «Образки з гуцульського життя Марка Черемшини»

і посилання вниз на попередню публікацію «Злодія зловила» і «Раз мати родила».

Подається за збіркою «Карби», стор. 89—104. Текст звірено з автографом.

Asil — *В а с и л ь* — гра слів, *Asil* (нім.) — притулок. У листі до редакції ЛНВ з Відня від 13 липня 1899 р. Марко Черемшина просить пояснити це слово: «Василь — асиль — *asil*».

БІЛЬМО

Вперше надруковано в ЛНВ, 1901, кн. 1, стор. 52—64.

Подається за збіркою «Карби», стор. 105—124. Текст звірено з автографом і першодруком.

В архіві І. Франка (ІЛ, ф. 3, № 218, арк. 54—67) зберігся чистовий автограф оповідання — 14 арк. великого формату, писаних чорним чорнилом, без дати, з правками І. Франка. Готуючи оповідання до друку в ЛНВ, І. Франко дав йому підзаголовок «Образок з гуцульського життя Марка Черемшини» і відредагував текст, змінивши: *єї* на *її*, *тогда* на *тоді*, *лишень* на *лише*, *куда* на *куди*, *працати* на *процати*, *ід* на *тому стовпови* на *до того стовпа*, *себто* на *буцім*, *спрямував* на *впер*, *дядьо* на *дядьо*, *знатока* на *знавця*, *висказу* на *вислову*, *прозиваються єї* на *улиці* на *прозивали її* на *вулиці*, *виказ* на *осуд*, *Параска через губи* на *Параска крізь губи*, *висказ* на *агоду*, *ігнорувала чоловіка* на *збула чоловіка*, *соромісь* на *соромитьсь*, *безвинно* на *безупинно*.

У тексті збірки «Карби» і в подальших виданнях друкувалося: «туда йде вона впорожні, а *відси* вернеси вповні». У цьому виданні *відси* виправлено на *відти*, що впливає зі змісту.

ГОРНЕЦЬ

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1900, 7(20) квітня. Подається за збіркою «Карби», стор. 125—127.

ЧІЧКА

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1900, 9(22) квітня і підзаголовком «Образок з гуцульського життя».

Подається за збіркою «Карби», стор. 128—136.

НА БОЖЕ

Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1901, 22 червня (5 липня).

В архіві ЛНВ (ІЛ, ф. 78, № 625) зберігається чистовий автограф оповідання — 4 арк. великого формату, списані чорним чорнилом, без дати.

Подається за збіркою «Карби», стор. 137—141. Текст звірено з автографом. Істотних різницян не виявлено.

СЕЛО ЗА ВІЙНИ

Друга прижиттєва збірка оповідань Марка Черемшини «Село вигибає. Новели з гуцульського життя» вийшла 1925 р. у Києві у видавництві «Книгоспілка». Автор бажав, щоб ця збірка була якнайповнішою, радив редакторові назвати її «Туга» або «Село потерпає». Проте до книжки ввійшли лише вибрані післявоєнні твори і переклади, названо її «Село вигибає» — за однойменним оповіданням.

Одним з перших творів Марка Черемшини про війну було написане вже у вересні 1914 р. оповідання «Поменник». На чорновому автографі оповідання рукою автора позначено, що воно із циклу «Село за війни». Отже, письменник задумав створити такий цикл і реалізував свій задум, написавши на тему війни 9 оповідань. Вони були надруковані в західноукраїнській періодичній пресі на початку 20-х років. За основу київського видання 1925 р. взято ці галицькі першодруки. У виданні 1937 р. (т. II) назву циклу змінено на «Село потерпає». Первісну авторську назву «Село за війни» йому повернуто лише в київському виданні 1949 р. Під цією назвою цикл друкується і в нашому виданні. Саме ця, визначена письменником з самого початку назва, якнайкраще відбиває авторський задум — змалювати страхіття, які несла галицькому селу грабіжницька імперіалістична війна.

В той час, як буржуазія воюючих країн прикривала свої грабіжницькі інтереси «національними» гаслами «захисту вітчизни», В. І. Ленін вказував на справжні її цілі: «Насправді ж це є війна між двома групами розбійницьких великих держав за дільбу колоній, за поневолення інших націй, за вигоди та привілеї на світовому ринку. Це — найреакційніша війна, війна сучасних рабовласників за збереження і зміцнення капіталістичного рабства» (В. І. Л е н і н. Відозва про війну.— Повне зібрання творів, т. 27, стор. 1). Одночасно В. І. Ленін підкреслював, що «війна, безперечно, породила найрізкішу кризу і загострила бідкування мас неймовірно» (В. І. Л е н і н. Соціалізм і війна.— Повне зібрання творів, т. 26, стор. 306). Тільки враховуючи ці лєнінські характеристики, можна глибше зрозуміти і оцінити твори Марка Черемшини про село за війни. Письменник-реаліст, Марко Черемшина з великою художньою силою і правдою змалював страхіття, які несла війна селянам. Він не захоплювався перемогами супротивних армій, а показав, що обидві вони несли простим людям лише смерть, злидні, розорення, страждання. Треба відзначити, що письменник з цікавістю приглядався до солдатів російської армії, у багатьох випадках виявляв до них симпатії як до представників братнього народу, пов'язував з Росією надії на визволення Галичини і возз'єднання з усім українським народом.

Через кілька оповідань проходить один і той же персонаж — сільський лихвар Дзельман. Марко Черемшина спочатку задумав написати окреме оповідання про цього кровопивцю, який наживається на людському горі. Задум залишився нездійсненим. В архіві письменника збереглися чорнові нотатки до оповідання про Дзельмана (ІЛ, ф. XII, № 156).

Тут же (ІЛ, ф. XII, № 116) зберігається чорновий план чотирьох оповідань — «Бранка (тайна)», «Підвода», «Війт», «Бранці (головосікі). Каліцтво» — на тему війни.

Важко сказати, як Марко Черемшина опрацював би ті нотатки — у написаних оповіданнях він їх не використав. Очевидно, схоплені в них зовнішні події не задовольняли вимогливого митця. На війну письменник дивився очима трудячого селянина, якому війна завдала нестерпних мук. Новели Марка Черемшини про село за часів війни належать до кращих творів української літератури на цю тему.

СЕЛО ПОТЕРПАЄ

Вперше надруковано в ЛНБ, 1922, кн. 2, стор. 98—100.

В архіві ЛНБ (ІЛ, ф. 78, № 628) зберігається перший примірник машинописної копії оповідання з авторськими правками — 3 арк. великого формату, без дати. В архіві письменника (ІЛ, ф. XII) зберігається другий примірник машинописної копії (№ 24) і чорновий автограф (№ 136) — два склеєні аркуші, списані олівцем. Перша назва оповідання у чорновому автографі — «Село постиває».

Подається за першодруком, звіреним з авторською машинописною копією і чорновим автографом. Істотних різництв немає.

ПЕРШІ СТРИЛИ

Вперше надруковано в ЛНБ, 1922, кн. 1, стор. 11—17.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються два автографи: чистовий — № 44-а, 16 арк. великого формату, списаних фіолетовим чорнилом, без дати — і чорновий — № 132, 14 арк. великого формату, списаних чорнилом і олівцем, без дати і без назви. Тут же зберігається перший примірник машинописної копії з правками автора — 10 арк. великого формату без дати. Другий примірник машинописної копії зберігся в архіві ЛНБ (ІЛ, № 78, № 626).

Подається за першодруком, звіреним з автографами і машинописними копіями.

У тексті оповідання є окремі різництв:

стор. 124, рядок 7 — і добровільців — у першодруку пропущено.

стор. 127, рядок 6 — ва невісткою — у чистовому автографі було: *по невістці*. Виправлено в машинописі рукою автора.

стор. 127, рядок 14 — стратити — у чист. автографі було: *тратити*. Виправлено в машинописі рукою автора.

стор. 127, рядок 21 — в самі мати — у першодруку було: *давати*. Виправлено за автографами і машинописними копіями.

стор. 128, рядок 32 — в долу у гори — у машинописних копіях помилково: *в дому в гори*.

ПОМЕННИК

Вперше надруковано уривок в «Ілюстрованому селянському календарі «Громада» на звичайний рік 1923», Львів, 1923, стор. 117—125. Того ж року твір надруковано повністю в журналі «Нова Україна», № 11, стор. 1—16.

В ІЛ, ф. XII, № 115 і 134, зберігається чорновий автограф оповідання — два зошити, відповідно 12 і 13 арк., списані олів-

цем. У першому зошиті текст кінчається словами: «Жінки сплелули в долоні». Другий зошит починається словами: «Вадь там і наші будуть?» і до кінця. Останньої фрази «Знає го біс?» в автографі нема.

Назва оповідання в автографі така: «(Із циклу: Село за війни). Б'є смуча година (Сільські образки з часів війни)». Написано у вересні 1914 року. На першій сторінці першого зошита зверху у лівому кутку дата «6/9», а на першій сторінці другого зошита на тому ж місці — «23/9 1914».

Подається за першодруком, звіреним з чорновим автографом.

БОДАЙ ЇМ ПУТЬ ПРОПАЛА!

Вперше надруковано в ЛНВ, 1923, кн. 1, стор. 3—19.

В ІЛ, ф. XII, зберігається чистовий автограф оповідання (№ 24) — 35 арк. великого формату, списаних фіолетовим чорнилом, без дати. Тут же (№ 10) зберігається другий примірник машинописної копії — 22 арк. великого формату з авторськими правками. Перший примірник машинописної копії з авторськими правками зберігається там же, в архіві ЛНВ (ф. 78, № 620).

Подається за першодруком, звіреним з автографом і машинописними копіями.

ЗРАДНИК

Вперше надруковано у виданні «Письмо з «Просвіти», Львів, 1922, № 17-18, стор. 137—138.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються незакінчений чорновий автограф № 121, 4 арк. великого формату, списані фіолетовим чорнилом, (без IV розділу) і чистовий автограф (№ 34, 10 арк. великого формату, списаних фіолетовим чорнилом, без дати). Тут же (№ 131) зберігається машинописна копія оповідання (6 арк. великого формату).

Подається за першодруком, звіреним з автографами і машинописною копією.

ПІСЛЯ БОЮ

(Фрагмент)

Вперше надруковано в «Ілюстрованому народному календарі на звичайний рік 1923», Станіслав — Коломия, «Бистриця», 1922, стор. 66—68.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються чорновий (№ 133, 4 арк. великого формату, без дати) і чистовий (№ 46, 5 арк. великого формату, без дати) автографи, а також перший примірник машинописної копії (№ 19, три аркуші великого формату) з правками рукою автора.

Подається за першодруком, звіреним з автографами і машинописною копією.

У чернетці є два варіанти назви: «Після битви» і «Мужицька кров».

СЕЛО ВИГИВАЄ

Вперше надруковано в ЛНБ, 1922, кн. 2, стор. 100—112.

В ІЛ, ф. XII, збереглися чистовий (№ 47, 27 арк. великого формату, списаних фіолетовим чорнилом, без дати) і чорновий (№ 136, 21 арк. великого формату, списаний олівцем і фіолетовим чорнилом, без дати) автографи, а також другий примірник машинописної копії — 16 арк. великого формату, з правками рукою автора, без дати. Перший примірник машинописної копії так само з авторськими правками зберігся в архіві ЛНБ (ІЛ, ф. 78, № 627).

Подається за першодруком, звіреним з автографами і машинописними копіями.

Різничатання:

стор. 183, рядок 15 — у машинописній копії і першодруку слів *моя любовте* нема. виправлено за чистовим автографом.

стор. 184, рядок 13 — у першодруку, автографах і машинописних копіях всюди помилково стояло: *стид голій перед Прокопом*. виправлено на *Петром*, оскільки це ім'я називається послідовно.

Під Раранчем (тепер с. Рідківці Новоселицького району Чернівецької області) — у цій місцевості у червні 1916 р. відбулися кровопролитні бої між російською царською та австрійською цісарською арміями. Австрійська армія, в якій служили і українці-галичани, зазнала тут великих втрат.

Т а л е р г о ф — концентраційний табір у Штірії (Австрія) для українського населення Галичини, яке запідозрювалося у шпигунстві на користь царської Росії.

ВЕРХОВИНА

Збірка Марка Черемшини «Верховина. Вибрані оповідання. Книжка друга» вийшла у видавництві «Книгоспілка» в Києві 1929 р. Тут вміщено післявоєнні оригінальні твори і переклади — 13 оповідань, 5 перекладів, а в додатку — біографія і спогади про Івана Франка. Розташовано оповідання так: 1. «Верховина», 2. «Писанки», 3. «Ласка», 4. «На Купала, на Івана», 5. «Коляда», 6. «Парасочка», 7. «За мачуху молоденьку», 8. «Зарікайся мідгорівку пити», 9. «Марічка занедужала», 10. «Парубоцька справа», 11. «Бо як дам підймається», 12. «Його кров» і 13. «Колядникам науки». У пізніших виданнях оповідання цієї книжки було розбито на два цикли: «Верховина» — цикл про післявоєнне село — і «Парасочка» — оповідання на морально-етичні теми.

ВЕРХОВИНА

Вперше надруковано в ж. «Життя й революція», 1926, кн. 5, стор. 16—31.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються автографи: чорновий (№ 27, 24 арк. великого формату, писані фіолетовим чорнилом, без дати) і чистовий (№ 26, 33 арк. великого формату, списані фіолетовим чорнилом, без дати). Тут же (№ 28) зберігається машинописна копія,

підписана автором, — 29 стор. великого формату з правками редактора видання 1937 р. Є також кілька правок автора.

У чорновому автографі оповідання має кілька варіантів назви: «Верховина танцює», «Верхи Верховини», «Аби пани жили», «Верховинські верхи», «Нові імісті», «Свобідно, шумно, весело», «Через крижму», «Розтанцювалася Верховина», «Шумить Верховина», «Гомонить Верховина».

Подається за першодруком, звіреним з автографами і машинописною копією.

Різничитання:

стор. 209, рядки 3—4 — у першодруку було: *арештантів, тих різних істів*. Виправлено за чистовим автографом.

ПИСАНКИ

Вперше надруковано в ж. «Червоний шлях», 1925, № 6-7, стор. 64—66.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються автографи: чорновий — № 45, 7 арк. великого формату, писаних чорним чорнилом, без дати — і чистовий — № 4, 6 арк. великого формату, писаних чорним чорнилом, без дати. Первісна назва у чорновому автографі «Рости велика!».

Подається за першодруком, звіреним з автографами.

У першодруку репліка головного героя на стор. 224 була іншою: «Най їм твій кримінар відпаде на їх талани!» Виправлено за чистовим автографом.

У чорновому автографі читаємо такий варіант тексту, що йде на стор. 226—227:

«— То ти цього Паладюка, радикала?»

— Еге, радикала, але деді вже даст-біг.

— А неня чого тебе у місто післала?

— Я сама прийшла, неню відознати.

— То неня тут у припоні?

— Тут, вуечки файні.

— Та за що мучуть єї саняку?

— Аді за Україну.

— А ти що принесла нени?

— Писаночки красні.

— Красов, душко, неня не ме жити.

— Але неня казали, що від писанок м'якнуть багвети.

— Е, як так, то аби тебе, небого, ручки не зболіли.

— Тіму я повен кошелик написала та й доти писати буду, доки не випустять нені.

— Та й така мала удаеш писати?»

Інші різничитання чорнового автографа:

стор. 216, рядок 5 — *п'ять літ в'язниці*

стор. 216, рядок 35 — *глянули в темного муру на Мокана...*

стор. 217, рядок 5 — *та пишні, та срібні!*

ЛАСКА

Вперше надруковано в «Календарі «Громада» на рік 1926», Львів, 1925, стор. 15—19, під назвою «Хочуть жити».

В ІЛ, ф. XII, зберігаються автографи оповідання: чорновий —

№ 3, 8 арк. великого формату, списаних чорним чорнилом, без дати; первісна назва: «Хочуть жити» — і чистовий — № 126, 8 арк. великого формату, списаних чорним чорнилом, без дати. Подається за першодруком, звіреним з автографами.

НА КУПАЛА, НА ІВАНА

(Нарис з гуцульського життя)

Вперше надруковано в «Народному ілюстрованому календарі товариства «Пробіта» на звичайний рік 1926», Львів, 1925, стор. 125—127.

В ІЛ, ф. XII, № 129, зберігається чорновий автограф оповідання — 8 арк. великого формату, списаних чорнилом і олівцем, без дати.

Подається за першодруком, звіреним з чорновим автографом.

КОЛЯДА

Вперше надруковано в «Громадському голосі», 1926, 2 січня. В ІЛ, ф. XII, № 38 зберігається чорновий автограф оповідання — 5 арк. великого формату, списаних чорним чорнилом, без дати.

Подається за першодруком, звіреним з автографом.

БО ЯК ДИМ ПІДОЙМАЄТЬСЯ

(Згадка)

Вперше надруковано в ЛНВ, 1925, кн. 4, стор. 289—294.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються два автографи оповідання. Чорновий автограф: № 50 — 12 арк. великого формату, списаних червоним чорнилом, без дати, не закінчений; № 25 — частина чорнового автографа, 1 арк., кінець оповідання від слів «Зелена смеречина тріскала» і до кінця; № 139 — частина чорнового автографа, 6 арк. великого формату без дати, списаних фіолетовим чорнилом і олівцем. Чистовий автограф: № 25 — 12 арк. великого формату, списаних чорним чорнилом, без дати. Первісні назви у чорновому автографі № 50: «Докір», «З гнізда вилітаючи», «Покидаючи село», «До школи. Спомин», «Як Іванчик не схотів робити».

Подається за першодруком, звіреним з чистовим автографом.

ПАРАСОЧКА

Цикл оповідань на родинно-побутові теми під назвою «Парасочка» вперше було виділено у виданні творів Марка Черемшина 1937 р., т. III. Раніше вони входили до збірок «Село вигибає» і «Верховина». У примітках до видання 1960 р. наводиться свідчення Наталії Семанюк, що сам Марко Черемшина «бажав виділити новели на родинно-побутові теми, написані після першої світової війни, в окремий цикл і назвати його «Парасочка». У нашому виданні дотримано цього, вже традиційного розподілу творів письменника, і цикл «Парасочка» подається окремо.

ПАРАСОЧКА

Вперше надруковано в ЛНВ, 1922, кн. 5, стор. 97—103.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються уривки чорнового автографа оповідання (№ 127, 4 арк., списані олівцем, без дати) під назвою «Лерва» і перший примірник машинописної копії (№ 17, 9 арк. великого формату з авторськими правками).

Подається за першодруком, звіреним в чорновим автографом і машинописною копією.

КОЗАК

Вперше надруковано в «Календарі-альманасі «Дніпро» на переступний рік 1924», Львів, 1923, стор. 64—70.

В ІЛ (ф. XII, № 36) зберігається неповний автограф оповідання — 8 арк. різного формату, списаних чорнилом і олівцем. Текст у цьому автографі — від початку до слів: «...має п'ятнайцять десятин землі, має жінку Химу, має тройко діточок, — але однак горівці нема що довіряти», і далі, від слів: «...а піч за очі хап. Повертаю я у ділок за кіньми...» і до кінця. В першодруку в кінці оповідання подано «Пояснення менше зрозумілих гуцульських слів».

Подається за першодруком, звіреним в чорновим автографом. Різничання чорнового автографа:

стор. 251, рядок 8 — *Ну та й що?* замість *Ова! що мені зробить?*

стор. 251, рядок 9 — *і коні* — нема

стор. 252, рядок 9 — *у тебе* — нема

стор. 252, рядок 26 — після *веду* йде: *помежи кулями літаю*

стор. 256, рядок 28 — *Най щезне від нас!*

стор. 256, рядок 29 — *Най вдоров буде, собі думаю...*

стор. 256, рядок 30 — *газдине* замість *Гафійко-душко!*

стор. 256, рядок 31 — *мій газдо* замість *Петрику*

стор. 256, рядок 40 — *минула* замість *пробігла*

стор. 257, рядок 1 — *Петрику* — нема

стор. 257, рядок 2 — *Захаринко* — нема

стор. 257, рядок 9 — *То де знаю?* замість *неволя їх знав*

стор. 257, рядок 18 — *...гив, ану встань та й поможи*

стор. 257, рядок 22 — *доньки* замість *Анички*

стор. 257, рядок 27 — *Ага, самої такої! А може, жінка в доньков...*

стор. 257, рядок 28 — *теці* замість *свахи*

стор. 257, рядок 30 — *саньку* — нема

стор. 257, рядок 35 — *либонь* замість *віді*

стор. 257, рядок 35 — *доріжечка* на *Кути*

стор. 257, рядок 41 — *поїхали з козаком долі*

стор. 258, рядок 2 — *Анця*

стор. 258, рядок 6 — *Вомньоця*

стор. 258, рядок 8 — 9 — *Мені в очаж потемніло.*

Ну і гадайте собі, що значить один козак!

Вперше надруковано в «Календарі «Інвалід» на 1924 рік», Львів, 1923, стор. 61—63, під назвою «Село велике! (Уривок з повілі «Інвалід»)».

В ІЛ, ф. XII, зберігаються два автографи: чорновий (№ 122) неповністю — 1 арк., від слів «Стояла перед громадою» до «гей золота хмарка від вітру» — і чистовий (№ 35) — 4 арк. великого формату, списані чорним чорнилом, без дати. Тут же (№ 14) зберігається машинописна копія оповідання (другий примірник, 3 арк. великого формату). Перший примірник машинописної копії з правками автора знаходиться в ЦНБ АН УРСР, I, 2368.

подається за чистовим автографом.

Текст першодруку відрізняється від чистового автографа. На початку відсутній абзац — «Гей, любко пишна...». Далі абзац «Ні вдень ні вночі...» має таку редакцію: «Але дорадниці-молодиці, аби здорові, рада в раду, та й в зеленій понеділок...». Зміщено ряд абзаців, у фразах змінено порядок слів, багато різночитань:

- стор. 259, рядок 19* — Струнки високі ніжки
- стор. 259, рядок 23* — цвітистої хустки
- стор. 260, рядок 5* — спіймани голубці
- стор. 260, рядок 13* — забаб дівки
- стор. 260, рядок 16* — хоть би-с тріс — нема
- стор. 260, рядок 16* — лази а грунтя
- стор. 260, рядок 20* — схараціли та й дітей нам дасть біз
- стор. 260, рядок 24* — по полонинах
- стор. 260, рядок 27* — стонка — нема
- стор. 260, рядок 29* — що їм що іншого в голові
- стор. 260, рядок 33* — таки гоґзя
- стор. 260, рядок 39* — аби-сте відтак були
- стор. 260, рядок 42* — Судці здвигали плечима — нема
- стор. 261, рядок 1* — Луснула дверми — нема
- стор. 261, рядок 6* — Сором жіңці
- стор. 261, рядок 9* — своєю волею не йшла
- стор. 261, рядок 11* — головочка
- стор. 261, рядок 17* — вийт — нема

Очевидно, такі зміни в тексті зроблено редакцією календаря, бо ні чистовий автограф, ні машинописні копії їх не мають, тим більше, що одну з них автор посилав до Києва і, певно, вважав цей текст викінченим. Тому є всі підстави за основний текст оповідання «Інвалідка» вважати чистовий автограф, а не першодрук. У виданні 1960 р. текст оповідання відтворено теж за автографом, хоч і зазначено, що він подається за першодруком.

ЗА МАЧУХУ МОЛОДЕНЬКУ...

Вперше надруковано в ЛНВ, 1923, кн. 5, стор. 6—18.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються чорновий (№ 29, 22 арк. великого формату, без дати) і чистовий (№ 30, 24 арк. великого формату, списаних синім чорнилом, без дати) автографи, а також другий примірник машинописної копії (№ 11, 16 арк. великого формату

з авторськими правками, без дати). Перший примірник машинописної копії зберігся в архіві ЛНБ (ІЛ, ф. 78, № 622). У чорновому автографі оповідання має кілька варіантів заголовка — «За Бленку молоденьку», «Гріх», «Бленка», «Молода молодому». Вгорі на першій сторінці є короткий план оповідання: «Дід жениться, приходить син Штефан, і починається борба Бленки з вітцем, а відтак Бленка убиває старого».

Подається за першодруком, звіреним з автографами і машинописними копіями.

ЗАРІКАЙСЯ МІД-ГОРІВКУ ПИТИ!

Вперше надруковано в «Календарі «Громада» на рік 1924», Львів, 1923, стор. 83—86.

В ІЛ, ф. XII, зберігається чорновий автограф (№ 119, 5 арк. великого формату, списаних з обох боків синім і фіолетовим чорнилом) та перший (№ 32) і другий (№ 12) примірники машинописної копії (4 арк. великого формату, без дати).

У чорновому автографі є понад десять варіантів назв оповідання: «Зарікайся їсти й пити», «Удовичка молоденька», «Удовиччин заклин», «Як удовичка нічку зночувала», «Семой нічки», «Першої нічки», «Голос життя», «Вдовичине банувапечко», «Вдовиччин смуток», «Любість», «Доки банувала», «Не зарікайся любити другого». У чернетці є також присвята Миколі Кошаківі — приятелеві письменника.

Подається за першодруком, звіреним з чорновим автографом і машинописними копіями.

МАРІЧКУ ГОЛОВКА БОЛИТЬ

Вперше надруковано в ЛНБ, 1926, кн. 4, стор. 290—297.

В ІЛ зберігаються автографи оповідання: чорновий (ф. XII, № 40, 13 арк. великого формату) і чистовий (ф. 78, № 624; 15 арк. великого формату, списаних фіолетовим чорнилом, без дати). Збереглися також дві машинописні копії оповідання: перший примірник (ІЛ, ф. XII, № 16; 12 арк. великого формату, без дати, з правками автора) і другий примірник (ЦНБ АН УРСР, I, 2369), за яким оповідання було надруковане ще раз після смерті автора в журналі «Життя й революція», 1927, № 7-8, стор. 75—80. У першодруках і автографах оповідання має присвяту «Товаришови Іванови Будзови Костиновому присвячую». У першому примірнику машинопису присвяти нема. У другому примірнику машинописної копії автор закреслив назву і власноручно написав нову: «Марічка занедужала». У чорновому автографі первісний варіант назви «З розуму ізвела». На першій сторінці зверху у лівому кутку запис: «Зобразити, як боровся, заки дався покусити. Описати Дуциху, яка файна».

Подається за першодруком, звіреним з автографами і машинописними копіями.

Різночитання:

стор. 280, рядок 22 — чи еринджолами спускатися — у, першодруку нема.

стор. 282, рядок 19 — прutom — у, першодруку, і «Житті й революції» нема.

стор. 282, рядок 37 — мій побратим любий — у, першодруку, і «Житті й революції» нема.

стор. 283, рядок 17 — на свою дитину та й на свою — у машинописних копіях нема.

стор. 284, рядок 19 — клуби замість бедра — тільки у першодруку.

ПАРУБОЦЬКА СПРАВА

Вперше надруковано в ЛНВ, 1925, кн. 9, стор. 1—6.

В ІЛ, ф. XII, зберігаються два автографи: чорновий (№ 131, 21 арк. різного формату, писаний олівцем і чорнилом, без дати) і чистовий (№ 43, 12 арк. великого формату, списаних чорним чорнилом, без дати), а також неповний другий примірник машинописної копії (№ 44, з третього по дев'ятий аркуш, сторінки великого формату).

У чорновому автографі є варіанти назв: «Федусь (Любас)», «Любасова любовість». У лівому кутку на першій сторінці незакінчений запис: «Циганка ловить рибу гола і зрубає его і бесіда за Чер...»

Подається за першодруком, звіренням з автографами і машинописною копією.

ПОЯСНЕННЯ НЕЗРОЗУМІЛИХ СЛІВ ТА ВИРАЗІВ

- А б р и х т у́ н о к — військова
вправа, муштра
а в т о д и д а́ к т — самоуж
а́ в у с — цілком, кінець, тут:
смерть (Ч.)¹
а д і т — дивіться
а л і́ р м — тривога
а р а н ж е́ р — упорядник
а р і́ д н и к — злий дух (Ч.)
а р к а́ н — рід танцю (Ч.)
а р н а́ р і я — пожива й при-
бори (Ч.); знаряддя, харчі,
жівочі статки
а с е к у р а́ ц і я — страху-
вання
а с е н т е р у в а́ т и — взяти до
війська
а́ с и л ь — притулок
а́ ф и н и — чорниці
- Б а г а т и — звернути увагу,
мати на думці, хотіти
б а́ г н а — сіно, скошене на бо-
лоті, багні
б а г н е́ т н и к — вартовий
б а г р і́ й — віл сіро-бурої масті
- б а д і́ к а — голова сім'ї (Ч.);
дядько, вуйко
б а д ь о́ б — старий мужик (Ч.)
б а й б а р а́ к — короткий сіряк
(Ч.)
б а н а́ — туга, журба, жаль,
нарікання
б а́ н г о ф — залізнична станція
б а́ н о — тужно, жалко, смутно
б а н у в а́ т и — жалувати, ту-
жити (Ч.); нарікати
б а́ н у ш — мамалига, зварена
на сметані або на коров'ячо-
му маслі
б а р а́ б а — сурдуговий гли-
тай (Ч.); гульвіса, пустий
чоловік
б а́ р д а — сокира
б а т а л і я — війна
б а т ь к о — хрещений батько
(Ч.)
б а́ ч к и — в'язи
б г а ч к і́ й — гвучкий, швид-
кий, верткий
б е з п е́ ч и т и — запевняти, обі-
цяти

¹ Позначкою (Ч.) супроводяться пояснення, що належать самому Черемшині, або ті, що подавалися в першодруку і за традицією вважаються також авторськими.

- бе́ксати** — кричати, голосно плакати
бербе́нїчка — діжечка
берве́но — колода
бе́рдо — провалля; ще вживається як оклик вартового
бері́вка — барило, барилка
бе́чува́ти — підпомагати
бе́фель — наказ
бе́шти́фр́ант — хитрун, майстер (Ч.)
бі́нда — стрічка
биса́ги, беса́ги, бисажки — вовняні дві торби злучені (Ч.); сакви
бізі́вно — напевне
біри́влі́вий, бірови́тний — могучий (Ч.); спроможливий, сильний, багатий
бірува́ти — мотти; не бірує — не може (Ч.)
блаву́чити — дармувати (Ч.); байдикувати
бб́вга́р — пастух рогатої худоби, чередник
бб́вти́ці — китиці (Ч.)
богоро́дичка мала — релігійне свято, припадає на 21 вересня
бб́йки — етнографічна група українського населення в Карпатах (частково сучасні Львівська, Івано-Франківська і Закарпатська області)
бб́ла — хвороба
боте́й — чабан, вівчар
бра́га — герівка (Ч.); хмільний квас
бра́нка — призов до війська, мобілізація на війну
бре — вигук при звертанні, подібний до «гей!»
бри́ч — бритва (Ч.)
брб́цки́й — крам, купований у м. Бродях
брулі́бн — чернетка
бу́жені́ця, бу́жени́чка — копчене м'ясо
букáта, букáтка — частина у більшій мірі (Ч.); частина, шматок
бу́льб́бна — глибоке місце в річці
- бу́нда** — кожух
бу́рдéй — убога хата, землянка
бу́тин — вируб лісу (Ч.)
бу́тор — харч
- Вáдити́ся** — сперечатись про щось
вака́тися — насмілюватись (Ч.); відважитись, наважитись; не вва́ка́йси — не повадься (Ч.)
ва́ре — вигук здивування, подібний до «ачи?», «чи справді?»
варі́вкі́й — небезпечний, непевний (Ч.)
варі́нник — горщик (Ч.)
вартува́ти — бути вартим, гідним
варува́ти — берегти (Ч.); пильнувати
ва́терка — здрібніла форма від ватра
ва́тра — вогнище
ва́хмі́щ — вахмістр
вб́зсéбитися — розлютитися, взлоститися (Ч.); розсердитися
вѓдні́й — працьовитий (Ч.); тямущий, поважний, шановний
вб́регч́й — кинути (Ч.)
вб́рем'я — погода (Ч.)
вб́ре́та, вб́ретка, **вб́рї́тка** — ряднина, ряденце
вб́рствáк — ровесник, одноліток
вб́ві́рка — білка
вб́глода́ний — використаний, зношений (предмет)
вб́гу́лити — видурити, виманити
вб́дуду́рювати — випинати
вб́пра́ва — посаг
вб́рї́ти — пустувати; здурити
вб́рокува́ти — вийти, зійти
вб́їстра́вний — вибагливий у ствахах (Ч.)
вб́їстрі́ляю що до ла́би — виб'ю до ноги
вб́їта́ти — перемагати (Ч.)
вб́їті́ти — впасти, звалитися
вб́їфа́сувати — отримати з державної каси чи складу,

в і х і р и т и с я — виспатися
 (зневажливо)
в і ц о ф а т и с я — вийти, ви-
 братись
в і д а н е ч к о — повідомлення,
 звістка
в і д г а л а к а т и — виголосити
 (зневажливо), відтарабанити
в і д і, в і д а ї — мабуть, може
 (Ч.); очевидно
в і д м о б л ю в а т и с я — від-
 прошуватися
в і д о з н а ї — відвідати
в і д о р щ і — те ж, що й водо-
 хреща, йордан — релігійне
 свято (19 січня)
в і д т а н о в л е т и с я — від-
 годуватись, товстіти (Ч.); по-
 правитись
в і д у м е р щ и н а — спадщина
 по вмерлому
в і н ш у в а т и — вітати, поздо-
 ровляти
в і с н і й н і ж — теслярський
 інструмент; струг
в і т — вийт, сільський староста
в к о с і ч у в а т и — закосичу-
 вати, прибирати квітами
в о л о в і д — налігач, товстий
 мотуз
в о л о к а — мотузка від постолів
в о р і н а, в о р и н к а — жер-
 дина з огорожі
в о р і н н я — огорожа з довгих
 жердин
в п е л е с к а т и с я — вкрути-
 тися
в р і т н и й — спритний, справ-
 жній
в с о к о т і т и — вберегти, до-
 глянути
в т е р т и ч е м е р і — дати
 погличника, потягнути за
 вухо
в т е р х а н и й — навантажений
в т е м и т и — опам'ятатись, за-
 спокоїтись
в в о д — одуд
в у ї н а, в у ї к о — дядина,
 дядько, взагалі старші віком
 люди; інколи ведмідь

Г а б а — скоки хвиль (Ч.); гри-
 ва хвилі
г а б у ч ь ї т и — непокоїти
г а в р а — дірка, яма; зневаж-
 ливо — рот
г а д ж ю г а — молода смеріч-
 ка (Ч.); також молодий сме-
 рековий ліс
г а з д а, г а з д і н я — госпо-
 дар, господиня
г а з д і в к а — господарство
г а й д у к — рід танцю (Ч.)
г а л ь м а н — юрба, натовп,
 тиск
г а л ь т — стій; нема галь-
 ту — нема зупину
г а м а р н я — майстерня, де
 обробляють шкіру
г а п т а х — струнко
г а р а к — ром
г а р б а т а — чай
г а р е н, н е г а р е н — не го-
 ден (Ч.); незугарний, слабо-
 силий, хирлявий
г а р у в а т и — бідувати
г а р ч и к — дерев'яна посудина
 на молоко, глечик
г а т ь — загачена, а опісля ви-
 пущена в ріку вода, повіль-
 із спущеної клявзи (Ч.);
 клявза — загата
г в е р — гвинтівка
г е в к н у т и — міцно кинути
 (Ч.); жбурнути
г е з д е — отут
г е ї — наче
г е л е т к а — чверть корця (Ч.);
 міра сипучих тіл, 25 кг
г е л и — ями, видолінки, ви-
 боїни (на дорозі)
г е н д е — ось де
г е р д а н — прикраса: мереж-
 ка з бісеру
г е р л а н к а — горлянка, горло
г и б г о в о р и т и — смертель-
 но хотів говорити
г и в (вигук) — гов (Ч.)
г и л і т и — раїти (Ч.); радити
г и р — тут
г і р і ш н и й — такий самий
г і р ш к а т и с я — дратуватися,
 сваритися
г і р я — чуприна, чубата голо-
 ва (жартівливо)

г і́ ч ка — чупер (Ч.); чуприна
г і́ й ка ти — вигукувати «агі»;
дивуватися, обурюватися
г і́ я — слід, жоже; не г і́ я — не
слід, не жоже
г ла д у́ н — глечик
г л і́ ця — хвоя; також кіл у
плоті
г л і́ г — терня
г л і́ д — ряд, стрій
г л і́ т но — тісно
г ло т а́ — натовп, юрба
г л я́ ба — годі (Ч.); дарма
го — його
го г б з и — лісові ягоди
го го л і́ — коліна (Ч.)
го д б ва не ць — прийомна ди-
тина, утриманець
го ло во с і́ ки — релігійне
свято, припадає на 11 вересня
г бл у бе ць — голуб
го н ве́ ди — угорські солдати
г б н де ч ки — ось там (Ч.)
го р га́ ни — довгасті хребти
гір (Ч.); завали кам'яних брил
на верхів'ях гір
г б р і́ — горою
го р і́ в че н и́ й — п'яний
го р н — комин
го ст і́ не ць — шлях
г б́ ту р — тетерев
г ра́ лі — залізні вила
г ра н и́ ч а́ р — гранична сто-
рожка (Ч.); прикордонник
г ра н ь — жар
г ре б ти г л и́ ну — копати
могилу
г ре́ гі т — скелі; г ре́ гі т ні
ш пи́ ці — скелясті верхівки
г ре́ гі т н и́ й — кременний (Ч.)
г ре́ й ці́ р — крейцер — дрібна
монета за часів Австро-Угор-
щини
г р і́ жа — гризота, турбота,
горе, біда
г р і́ ж і́ ти — мати клопіт; кло-
потатися, гризтися чимось
г р б́ з на — грона (черешень,
винограду)
г ру з ь — гушавінь, також за-
сохле болото
г ру н ь — гірський шпиль (Ч.)
г р я́ д ка — жердка для одягу,
г у́ г ля — плащ (Ч.); накидка

г у́ к ля — повія
г у́ ли ти — дурити
г у́ н ц в о т — лайка; собачий
син
г у́ ска со л і́ — грудка (пуч-
ка) солі
г у́ сл і́ н ка — ряжанка, зва-
рене і заквашене молоко
г у́ цу л ка — гуцульський та-
нок

Д а н цу в а́ ти — танцювати
да р а́ ба — сплав (Ч.); пліт
де́ б я — ледве
де к у́ н ки — окопи, схованки,
траншеї
де н ці́ в ка — мала сопівка
з депісцем (Ч.)
де ре ві́ щ е — домовина (Ч.)
де р же́ к — держак (сапи, ло-
пати та ін.)
де ' — скорочене замість дядю—
тату (Ч.)
де́ дя, д ь и́ дя — тато (Ч.)
д же́ р га, де р га, д зе́ р -
га — вовняна верета (рядно)
на прядівній основі (Ч.)
д зé ма, д зé м ка — юшка (Ч.)
д з б р к ну́ ти — брязнути,
стукнути
д з ь б б ня — вовняна торбин-
ка
д і́ ж ма — прибуток
ди сп о ну в а́ ти — розміщува-
ти, розподіляти; розпоря-
джатись
ді́ ст ь — досить
д б́ зна ки — достоту, (Ч.)
до па н т ру в а́ ти — догляну-
ти
до пе́ в ню в а́ ти — перекону-
вати, запевняти
д ра га н і́ ст и́ й — високий,
здоровий
д ра́ н ка — сорочка (Ч.)
д ра́ ча — здирство
д р и́ ві́ т ня — місце біля ха-
ти, де рубають дрова
д р і́ б — птиця
ду бе л ь ті́ в ка — двостволь-
на рушниця
д у́ доч ка — назва старої
дрібної монети
д у́ жи́ й, ду́ ж я, ду́ жи́ —

привітання у гудулів, на зразок «здоров був»
дурілиця — горілка
дучка — діра, яма,нора, барліг

Ексцєрпт — вислів, цитата
єрстіти — хрестити (Ч.)

Єв — почав, заходився
єбмосьть — священник
єрчєта — ягнята

Жасний — жахливий, страшний, також полохливий, боязкий

жбұхнути — вибухнути
жєнтїця — сироватка
жєрєп — вид гірської сосни, також ялівець
жївний четвєр — страшний четвер
жїгало — розпечене залізо
жбвнїр — солдат австро-угорської армії
жолобєць — криниця

Забєфєльовати — наказати, повідомити

завтякати — захопити, досягнути

зажїти — спожити, також випити

звздрити — побачити

зазубєлїти — загнuzдати

зайдєй — зайда

заказати — заборонити

закправїлі — закислі

з (очі)

закбнїтїся — причащатися (Ч.); висповідатися перед смертю

законтєтувати — вдоволювати, полагодувати, умовити

залїжка — заклад

замєльдувати — заявити, доповісти

запївкати — засвистати

запїворити — заверещати

занїкати люльку — запалювати люльку, металеву люльку з тютюном запїкати в жару

запростибі — щоби бог умершим простив гріхи (Ч.)

зарїнок — берег ріки, вкритий дрібними камінцями, рїнно

зарўти — заплакати, зарєвїти

засїтити — занапастити, стратити, знищити

засїй — зась (до того)

засколбїна — ущєлїпа

затєрлїгати — пошлєнтатїся

затїлля — запїлля, також передмїстя

затїчка — окраса на голові (Ч.)

зафєнтувати — взяти за борги

зáfєлєнок — накорїнок (Ч.); порїддя

зачєрати — зачерпати, набрати

зашїпка — зав'язка (застїбка) до сорочки

заштрїкнути — ускочити (Ч.)

збїцкати си — сполюшити ся

звєга — розсудливїсть

звєдєнїця — покритка

звїр — глибокий яр

згáрдї — намисто з срібних або мідних монєт

здєкуцїйство — екзєкуцїя, кара за несплату податків, боргу

здїкўтор — екзєкутор, збирач податків

зєлєнїк — сторож граничний (Ч.); прикордонник

ззáгодї — завчасу (Ч.)

зимáрка — хата на полонїнах або сїножатях

зїцирувати — муштрувати

зїпєрти, спєрти — зупинити, відвернути

злєзєнтирувати — здезєртирувати (Ч.)

злїсна — дружина лісничого

злїсний — охоронєць державного лісу, лісничий

змагати — могти, здужати

знєнáпад — знеацька

в н ё с і н н я — релігійне свято,
припадає на 40-й день після
ведикодня
в о б а́ ш н и й — вибачливий
в о л і́ т и — прати, виварити в
золі
з о л о т н і́ к — недуга
з р о́ б л е н и́ й — спрацьова-
ний
з у б е́ л и — вуздечка
з у м і́ в а́ т и с я — дивуватися
(Ч).
з у р і́ т и т и — зненавидіти,
розлюбити
з у р і́ т и т и с ь — остогидну-
ти, стати осоружним
з ц у р і́ к а́ т и с я — податись
назад, відступити
І р щ е́ н и́ й — хрещений (Ч.)
Й т и п е р е́ в е р ц і — крути-
тися, перевертатися
К а́ б а т — мундир, уніформа
к а б з у в а́ т и — знущатися,
псувати
к а б л у́ к — дуга, вигнута з ло-
зи петля
к а́ в а л, к а в а л о к — шматок
к а л і́ ц т в о — кровопролиття
(Ч.)
к а́ м а р — цісарський ліс (Ч.)
к а́ м а р а — державне майно,
к а м е р а л ь н и́ й л і с —
державний ліс
к а м р а́ т — товариш, побра-
тим
к а н а п і́ с т и́ й — кашанис-
тий — вкритий ластовинням,
конопатий
к а н т і́ ч к а — збірник цер-
ковних пісень
к а р а б у́ ш к а — коробка
к а р н у в а́ т и — мучити (Ч.)
к а с а́ р н я — казарма
к а́ т у ш а — в'язниця, катівня
к а ф т і́ з м а — розділ псалти-
ря
к а ш е́ р н и́ й — добірний
к а ш к е́ т н и к и — солдати в
кашкетах
к в а р і́ в л і́ в и́ й — недужий
(Ч.)

к е́ л ю х и — кишки, нутроці
к е́ р в а — кров
к и в а́ т и — чіпати, займати
к і́ н д і́ т и — скупитися
к и н у́ т и — зачепити, взяти
к и п т а́ р, к е́ п т и р — ко-
жух без рукавів (Ч.)
к и р і́ н я — безладдя
к і́ ц к а — грудка землі, дер-
нина
к і́ ч е р а — гостра гора (Ч.)
к і́ з з у в а́ т и — міркувати,
знати (Ч.)
к і́ ш н я́ — косовиця
к і́ я́ н я — кирка, мотика, довб-
ня
к л а н ц а́ т и́ й — зубатий, дзю-
баний, сварливий
к л е в е́ ц ь — молоток
к л е в ц у́ н — низький на зріст,
присадкуватий, незграба
к л е н — риба
к л і́ н о к — кілок, малий клин
к л і́ т ь — комора (Ч.)
к л о к і́ ч к и — намісто
к л о т і́ ч к а — рослина
к л я к н у́ т и — стати на коліна
к о́ в б о к — кругла колода, де-
ревина сплавового лісу
к о́ в п і́ т — курява, порох
к о́ в т а́ т и — стукати, штурха-
ти
«к о г у́ т» — жандарм; австрійсь-
кі жандарми носили на каше-
люсі оздобу з півнячих (ко-
гутячих) пер
к о г у́ т к і́ — ссережки
к о л е́ ш н я — повітка
к о́ л о т — колотнеча
к о́ л ь б а — приклад гвинтівки,
рушниця
к о м е́ н і́ у ш — шкільний під-
ручник
к о м і́ с ь н и́ й — військовий
к о м і́ т а́ т — адміністративна
одиниця в Угорщині
к о н т е́ т н и́ й — задоволений
к о н т и́ н у в а́ т и — продовжу-
вати
к о н ц и́ п і́ е́ п т — помічник
к о́ п и л, к о́ п и л ю́ к — бай-
стрик (Ч.); нешлюбна дитина
к о р к о́ ш і — плечі; на кор-
коші — брати на плечі

к о р н ё т и с я — повертатися,
будитися зі сну
к о р н я́ т и — порушувати (Ч.)
к о р о у ш і́ н а, к о р о у ш и́ н -
к а — кожушина
к р е п і́ р — смерть (Ч.)
к р е́ п н у т и — згинути
к р е с а́ н я, к р и с а́ н я —
бриль, капелюх
к р е с л о — майно, господар-
ство (Ч.)
к р і́ ж м а — полотно до хресту,
дитини (Ч.); подарунок кумів
на хрестинах
к р и ж у в а́ т и — розпинати на
хресті, мучити
к р і́ м к а — хутро кримської
вівці, хутряна шапка
к р і́ р в а́ т и — важко працю-
вати
к р і́ с — гвинтівка
к у л е́ ш а — мамалига
к у л е́ ш і́ н н и к — горщик, в
якому варять кулешу — ма-
малигу
к у д у м а́ н к а — убога хата,
хижа
к у р м е́ й — воловід (Ч.); на-
лигач, мотуз
к у́ т а н и́ ц я — доглядачка
к у́ т а т и — піклувати (Ч.); до-
глядати
к у́ ч м а — папаха (Ч.)
к у ч м а́ р — той, що ходить у
кучмі
к у ш к а́ т и́ й — носатий

Л а́ б а — нога (зневажливо)
л а́ г о і́ т н — заспокоювати (Ч.)
л а з — лука, сіножать
л а я — зграя, тічня
л е в — грошова одиниця
л б г і́ н ь — парубок
л е́ г і́ т — вітер
л е́ д а — ось, зараз
л е́ ж а — хвороба
л е́ н и к — з німецького Loh-
nung (Ч.); плата
л е́ н к а — сурдуовець (Ч.);
урядовець, пан; взагалі той,
хто не носить народного одягу
л е́ р в а — повія
л е́ ц т и́ й — останній, найгір-
ший (лайливе)

л і́ ж к а — ложка
л і́ л и к — казан
л і́ ф а — відсоток, процент
л і́ ж н и к — гуцульська вовня-
на ковдра з візерунками
л і́ с а — тин, також хвіртка
л і́ с н і́ ч к а — дика яблуня або
груша
л і́ т а в и́ ц я — казкова жінка,
що принадує чоловіків
л і́ т е́ п л о — тепла вода (Ч.)
л і́ ц и́ т а́ ц і́ я — продаж за бор-
ги
л б д в а — груба тертиця (Ч.);
дошка
л о м а́ д ж е — сухостій, ломач-
чя
л о т б ч и́ т и — пропустити че-
рез лотоки; гризти, лаяти
л у́ д і́ н н е — одяг (Ч.)
л у́ м а́ р — число, номер; номер
будинку, взагалі хата
л у н а — заграва, відблиск вог-
ню; також рід недуги ока;
л у н а в и́ й — підсліпуватий
л у́ н ч и́ н а — тогорічна брин-
за чи солонина
л ю б а́ — любов, кохання, лю-
боші
л ю б а́ с — любовник (Ч.)
л ю б а́ с к а — коханка (Ч.)
л ю т р у в а́ т и с я — булько-
тити
л ю х т — повітря
л я́ н д ш т у́ р м а́ к — ланд-
штурміст — солдат війська
крайової (територіальної) обо-
рони, територіальних час-
тин
л я́ н д ш т у́ р м а́ к и — кіннот-
ники
л я щ у в а́ т и — бушувати (Ч.)
л ь о́ н т — безпритульний
М а г а з и́ н, д о м а г а з и́ н -
н у — на той світ (іронічно)
(Ч.)
М а́ г у́ р а — мала гора (Ч.)
м а́ й — частка, яка вживається
при утворенні вищого ступеня
прикметника і прислівника
(великий, май більший)
м а́ й-м а́ й — багато (Ч.)
м а́ л а́ й — кукурудзяний хліб

ма́лява — стіжковата гора
 (Ч.)
 ма́льтретува́ти — глуми-
 тися
 ма́нтáр — обманщик, обдурю-
 вач
 ма́нтля — шинель, військовий
 плащ
 ма́рга, ма́ржінка — ху-
 доба, худібка (Ч.)
 ма́ркб́тка — махорка
 ма́ркб́тний — сумний, неза-
 доволений
 ма́рнотра́тца — марнотра-
 вець, марнотратник (Ч.)
 ма́рфа — товар, крам (Ч.)
 ма́тура — атестат зрілості
 ма́чка — махорка, тютюн
 ма́шір — забярайся
 ме́дінйй — медяний
 ме́льдуба́ти — доповісти
 ме́рва — потерта солома
 ме́ршя — стерво (Ч.)
 ме́штерьй́тиси — добре
 поступати, пануватись, за-
 ховуватись (sich verhalten)
 (Ч.)
 ма́йгла — купа (Ч.)
 ма́йром — спокійно, мирно
 ма́йця — мідянка (мшца)
 ма́во — мляво, повільно
 ма́ка — багниста сіножать,
 трясовина
 ма́кові́нка — болотиста
 низина
 ма́лівіч, ума́лівіч — вмить,
 на млі ока
 ма́вня — блискавка (Ч.)
 ма́здір — саморобний прилад
 для вибуху
 ма́цюва́ти — лагодити, скру-
 чувати
 ма́чу́ло — ставок до мочення
 конопель (Ч.)
 ма́шя — акушерка, баба (Ч.)
 ма́рич, ма́реч — мряка, дріб-
 ний дощ
 ма́лити — замулювати
 ма́харі́ця — мухомор

 На́бїлюва́ти — пригово-
 рувати, намовляти
 на́бїк — дашок (Ч.)

на́ва́дити́сь — нагодитися,
 трапитися
 на́виді́ти — любити
 на́вкі́рки — наперекір
 на́впéред — напереді —
 перед Дмитром (релігійне свя-
 то св. Дмитра 8 листопада)
 на́врі́тиси — надокучити, ос-
 тогиднути
 на́га́бити — найти (Ч.); на-
 пасти, трапитися
 на́гилі́ти — надіслати
 на́да — принада
 на́діва́тиси — мати надію,
 сподіватися
 на́дса́дїтиси — підірватися
 на́жїва — пожива, страва
 на́ка́рнува́ти — мучити
 на́крї́ти го́лову — вийти
 заміж; дівчина, вийшовши
 заміж, покривала голову очіп-
 ком, хусткою
 на́ло́мом — над потребу, ба-
 гато, через верх (Ч.)
 на́млі́о́ка — вмить
 на́пра́сно — несподівано,
 зухвало
 на́прéта́ти — приготувати
 на́просто́вувати́сь —
 випростовуватись
 на́ра́квиці — манжети
 на́ретéльно — напевно
 на́те́рхати, на́терха́-
 нийй — навантажити, навію-
 чити, навантажений
 на́торо́пом — приступом,
 раптово
 на́ха́р, не́ха́р — неохайна,
 гідка
 на́чинка — страва з кукуруд-
 зяного борошна
 не́гура — негода
 не́далéкі́ гони — близька
 смерть
 не́допо́відже́ні — недо-
 мовлені
 не́консе́квэ́нтні́сть —
 непослідовність
 не́мкати — від часто вжива-
 ного угорськими жовнірами
 «нем» (ні)
 не́прї́чком — випадково
 не́трú́дний — чорт (Ч.)
 не́шта — повія

ни ч — нічого
ні х т б л и ц я — повія
ні я в к а — лісова русалка (Ч.)
Об а р і н о к — бублик
о б е д у в а т и — пестити, любувати
о б з у б е л а н и й — загнуща-
ний
о б і ч, о б о ч і — узбіччя гори
о б к у т а т и — доглянути
о б м і н н и к — зрадник
о б о р і г — рухливий дашок над
стіжком сіна
о б х а ї т и — обчистити (Ч.)
о г у з о к — нижня частина, ін-
коли тягар
о д е н о к — стіжок
о д е р з н у т и с я — сердито від-
повісти
б д л у к — згідно; одлук пра-
ва — згідно з законом
о к і п — канава; к а м е р а л ь -
н и й о к і п — канава на-
вколо державного лісу
б к о — міра рідини, близько
1 літра
о к я н — бінокль
б м п и т и — сумніватись
б м п н о — не по собі
о м р а ж ь і т и — знеславити,
образити
о м р а з а, о м р а з н и й — ги-
дота, гідкий
о н о г д и — нещодавно
б п и н к а — запаска
о п і в о к — наполовину, поріза-
ні ковбки (Ч.)
о п б к а — тверді грудки глини
б р д і р — нагрудний знак ліс-
ничого
б с і к — лісок на окремій непри-
ступній горі, воринем обве-
дений; проріджений невели-
кий ліс (Ч.)
о с к б ч и т и — залишити
о с т і к с и т и с я — сказитися
о с т р о в а — дерев'яний стов-
бур з сучками, на якому, су-
шать сіно
о т і к — як-от, неначе, ніби,
гей би (Ч.)
о ф і р і в щ и н а — пожертву-
вання

П а в и, к а п е л ю х з п а -
в а м и — капелюх, прикра-
шений пав'ячим пір'ям
п а д е с и — припадає, нале-
житьсь
п а д ь к а т и с я — побиватися,
голосити
п а з и т и — пильнувати, стерег-
ти, вважати
п а н и ч — жандарм (Ч.)
п а н т р у в а т и — берегти (Ч.);
доглядати, пильнувати
п а р м а — борошно
п а т е н т а р — пенсіонер; той,
що має патент, посвідку на
отримання місячної платні;
урядовець
п а т і к, п а т и ч ч е — лома-
ка, ломачця
п а т о р о ч ь — бійка, бите (Ч.);
патороч зробити — вбити;
клопоти
п а ц і т и — пережити, перетер-
піти щось
п а ц ь о р к и — намісто
п е р б а н о в а н и й — той, що
багато перетужив
п е р б а ш н і — вибачливі
п е р б і й ц і — засік
п е р е в е р ц и — котитись пе-
ревертом (з гори)
п е р е д р б г н у т и — пересту-
дитись (Ч.); перемерзнути
п е р е т о г і д — позаторік
п е р е к о т и — з кількох ру-
чок нагромаджене в один ряд
сіно (Ч.)
п е р п а ч к у в а т и — пронес-
ти контрабандою
п е р п у д ж е н и й — переля-
каний
п о р е с т р і л — гоні; на три
перестріли — трое гін (Ч.)
п е р е ш і н к а т и — перев'яза-
ти хустку на шиї
п б т и к — суковна верхня
одіж (Ч.)
п и л у в а т и — поспішати
п і в к а в к и — свистки
п і в о р и т и — верещати
п і д — горище
п і д б е ч б у в а т и — помага-
ти тягнути (Ч.)
п і д к б т и н а — підвалина

підплітників — нечистий
(Ч.)
підхлібний — улесливий
підштрикнути — підско-
чити
підзьма — гнів, відроза
пісніти — бліднути
піхати — товкти, бити
плай — гірська стежка
плбва — злива (Ч.)
плюнути з цівок — стрі-
лити в кріса (Ч.)
плюта — злива (Ч.)
пльва — наклеп, дурниця
пляц — місце, площа
побезпечити — запевни-
ти, пообіцяти
поберезник — лісничий
побій — дах
побік — дашок (Ч.)
повага — авторитет
пбвнити — залити
повидіти — побачити
повилітись — нахилитись
падаючи (Ч.)
повх — вигук, що означає
удар: «штурх», «гуп» тощо
погодіти — підождати
пбдря — горнище
подуфальність — пиха;
подуфалий — думний
(Ч.); пихатий, гордий
пбдуші — дзвонити по душі
(вмерлій), по мерцеві
позавуш — поза вуха
позабк — наскільки, якщо
пбзір давати — наглядати
позлітка — старовинна Гу-
цульська прикраса шлюбного
вінка
побвтувати — постукувати
побнече — кінець, край
побчман — ляпас
поббічок — бочка (Ч.)
побліг — скошена трава (Ч.)
побвік — шуліка
побонна — гірський випас
поботніянка — виношена
сорочка, руб (Ч.)
побана — пам'ятка, згадка
побетине — сміття, не-
потріб
побінити — пообіцяти
побірок — нивка

побітувати — зневажати
побціти — потерпіти (Ч.);
потрапити в біду, пережити
якесь нещастя
пбпів — пошіл
побідсли — побід пахи
побісніти — збліднути (Ч.);
посумніти
поббвнити — нагородити
(Ч.); заплатити
побрекло — прізвисьце, родовід,
походження
побіб'я — ребра
поброзштрикати ся — по-
розскакуватись
побрунати — зрушити
побрція — чарка горілки
пбсороми — сороміцькі сло-
ва (Ч.)
побставничбк — свічник
побстерунок — поліційна
управа
побствати — завмирати, хо-
ловути
побстів — постіл
побтавати — потопати
побтановіти — потрутити
вдолину (Ч.); втихомирити,
спинити
побтермусіти — потрясти
(Ч.)
побтерпати — боятися, дри-
жати зі страху
поббіч — сторч головою
поббчина — потік, також
русло потоку
побтужити — більше тугим
учинити, зміцнити (Ч.)
побтяга — пташенята (Ч.)
побфолосітиси — пощас-
тити
побцік — слід
побраво — суд, кара
пображити — смажити, припі-
кати
побреус — голова, президент
побрем — зовсім, на правду (Ч.)
таки, справді
побренмератор — перед-
платник
побридибашка — пригода
(Ч.)
побриділок — пола жіночої
сорочки

п р і́ ко ле нь — кілок
п р и н у́ ка — присилування
п р и́ п и с б в и́ й — програмний;
п р и́ п и с о в а н а у́ ка —
навчання згідно програми
п р и́ п о в з д і́ т и с и — при-
пізнитися (Ч.)
п р и́ п о в і́ д а́ т и с и — при-
знаватися
п р и́ п о́ б р ю в а т и — прила-
годжувати
п р и́ с и л і́ т и — прив'язати
п р и́ с к о́ р б и т и — при-
дбати
п р і́ с н и́ й — ширий
п р и́ с я́ ж н и́ й — громадський
поліціант (Ч.)
п р и́ ч і́ к н у́ т и — припасти
(Ч.)
п р і́ ч ка — пригода (Ч.); лиха
пригода
п р о́ б о щ — парох, священник
п р о́ к л е т ю́ к — проклятий
(Ч.); злий
п р о́ к у́ р а́ т н и́ й — розпус-
ний (Ч.)
п р о́ п а д ь о́ с ка — погибель
п р о́ п і́ р н у́ т и — зникнути,
пропасти (Ч.)
п р о́ п у́ с к а́ т и с я — вибу-
хати
п р о́ т і́ с — дерево, розрізане
на дві половини
п р о́ ф е́ ц и́ р ка — професор-
ка; професорами в Галичині
та Буковині називали учите-
лів
п р о́ ш и́ в ка — вишивка на
сорочці
п с е́ н ка — багна, сіно, зібра-
не на багні (Ч.)
п у б л і́ ка — кологнеча, клопіт,
сором, поговор, також горіл-
чаний хміль
п у б л і́ ч и́ т и — соромити
п у г а́ р — келих
п у д — страх
п у́ ж и́ т и с я — лякатися
п у с т і́ й — лихий, злий
п у т е́ р н и́ й, п у т е́ р н і́-
н и́ й — сильний, сильніший,
дужий, дужчий
п у т е́ р я — сила (Ч.)
п у ц у́ в а́ т и — чистити

п у́ ш ка — рушниця
п у ш к а́ р — стрілець, солдат
п у ш к і́ й — пучки, пальці
Р а́ г а ш — доріжка, виточе-
на ковтками (зрубаним дере-
вом, спусканням по вирубанню
згори вділ) (Ч.)
р а́ к ва — посудина на масло,
«ящик» на Поділлію (Ч.)
р а́ н т у́ х — біле тонке полотно
р е́ н т и́ й — дяк
р е́ с п е́ к т у́ в а́ т и — шанува-
ти, поважати
р е́ т е́ л ь н и́ й — справжній,
дійсний, совісний
р е́ т е́ н н о — певно, ретельно
р я́ г о́ р о́ з а́ л ь н и́ й — суво-
рий, карний
р і́ з и́ — жоліб до спускання
дерева з гори (Ч.)
р і́ н г а́ ч — бугай, бик
р і́ н с ь к и́ й — грошова одини-
ця в Австро-Угорщині
р и́ с а́ к — грифель
р і́ х т и́ к — справді, дійсно
р і́ па — картопля
р о́ в та — багато людей, тут:
мисливська облава
р о́ з б е́ з п е́ ч у́ в а́ т и с ь —
почувати себе вільно
р о́ з д и́ і́ т и — показати, від-
крити
р о́ з д о́ б е́ н д и, і́ т и на роз-
добенди — по здобич, на роз-
відини до дівчат
р о́ з з у́ б е́ л і́ т и — розгнуз-
дати
р о́ з і́ з н а́ т и с я — познайоми-
тися
р о́ з к а́ з — наказ
р о́ з м н я́ ц к а́ т и — розда-
вити, роздушити
р о́ з п у́ к а́ т и с я — тріска-
тися
р о́ з ш е́ б н у́ т и — розірвати
р о́ з ш і́ н к а н и́ й — розхри-
станий
р о́ к і́ в щ и́ н а — плата за рік,
громадою установа (Ч.)
р у́ б — рубець; р у́ б н а р у́-
б і́ — латка на латці
р у́ н т а́ т и — рушати; чіпати
р у́ с т і́ — плакати, рюмсати

Савті́ря, савтир — псалтир (Ч.)
сала́ш — хата, двір
са́льва — залп
са́ма — пошана; мати в са́мі — в пошані (Ч.)
самана́ти — подобати, скидатися (Ч.)
сая́ка — син; сая́нку — синку (Ч.)
сара́ка — бідний, бідолаха; клична форма «сара́че»
сарда́к — гуцульський верхній одяг
сві́дім — відаю; не сві́дім — не відаю
сві́тлі́на — фотографія
сві́тце́ — свято
се́ндзя — суддя
се́рвус — спілка; тримати собі сервус — тримати спілку
сі́гли — молодий смерековий ліс
симбра́ля — служба
сі́тити — занепасти
сі́тєньки́й — святенький
скаву́лений — згорблений, похилений
ска́музь — дрібні шматки чогось розтрошеного
скобо́тати — лоскотати
ско́рне́тисн — збудитися, піднятися, повернутися
ско́ром — молоко
скри́пту́ри — писання
скруца́к — сплетенець із хусток, скрутиць (Ч.)
слава́йсу — старовинне вітання, скорочене від «Слава Йесу Христу»
сли́ж — риба
слуп — стовп
сма́га — нагла хвороба, удар, біда
смо́лєчка — тютюн
смю́чий — чортячий, анафемський
сні́сько — точнісінько
сно́чі — учора звечора
сбду́хи ві́женут — душу, виженуть (від перших слів похоронного сніву «Со духи праведних...»)
соко́тїти — берегти, доглядати

соко́тїтися — стерегтися (Ч.)
сорока́тий — рябий
спа́с — жарг
спасува́ти — жартувати (Ч.)
спере́чіти — заперечити
спе́рти — зупинити
спе́рхнути — стрепенутися, швидко повернутися
спира́ти — стримувати, зупиняти
спі́р[а] — задуха, астма
споло́кати — зчистити, все забрати, пограбувати
спі́рпий — чималий
справе́длівий — справжній
спрі́тпїши́й — прихований, зручний (Ч.); спритний
спу́дитися — перелякатися
спу́за — сажа, попіл
ста́риня́ — старі батьки, взагалі старші віком люди
ста́я — хата на полонині
сте́жа — розвідка, роз'їзд
сто́кмити — [з]годитися (Ч.); домовитися про плату
сто́пїтися — згоріти (з сорому)
сто́ронський — з іншої сторони, з іншого села, чужий
стра́шків син — боягуз
стрик[о] — батьків брат
стрі́л — постріл
стрі́льба́ — рушниця
стрі́мий — крутий
стро́шеній — зруйнований, збіднілий
сукри́тити — нарікати
сумарі́ сумє́нні — великі багачі, ті, що мають великі суми грошей
су́тки — вузенька, обгороджена воринням вуличка
сцу́ріка́тися — відступити (Ч.)
сві́тці́ — святі (Ч.)
Тала́н — маєток, іміне (Ч.), майно
тала́ян — італієць, взагалі — Італія

та ністра — ранець
тановіти — спихати
та́ца — піднос, таріль для по-
жертв
та́шка — калитка; портфель
тва́р — обличчя
тере́бйлю́лька — непотріб
(зневажливе)
тере́ти — втрачати
те́рміне — тріски (Ч.)
те́рміття — останки зітер-
тих конопель (Ч.); костриця
те́рміть — термін в суді
те́ртиця — дошка
те́ртус — безладдя
терх, терхі́вка — ладунок
на коня; усі пакунки, що
на осідланого коня кладуть-
ся; набір, в'юк (Ч.); ван-
таж
теста́мент — заповіт
те́гло — в'ючна худоба, коні,
воли (Ч.)
те́кнути — щезнути; торкну-
ти (Ч.); на́йси́текне —
нехай щезає
тилі́нка — сопілка з вербо-
вої кори
ти́рба — кров
ті́вна — тільна
ті́сар — цісар
ті́сарська́ доро́га —
брукована дорога, побудована
з наказу уряду
ті́ска — коса, кіска
тобі́вка — торбина
то́кма — згода (Ч.); угода
то́кмо — тільки
торбе́й — той, що ходить з
торбами, жебрак (Ч.)
тб́ргати́ся — вириватися
трабува́ти — бажати чо-
гось
тра́тува́ти — частувати
тра́чка — тартак, лісопиль-
ний завод
трепе́та, трепе́товий —
осика, осиковий
трива́ти — бути здоровим,
довго жити
трі́йло́зела — бур'ян
трош́йти — марнотравити
(Ч.); витрачати
троб́ца — очерет

тру́мно, тру́нва — до-
мовина
ту́го — цітко, міцно; раз коло
разу (Ч.)
ту́рла́ш — безладна купа
ковбків (Ч.)
туск — туга, жаль

Убе́ря — одяг
ув'е́ти — ослабнути, зів'яти
у́глаго́ти — заспокоїти
у́кий — досвідчений, навче-
ний
ура́ (вурá) — злість
уру́ва́ти — прискорювати
у́рльо́п, у́рльо́пник —
відпустка, відпускник

Фа́йний — гарний
фа́кля — смолокип
фа́на — прапор
фа́нте́рія — інфантерія —
піхота
фа́руша́нка — міщанка
(Ч.)
фа́сува́ти — отримувати,
одержувати
фе́бр — фельдфебель, взагалі
командир
фе́рва́льтер — службо-
вець при державному лісі
фе́ріі — перерва у навчанні,
канікули
фе́шти́р — лісник
фі́н, фі́на — похресник, по-
хресниця (Ч.)
фі́ра — підвода
фі́рлі́дýнок — повістка,
завізане до суду (Ч.)
фі́ст — кінь (Ч.)
фле́тев, ф́летев, ф́ле-
кев — парубок (Ч.)
ф́леті́вня — царубоцтво
ф́ло́бра — довга сопілка без
денця
ф́льо́нт — клейтух, пиж
ф́ло́сі́тися — щаститися
(Ч.)
ф́брша́н — повинність, від-
роблювана підводами й кінь-
ми; підвода
ф́б́я — хвоя, глиця, лист
ф́уду́лі́тися — хвалитися

ф у ж д е л и т и — заносити
снігом
ф у р д і г а — тюрма
ф у р т — раз у раз (Ч.)
ф у т р á ш — пожина (Ч.), харч
ф у ф е л а — метелиця

Х á в к а — рот (зневажливо)
х а в т ú р — книш (Ч.); також
подачки
х а р ч у в á т и — їсти, гризти
х а р ч ú н о к — їжа, страва, та-
кож частування
х и б и т и — бракувати
х і т á р — готар, кордон села
х о л о ш н і — лтани
х о р б м и — сіпи (Ч.); х о -
р і м н і — сінні
х р а б ú с т — молоде листя ка-
пусти (Ч.)
х р и с т і н і й н — мужик (Ч.)

Ц á р а — обора
ц á р и н к а — обгороджений
грунт недалеко оселі, найчас-
тіше сіножатъ
ц а р і в н і й к — рослина
ц в á й к а — березова вужевка
(Ч.)
ц е с я́ — ця
ц ё п а т и — доїти
ц и м б р і л я — служба
ц л б в и й — митний
ц у р і к á т и — подавати назад
ц у́ р і к и — від zugük (нім.) —
назад; ті, що йдуть назад,
відступають
ц у́ р к а н к а — важка робота
кайлом

Ч á к о — військовий головний
убір
ч а п р á г а — застібка
ч е л я д і н а, ч і л і д и н а —
молодиця, жінчина (Ч.)
ч е м е р і ц я — горілка
ч е р л é н и й — червоний
ч е р т ó г и — скрині

ч и́ к о л о н к и — кістки на
руках (Ч.); ч и к о л о н к и
і с т и — гризти пальці
ч и н и́ т и с и — удавати
ч и́ р ч и к — дуже низький
смушок
ч и́ р ч и к о в и й — червоний
(Ч.)
ч і́ в к а — чубчик
ч і́ л ь ц е — дівочі прикраси
ч і́ п і т и — стати неповоруш-
но (Ч.)
ч і с á н е п о л о т н о — з то-
ко прядених ниток, ліпше
біле полотно (Ч.)
ч і́ ч к а — квітка; ч і́ ч е н и й —
гарний, як квітка
ч б р г а л о — малий потік з
дощу (Ч.)
ч у г á й с т и р — веселий дух
(Ч.)
ч ю р і т и — дзюрчати, текти
ч ю р к а л о — джерело

Ш а л á с — хата
ш á н е ц ь, ш а н ц — окіп
ш в á р м а — бойова лінія
ш в ó р к — скіці! (Ч.); стрибі
ш и р і н к а — хусточка (Ч.)
ш к а м ú т к и — трісочки, шма-
точки
ш к р е п і т т я — хащі
ш к у н ь г á т и — кульгати
ш н и́ р і т и — бігцем слідити
(Ч.); шукати
ш н и́ р ь к а — залізниця (Ч.)
ш п ó т а т и с и — спотикатися
ш п у р ё т и — кидати (Ч.)
ш т а й р á н т и — місцевий
уряд
ш т р и к á т и — скочити (Ч.)
ш т р о ф — кара, штраф (Ч.)
ш т ў р к а т и — штовхати (Ч.)
ш у р ў́ й — забирайся (Ч.)
ш у с т к и — дрібні монети
ш у х — стос

Щ é з н и к — чорт

Я́ т и с я — йтися, личити, на-
лежати

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Марко Черемшина. *Фото 1925 р.*

Марко Черемшина. *Фото 1900 р.*

Хата в с. Кобаках, де народився

Марко Черемшина

Марко Черемшина. *Фото 1926 р.*

Фотокопія титульної сторінки

збірки «Карби»

Фотокопія обкладинки збірки

«Село вигибає» (1925)

Фотокопія обкладинки збірки

«Верховина» (1929)

Фотокопія першої сторінки

автографа оповідання «Бо як

дим підіймається»

ЗМІСТ

О. Є. Засенко Видатний письменник-демократ 5

КАРБИ

Карби	31
Дід	40
Раз мати родила	43
Святий Николай у гарті	53
Хіба даруймо воду!	58
«Грушка»	64
Злодія зловили	69
Лік	75
Бабин хід	80
Зведениця	83
Основини	85
Більмо	95
Горнець	107
Чічка	109
На боже	115

СЕЛО ЗА ВІЙНИ

Село потерпає	121
Перші стріли	124
Поменник	132
Бодай їм путь пропала!	149
Зрадник	167
Після бою (фрагмент)	172
Село вигибає	175

ВЕРХОВИНА

Верховина	191
Писанки	214
Ласка	218
На Купала, на Івана (Наряс з гуцульського життя)	224
Коляда	230
Бо як дим підіймається (Згадка)	234

ПАРАСОЧКА

Парасочка	243
Козак	251
Інвалідка	259
За мачуху молоденьку...	262
Зарікайся мід-горівку пити!.. . . .	276
Марічку головка болить	280
Парубоцька справа	289

ПРИМІТКИ

297

Пояснення незрозумілих слів та виразів .	319
Список ілюстрацій	333

МАРКО ЧЕРЕМШИНА

СОЧИНЕНИЯ
В ДВУХ ТОМАХ

Том первый

(На украинском языке)

Редактори
В. І. Горбик, В. І. Мазний
Художник
А. Ф. Пономаренко
Художній редактор
В. М. Тепляков
Технічний редактор
М. А. Приतिकіна
Коректор
А. І. Разбицька

Здано на виробництво 15.XI 1973 р.
Підписано до друку 3.IV 1974 р.
Зам. 3-391. Видавн. № 247.
Тираж 50 000. Палір № 1, 84 × 108¹/₂.
Друк. фіз. арк. 10,5+5 вкл.
Умовн. друк. арк. 18,16.
Обліково-видавн. арк. 17,11.
Ціна 1 крб. 30 коп.

Видавництво «Наукова думка»,
Київ, Рєпіна, 3

Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе
Республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига»
Держкомвидаву УРСР. Харків,
Донець-Захаржевська, 6/8,

1941.50 KOB

ЧИЖОВА ЛУМКА